

ОТ СЯНКАТА НА ИСТОРИЯТА:

Жените

В българското общество и култура

Българска група за изследвания
по история на жените и пола

Дом на науките за човека и обществото

Изданието е осъществено с подкрепата на
The Program on Gender and Culture
на Централноевропейския университет,
Будапеща.

ОТ СЯНКАТА НА ИСТОРИЯТА:
ЖЕНИТЕ В БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО И КУЛТУРА
(Сборник от текстове)

ISBN 954-9567-04-4

© Красимира Даскалова, съставителство, уводна студия

© Живко Станкулов, корица

На корицата: Вера Недкова, Автопортрет с маска

Българска група за изследвания по история на жените и пола
(член на IFRWH)

и „Дом на науките за човека и обществото“, София

ОТ СЯНКАТА НА ИСТОРИЯТА:

Жените в българското общество и култура (1840 - 1940)

София, 1998

Българска група за изследвания
по история на жените и пола

Дом на науките за човека и обществото

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Красимира Даскалова. Българските жени в социални движения, закони и дискурси (1840-1940)</i>	11
---	----

1. ПРЕДШЕСТВЕНИЦИТЕ:

<i>Константин Фотинов. Возобразование женскаго пола</i>	43
<i>П. Р. Славейков. Възпитанието на девойките</i>	46
<i>П. Р. Славейков. Една дума за жените</i>	48
<i>П. Р. Славейков. Възпитание на жените и народът</i>	51
<i>Любен Каравелов. За женското възпитание</i>	53

II. ЖЕНИТЕ И ПРАВНАТА УРЕДБА НА БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО.

<i>С.С. Бобчев. Правното положение на българката в миналото</i>	65
<i>Р. Бояджиева. Българката пред закона</i>	73
<i>[Редакционна] Вместо програма</i>	85
<i>Д. Иванова. Съпругеска власт</i>	89
<i>Д. Иванова. Правото на наследство</i>	100
<i>Д. Иванова. Имуществените отношения между съпрузите</i>	103
<i>[Д. И-ва] Настойничеството и жената</i>	108
<i>Д. Иванова. Зестрата</i>	114

III. СОЦИАЛИЗЪМ И ЕМАНЦИПАЦИЯ НА ЖЕНИТЕ:

<i>Senex. Хроника. (Из нашата журналистика)</i>	118
<i>[В. Благоева] Икономическа или политическа независимост на жената трябва?</i>	131
<i>[В. Благоева] Класово съзнание и феминизъм</i>	135
<i>Учителка. Народните учителки в женския съюз</i>	139
<i>Ана. Отношенията на буржоазния феминизъм към пролетарското женско движение</i>	142
<i>Георги Бакалов. Жената и комунизъмът</i>	145
<i>Д. С. Попов. Пролетарското женско движение</i>	160

IV. АКТИВИСТКИТЕ НА ЖЕНСКОТО ДВИЖЕНИЕ ЗА СЕБЕ СИ:

<i>Д. Божилова-Патева. Женското движение в България и Българският женски съюз</i>	169
<i>Д. Божилова-Патева. Еманципацията на жената от етична гледна точка</i>	178
<i>Ана Карима. Женското движение у нас (неговото минало, настояще и бъдеще)</i>	196
<i>[Ана Карима] Внасяме ли ние разцепление</i>	218
<i>[Ана Карима] Ние</i>	225

<i>Мария Джидрова.</i> Исканията на българката. Сказка	230
<i>Димитрана Иванова.</i> Време ли е да се дадат изборни права на българката	245
<i>Димитрана Иванова.</i> Българката пред събитията	251
<i>Стелла А. Русчева.</i> Семейните и обществените задачи на жената	264
<i>Димитрана Иванова.</i> Българският женски съюз и неговият 23 конгрес	267

V. ЖЕНИТЕ В ОБРАЗОВАНИЕТО И ПРОФЕСИЯТА

Образованието

<i>К. Столетов.</i> Висшето училище и женският въпрос	278
<i>Д. Столетов.</i> Българските жени и Министерството на просвещението	281
<i>Лидия Шишманова.</i> Жената и висшето училище	285

Адвокатските права на жените

<i>Д. Иванова.</i> Е ли достатъчно изяснен въпроса за адвокатското право на жените	289
<i>Ал. Малинов.</i> Адвокатското право на жените-юристи	296
<i>Проф. Г. Т. Данаилов.</i> Даването адвокатски права на жените-юристи в България	303

VI. ДИСКУРСИТЕ ВЪРХУ ЖЕНИТЕ:

<i>Желю.</i> На къде ни води животът?	306
<i>Никола Славчев.</i> Жената. Теоретико-критическа студия	312
<i>Д-р П. Киранов.</i> Жената. Правно, економическо и социално положение	325
<i>К. Н. Петканов.</i> Душата на българката	338
<i>Кирил Кръстев.</i> Новият мъж и новата жена	348
<i>Д-р вера Златарева.</i> Психология и социология на българската проститутка	353
<i>Фани Попова-Мутафова.</i> Какво жената е спечелила и какво тя е загубила чрез своята еманципация	371
<i>Фани Попова-Мутафова.</i> По нови пътища	377
<i>Фани Попова-Мутафова.</i> Новата българка. Идеи, насоки, възпитание, нови дни, предстоящи задачи	383
<i>Фани Попова-Мутафова.</i> Задачите на младите поколения българки	387

Из историята на един дебат

<i>Д-р Ал. Минчев.</i> Отношенията между половете	394
<i>Мария Желязкова.</i> За половите отношения	410
<i>Д-р Ал. Минчев.</i> Вечното неравенство между половете	424

FROM THE SHADOW OF HISTORY: WOMEN IN BULGARIAN SOCIETY
AND CULTURE (1840s-1940s)
(A Reader)

<i>Krassimira Daskalova</i> . Bulgarian women in social movements, laws and discourses (1840s-1940s)	11
--	----

I. THE PREDECESSORS:

<i>Konstantin Fotinou</i> . The education of women	43
<i>P. R. Slaueikou</i> . The education of girls	46
<i>P. R. Slaueikou</i> . A word about women	48
<i>P. R. Slaueikou</i> . The education of the women and the people	51
<i>Liuben Karauelou</i> . On women's education	53

II. WOMEN AND THE BULGARIAN LAW SYSTEM:

<i>S. S. Bobcheu</i> . Juridical situation of the Bulgarian woman in the past	65
<i>R. Boyadjieua</i> . The Bulgarian woman under the law	73
[<i>Editorial</i>] Instead of a program	85
<i>D. Iuanoua</i> . The power of the husband	89
<i>D. Iuanoua</i> . The inheritance right	100
<i>D. Iuanoua</i> . Property relations between husbands and wives	103
(<i>D. I-ua</i>) The guardianship and the woman	108
<i>D. Iuanoua</i> . The dowry	114

III. SOCIALISM AND EMANCIPATION OF WOMEN

<i>Senex</i> . Hronicle. (From our journalism)	118
<i>N. Blagoieua</i> , Does the woman need economic or political independence	131
<i>N. Blagoieua</i> . Class conciousness and feminism	135
<i>A woman-teacher</i> . The teachers in the Women's union	139
<i>Ana</i> . The attitudes of the bourgeois feminism towards the proletarian women's movement	142
<i>Georgi Bakalou</i> . The woman and communism	145
<i>D. S. Popou</i> . The proletarian women's movement	160

IV. WOMEN'S ACTIVISTS ABOUT THE WOMEN'S MOVEMENT

<i>D. Bozhiloua-Pateua</i> . The women's movement in Bulgaria and the Bulgarian women's union.	169
<i>D. Bozhiloua-Pateua</i> . The emancipation of women from an ethical point of view	178
<i>Ana Karima</i> . Women's movement in Bulgaria (its past, present and future)	196
[<i>Ana Karima</i>]Are we going to split the Union	218

<i>[Ana Karimaj. We</i>	225
<i>Maria Djidroua. The demands of the Bulgarian woman. Lecture.</i>	230
<i>Dimitrana Iuanoua. Is it time to give voting rights to the Bulgarian women?</i>	245
<i>Dimitrana Iuanoua. The Bulgarian woman and the new events</i>	251
<i>Stella A. Rouscheua. The family and social tasks of the woman</i>	264
<i>Dimitrana Iuanoua. The Bulgarian women's union and its 23rd congress</i>	267

V. THE WOMEN IN THE EDUCATION AND THE PROFESSION

Education

<i>K. Stoletou. The University and the women's question</i>	278
<i>D. Stoletou. The Bulgarian women and the Ministry of Education</i>	281
<i>Udia Shishmanoua. The woman and the university</i>	285

Women-lawyers and their professional rights

<i>D. Iuanoua. Is the question of women-lawyers' rights clear enough</i>	289
<i>Al. Malinou. The lawyer's rights of the women-lawyers</i>	296
<i>Prof. G. T. Danailou. The granting of lawyer's rights to the women</i>	303

VI. THE DISCOURSES ON WOMEN

<i>Jenny. Where does life lead us to?</i>	306
<i>Nikola Slaucheu. The woman. A critical-theoretic study</i>	312
<i>Dr. P. Kiranou. The woman. Juridical, economic and social situation</i>	325
<i>K. N. Petkanou. The soul of the Bulgarian woman.</i>	338
<i>Kiril Krasteu. The new man and the new woman</i>	348
<i>Dr. Vera Zlatareua. Psychology and sociology of the Bulgarian prostitute.</i>	353
<i>Fani Popoua-Moutafoua. What has the woman won and lost through her emancipation</i>	371
<i>Fani Popoua-Moutafoua. On the new roads</i>	377
<i>Fani Popoua-Moutafoua. The new Bulgarian woman. Ideas, directions, education, new days, future tasks</i>	383
<i>Fani Popoua-Moutafoua. The tasks of the new generation Bulgarian women</i>	387

From the history of a scholarly debate

<i>Dr. Al. Mincheu. The relations between the sexes</i>	394
<i>Maria Zhelieukoua. About the sexual relations</i>	410
<i>Dr. Al. Mincheu. The eternal inequality of the sexes</i>	424

HORS DE L'OMBRE DE L'HISTOIRE:
LES FEMMES DANS LA SOCIÉTÉ ET LA CULTURE BULGARES

<i>Krassimira Daskalova</i> Les femmes bulgares dans les mouvements sociaux. les lois et les discours (1840-1940)	11
---	----

I. LES PRÉDÉCESSEURS

<i>Constantine Fotinov.</i> Education du sexe	43
<i>P. R. Slaveykov.</i> La formation des jeunes filles	46
<i>P. R. Slaveykov.</i> Un mot a propos les femmes	48
<i>P. R. Slaveykov.</i> L'education des femme et du peuple	51
<i>Lyuben Karavelov.</i> De l'education feminine	53

II. LES FEMMES ET LA RÉGLEMENTATION JURIDIQUE
DE LA SOCIÉTÉ BULGARE

<i>S. S. Bobtchev.</i> La situation juridique de la Bulgare dans le pass-5	65
<i>R. Boyadjiev.</i> La Bulgare devant la loi	73
<i>[Editorial]</i> Au lieu d'un programme	85
<i>D. Ivanovo.</i> Le pouvoir conjugal	89
<i>D. Ivanovo.</i> Le droit d'heritage	100
<i>D. Ivanovo.</i> Les relations entre les epoux, concernant la propriety	103
<i>[D. I-va]</i> La tutelle et la femme	108
<i>D. Ivanovo.</i> La dot	114

III. SOCIALISME ET EMANCIPATION DES FEMMES

<i>Senex.</i> Chronique (Extraits du notre journalisme)	118
<i>[V. Blagoeva]</i> Qu'est-ce qui est ntScessaire: une independance dconomique ou politique de la femme?	131
<i>[V. Blagoeva]</i> Conscience de classe et	135
<i>Insitutrice.</i> Les institutrices nationales dans l'union des femmes	139
<i>Ana.</i> L'attitude du feminisme bourgeois vers le mouvement feministe prol<haire	142
<i>Gueorgui Bakalov.</i> La femme et le communisme	145
<i>D. S. Popov.</i> Le mouvement fdministe proletaire	160

IV. LES ACTIVISTES DU MOUVEMENT FIIIMININ POUR SOI

<i>D. Bojilova-Pateva.</i> Le mouvement feminin en Bulgarie el l'Union fdminin bulgare	169
<i>D. Bojilova-Pateva.</i> L'emancipation de la femme du point de vue ^thique	178
<i>Ana Karima.</i> Le mouvement fdminin chez nous (son passe, son present et son avenir)	196

<i>[Ana Karima]</i> Est-ce que nous divisons l'union	218
<i>[Ana Karima]</i> Nous	225
<i>Maria Djidrova.</i> Les demandes de la Bulgare.	230
<i>Dimitrana Ivanovo.</i> Est-il temps pour donner des droits Electoraux à la Bulgare	245
<i>Dimitrana Ivanovo.</i> La Bulgare face aux evenements	251
<i>Stella D. Rustcheva.</i> Les besognes familiales et sociales de la femme	264
<i>Dimitrana Ivanovo.</i> L'Union feminin bulgare et son 23e congr&s	267

V. LES FEMMES DANS L'EDUCATION ET LA REALISATION PROFESSIONNELLE

L'education

<i>K. Stoletov.</i> L'dcole superieure el la question feminine	278
<i>D. Stoletov.</i> Les femmes bulgares et le Ministere de Γ education	281
<i>Lydia Shishmanova.</i> Les femmes et ГЙсою Superieure	285

Les droits d'accis au barreau pour les femmes

<i>D. Ivanovo.</i> La question du droit pour les femmes est-elle suffisamment Eclaircie?	289
<i>Al. Malinov.</i> Le droit d'accis au barreau des femmes juristes cn Bulgarie	296
<i>G. T. Danailov.</i> L'octroi des droits d'accis au barreau pour les femmes juristes en Bulgarie	303

VI. LES DISCOURS SUR LES FEMMES

<i>Jenny.</i> Ou est-ce que nous mene la vie?	306
<i>Nikola Slavtchev.</i> La femme. Etude tWorique et critique	312
<i>Dr P. Kiranov.</i> La femme. Situation juridique, economique et sociale	325
<i>K. N. Petkanov.</i> L'Sme de la Bulgare	338
<i>Kiril Krastev.</i> Le nouvel homme et la nouvelle femme	348
<i>Dr Vera Zlatareva.</i> La psychologie et la sociologie de la prostitute bulgare	353
<i>Fani Popova-Mutafova.</i> Qu'est-ce que la femme a gagne et qu'est-ce qu'elle a perdu h travers son Emancipation	371
<i>Fani Popova-Mutafova.</i> Par nouveaux chemins	377
<i>Fani Popova-Mutafova.</i> La nouvelle Bulgare. Idees, directions. Education, nouveaux jours, taches i venir	383
<i>Fani Popova-Mutafova.</i> Les taches des jeunes generations de femmes bulgares	387

De l'histoire d'un debat

<i>DrAl. Mintchev.</i> Les relations entre les sexes	394
<i>Maria Jeliazkova.</i> Des relations sexuelles	410
<i>DrAl. Mintchev.</i> L'inegalite Eternelle entre les sexes	424

БЪЛГАРСКИТЕ ЖЕНИ В СОЦИАЛНИ ДВИЖЕНИЯ, ЗАКОНИ И ДИСКУРСИ (1840-1940)

Красимира Даскалова

Историята на жените в България е още в своята ранна „компенсаторна“ фаза по отношение на женския принос в областта на литературата и изкуството, на „националните идеали“ и, до скоро, на „изграждането на социализма“. Това едва ли е изненадващо за запознатите с националистическата историографска традиция в България, където историята десетилетия наред е считана за средство за национално изграждане и укрепване на националното съзнание, фактът, че жените в историческата професия в България по времето на държавния социализъм бяха много повече от историчките в западните общества по никакъв начин не е променил „консервативния“ и национално-ориентиран дух, преобладаващ между членовете на историческата гилдия. Все още в българските университети няма курсове по история на жените. въпреки че проблематиката, свързана с жените има вече своето място в повече „феминизираните“ филологически факултети и по-специално в преподаването на английски език и литература. На практика, „социална история“ почти не съществува в България, ако разбира се игнорираме изключително обилната литература по историята на работническата класа, изследванията върху която бяха „стимулирани“ от социалистическия режим. Именно изхождайки от това „положение на нещата“ трябва да бъде разбиран предлагания текст.

* * *

Както е добре известно, модерната история на България започва по-късно, отколкото на Запад, през първата половина на XIX век. Тя започва с широко движение за образование в условията на чужда доминация в рамките на Отоманската империя. Това движение стартира много скромно от т. нар. „килийни училища“ към манастири и църкви, но за няколко десетилетия

българските земи се покриват с мрежа от обществено поддържани училища - първо начални, а по-късно и класни училища. Цялото образователно движение се провежда в контекста на икономически разцвет (на българските занаяти и търговия в рамките на широките отомански пазари) и напредваща урбанизация. Неговият дух е светски и национален, което се вижда от факта, че преподаването се води на говоримия народен език и че неговото съдържание е подчертано патриотично. Към образователното движение в хода на XIX век се присъединява и движението за независима българска църква, което има подчертано национален характер: неговите цели са отделяне от гръцката православна църква, но също така - като цяло - еманципация от гръцкото асимилаторско културно влияние. Освен това

възниква и радикално революционно движение за политическо отделяне от Отоманската империя. Трите гореспоменати потока обхващат епохата на Българското национално възраждане, както в българската историография е белязано времето за изграждане на чувство за национална принадлежност. Формирането на българската нация, процес, който съвсем не приключва в рамките на Османската империя, е подкрепяно от икономически силните социални слоеве в българските земи и от търговските колонии зад граница. То е иницирано и ръководено от малък културен елит, т. нар. „интелигенция“: учители, свещеници, писатели, журналисти, лекари, и пр., една голяма част от които са образовани в чужбина и закърмени с националистическите идеи, разпространени сред по-напредналите съседи, най-вече гърците, но и внесени от Запада (Франция, Германия, Италия). Именно в този исторически контекст - на ранна модернизация и на национализъм в условията на чужда доминация - трябва да се търси началото на женско самосъзнание.

Българското общество през XIX век е традиционно, което означава също патриархално и доминирано от мъже. Традицията е усилена от необходимостта за самозапазване и оцеляване в условията на чуждото господство и е поддържана от трите основни български институции, съществуващи преди Освобождението: семейството, общината и църквата (от които само църквата е надлокална). Що се отнася до патриархалността, трябва да се каже, че въпреки петте дълги века на османска до-

минация, българските жени са в относително по-добра позиция по отношение на мъжете, ако ги сравняваме с мисюлманките. Относителната самостоятелност, на която се радват българките произтича най-вече от тяхната ангажираност със земеделски труд и от естеството на религията. Но тя касае само някои фази от техния жизнен цикъл, и се отнася до по-старите, омъжени жени. Както навсякъде и тук, обаче, жените са затворени в частната, домашна сфера, посветени на отглеждането на деца и подчинени на властта на своите бащи, съпрузи и братя в повечето най-важни действия.

При тези условия съвсем не е изненадващ фактът, че българките начеват с образователни усилия движението към своята еманципация. Доминиращите патриархални възгледи в почти изцяло (над 90%) аграрното тогава българско общество препятстват пътя на жените към образованието, считайки го неважно за тяхната „природа“. Но патриотичния устрем към образование не оставя недокоснати дори жените. Любопитно е да се отбележи, особено с оглед на последвалите отношения между национализъм и движението за женска еманципация, че именно българската националистическа преса, започвайки от 40-те години на XIX век, издига глас в подкрепа на женското образование. С малко изключения на жени-авторки и преводачки¹, този „литературен феминизъм“ е характерен за мъжете от средите на интелигенцията, и това е лесно разбираемо, като се има предвид, че само една малка част от жените тогава са грамотни² и твърде малко жени имат достъп до печатните медии. Необходимостта от женско образование е защитавана с традиционалистки аргументи: за да бъдат жените по-добри майки, способни да възпитат децата си по по-добър начин, но също и

¹ Станка Николица-Спасо-Еленина, Елена Мутева, Карамфила Стефанова, Манка Попова, Катерина Василева, Рада Киркович, Анастасия Узунова, Мария Доброплодна, Елена Борисова, Ирина Попгеоргиева Екзарх, Мария (Данова, Мария Касабова и др..

² Само едва 15 % от българското население и само 2-3% от жените са били грамотни преди 1878 г. Процентът на грамотните нараства на 24% (36% за мъжете и 12% за жените) през 1900 г. Разбира се, съществува значителна разлика в грамотността на градските и селските жени. - вж. *Статистически годишник на Княжество България*. Т. 1, с. 57.

от националистическа гледна точка - с необходимостта да се вдъхне патриотизъм на жените и те да бъдат мобилизирани за националните цели. Някои от защитниците на женското образование го представят като напредък в тон с развитието на свободните западно-европейски страни. Така например, П. Р. Славейков се оплаква, че във „восточните страни образованието на жената върви медлено, както вървят поляка всичките им добрини".³ Необразоваността на жените е причина за тяхното „жалостно състояние и унизително положение" спрямо мъжете, а някои автори прагматично аргументират, че тя създава безброй пречки за напредъка и благосъстоянието на цялата нация.⁴

Първото девическо светско училище е открито от Анастасия Димитрова в Плевен през 1841 г. До Освобождението от османска власт във българските земи се откриват 109 девически училища (90 взаимни, или Бел-Ланкастерски и 19 класни училища).⁵ Докато образованието в тези училища се различава в известна степен от образованието, давано на момчетата, поради факта, че включва между другите предмети и обучение в „женски" дейности: шиене, готвене и т. н. главно постижение на тези девически учебни заведения се състои в ограмотвяването на девойките - т. е. създаване на умения за четене и писане. Между 40-те и края на 70-те години на XIX век редица българки (113 според едно представително изследване)⁶ получават образование в чужбина, най-вече в Русия (69 души), Чехия (10), Румъния (10), Сърбия (7), където те са посещавали гимназии, про-

³ *Македония*, г. III, №2, 7 декември 1868.

⁴ *Любословие*, г. II 1846, № 13 и № 21; *Цариградски вестник*, г. VIII, № 355, 1857; *Право*, г. IV, № 47, 1869, г. VIII, № 5. 14 април 1873; *Македония*, г. III, № 2, 7 декември 1868; г. III, № 10, 1 февруари 1869; № 11, 8 февруари 1869; № 12, 15 февруари 1869; № 13, 22 февруари 1869; № 35, 26 юли 1869; г. IV, № 25, 1870; г. V, № 14, 1872; *Свобода*, г. I, № 1, 7 ноември 1875; *Знание*, г. II, № 3. 15 март 1876.

⁵ Ангел Димитров, *Училището, прогресът и националната революция*. София: Издателство на БАН, 1991, с. 92.

⁶ Вж. резултатите от изследването за Българската възрожденска интелигенция, публикувани в книгите на Николай Генчев и Красимира Даскалова.

⁷ Николай Генчев, *Българската възрожденска интелигенция*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски", 1991, с. 92, 381, 383;

фесионални девически училища и пр.⁷ Някои от образованите българки стават учителки от своя страна, допринасяйки по този начин за вече споменатите национални образователни усилия. Жените учителстват най-вече преди да се омъжат (или след брака, но в случай, че съпрузите им са също учители). В действителност, професията на учителя, наред с тази на свещеника, в условията на чужда доминация е основната професия за възрожденската интелигенция, която съществува при икономическа и социална изостаналост и в отсъствие на възможности, налични в една национална държава. Според споменатото вече изследване за българската възрожденска интелигенция от около 10 000 души до 1878 г. (учители, свещеници, журналисти, учени, зографи, писатели, преводачи и пр.) само 660 са жени.⁸ Що се отнася до социологическия профил на образованите жени от тази епоха, те произлизат най-вече от градски среди и от семейства на интелигенти, в които образованието, включително и на дъщерите, е основна житейска ценност.

Образованието на жените в действителност е само условие за развитието на определено самосъзнание (различаващо се от социализацията в традиционни идентичности) между българските жени, но такова съзнание е изключение през този период (най-малкото съдейки по запазените документи). Жените тогава рядко мислят за себе си като отделни от семейството личности, а самоидентификацията и посвещаването на семейството до степен на самоотричане са като че ли най-често срещаните се нагласи. Въпреки че някои жени изглежда са страдали от деспотизма на съпрузи и бащи, е твърде съмнително да се твърди, че те са се схващали като жертви на мъжката доминация като такава. Съществуващите отношения на власт не само рядко са се поставяли под въпрос, но подобно действие предполага степен на абстракция и генерализация над единичното, особеното, която изисква по-голяма дистанция и „индивидуализъм“. В допълнение, очевидните различия в об-

Красимира Даскалова, Образование на жените и жените в образованието на възрожденска България. - *Годишник на Софийския университет - Център по културознание* (ГСУ-Център по културознание), т. 85, 1992, 5-18.

⁸ Николай Генчев, *Българската възрожденска интелигенция*. с. 92.

ществото минават през други оси (господари - подчинени етноси, християни - мюсюлмани, граждани - селяни, стари - млади, и т. н.), затъмнявайки отношенията мъже-жени и покривайки ги с различни идеологии. В най-добрия случай, образованите жени тогава се считат за интегрална част от националната политика и ориентират своите интелектуални и социални аспирации към доминиращите колективни борби на времето. Така например редицата женски милосърдни и филантропични организации се посвещават на патриотична дейност, като в същото време някои жени се включват в революционни акции.⁹ Все пак, образователните борби на жените от това време, насочени срещу традиционализма и патриархалния консерватизъм не трябва да бъдат подценявани. Както вече бе отбелязано, образованието е предусловие за издигането на самосъзнанието на българките на по-широко (т. е. надсемейно) ниво, което евентуално би позволило да бъдат поставени под съмнение традиционните женски роли и идентичности.

Българската революционна поезия (Христо Ботев) и патриотична проза (вазов: „Една българка“) проектират образа на героичната българска майка, героична в много значения: като работеща неспирно, за да изхрани децата си, като майка на герои, и като посветила се сама тя на патриотични цели. В националистическата риторика, самата нация е сравнявана с майка (Майка България, Мати Болгария).¹⁰ По-ранната българска историография и по-късната историческа популяризация съдържат описания на изключителния живот и жестове на български жени, които възпитават своите синове в любов към народ и Родина (като баба Тонка) или сами служат на националните цели (напр. бродирайки знамена за въстаниците, като Райна Княгиня). Но вече е време да се отиде зад монолитните женски фигури, които са сочени като примери на самоотрицание в изпълнение на патриотични задължения. Такава задача изглежда трудна поради две причини: първо, поради предварителната се-

⁹ Виржиния Паскалева, *Българката през възраждането*, II изд. София, 1984; Маргарита Чолакова, *Българското женско движение през възраждането*. София: АЛБО, с. 212-276.

¹⁰ Неофит Бозвели, *Мати Болгария*. - *Възрожденски страници*. Антология. Т. I. София, 1969.128-129.

лекция (и унищожение) на историческите материали, съобразена с критерия за тяхната национална значимост, и, второ, поради недопустимостта да се излагат на хартия най-съкровенните човешки мисли, съмнения, болки и тревоги, във време когато само обществените проблеми подлежат на описание и се излагат в писмен вид. Все пак, жените от онази епоха могат да станат видими, чрез по-близко четене на някои исторически избори (и по-специално мемоари), които биха открили тази сенчеста страна от историческото минало. Особено ползотворно би било да се изследват живота и премеждията на жените, които са изглеждали странни и ексцентрични на своите съвременници и дори са предизвиквали упреците на по-традиционните между тях. Подходящ пример е Баба Неделя Петкова, вдовица-учителка, с подчертано открити и провокиращи маниери (пушеща турско наргиле, освен другите неща) - един вид българска Жорж Санд. Друга учителка (и преводачка) екстравагантно приема имената на двамата си родители - Станка-Николица-Спасо-Еленина, нарушавайки патриархалното правило, според което жената трябва да носи първо името на своя баща и да приеме името на съпруга си след брака. При по-задълбочено вникване и със съсредоточаване върху детайлите в изворите би могло да се установи, че някои жени са подтискали своите болки и тревоги и са се чувствали зле в традиционното общество, не на последно място поради патриархалната мъжка доминация както в частния, така и в обществения живот. Специално образованите жени с творчески потенциал вероятно са усещали отсъствието на възможности за самоизява като особено тежко и несправедливо.

Създаването на самостоятелна държава през 1878 г. е важна граница в политическата история на модерна България, но тя не води до незабавни промени в живота на българските жени. Може дори да се твърди, че има известно връщане назад, дължащо се на икономическия упадък на традиционните градски центрове (един вид ре-аграризация) след загубата на обширните османски пазари и (частичното) задоволяване на патриотичните цели на освобождението. Освен това, административното организиране на новата държава е триумф на мъжката доминация в обществената сфера. България става консти-

туционна монархия и създава една от най-либералните конституции в Европа (по белгийски модел), която предвижда универсално изборително право (чл. 86 от Търновската конституция); практическата интерпретация на термина „гражданин“, обаче, подобно във Франция след Революцията“, е такава, че изключва жените. Жените са изключени и от властовите позиции в локалните и централни управленчески органи. Накрая, жените не участват и в редица културни институции на модерния държавен апарат, които възникват след Освобождението.

Достъпът до *образованието* продължава да бъде основен проблем на женските аспирации и борби в края на XIX и началото на XX век и той става причина за редица инициативи и създаването на женски организации. Образователните борби се водят във връзка с различни искания. Така например унификацията на учебния план за девическите и мъжките гимназии е основно искане на българките през 90-те години на XIX век. През 1897/98 г. девическите гимназии са приравнени с мъжките по броя на класовете (т. е. те стават пълни седмодасни над първоначалното училище), но уеднаквяването на изучаваните учебни предмети става едва през 1904 г. По този начин до началото на века се поддържа формалното основание за недопускане на жените до висшето училище в София (по-късно Софийски университет).

Кампанията за достъп на жените до висше (университетско) образование, която започва наскоро след създаването на висшето училище през 1888 г. е особено драматична. Първата петиция за допускане на жените до университетското образование е внесена в Народното събрание през 1896 г. Начело на инициативата е Екатерина Стоичкова, която става и първата жена - слушателка в Софийското висше училище. Петицията е отхвърлена от народните представители с иронични коментари, но кампанията продължава. Въпросът се решава в полза на жените едва през 1901 г. Предразсъдъците, обаче, продължават да битуват в обществото, което прави възможно един извес-

¹¹ J. Landes, *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1988; Joan W. Scott, *Only Paradoxus to Offer: French Feminism and the Rights of Man*. Cambridge: Harvard University Press, 1996.

тен литературен критик, защитник на модерността, сериозно да твърди, че българската студентка стои много по-ниско по научни качества от средния студент и че нейните научни инстинкти „се отнасят към нейните инстинкти на жена, като 1:9. Щом е тъй, естествено, никакво училище не може да унищожи биологическите инстинкти“.¹² Специално трябва да бъде подчертана ролята на българките, образовани в чужди университети за унищожаване на мъжкия монопол във висшето образование.¹³ Това са първите български жени завършили медицина, филология, философия, право, които заедно с образованието придобиват самоувереност и чувство за индивидуалност. Някои от тях стават най-последователни адвокатки и агитаторки за женско висше образование. Именно от тези среди през 1924 г. се създава Асоциацията на жените с висше образование - една организация с широко формулирани цели.

Друго важно поле на женските аспирации и борби е достъпът до *професионгшен* живот, по-специално до по-престижните професии, които са периметър на мъжете. Особено горчива е борбата за допускане на жените с юридическо образование до адвокатската професия. Десетилетия наред се водят продъл-

¹² Д-р Кръстю Кръстев, Културен преглед. - *Демократически преглед*, № 16, 8 юли 1904, с. 379.

¹³ До 1910 г. част от българките получават висше образование в чужбина, в университетите в Русия (26), Франция (21), Швейцария (13), Германия (2) и Австрия (1). Най-голяма част от жените завършват медицина (19), стоматология (11), филология (10). Вж. Райна Манафова, *Интелигенция с европейски измерения*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1994, с. 35, 43-44.

¹⁴ Димитрана Иванова, За жените адвокати. - *Женски глас*, г. XXI, №6, 15 декември 1923, 1-2; Правото на адвокатство на жените. Мнение на господата А. Малинов, проф. Г. Данаилов, проф. В. Ганев, проф. П. Джидров, Д-р Н. Сакаров. - *Женски глас*, г. XX, № 7-8, 15 януари 1924, 1-2; Искането на жените-юристски и отговорите по него на председателя на Народното събрание и министъра на правосъдието. - *Женски глас*, г. XXI, № 7-8, 15 януари 1924, 4-5; Александър Малинов, Адвокатското право на жените юристки. - *Женски глас*, г. I, № 1, 1929, 4-9; Проф. Г. Т. Данаилов, Даването адвокатски права на жените юристки в България. - *Жената*, г. I, 1929, № 3, 49-52; Проф. Г. Данаилов, За адвокатските права на жените. - *Жената*, г. I, 1930, №9-10.

жителни дебати по този въпрос¹⁴, но едва през 40-те години на XIX век българките са допуснати до адвокатурата. Лекарската професия също се оказва трудно достъпна, понеже е считана за неподходяща за жените. Първата българска лекарка - Анастасия Головина, е образована в Оюрих и Париж през 70-те години на миналия век.¹⁵ Като цяло проникването на жени в престижните професии по онова време е не толкова резултат от организирано движение, а по-скоро борба за лично самоутвърждаване на отделни жени (често с изключителна съдба) и те рядко се включват в борбите за „женски права“. Самите те разглеждат своите професии като „необичайни“ за женския пол и се опитват да приспособят своята идентичност към тази на мъжете в една мъжка професионална среда. Струва ми се твърде интересна задача, например, да се изследва животът и саморефлексията на изтъкнати „мъжки“ жени. Лекарките по време на Балканските (1912-1913) и Първата световна война представляват много удобни примери.¹⁶

В противоположност на престижните (и по-добре платени) професии, други не-толкова атрактивни (и лошо платени) професии са достъпни за жени и в течение на времето се „феминизират“. Това е особено характерно за престижната някога учителска професия, особено в първоначалните училища, а покъсно става типично за медицински сестри, машинописки, телеграфистки, телефонистки и пощенски служителки. Като цяло, масираното навлизане на жени в една професия е сигурен знак за нейния нисък статус¹⁷. Във време на висока безработица (в края на миналия век и след това отново след Първата световна война), жените са първите, които се оказват на улица-

¹⁵ След завръщането си в България тя се омъжва за руснака Александър Головин, секретар на княз Александър I.

¹⁶ В един източник се сочат четири лекарки между жертвите на Първата световна война. - *Летописи на лекарския съюз в България*, г. XII, май-юни 1919, №5-6, с. 8.

¹⁷ По този въпрос вж: Anne Phillips and Barbara Taylor, „Sex and Skill: Notes Towards a Feminist Economics“, in: Joan W. Scott (ed.). *Feminism & History* (New York: Oxford University Press, 1996), pp. 317-330.

¹⁸ Фактът, че жените са резервна трудова армия, използвана, когато е необходима повече работна ръка и лесно отстранявана, при наличието

та, уволнени и от не особено съблазнителни позиции.¹⁸ Така например една наредба от 1899 г. забранява на омъжените учителки да учителстват (тя е отменена през 1904 г.), друг закон намалява заплатите на учителките с 10% в сравнение с тези на учителите. В условията на растяща безработица през 1927 г. е прокаран закон за уволнението на омъжените учителки над 40 годишна възраст и с 20 годишен учителски стаж. Повечето от жените, които по време на войните стават държавни чиновници са уволнени с настъпването на мира, за да освободят работните места за връщащите се от фронта мъже. Говорейки за жените в професиите, обаче, не трябва да бъде забравян фактът, че те представляват една незначителна част от българките преди втората световна война и че най-значителната част от българското общество изкарва прехраната си обработвайки малки земеделски участъци (78,6 : 21,4 е съотношението между селско и градско население през 1934 г., а през 1946 - 75,4 : 24,6¹⁹).

Интелектуалките (писателки, актриси, поетеси, художнички и пр.) заслужават специално внимание. Именно между тази група жени могат да бъдат открити най-ярките и изтъкнати личности. Това са жени, даващи артистичен изказ на своя вътрешен живот и рефлектиращи най-вече върху своята идентичност и връзки с обществото. В българската ситуация, където липсва широк пазар за интелектуалните и културни продукти, това са най-вече жени от по-горните слоеве на обществото, с достатъчно средства за живот, докато се занимават с духовна дейност и култивират своята индивидуалност. Много от тях са свързани с (или омъжени за) известни мъже: писатели, учени, политици, и пр. В България, както навсякъде, жените с артистични професии са тези, които утвърждават по-свободния (бохемски) начин на живот, като предизвикателство към дребнавите социални конвенции.

на достатъчно мъже е подчертан от Лили Браун. Вж. Uli Braun, *Die Frauen und die Politik*, 1903.

¹⁹ Статистически годишник на Народна република България, г. XXXIX-XL, София. 1947-1948. с. 15.

Искането за придобиване на гражданско - *политическо* и *социално равенство* на жените е издигнато отначало от ма-лък „авангард“ в името на всички жени.²⁰ Гражданският активизъм на жените нараства с повишаване на „политическото съзнание“, най-вече под влияние на социализма. През 1901 г. в София е създаден Българският женски съюз (БЖС) от представителки на 27 женски групи от цялата страна. Първоначално неговата цел е да работи „за интелектуалното и морално повдигане на жената“ и за подобряване на нейното цялостно положение. Въпреки че е много обща, тази формулировка има и позитивен аспект - тя позволява жени от различни социални слоеве, независимо от образование, професия, семейно положение, личен опит и особени проблеми, да се идентифицират с целите на Съюза и да се включат в неговата дейност. Съюзът пропагандира еманципаторските идеи на страниците на своя орган - вестник „Женски глас“ и става първата значима женска организация в България. Въпреки че продължава възрожденските традиции на милосърдните и филантропични женски формирания, БЖС се намира под влияние на съвременното (от началото на XX век) женско движение на Запад и насочва българското женско движение по нов път: борбата за еднакви граждански и политически права.²¹ Много от активистките на женския съюз произхождат от семейства (или са омъжени за) изтъкнати политици и общественици.²² Докато това улеснява привличането на жени-

²⁰ Въпреки че идеите на Джон Стюарт Мил за женската еманципация са били известни още през 1869 г. чрез превода на български език на част от „The Subjection of Women“, те нямат у нас голямото и непосредствено влияние, на което се радват на Запад. Този факт би могъл да бъде обяснен с твърде различния социален и идеологически контекст (чужда власт, висока неграмотност, особено сред жените, недостатъчна циркуляция на печатни материали, национализъм и т. н.). Идеите на Дж. С. Мил са насочени към жените от средните класи в буржоазна Европа, а точно такива класи не съществуват в преобладаващо селското българско общество от това време.

²¹ За сравнение между различните феминистични движения вж. Richard Evans, *The Feminists. Women's emancipation movements in Europe, America and Australasia 1840-1920*. New York: Barnes & Noble Books, 1977, esp. 13-43.

²² Ана Карима е била омъжена за лидера на „широките“ социалисти Янко Сакъзов; Мария Джидрова - за известния социалдемократ д-р Петър

тевообществения живот, в някои случаи (както в левия, така и десния политически спектър) тази свързаност се оказва осакатяваща всяка автономна женска акция.

Последните десетилетия на XIX век са свидетели на разпространението на социалистическите идеи в България (особено след създаването на БРСДП през 1891 г.), а много от активистките на женското движение се формират под тяхно влияние. Отначало, левите (социалистически) идеидоминират в БЖС; те са въведени от членуващите в левичарския Учителски съюз, които се присъединяват и към БЖС. С течение на времето се проявяват идеологическите различия, касаещи целите на Съюза. Оформят се основно две противоположни мнения и групи. По-традиционното „буржоазно“ крило (Ана Карима, С. Йовчева, М. Джидрова, Юлия Малинова, Р. Сталииска) настояват върху филантропичните цели, социалната дейност, образователните акции и пр., като средство за гражданско и политическо „просвещение“ на жените, отлагайки за по-късно Времето борбата за истинска гражданска и политическа еманципация.²³ Социалистическото течение (около Кина Конова и Вела Благоева) е много по-радикално и се опитва още от началото да насочи дейността на Съюза в директно политическа посока. То счита проблема за женското равноправие за неделима част от социалистическата революция, водеща към тотална трансформация на буржоазния ред. Въпреки че като цяло включва повече жени-интелектуалки, това течение претендира да изразява интересите на жените-работнички и пролетароидните селянки.

Независимо от различията, двете течения в Женския съюз съществуват до 1903 г. Тогава именно, повлиян от разделянето на социалистите на „широки“ и „тесни“, и от покачващата

Джидров; Вела Благоева споделя жизнения път на Димитър Благоев; Юлия Малинова е съпруга на лидера на Демократическата партия Александър Малинов; Екатерина Каравелова - на Петко Каравелов. Тази особеност е типична и за европейското женско движение.

²³ Подобни дейности могат да бъдат описани в термини на „умерения феминизъм“. В действителност, някои от тези жени са твърде традиционни в своите виждания (т. е. в съзвучие със стандартите на времето). Едва по-късно (когато напр. включва борбата против държавната регулация на проституцията сред своите инициативи) женското движение в България придобива по-радикални черти.

се нетолерантност и класова войнственост на „тесните“, ортодоксални марксиста, избухва и конфликт в БЖС, който завършва с разцепление на Третия конгрес през същата 1903 г.²⁴ Социалистките, разсърдени от прокарването на резолюция за „надкласовия“ характер на Съюза демонстративно напускат. След това вела Благоева започва да издава сп. „Женски труд“, което подготвя почвата за създаването на (години по-късно, през 1914 г.) Социалистическия женски съюз. Социалистическото движение като цяло, и жените-социалистки в частност, схващат женското движение по-скоро като част от социалистическото освободително дело, отколкото като самостоятелно движение със свои специфични цели. За тях разрешаването на „женския въпрос“ е обвързвано с победата на социалистическата революция и приемано за автоматически следващо от нея.²⁵ в съответствие с това, по-догматичните, „тесни социалисти“, подчиняват женското социалистическо движение на своите пропагандни цели и електорална борба, държейки го отговорно за мобилизацията на жените. Социалистическият женски съюз се превръща по този начин в притурка на партията на тесните социалисти и никога не придобива организационна или идеологическа автономия.²⁶ все пак, трябва да се отчете, че социализмът като цяло има широко и проникващо влияние върху възгледите за женска еманципация в България, особено след като и „широките“ социалисти създават една силна социалдемократическа партия, различна от тесносоциалистическата ортодоксия.

²⁴ Подобни проблеми има и в други европейски женски движения, където растящата класова нетърпимост на социалистическите партии води до конфликти в женските движения. - See Marilyn J. Boxer and Jean H. Quataert, *The Class and Sex Connection: An Introduction*, in: Marilyn J. Boxer and Jean H. Quataert (eds.) *Socialist Women. European Socialist Feminism in the Nineteenth and Early Twentieth Century*. New York: Elsevier, 1978, 1-18.

²⁵ в тези си виждания те се съгласяват с мнението на Август Бебел, но не и с идеите на Лили Браун (която пледира за подобряване ситуацията на жените в рамките на съществуващото капиталистическо общество) - и двамата познати на читателите в български превод.

²⁶ вж. по този въпрос книгата на Радка Брадинска, *Зараждане и оформяне на женското социалдемократическо движение в България (1885-1915)*. София, 1969.

БЖС непрекъснато е атакуван от социалистките, за перманентната си заетост с тривиални цели (като филантропия, например), за буржоазната си класова природа и ограничените си буржоазни идеали като цяло. С течение на времето, обаче, Женският съюз развива своя собствена идентичност и оформя един много по-ясен профил. Активистките на съюза започват да се считат и наричат „феминистки“.²⁷ Подобно на ситуацията в Германия, българските социалистки ги титулуват „буржоазни феминистки“ или „сепаратистки“ (от социалистическото движение).²⁸ Социалистическите атаки от друга страна, обаче, спомагат за избистряне и радикализиране на буржоазното женско движение, което след няколко години само приема като своя непосредствена задача „борбата за гражданско и политическо равноправие на жената“. С течение на времето назрява нов конфликт в рамките на БЖС, който завършва с ново разделение през 1909 г. Тогава Ана Карима, Мария Джидрова, Санда Йовчева и някои други, претендиращи да представляват „по-напредналите жени“, създават паралелна организация - т. нар. Съюз „Равноправие“, който заявява по-директно гражданските си и политически цели и започва да издава вестник със същото заглавие. Разбира се, аз нямам за цел да представя тук всички дебати и напрежения, които съществуват между женските формации. Достатъчно е да обърна внимание, че многобройните деления са нещо типично за българския политически спектър като цяло и че жените не правят изключение в това отношение. Въпреки че дебатите общо взето кръжат около „политическата“ или „не политическата“ природа на женските организации и връзките им с класи и партии (дали да бъдат „надпартийни“ или обвързани с класови интереси и политичес-

²⁷ Както посочва Ана Карима в своите мемоари. Във времето на създаване на БЖС повечето от делегатките, особено от селата, имат твърде неясни и объркани понятия за същността на феминизма. Вж. Ана Карима, *Към просвета и култура. Спомени*. София, 1943.

²⁹ Тук би могъл да бъде направен паралел с възгледите на Клара Цеткин, според които пропастта между социалистките и буржоазните феминистки е непреодолима. - See Richard Evans. *The Feminists ...*, p. 166. Вж. също Karen Honeycutt, *Socialism and Feminism in Imperial Germany*. - *Signs*, 1979, Vol. 5. №11, 30-41.

кицентрали), много от противоречията (съдейки по изворите) биха могли да бъдат отдадени на чисто персонални конфликти.

Иска ми се да обърна внимание и на още един факт. В споровете между двете основни течения в женското движение, социалистките имат чувството на по-„прогресивни“ и радикални, участващи в големите проекти на времето, докато в същото време считат, че „буржоазните феминистки“ изостават в своите виждания. Така, когато социалистките говорят за класова борба и революцията, която ще донесе политически права и на жените²⁹, буржоазните феминистки вярват в разширяване на „женските права“ и намаляване на неравенството между половете в рамките на съществуващия ред.³⁰ Въпреки радикалния си език, обаче, социалистките на практика заличават спецификата (и автономията) на женското движение. Нещо повече, докато социалистките мислят в термини на класова солидарност (на работническата класа) и колективни действия, „буржоазните“ феминистки се обръщат към отделните жени в стремеж да събудят женско самосъзнание и да пропагандират женските права; по този начин те се излагат да атаката, че са твърде „индивидуалистски“ и егоистично ориентирани, а също че внасят смут в приоритетите на социалните борби. Парадоксално, поради факта, че жените са половината от населението, е обвинението на социалистите, че борбата за подобряване положението на жените е тясно и партикуляристично, служещо на специфични интереси и то още повече като се има предвид, че самите социалисти претендират да представляват почти несъществуваща класа в България.³¹ Иронията, по-нататък е, че социалистическото женско движение

²⁹ Сравни с възгледите на Август Бебел и Лили Браун. Вж.: August Bebel, *Die Frau und der Sozialismus*, 1879 (в превод на български от 1893) и Lili Braun, *Die Frauen und die Politik* (в български превод от 1903), etc.

³⁰ Въпреки че са твърде скромни във вижданията си за женската еманципация, обаче, те са изключени от мъжки доминираното българско общество тогава. Като цяло буржоазните феминистки са малка група от активистки, които често са осмивани от неразбиращата и враждебна публика.

³¹ Според статистиките през 1905 г. има 277 033 работници (в индустрия, земеделие и домашна прислуга); през 1910 г. те са 346 671 (от които

претендира да изразява интересите на жените-работнички в България³², докато в действителност, както е случаят със самата социалистическа партия, към което то е придатък, то е организация на жени от средната класа, най-вече интелектуалки, които стоят рамо до рамо със своите съпрузи и братя - социалисти.

Въодушевено от извоюването на избиращи права за жените в някои европейски страни след Първата световна война, през 20-те и 30-те години на ХХ век българското *суфражистко* движение също се поздравява с няколко (макар и частични) победи. Българският женски съюз публикува множество материали по този повод и предприема редица инициативи (срещи, публични дискусии, петиции до Народното събрание), целящи мобилизиране на обществена подкрепа. Активистките на женското движение пледират за избиращи права за жените (както да избират, така и да бъдат избирани) в представителните органи. И до началото на втората световна война все пак е направен известен прогрес. Първата, и доста скромна, стъпка включва женското участие в изборите за училищни настоятелства през 1909 г. (което фактически е изпълнение на един по-ранен законопроект от 1901 г.)³³ След дълги неуспешни усилия, българските суфражетки получават частични и ограничени права. На 18 януари 1937 г. е прокаран закон за даване права на жените за локалните (комунални) избори³⁴ (не на последно място под натиска, макар и не толкова решителен, на женското движение).

88 027 са жени); през 1920 г. броят им е 426 000 (само жените са 152 000); през 1926 г. работниците са 486 000 (работничките са 143 000) и т. н.

Вж Илия Янулов, *Социалното законодателство в България. Основни причини и фактори*. София, 1938, с. 13. Броят на индустриалните работници в изнесените по-горе цифри е много по-малък.

³² Вж Вела Благоева, Същността на женският въпрос се състои в женския труд и неразделните с него граждански и политически права. - *Женски бюлетин*, г. I, май 1902, № 1; същата, Народната учителка в Женския съюз. - *Женски труд*, г. I, 1904-1905, № 2, 46-48; същата, Класово съзнание и феминизъм. - *Женски труд*, г. 1, 1904-1905, № 5, с. 178; същата, Икономическа или политическа независимост на жената трябва? - *Женски труд*, г. 1, 1904-1905, № 6, с. 185; Д. Попов. *Пролетарското женско движение*. София, 1915; Георги Бакалов, *Жената и комунизъмът*. София, 1921, 22-27.

³³ Анна Карима, *Женското движение у нас*. София, 1910, с. 9.

Този закон, прокаран от един авторитарен режим, забранил политическите партии, не третира еднакво мъжете и жените и съдържа някои унижителни за последните условия. Така например, само майки от законен брак (чл. 5 от Закона) са дарени с избирателни права и докато гласуването е задължително за мъжете, то е незадължително за жените-избирателки (чл. 82, § 1).

Комуналните избори през 1937 година са първите избори след авторитарния преврат през 1934 г. и БЖС (тогава ръководен от Димитрана Иванова) се обръща към своите последователки да участват в тях (независимо от политическата принадлежност на кандидатите, които те биха подкрепили). Въпреки че това може да изглежда някак си противоречиво решение

в авторитарни условия, то има своите добри основания и демонстрира, че жените са самостоятелни политически агенти и граждани.³⁵ С възстановяването на Конституцията през същата 1937 г. е приет нов избирателен закон, който определя като избиратели „всички български граждани, навършили 21 години, мъже и жени. Последните, ако са омъжени, разведени или вдовици“³⁶ (Чл. 5), поставяйки по този начин гражданските права на жените в зависимост от техните отношения с мъжете. Жените, според закона, могат само да избират, но не и да бъдат избирани. През 1938 г. за първи път след преврата от 1934 г. са проведени (при многобройни рестрикции) и парламентарни избори, бойкотирани от някои политически партии. Лидерката на БЖС Димитрана Иванова предприема редица пътувания из страната, агитирайки жените да вземат участие в гласоподаването. В Русе, Търново, Асеновград нейните речи са предавани чрез високоговорители по улиците. Женският съюз организира и предизборно събрание в Дома на правниците в София, на което Д. Иванова говори за „Ролята на българката в предстоящи-

³⁴ Вж. *Държавен вестник*, г. 59, понеделник, 18 януари 1937, № 11, с. 137.

³⁵ Комунистите правят опит да накарат БЖС да не участва в тези избори, изпращайки при Димитрана Иванова свой представител - Сава Гановски. Лидерката на Съюза, обаче, отговаря, че жените трябва да вземат участие в тях, защото това е първият им шанс, а и едва ли биха могли да се надяват на пълни избирателни права в близко бъдеще. Вж. НБКМ-БИА, ф. 584, а. е. 1.

³⁶ Вж. *Държавен вестник*, г. 59, петък, 22 октомври 1937, № 234, с. 4137.

те избори". Тези публични изяви целят да пропагандират женските изборителни права и да накарат обществото да свикне с мисълта, че жените са пълноправни политически субекти.

Борбите за равноправие са насочени също и срещу неси- метричното третиране на жените *в законите*. Новото българско (писано) право като цяло е базирано върху френския Code Civil. (Както е добре известно, неравенството между половете, санкционирано от този Кодекс става причина за дългогодишните борби на западноевропейските феминистки в последните десетилетия на миналия век. В България усещането за тази асиметрия се появява много по-късно, с увеличаване на жените-професионалистки и по-специално - на жените-юристкки.) все пак той установява равенството на двата пола в наследствените отношения.³⁷ Наследственият закон в сила до 1906 г. не прави разлика между жени и мъже наследници, но законът, който влиза в сила през февруари 1906 г. дава възможност да се по- сегне на правата на жените-наследнички.³⁸ Главният проблем тогава, обаче, е, че независимо от положенията в писаното право, традицията на обичайното право продължава да регулира отношенията, особено по селата. Според обичая, земята отива у мъжките наследници, за да се избегне нейното раздробяване и преминаване в други семейства.³⁹ Съществува крещяща несправедливост в правното регулиране на семейните отношения, където законът фаворизира съпругът пред съпругата, братът пред сестрата, бащата пред майката. Така например, семейната собственост се води на мъжа; съпругът е считан за господар в своя дом (и е можел да малтретира физически жена си). Ограничения правов статус на жените е очевиден и от факта, че жена не би могла да вземе дете под своя опека.¹⁰ Съществува разлика и в третирането на жените в криминалните дела, където те са подценявани като ненадеждни и второсте-

³⁷ В. Стойков, Жената според нашето гражданско право. - *Юридически преглед*, г. 24, 1923, N 6, 235-241.

³⁸ Вж. Димитрана Иванова, Правото на наследство. Дъщерята и сина като сънаследници. - *Жената*, г. 1, 1929, № 3, 59-60.

³⁹ Вж. Проф. С. Бобчев, Положението на жената според старото българско и румънско право. - *Юридически преглед*, 1931, № 4-5, 185-186.

пенни свидетели. Лидерката на БЖС, Димитрана Иванова, юристка по образование, публикува на страниците на издаваното от нея в края на 20-те години на XX век сп. „Жената“ материали, разкриващи различните законови дискриминации и провежда кампания за елиминиране на всяка несправедливост по отношение на жените.⁴¹

През разглеждания период българските жени придобиват и някои *социални права*. Специално трябва да бъде отбелязано началото на социалната политика в България, с така наречения „работнически закон“ от 1905 г., предложен от правителството и приет в парламента.⁴² Този закон ограничава злоупотребите с женски и детски труд в индустриалните предприятия и обезпечава един месец неплатен отпуск за жените след раждане.⁴³ Други социални закони (и отделни допълнения), насочени към жените са приети по-късно като специално внимание заслужава удължаването на отпуска за жените-родилки, който ста-

⁴⁰ Проф. Кулев, Правното положение на жената според българското наказателно право. - *Юридически преглед*, г. 24, 1923, Мг 1, 1-10; Димитрана Иванова, Брактът. - *Жената*, г. 1, 1929, № 1, 10-14; Димитрана Иванова, Съпружеската власт. - *Жената*, г. 1, Мг 3, 52-55; Мг 4, 80-85; Димитрана Иванова, Имуществените отношения между съпрузите. - *Жената*, г. 1, 1929, Мг 6-7, 121-124; Димитрана Иванова, Зестрата. - *Жената*, г. 1, 1929, № 8; Димитрана Иванова, Защита честта на жената. - *Жената*, г. 11, 1930, № 4; С. С. Бобчев, Правното положение на българката в миналото. - *Жената*, г. 1, 1929, № 4, 73-79; Димитрана Иванова, Грубо посегателство върху имуществените права на жената. Придобити права се отнемат. - *Женски глас*, г. 31, № 2 8-9, 15 март 1934, 1-2; Димитрана Иванова, Един нов закон, засягащ жената - съпруга и майка. - *Женски глас*, г. 34, № 14, 15 юни 1937, 1-2.

⁴¹ Целите са заявени в уводната статия на списанието. - *Жената*. Месечно списание за защитата правата на жената, г. 1, 1929, № 2 1.

⁴² Тъй като вярват само в едно крайно и пълно решение на проблемите на работниците, „тесните“ социалисти пренебрегват законодателната дейност в парламента като „палиативна“; затова голяма част от социалната политика и модернизиралите инициативи не идват от тях, а най-често от самото правителство. Вж. Илия Янулов, *Социалната политика в чужбина и България (причини, развитие и система)*. София, 1924, 224-226. Вж. също Иван Еленков, *Работническият въпрос и правителствената работническа политика в България от началото на века. - Минало*, г. II, 1995, № 4, 35-43.

ва и отчасти платен.⁴⁴ Повечето от тези закони са заимствани от социално по-развитите европейски държави, и по-специално от Германия.⁴⁵ Въпреки слабостите при въвеждането на работническото законодателство, и на социалните закони като цяло, те все пак представляват определено постижение за жените-работнички. Инициативата за социалното законодателство, обаче, не идва от женския активизъм, а от модернизаторската интервенция на държавата. В термини на идеи, то е близко до протекционисткия (мадаристки, или „релационен“)⁴⁶ „феминизъм“, който в по-късната епоха (на държавния социализъм) става доминиращо разбиране за женските цели. В никакъв случай, обаче, не трябва да се спекулира със социалния протекционизъм в България. Държавата по това време (първата половина на века) е далеч от модела на западните социални държави и социалното законодателство в повечето случаи остава само добро пожелание (или демагогия), отколкото житейска реалност; освен това то засяга една твърде незначителна част от населението на страната.

И още - всичко казано дотук не трябва да оставя впечатлението, че постиженията в гражданската и социалната област са изцяло (или в по-голямата си част) резултат от усилията на самото женско движение. Напротив, вярно е тъкмо обратното. Политици от различни лагери и ориентации в един или друг момент (особено когато са заинтересувани от увеличаване на своите социални и електорални привърженици) застават зад отделни женски искания. Въпреки че понякога спомагат за разрешаване на проблемите на женското движение, в повече-

⁴³ Илия Янулов, *Социалната политика в чужбина и България*, с. 126.

⁴⁴ Пак там, с. 124.

⁴⁵ вж. Илия Янулов, *Развитие на социалното законодателство в България*. София: Придворна печатница, 1939, с. 17, 158,161. За социалната политика по отношение на жените в Западна Европа в това време вж. *Maternity and Gender Politics. Women and the Rise of the European Welfare States 1880s-1950s*. (Gisela Bock and Pat Thane, eds.) London and New York: Routledge, 1991.

⁴⁶ Изразът „релационен феминизъм“ е на Карен Офън. Вж. Karen Offen, *Defining Feminism: A Comparative Historical Approach*. - *Signs*. 1988, Vol. 14, № 1,119-157.

тослучаи тези политици игнорират женската кауза в момента, в който получат желанието на офиса. Има случаи (както със социалистите), в които женското движение е експроприирано за други цели. Някои десни идеологически движения през 30-те години на XX век също правят усилия да мобилизират политически жени, пропагандирайки идеята за техните избирателни права.⁴⁷ А най-парадоксалното в случая е, че всичко това се върши на фона на ултра-традиционалистки идеи за идентичността и ролята на жените.⁴⁸

Що се отнася до частната (семейна) сфера, женското движение в България почти не я докосва със своите идеи и активизъм. Социалистките, агитиращи за равенство между половете в труда и обществения живот, приемат традиционните роли в рамките на домашния и семеен контекст.⁴⁹ Това в още по-голяма степен се отнася до феминистките от дребнобуржоазните среди в България. Мъжкото господство в домашната сфера остава непроменено. Все пак, би могло да се предположи, че модернизационните промени в менталитет и маниери не оставят съвсем без последствие властовите отношения между съпрузи и съпруги, братя и сестри. Но това е емпиричен проблем, който трябва да бъде изследван, при това твърде различен за различните социални среди. Може да се предполага, че в семействата на работници, на хора на професиите и интелектуалния труд, съществуват много по-благоприятни условия за създаване на

⁴⁷ Вж. напр. Константин Габровски, Избирателното право на жената. - *Отец Паисий*, г. IV, № 7-8, 30 април 1931, 104-111 и № 9-10, 31 май 1931, 137-144.

⁴⁸ Вж. текстовете на Александър Цанков, лидер на дясното Национално-социално движение в България, близко до национал-социализма. - Александър Цанков, *Трите стопански системи: капитализъм, комунизъм и национал-социализъм*. София, 1942, с. 101; същият *Проблемите на епохата и младите поколения*. София, 1934, 61-62.

⁴⁹ Както подчертава Алфред Мейер, марксистките лидери от началото на века са продукт на патриархалната викторианска култура и не са подготвени да свържат проблемите на жените с неща като сексуалност, репродуктивност, полово разделение на труда и със самата патриархалност. Вж. Alfred Meyer, *Marxism and the Women's Movement*. - In: Dorothy Atkinson, Alexander Dallin, and Gail W. Lapidus (eds.) *Women in Russia*. Stanford: Stanford University Press, 1977, 85-112.

егалитарни нагласи, отколкото в селските семейства⁵⁰ (където традиционните роли са много по-непокътнати) или между висшите класи (където жените са затворени в частната сфера). Разбира се, тези хипотези се нуждаят от конкретизация.

Нека сега се обърнем към *дискурсите и образите* на „жената“, да използвам типичното за тогава есенциализиращо единствено число. Тук използвам думата „дискурс“ твърде свободно, само за да отбележа, че интересът ми отива по-далеч от определени автори и текстове към по-общи лингвистични единици и да подскажа мощната властова основа на този вид лингвистични структури. В дискурсите се раждат „образи“ на женскостта. Освен очевидния изобразителен аспект на думата „образ“, тя съдържа нормативни компоненти и поведенчески очаквания: образите санкционират роли, приписват задължения, изискват подчинение и т. н.; оттук борбата за образите/ролите/задълженията е борба за промяна на властовите отношения. Образите на женскостта взаимодействат със социални нагласи и политически практики, но не винаги е възможно *apriori* да се каже дали определен образ служи на женската еманципация или покоряване; много зависи от опонентите и социално-политическия контекст като цяло (напр. „мадаризма“ може да бъде както архитрадиционализъм, така и да служи на феминистки цели, във всеки случай за някои видове феминизъм). Дискурсите, респективно „образите“ биха могли принципно да бъдат разделени на традиционалистки (или „консервативни“) и такива, които създават опозиция към тях - еманципаторски (или „прогресистки“). Но такава груба дихотомия казва твърде малко за различните сили и мотивации, стоящи зад тях, така че предпочитам да говоря за различни дискурси, произтичащи от различни среди и проектиращи специфични образи за женскост.

⁵⁰ Относно селските семейства, разполагаме с количественото изследване на една съвременничка - Христина Мочева - върху „използването на времето“ в средното селско домакинство в България през 30-те години.

Вж Христина Мочева, Селското земеделско домакинство в България през 1935-1936 г. - *Трудове на института за земеделско-стопански проучвания*. София, 1938, с 91.

Нека започнем с *традиционния традиционалистки* (или стария традиционалистки) дискурс за жените. Неговите следи могат да бъдат открити във времето преди Освобождението, най-малко при появата на българския периодичен печат, на страниците на който той оставя свои отпечатъци. Представителни за този дискурс в едно по-късно време (90-те години на XIX век) са например публикациите във в. „Родолубец“⁵¹ и някои трудове на изтъкнатия общественик и писател Стоян Михайловски⁵². Той също намира израз в текстове върху типичните черти и менталност на българския „народ“ (т. е. на н. нар. „народопсихология“, вдъхновена от германската „Volkspychologie“). Съдържанието на този образ на женскостта (и на съпътстващите го нормативни елементи) е доста универсално - той отпраща „жената“ в семейната и домашна сфера, предписва роли (грижи за домакинството, отглеждането и възпитанието на децата, готвене, шиене и пр.) и качества (като скромност, подчинение и пр.) в допълнение на изискването за определени „женски умения“. Жените принадлежат на частната сфера, докато мъжете действат в публичното пространство. Като цяло, този дискурс разглежда женската еманципация като епитом на общата тенденция на разлагане и упадък, чиито други манифестации са индустриализацията, европеизацията и т. н. Някои други неща също ми се струват интересни. Така например би могло да се направи антропологическо наблюдение върху ролята на срама като средство на традиционното общество да се държат жените под контрол. Женската субординация емоционално е подсилена от създадената „култура на срама“ и „култура на мълчанието“, целящи запазването на определени

⁵¹ Девическото образование. - *Родолубец*, г. I, 30, 7 ноември 1889, с. 236; №31, 21 ноември 1889, с. 246-247; Ролята на жената при градене дом. - *Родолубец*, г. II, 1897-1898, № 2. 14 февруари 1897, с. 7-8; № 3, 21 февруари 1897, с. 11-12; Женщина. - *Родолубец*, г. II, № 24, 13 юни 1897, с. 96; Сферата на жената. - *Родолубец*, г. II, Мг 40-42, 12 август 1897, с. 162; № 43, 19 август 1897, с. 171-172; Еманципацията на жената. - *Родолубец*, г. II, № 79-80, 17 февруари 1898, 317-318; № 81-82, 24 февруари 1898, 326-327.

⁵² Стоян Михайловски, *Сатири. I Нашите писачи и газетари*. София, 1893, с. 3, 24, 31.

норми и коригирането на нагласи.⁵³ Нещо друго. Българският традиционализъм, както навсякъде, е с реактивна природа - той е провокиран от модерните промени в маниери, нагласи и възприятия; самата поява на традиционализма е сигурен знак за разклащане на традицията. Доколкото новите женски аспирации се легитимират с постиженията на по-напредналите западни общества, консерватизмът съвсем естествено трябва да се обърне срещу морално осъдителното въздействие на „западната цивилизация“, но тъй като престижът на последната в българското общество е висок и неоспорим, той се обявява срещу нейното неадекватно имплементиране на българска почва („криворазбраната цивилизация“). Утвърждаването на традиционалисткия образ за женскост (в духа на *Volkspychologie*) приема формата на идеализация на българското общество в миналото - безметежно пасторално селско общество на хармония, където всеки/всяка е знаел/а своето място и в което жените са притежавали много добродетели.⁵⁴

Следва, това, което аз ще нарека, поради липса на по-добро наименование, *нео-традиционализъм*. Причината, поради която настоявам за разграничение със стария традиционализъм не се дължи толкова на факта, че нео-традиционализмът се развива по-късно (между войните) и не толкова, защото настъпват промени в понятието женскост (въпреки че могат да бъдат открити нови черти), а по-скоро, за да изтъкна различния стил и аргументация на този дискурс - по-агресивен, псевдонаучен, съзнателно идеологизиран и манипулативен. Авторите, участващи в него често използват авторитета на биологията и психологията, за да оправдават своите мизогински виждания за женскостта. В псевдонаучни текстове, жените са представени изключително като подчинени на репродуктивните си функции и най-вече като сексуални създания, като интуитивни, ира-

⁵³ Типично, при появата си в обществения живот жените са представени като загубили „червенината на срама“. Вж. Стоян Михайловски, *Неиздадени съчинения*. Т. II, София, 1941, с. 150. По въпроса за значението на мълчанието в различни култури и епохи вж. Peter Burke, *Notes towards social history of silence*, in his: *The Art of Conversation*. Cambridge, 1993.

⁵⁴ Константин Петканов, *Душата на българката*. - *Философски преглед*. г. V, 1933, № 5, 385-393;

ционални и импулсивни, интелектуално по-ниско стоящи от мъжете и т. н., и всичко това - предполагаемо продиктувано от тяхната биология и сексуалност.⁵⁵ в редица тогавашни писания се утвърждава двойствен морален стандарт за мъжете и жените; проституцията е изведена като проява на „естествената греховност“ на „жената“ и е стигматизирана като източник на злото; старите моми са считани за девиация от нормата и есенциализирани, чрез предписване на специфични качества и т. н.⁵⁶ Фактът, че повечето традиционалистки и мизогински възгледи са защитавани чрез привличане авторитета на науката, т. е. на псевдонауката, е друга причина този дискурс да бъде отделен като неотрадиционалистки.

Неотрадиционализмът е директно свързан с появата на десни (ултра-националистични и фашистки) идеологии и движения през 30-те години на XX век. Представителни за този дискурс са произведенията на интелектуалците Фани Попова-Мутафова⁵⁷ и Янко Янев⁵⁸, пропити от идеите на националсоциализма (и немската „консервативна революция“). „Жената“ е дефинирана в тях най-вече в термини на нейните репродуктивни

⁵⁵ Напр. публикация в едно много авторитетно философско списание от Д-р Александър Минчев, вечното неравенство между половете. - *Философски преглед*, г. XV, 1943, № 1, 49-60. Ето един характерен цитат: „Личностното изграждане на жената представлява един кръг. То изхожда и свършва във възсъздателните ѝ органи. Затова вместо мозъкът у нея се развива тазът. Вместо центъра на разума и отвличената мисъл у нея се засилва половото и то углъбява първичното“. Жената е вечната майка-природа „с късите и дебели нозе, които ѝ служат не толкова за ходене, колкото за опора на широкия ѝ таз, приютил в себе си новия живот“ (с. 50-51). Вж. една по-ранна статия на същия автор в същия дух: Д-р Александър Минчев, Отношенията между половете. - *Философски преглед*, г. XIII, 1941, № 5, 406-419 и критическия отговор към нея на Мария Желязкова, За половите отношения. - *Философски преглед*, г. XIV, 1942, № 3, 239-250.

⁵⁶ Спас Капелков, Същината на съпружеската изневяра. - *Философски преглед*, XIV, 1942, № 4, 289-308; Крум Ахчийски, Психология на старата мома. - *Философски преглед*, XII, 1940, № 5, 429-443; Д-р Вера Златарева, Душата на старата мома. - *Философски преглед*, XIII, 1941, №, 25-39; Д-р Вера Златарева, Психология и социология на българската проститутка. - *Философски преглед*, XVII, 1935, №, 15-33.

качества - като майка и същностно различно от мъжа същество. В пронаталистки дух раждането на деца е представено като патриотично задължение - женски принос към нацията - докато намаляването на раждаемостта е считано за заплаха за нацията, схващана само по себе си като „организъм“.⁵⁹ Майчинството и семейството са хвалени и издигнати във вид на култ - за да могат много по-ефективно да затворят жените в домашната сфера. Трите „К“: Kinder, Kueche, Kirche⁶⁰ - бележат пространствата и задълженията на жените. Няма възможност за самореализация извън тях. Платеният, извъндомашен труд е считан за несъвместим със задълженията на майката и допустим само по необходимост (за бедните), или като професионален труд за особено надарени жени. Янко Янев от своя страна свързва феминистичните идеи с общия упадък и залез (следвайки Шпенглер) на съвременната му европейска цивилизация, която остарява и става импотентна. Според него еманципацията означава „зловещо отслабване на еротичното чувство“, появяващо се (метафорично) когато жените остаряват, а мъжете стават импотентни и неспособни да оплождат. Янев изказва съжаление за превръщането на жените в „един вид интелектуализирани андрогини“ за сметка на техните майчински инстинкти.⁶¹

Докато старият традиционализъм не чувства особена нужда да оправдава своя нормативен образ на женскостта (изличайки го от обичая или считайки го, по много нерелевантен начин, „в реда на нещата“), новият традиционализъм се чувства принуден да го защити по един или друг начин. Женскостта

⁵⁷ Вж. нейните есета: Фани Попова-Мутафова, *Новата българка*. София, 1943.

⁵⁸ Янко Янев, *Героичният човек*, с. 9, 54-58, 87. Янко Янев живее в Германия през 30-40-те години на XX век и преподава в някои немски университети. Умира по време на бомбардировките на Берлин.

⁵⁹ В подобни възгледи е имплицитно влиянието на социал дарвинизма с неговото настояване, че индивидите, включително жените, трябва да подчинят своето съществуване на исканията за расово и национално оцеляване.

⁶⁰ От немски - деца, кухня, църква.

⁶¹ Янко Янев. *Героичният човек*, с. 9, 54-58, 87.

(разбирана по начина, описан по-горе) е считана тук „естествена“, като значението за естественост се приплъзгва до биологическото и придобива привкус на окончателност, необходимост, неотстранимост, непроменимост (в действителност, женската съдба и биологическа предопределеност са представени в този дискурс в позитивен, афирмативен тон). „Натурализацията“ като начин на фиксиране и сакрализиране на женските идентичности и роли е присъща и на стария традиционализъм, но в „естествеността“ на неотрадиционализма има нещо специфично неотстранимо и непроменимо.

Следва *еманципаторския* дискурс, който агитира за женско равноправие. Той произхожда от една страна от социалистическото движение⁶², а от друга страна от „буржоазното“ феминистко движение⁶³. Емблематичен за този дискурс е т. нар. „женски въпрос“, т. е. проблематизирането и критиката на положението на жените в рамките на българското общество. Еманципаторският дискурс се води както в термини на равенство, така и в термини на различие.⁶⁴ Настояването върху равенството между половете се забелязва винаги когато се касае за придобиване на политически или юридически права; обратното - в борбата за социални придобивки се изтъкват на преден план различията. Подчертават се и различията между жените, най-

⁶² Вж. например: Д. Благоев, Г. Димитров. *За жената и семейството* (Нешо Давидов, ред.). София: Отечествен фронт, 1979, 85-96; Д. С. Попов, *Пролетарското женско движение*. София, 1915; Георги Бакалов, *Жената и комунизмът*. София: Знание. 1921, 22-27. Вж. също цитираните вече статии на вела Благоева.

⁶³ Ж. Божилова-Патева, Еманципацията на жената от етична гледна точка. - *Демократически преглед*, г. VIII, май 1910, № 5, 497-509; Ж. Божилова-Патева, Жената и детето. Етико-социален очерк. - *Демократически преглед*, г. IX, 1911, № 3, 287-300; Мария Джидрова, *Исканията на българката*. София, 1912; Димитрана Иванова. *Време ли е да се дадат изборни права на българката*. София, 1919; Д. И-ва, Страхът от феминизма (по повод статията в „Народно стопанство“). - *Женски глас*, 1 март 1926, № 11,1-2.

⁶⁴ За значението на дискурса върху равенство и различие в различни общества вж. *Beyond Equality and Difference. Citizenship, Feminist Politics and Female Subjectivity*. (Gisela Bock and Susan James, eds.) London and New York: Routledge, 1992.

вече от социалистките, които изтъкват разликите между жените от работническата класа и „буржоазките“.⁶⁵ Утвърждава се принципното равенство между мъжете и жените, особено що се касае до интелектуалните възможности. Преоценени са някои от традиционните женски роли и се пледира за достъп на жените до публичната сфера (политически и професионален живот). Всичко това най-често се артикулира в термини на „женски права“. Не бива да се очаква, обаче, радикалното скъсване на този дискурс с традиционализма, що се отнася до семейните отношения и домашните роли, които изобщо не са проблематизирани и по този начин - подразбиращи се. Еманципаторският дискурс проектира нормативен образ на „българската жена“, който трябва да бъде постигнат в бъдещето. Идеалната героиня в него (както в пропагандно-идеологическия, така и в белетристичния) е образована жена, притежаваща някаква професия (най-реалистично - учителка) или работничка, която също така е активна в обществения живот. Тя се чувства свободна и е предизвикателно настроена към дребнавите конвенции на обществото, шокирайки заобикалящата я среда. И което е още по-важно - тя защитава своите идеи за равнопоставеността на жените и посочва редица несправедливости по отношение на женския пол. Съществува, обаче, един очевиден парадокс - романите и разказите, написани от активистки на женското движение завършват с примиряване с традиционното: покаяние и брак на провокативно настроените преди жени.⁶⁶ Вместо обаче този факт да се счита като доказателство за слабостта на самия феминизъм, в него може да се види дълбочината и силата на патриархалните нагласи, които карат жените да се чувстват виновни, че са си позволили твърде много свобода.

⁶⁵ Факт е също, че анти-феминистките (традиционалистки, фашистки и пр.) дискурси се водят като правило в термини на (есенциални) различия.

⁶⁶ Анна Карима, *Пробуждане*. София, 1903; Анна Карима, *Под натиска на живота*. София, 1911; Евгения Марс, *Магда. Драма*. София, 1919; Евгения Марс, *Гоешница. Драма*. София, 1928; Евгения Димитрова, *Разкази*. Т. 1-11. София, 1928; Ана Каменова, *Харитиният грях*. София. 1930; Юлия Казаска. *Целувката на живота и смъртта*. Разкази. София, 1933.

Традиционалистката критика осмива образа на еманципираната жена, замествайки го с популярна карикатура. Така комедията „Андрофоба“ на Ст. Л. Костов представя феминистката като разведена учителка, която заменя мечтаното, но несбъднато брачно щастие с политическа активност. В полемиката, провокирана от представлението на пиесата в Народния театър, известният учен проф. Асен Златаров предлага (заимстваната от Фройд) интерпретация на женския активизъм като сублимация на незадоволена сексуална енергия.⁶⁷

И накрая, съществуват дискурси върху „женскостта“, които стоят встрани от политическите идеи (въпреки че те могат да имат също така социални ефекти). Тук имам предвид преди всичко образите на женскост, проектирани в произведенията на жени-интелектуалки - писателки и поетеси. Те изразяват една нова чувствителност: бореща се да скъса с ограниченията на женската съдба, свободно и провокативно изразяваща любовта си и с горчив опит, когато се сблъска с лицемерното обществено мнение. Провокативното утвърждаване на правото на „свободна любов“, както в текстове, така и в поведение, става драстичен знак на женската еманципация в едно общество, доминирано (като средство на мъжката власт) от патриархални понятия за добродетел. Екатерина Ненчева първа дръзко изразява в поетична форма своето шокиращо публиката любовно чувство.⁶⁸ Мотиви на ново светоусещане, на саморазголваща се откровеност и непосредственост, рушащи установените прегради на патриархалното приличие и скандализиращи дребното еснафско съществуване са типични и за поезията на Дора Габе, Яна Язова и най-вече Елисавета Багряна. Любовна поезия и белетристика откриват вътрешния мир и личността на жените - нещо дотогава отричано или пренебрегвано.⁶⁹ Те разкриват, че страданието е конститутивна част от опита на жените в едно общество, което поставя ограничения пред техните житейски шансове и се опитва твър-

⁶⁷ Д-р Асен Златаров, Мъжемразка. - *Пряпорец*, г. XVII, № 83, 14 април 1914, с. 1.

⁶⁸ Екатерина Ненчева, *Снежинки*. София, 1909; вж. и Екатерина Ненчева, *Изповеди на една мадона в черно*. Пловдив, 1985, с. 21.

⁶⁹ За литературен анализ на женската поезия и проза през погледа на една съвременничка вж. Кръстина Гичева-Михайлова, *Българската женска ли-*

де рано да ги впрегне в хомота на традиционните роли и идентичности. Героини от художествената литература и реални жени се сблъскват с вкоравени предрасъдъци и плащат висока цена за всяко отклонение от предписанията: отхвърляне от „доброто общество“, сблъскване с двойствените морални стандарти, унижително третиране и пр. Много от тези героини изказват съжаление, че са родени жени. Освен че се дава израз на чувствата на жените, в литературата се наблюдава и мистификация на женската „същност“ (напр. „вечната и святата“ на Елисавета Багряна). В действителност, съществуването на женска „същност“ изобщо не се поставя под съмнение.

Все пак някои текстове наистина правят опит да преосмислят традиционните понятия за женственост и да предложат нови. Под фикцията на извечна женска същност могат да се крият различни понятия за женскост (и сензитивност), някои от тях с еманципаторски потенциал. И въпреки че е трудно те да бъдат причислявани към дръзкия еманципаторски дискурс, все пак те са важни като контекст и средство за пробиране и експериментиране свободата на жените.

рика. - *Философски преглед*, IX, 1937, № 4; Кръстина Гичева-Михайлова, *Българският женски роман*. - *Философски преглед*, X, 1938, № 5, 467-484.

І. ПРЕДШЕСТВЕНИЦИТЕ

ВОЗОБРАЗОВАНИЕ ЖЕНСКАГО ПОЛА*

Константин Фотинов

Той истий соотвещател мой, като ми изпрати горереченое изложение, известува ми, че той истий господин Петр Берон постави пят училища и ревностию подкреплява ги сос свое си богаданное му имущество: едно в негово истое отечество Котел, едно во Елена, едно в Шумен, едно в Сливен и едно в Терновград. Той соотвещател мой писмено не ми доказува, че са тия вишеречении училища за девическое учение определени, но уверен съм положително, че са построени само и само за това истое свято дело. Защото като ся разговаряхме лично во Узунджово, казуваше ми, че са за девическо учение тия училища; дано би било така, каквото ми тогава говореше! Той истий соотвещател писмено притура и то: прати (вишеречений господин П. Берон) писмо през тия дни на брата си госп. Руска, когото определява да изпита и де се увери положително за България и Тракия колкува градове или големи села имат потреба и склонност за таквия училища, които желае да устрои така, каквото и гореречении пят училища. Свято дело! Божественое, воистину, вдохновение просвещает ум добродетелний и наставляет в деяние таковых общенародних полезних и благих дел человеческих! Това добро, което ся предопределява за болгарский народ ревностию милостивейшаго родолюбца може да превзиде сичко друго, защото като приема каквото начало, така и конец благий, превозхожда сички добродейния и благодеяния человечески.

Бог е създад мъж и жена равночестно и равнообразно; каквототърси и иска добри дела от мъжа, така равномерно иска добри деяния и от жена. Тия добри и благи дела и деяния челове-

* Във: Възрожденски страници. Антология, Т. І, София, 1969, публикувана за първи път в сп. Любословие, II, 21, септември 1946, с. 143.

чески каквото могат и пристигнат в совершенство, като не содействуват потребни и приспособни средства? Без светило може ли да познае човек кое е бело и кое черно? Жена е с так-виаумни сили създадена, каквото и мъж. Тия умни сили, като не-мат светилно наставление, какво ще совершават онова благое и благоугодное дело, което търси от човека негов благий создател бог? Словестост, що е подарувал бог на човека, та е най-превозходна от сички дарби, що са се удостоили и мъж и жена; за тая превозходна дарба, на човека дадена, ще търси создател бог смет (есап) каквото от мъжа, така и от жена, защото ги е равночестно создал, сир. и мъж е словесен и жена е словесна, мъжа, сир. сос ум и разум и жена сос ум и разум.

Той ум человеческий и разум с какво средство по-добро може да ся украси и да пристигне в совершенство словесности, щото да може да изпълни ония словесни должности, за които ще дава на создателя си ответ? Без учение, което е светило за сичко нещо, може ли да пристигне човек в совершенство словесности? Може ли да изпълни оная должност, която има за своя се словесна дарба? Славнейший Аристотел философ доказува твърде добре; като е неучен женский пол, никакво совершенство не бива на человеческий живот, и праведно казува, защото сичкий наш первий и следствений живот на женско доброустройство стои. На женски ръце и на женско възпитание сичко наше перво навикновение става. От женски уста перво и перво научаваме вси почти величайши божи создания. Женски прилежания и попечения ни перво и перво хранят и тех имаме первий образ и первий предмет за сичко. Жена е на мъжа сичко домашно устройство и украшение; в нея стои големо щастие мужа, следствено и всякое благочиние. Сос една реч, жена е перва и последна причина на наше благоденствие и благочестие.

Когато состоят в женский пол таквия превозходни потребности за благочиние животно, каквото ще може прочее една жена да изпълнува и да совершава тия превозходни потребности когато е лишена совсем от учение, което е светило и благое наставление за сичкото добро? Когато няма она това богоданное на човека светило, какво възпитание ще даде на свои чеда? Каков другар ще да е и на мъжа дори и до смерт? Какво ще изпълни ония словесни должности, що е прияла от бога? Учение

е подобно на светило: ако може да биде ден без него може и жена да свършува без учение онова, което е нейна словесност дължна за совершенство човекополезно.

Женский пол каквото е создан по словесности равночестно сос мужкий, така требува и да совершва и должности словесни, да ся учи, сир. така каквото и мъжкий пол. Ето прочее поприще за учение девическо предлага ся и отвара. Благороднейший и преизящний лекар господин Петр Берон, божиею благодатию вдохновенпожертвува преизобилно свои милости и определява да се устроят училища за словесност женскаго пола. Свято и пресвято дело. Богодухновеный родолюбче, благоизвольняваш да совершиш и с твои преизобилни милости да украсиш богоданая словесност женскаго пола. Дело, човеколюбче, преблагодетелно и превозходно от сички други добродетелни милости; защото вие, господине Берон, ви самии предприимате да положите в наш народ образованая словесност, която ще спомага още от младенческий возраст и ще подкреплява оная за която мнозина предприимат попечение и свои милости пре-щедро пожертвуват. Ваше добродетелно дело, като приема каквото начало, така и конец, превозхожда всяка друга похвала, която мое слабо перо не може да опише; отрасли обаче благодетелствовании, уповаем да исполнат пристойно онова, което мое перо не може. Аз же всею душею желаем вам благодушие и конец за това святое дело началу соразмерен, амин!

Дано ся обаче сподоби в мало время мое перо да опише тия пресветли произведения, които може да произведат тия за женский пол училища, от родолюбивейшаго господина Петра Берона построени, и които може да ся поимат начало всякого благочиния.

ВЪЗПИТАНИЕТО НА ДЕВОЙКИТЕ*

Петко Р. Славейков

Възпитанието на момчетата у нас е съвсем пренебрегнато или ако го има тук-таме, то се изпълнява твърде зле, а то е много по-достойно за вниманието ни, отколкото възпитанието на момчетата. Тези слаби и пренебрегнати от нас девойчетата един ден и много по-скоро от връстниците си момчета ще станат стопанки, ще чивердисват къщя, ще управляват слуги, ще имат мъже, които от тях ще биват честити или злочести, и най-важното ще имат да възпитават деца и да приготвят тяхната бъдущност.

Не са ли жените, които поддържат или съсипват, въздигат или опропастяват домовете, на които вътрешното управление имат те? Не е ли тяхна работа възпитанието на децата?

В младия си възраст децата не следуват литехните впечатления? Ний вземаме големи предпазвания, за да умножим или увардим имуществото си, което кажи, че не ни дава някое толкоз дословно и драгоценно преимущество. А защо да не вземаме също така предпазвания, за да дадем на момчетата една добра отхрана, тъй що да ги украсим с нравствени и религиозни добрини.

Има още от нашите много таквизи, които мислят, че момчетата не трябва много да се учат. „Жените - казват те - не трябва да стават много учени. Учението ги прави всеумудрени и високоумни. Доста е за тях да научат как да управляват къщикъщните си работи и сяпа да се покоряват на мъжете си. Природата ги е надарила с трудолюбие, чистота и икономия, за да ги упражняват тихо в домашните си дела; в това трябва да се ограничават и от това по-нататък да не отиват.“

Наистина право е, че трябва да се боим и да се привардваме да не направим жените полуучени или таквиз за смях достойни педантки. Но от това па следва ли, че трябва да ги възпи-

* Във: Възрожденски страници. Антология, Т. I, София, 1969.

таваме в съвършено невежество и да се ограничават само в къщни работи? Мъжът трябва ли да има другарката си като робиня! Като живее с нея заедно, трябва ли да бъде лишен от най-доброто привлекателство на общежитието? За да я пороби съвсем, трябва ли да я възпира нищо да не чува и нищо да не знае? Иска ли да има в къщата си един автомат или едно едно серсем същество? Явно, че не. Природата не е рекла така, като е дала и на жените един толкоз тънък и приятен ум. Напротив, тя, сиреч природата, ги иска да размислят, да разсъждават, да обичат, да познават, да обработват ума си и чрез това да осветляват и да направят лицето си още по-красно. Наистина неприлично е да ги задължаваме да учат уроци, които тям не подобават, които може да бъдат за тях повече вредителни, отколкото полезни. Но има друг един подмол, белким още повече примеждлив, от който трябва не по-малко да отбягваме и той е съвършеното невежество, лишението от знания, които са нужни или могат да им докарат почет и да им бъдат украшение, без да повредят духа им.

Една девойка останала неучена и привикнала на мързел, не ѝ остава друго, освен да се предаде на външно гиздене, което е душевна слабост и става един неизчерпван извор на досаждениа. Непрестанно заблуждаваното ѝ мечтание от лишение на здрава храна няма никое постоянство, всичкото ѝ любопитство се върти с горещина около празни и безполезни и повечето около вредителни работи, по-друго не желае, нито мисли, освен разтушки, игри, разходки, които разговарят безумството и постепенно дакарват развращението.

И тъй едно от най-големите безумства е това, дето да искаме да остава пренебрегнат и необразован прекрасният пол, сиреч жените, на които е посветена по-голяма част от нравственото възпитание на чедата.

ЕДНА ДУМА ЗА ЖЕНИТЕ*

Петко Р. Славейков

Има в света много таквиз криви работи, безвредни и твърде неправедни, които като сме привикнали все тъй да ги гледаме, та не ни се и виждат вече таквиз, каквито действително са, затова и не само небрежим за поправянето им, но още се и противим на възстановението в нормалното им състояние. От друга страна пък и самото отвратително и несносно състояние на някои работи в света, като се е осветило някак чрез съществуването си на много векове, човек иде та обръгва на него. То му става някак като вторТч#ирода и хубаво му се вижда, тъй както се е научил да го гледа и да го търпи и мило му е да се откъсне от него, та затова не само не иска и не търси да се отмени от него. но и всяка мисъл даже за таквоз нещо на него му се вижда като грешна, противна на съществуващия ред и нарушение на законите на природата. „И ако би даже поискал някой да го извади от това му заблуждение, да го свести и насърчи към таквоз едно предприятие, то му се представя като невъзможно или толкоз мъчно за извършване, щото се отвърща от него и не му дава сърце ни да помисли за таквоз едно нещо.“

Таквоз едно явление е жалостното състояние и унизителното положение в което се намерва жената спрямо мъжа в обществения живот. Многогодишното навикновение да гледаме жената в това низко положение и все на таквоз състояние прави ни да смятраме всяко покушение за повдигането и от това унижение като нарушение на своезаконните правдини на мъжа. А свикната и обръгната на това си положение многострадалната жена, вижда ѝ се като да е то природно за нея и законно и праведно и то е ней хубаво, па в него гледа и да си остава все тъй оттикната. ограничена, затворена, лишена от правдини, неучена и вечна робиня на мъжа си, неин мъчител в туй отношение.

Във: Възрожденски страници. Антология, Т. I. София, 1969.

Отлъчена и отчуждена от обществения живот, жената как може да развие умствените и нравствените си сили, с които природата я е обдарила? Мъжът като ходи свободно по пространният хоризонт на земята, добива здрави и точни познания за всичко що покрива нейната повърхнина и изостря силите на разума си и разсъдока си; а жената затворена въщи от млада връст, често горката, иде да мисли, че светът е дотам, додето види, че небето опира о върховете на високите хълмове, които окружават мястото на рожеднието ѝ. И всичкият нейн голям път не е ли до нивата и до лозето и до хорото по селата, а до баня и до черква само в градовете? Какви знания може да почерпи тя оттам и до какво развитие ще достигне, когато даже и в черква не отива за друго, освен да се види и да си подрънка с подобните ней затворници другарки.

Мъжът още от дете в сношение със стихииите на сушата и на морето, отхвърля врождения в човека страх при сяко бедствие и ужас, и предготвя се да отблъсва всичките връх него отправяни нападения на бездушните и одушевените същества. Клетата жена обаче, ограничено от деспотическите граници, които мъжът ѝ начертава, остава си в детинското напласено състояние и не да види нещо страшно, но щом чуе да шукне нещо, тя трепнува: шумка да шукне, тя се стреснува и крехкото ѝ сърце се разтреперува като лист. Възвишава се гордата глава на мъжа и мислите му се проясняват, като ходи по света и вижда толкоз явления по земята и по небето; а всякого ниско ходи и ниско мудрува високото и дражестното въображение на женския пол, когато само четирите стени на стаите и покривът на къщата са за нея небесно пространство, в което се съдържат всичките велики творения на мирозданието.

Мъжът или е учил, или е чул, или е съгледал и знае нещо за движението на земята, за свойствата на телата, за нравите и обичаите на местата, за историята на народите и така може да размишлява, да съображава, да разсъжда и да решава; а неучившата, нищо незнающата и нищо не видявшата жена, нищо като не отбира често е принудена да прави заключения съвсем чудновати върху неща твърде естествени. Тъй например, тя като случайно види помрачението на месеца, мисли, че бродниците са го снели, и свят ѝ се завива, ако съгледа някакво движе-

ние на звездите, за които мисли тя, че са кандила, заковани за твърдта.

А най-голямото зло и най-голямата неправда на мъжа към жената е тая, дето при големите страдания, що е взел да полага за изучението и образованието на малките от пола си, за малките от нейния нежен пол не само никаква грижа още не взема, но даже има жестокостта и да сматра като порок в жената случайното ѝ някак образование и повишението ѝ над деспотическите негови предразсъдки...

Тези общи и повърхностни представления могат да се видят странни, негли и чудновати за някой от мъжките читатели, но едно по-сериозно размишление над тях и едно по-подробно разяснение ще открие жалостното състояние, в което се намерва у нас днес домашният живот, развитието на промишлеността, нравственото възпитание на децата и въобще гражданското ни благосъстояние поради оттикнатото положение и занемареното възпитание на женския пол. Македония ще се постарее в някои статии занаяпред да разправи на читателите си какви безбройни пречки причинява за напредока и благосъстоянието на един народ небрежението за умственото развитие на жените, които съставят половината от числеността на един кой да е народ и на всичкото човечество изобщо.

ВЪЗПИТАНИЕ НА ЖЕНИТЕ И НАРОДЪТ*

Петко Р. Славейков

Въпросът за възпитанието на жените е тъй важен и тъй дълбоко засича в народния живот, щото и най-големите нравствени и политически въпроси едвам ли могат да излязат насперед с него. От каква пре-голяма важност за народа е възпитанието на жените свидетелствува най-добре изречението на оногози най-големия от новите държавни мъже, който казва: „Както един народ пази и възпитава жените си, така и напредува“.

От възпитанието и изучаванието на жените зависи възпитанието на народа: ако бъде възпитанието на женския пол добро, то и целият наш дружествен живот много повече ще напреднува, повече, отколкото някои могат да си представят. Научете дъщерите си на по-добри обичаи, на работливост и спестеливост, да обичат, да възвишават и да разхубавяват всичко онова, що е българско, и да се гордеят с него и тутакси тези преимущества ще преминат и на мъжете и за малко време ще ги имаме напълно навсякъде.

От образованата жена има полза мъжът, семейството, родината и цялото отечество. Според нея и от нея всичко излиза хубаво и благородно; а покрай необразованата жена подивява се всичко и всичко пропада, а най-главно децата, които само чрез майката се дигат или падат. Майките са били и ще си останат глави у възпитанието на децата и чрез децата на народа; и само чрез тази мяра, според както се разберат те и схванат този си свят задатък и поработят на него, подпомогнати в това от бащите и учителите, само в тази мяра, казуваме, и народът ще тръгна напред.

Дето има достойни майки, там цъфтят семействата, училищата и черквите, обществото и държавата. Затуй трябва да се стараем за възпитанието на женските деца много повече.

* Във: Възрожденски страници. Антология, Т. 1, София, 1969.

отколкото за мъжките, толкова повече, защото количеството от онова, което се иждиви за възпитанието на мъжките деца, пропада за потомството, а всичко онова, що се иждиви за възпитанието на женските деца, то се не изгубя ни от най-злочестии случаи, него не могат да го затрият никои беди и неволи, които с векове траят и върлуват.

„Който възпита едно момиче, възпитава с него едно цяло семейство, а чрез него цялото потомство до последни векове.“

ЗА ЖЕНСКОТО ВОЗПИТАНИЕ*

Любен Каравелов

Един от руските писатели говори, че ни едно племе не обича да папагалничи, т.е. да усвоява чуждите идеи с такава бързина и с такова лекомислие, до такава степен, доколкото славянското. Това е вярно. Обърнете особено внимание на нашата литература и журналистика и вие ще да се уверите, че ние сме славяни в пълен смисъл на тая дума, ако великият екстазиаст Милош Милоевич и да желае да тури на главите ни татарски ермолки.

И наистина, ако европейците заговорят против езуитското влияние в народното възпитание и образование, то и ние се напинаме из сичките си жили да докажеме на българският народ, че езуитите са опасни хора и че тяхното учение е убийствено, ако тоя народ и да няма нищо общо с хитрият орден; ако французките демократи заговорят против неискреността на своите висши съсловия, то и нашите писатели отварят глэдката си и старят се да докажат на софийските земеделци или на буновските дялгери, че демократите имат пълно право, и че превилегированите съсловия са твърде опасни за сичкото човечество (из това правило се изключват само нашите клисурски гении, които доказват противното); ако светът заговори против класическото в полза на реалното образование, то и ние не оставаме по-долни, ако и да нямаме нужда да се провикваме по чужди сватби, т.е. ако в нашето отечество тия вопросы да не занимават почти никого, защото българските школи зависят от нас самите; най-после ако хората заговорят за положението на жените, т.е. за еманципацията на „прекрасния пол“, за женските школи, за женското образование, за женските обязанности и пр., то и ние се повдигаме на пръстите си, одобряваме и осъждаме чуждите мнения, одобряваме или осъждаме равноправността на жените, изнасяме нравоучителни фрази за техните длъжности, цитираме великите умове (а особено гръцките кла-

* В. Знание, г. II, № 2, 29 февруари 1876, № 3. 15 март 1876.

сици) за бъдещият прогрес на жените, накарваме апостола Павла да говори с нашите уста, събираме трохички из чуждите литератури за бъдещето и на нашите жени и пр. и пр.

Идете после това и говорете, че ние не се занимаваме със социалните въпроси на Европа и не мислиме за човеческият напредок! Ако у нас да би се получала някоя суданска газета - ако само суданците имат газети - то ние би заговорили за мидениите черупки, които по нея места се употребяват наместо пари.

Но в тая статия ние желаеме да говорим само за така нареченият женски въпрос, защото в последно време тоя въпрос ни е проглушил ушите и защото из изказаните до сега за него мнения ние не можем да извлечем нищо друго освен многочислени изречения от умните хора за обязаностите на жените и на майките, множество съвети и разсъждения и нищо цяло, нищо определено.

Нека говори кой що ще, а ние ще да кажем, че из сичките гореказани статии за женския въпрос, които имахме щастие да прочетем до сега, ние узнахме само две неща: 1) че нашите писатели желаят да покажат своите способности, своите човеколюбиви наклонности и своите женолюбиви сърца пред тънките снаги, през черните очи и пред витите вежди, т.е., че тия проповедници, еманципатори и реформатори имат задни мисли, които им са нужни за известни цели; 2) че ние сме папагалстволющо племе, което бърбори, чуролика, пее и свири под *accompagnement*ътна секи модерен звук. Цариградското мнение, което ни разказва, че „ако тая или оная мисъл е изказана от някой европеец, то тя трябва да е непогрешима“ (в. „век“), ни доказва доволно ясно, че папагалствените способности на нашето славянско племе са достигнали до най-крайните размери.

Давидиме сега какво положение занимава в социалният живот жената, за която така много и така енергически пишат и разсъждават европейските публицисти, на които гласът намира ехо в нашите мозъци. Това положение ние свободно можеме да разделим на две категории и да не съществува твърде голямо различие. Така например, ако разгледаме тоя антропологически въпрос с патриархално око, то ще да видиме, че жената е заняла такова високо място, което противоречи на нейното значение, а ако го разгледате с човешка добросъвестност, то ще

да видите, че в някои крайове е безусловна робиня, а в други - „отхранена“ кукла за известни цели.

Разбира се ако положението на жената от първата категория е ужасно, то положението на жената из втората категория е гнусаво. Мъжът на първата жена, която ние ще наричаме *проста робиня* за отличие от *дресированата робиня*, изисква от своята мъченица послушание, вяност, безусловна покорност и нямамълчание, защото той е господарин на къщата си, а тя е негова принадлежност, която е длъжна да работи, да не разсъждава, да отгледа децата му, да приготви постелката му и да държи чистота в къщата му. Тя се възпитава и приготвя за тия обязанности, че така трябва да бъде, че другояче се не може и че изключенията са престъпления. Ето защо подобна жена изисква от своя повелител да съблюдава и сам своите обязанности, т. е. да не излиза из кръгът на обществените приличия, да бъде добър деспот в къщата си, да бъде баща на децата си и пр.

Ние казахме вече, че положението на простите робини е ужасно, защото робството е ужасно в каквато форма и да би го облекли; но и мъжете на тия още неразвити същества не стоят по-високо ни в умствено, ни в нравствено отношение, следователно тука въпросът се заключава не в преимуществото на мъжкия пол пред женския, а в моралната бедност на сичката нация.

Съвсем друго ни представляват жените из втората категория. Тия жени, които така също трябва да се разделят на няколко категории, са доведени до такова положение, което повече пъти бива гнусаво от сяка една страна. В множество така наречени цивилизовани общества ние намираме, че жената не е нищо друго освен крайно разукрашена кукла, с която се залихват старите деца. Ако в тия общества и да говорят, че жената е добила вече своите човешки права, че нейната нравствена личност се ползува вече с „особено“ уважение и че нейната важност във възпитанието е оценена окончателно, то здравомислящият човек намира съвсем друго, т. е. той види, че сичката нейна дресировка е усъвършенствувана само за това, за да стане по-мила и по-привлекателна за животните подбуждения и за сладострастните влечения на своя почитател, следователно

да се отдалечи колкото се може повече от своето естествено човеческо отличие. Нейният мъж има обичай да говори даже и пред децата си, че когато неговата мила съпруга се накити то неволно го накарва да се залюби още веднъж в нейните красоти и да преклони пред своя идол коленете си. После тия размишления той глади гигантския кок на своята кукла, целува нейното набелено чело и прегръща нейният охтичав кръст - с една дума, привожда своята теория на практика.

И така, равноправността на жената, за която се говори и пише с такъв азарт, по нашето мнение не е нищо друго освен гола теория, която доволно често се облача в най-гнуснавите форми. За любовта на тая теория мъжът гледа снизходително на така наречените паднали създания, защитава тяхната свобода, старее се да намери причините, които са довели прекрасното създание до незавидно положение, обвинява обществото и неговите диви нрави и обичаи, въстава против гонителите на беззащитното същество, но в това същото време се ползва от неговите красоти, старее се да увеличи числото на падналите създания, хвали се със своите победи и доволно оригинално укорява строгите моралисти. „Онзи човек който принадлежи на висшето общество и който има намерение да изобрази себе си достатъчно, за да бъде полезен на отечеството си, не трябва да свързва себе си с брачни свързки до тридесетата си година, а човеческата натура има свои потребности" - говорят въобще защитниците на развратът. А я попитайте тия мили прогресисти какво би отговорили на оная жена, която би им привела същата идея? Попитайте ги какво би казали за оная жена, която би им рекла, че за нейното висше образование са потребни цели дванайсет години, следователно тя, която така също е подвържена на природните закони, не може да донесе на мъжат си целомъдрие и невинност? Ние сме напълно уверени, че на подобна жена би погледнали с отвращение даже и ония нови нравоучители, които проповядват явен разврат.

И наистина каква равноправност може да съществува там, дето на едного се прощават и най-калните престъпления а от другото се изисква строга нравственост? Мъжът има право да държи любовници, да наражда с тях деца (незаконорождени), да развратничи без срам и без очи, да изгние преди да стане

баща на семейството си, и да се наслаждава от красотите на чуждите съпруги, а жената не трябва да забравя, че нейната невинност, нейната хубост, т.е. телесните красоти, нейната способност да наражда деца и да ги отхрани са единствените аргументи, които ѝ дават право да се нарича човек и да живее между така наречените честни граждани. Разбира се, че у онова общество, което има такива понятия за жената, не може и да се мисли за нейното правилно човеческо образование.

Ние видиме, че почти цяла Европа общественото направление приготвяла в своите женски школи не честни, не знаещи и не полезни граждани, а добре драсировани кукли, които се приготвяват за щастието или за услаждението на мустакастите повелители. Ние смело можем да кажем, че днешните европейски школи не развиват, а осакатят женският ум и убиват всяка негова самостоятелност. Подлото убеждение, че девицата трябва да бъде нещо безгрешно, нещо непорочно, нещо свещено и нещо благоухателно, което би занимало между хората такова също място, каквото занимава лалето между другите цветя, между бурените, не само че не позволява на женския човек да излезе из своето скотско положение, но приготвя из него някаква си подвижна гиздава машина, която е нужна на мъжът за украшението на къщата му и за удоволствие на страстите му. Най-главното учение, което се преподава в тия школи, свободно може да се нарече драсировка, защото от благо-возпитаната девица се изисква да свири на фортепиано, да знае няколко французски фрази, да преправя лицето си, да прави с устните си нещо подобно на И, да повдига невинно очите си към небето, да се пъчи грациозно и други такива.

Част от науките които се преподават на мъжките деца са введени в женските школи, само затова, за да се каже, че балетните салони и школските класове са едно исто. Но и може ли една девица да желае друго учение и друго знание, когато нейният бъдещи другарин, нейният бъдещи хранител и нейният бъдещи поклоник не изисква от нея нищо друго освен вънкашен блеск и умение да се харесва със своите телесни движения? Ако честните хора и да въстават против това осакатение на човеческата натура и ако и да доказват на сладострастните донжуани горчивите последствия от подобно възпитание. то

мъжкият егизъм и женската глупост са дотолкова силни, щото истината сякога остава победена и жената продължава да върви по утешителният не само за нея, но и за сичкото човечество път, защото само свободната и достойна майка ражда и отгледва свободни и достойни синове.

И така, ние сякога сме готови да докажем, че дорде се не изменят нашите понятия за жената, т.е. дорде на нея не захванат да гледат като на човек или да изискват от нея човечески проявления, дотогава не само клавирите и французския език, но и самата наука няма да я повдигне нравствено и да й даде надлежащото място. Разбира се, че ние говориме тука само за европейските жени, защото българката още не е излязла из своята патриархална сфера, т. е. защото нашите жени и до днес още се намират в онова полудиво състояние, в което се намират и нашите мъже.

Нашите днешни женски школи, които почти до една са първоначални, се намират още в своето младенчество, следователно обязаността на честните хора е да им дадат добро направление и да ги заклонят от оная заразителна гнилост, за която ние говорихме по-горе. Болестта, която е притиснала европейските общества, трябва да бъде сякога пред очите ни, ако не желаеме да изпитаме нейното разрушително влияние. На жената както и на мъжът, трябва да се дава здрава умствена храна, положително знание и положителни ответи на секи неин въпрос.

подарство женските и мъжките училища са едни исти, - че само положителните науки и правилното женско образование са в състояние да повдигнат човекът и да го изведат на гладкия път. Секи от нас знае, че любознателността е еднаква както у мъжът, така и у жената, следователно науката е длъжна да отговори на секи вопрос, който се появява в човеческият мозък, без да гледа на нашият пол и възраст.

Но преди да продължиме своето обозрение, ние сме длъжни да кажем, че както от мъжа, така и от жената, по-напред от сички се изисква да бъдат хора, а после вече мъже и жени. Ако майката е човек в пълен смисъл на тая дума, то тя ще и да възпита човеци, а ако е принадлежност, то никога няма да отгово-

ри на своето начинание. Най-първата мисъл, която се появява у детето, е „защо“ произхожда това или онова явление и „какъв“ смисъл има това или онова проявление. Разбира се, че както майката, така и бащата са длъжни тутакси да отговорят на детската любознателност, защото само в такъв случай тя ще да възпитат честен и енергически гражданин. А какво видиме ние? Нашите майки, които са прости жени, биват много по-искрени, следователно и по-безвредни, нежели европейските, защото първите отговарят на детето просто и ясно: „Не зная, сине!“ - когато от образованата европейска майка, която основава сичкият си свой живот на някаква си дисциплина или на някакви си приличия, синът или дъщерята получават следните отговори: „Ти си още малък!“ или: „Ти още не можеш да разбереш тия неща - почакай някоя годинка!“, или най-после: „Тебе не трябва да знаеш тия неща.“

Разбира се, че множество въпроси, даже и най-простите, които се предлагат на множество майки, не биват разрешавани именно затова, защото и тия сами не знаят какво да отговорят. Ото Уле казва, че множество въпроси, които се предлагат на майките от децата, не са просто любопитство, а пробуждающа се способност за разсъждение; а ако сичкото това е така, то мълчанието, двусмислените отговори, лъжата и нравоучението за обязаностите на малките деца „да слушат и да не разпитват“ са в състояние да турят яка стена на развитието и да приготвят идиоти. „Мама ми каза да не питам, да не зная и да не мисля“ - мисли детето и малко по малко усвоява тоя принцип окончателно.

Из сичкото това вие видите, че майката трябва да бъде приготвена не само да научи децата си да ходят, да бърборят и да научат няколко допотопни приказкици, но и да отговаря на детското любопитство, т.е. да му обясни причините на природните явления, да просвети умът му с положително знание и да му покаже положителният път към действителният живот. Ако нашите учители се оплакват - и то съвсем справедливо - че учениците им са малко приготвени за усвояването на науките, то причината са родителите им, които би трябвало да им дадат барем първоначалните познания и да ги научат да мислят.

Американката стои в това отношение твърде високо. Известно е вече, че американските жени не само че обясняват на децата си догмите на вярата и философията на светото писание, но преподават им и първоначалните познания из положителните науки. Когато детето пристъпя през прага на школата, то знае не само свещената история и духът на християнската религия, но и първите правила на аритметиката, част от географията и множество сведения из практическия живот. Разбира се, че от подобни майки човечеството трябва да очаква твърде много.

Но освен сичкото това майката, като човек, трябва да добие човеческо образование и за своята собствена полза, защото, както казахме вече, само самостоятелната и разумна жена е в състояние да изчисти от живота многочислените предразсъдъци, които и до тая минута не позволяват даже и на доволно умни хора да се запознаят с много полезни неща и да ги употребят за своята полза. Ето защо образованието, което се дава на мъжът, трябва да се даде и на жената - истинното и полезното е общо достояние на човечеството. Ако за жената се градят отделни школи, ако ней се четат съвсем изключителни предмети, ако от нея приготвяват не човек, а нещо друго и ако нейното възпитание и образование се различава от мъжкото, то равноправността е невъзможна, главната цел се непостига и мъжкият егоизъм се развива до най-крайните предели. За уверение ние ви съветваме повторително да погледате на така наречените европейски школи и да разгледате с особено внимание положението на женския пол - да кажем във Франция.

Но нашето сляпо подражание отива още по-далече. Известно е, че в някои френски господарства, ако не в сичките, жителите се делят на касти (или съсловия), че сяка каста има свои занятия и свои обязанности и че за висшите касти е небезопасно да дадат правилно образование на по-долните. Школите, които съществуват за духовенството, са до такава степен убийствени за човеческата самостоятелност, щото по-път, който е имал щастие да свърши науките си, т.е. който е имал здрав стомах да погълне цели томове недовалени, безсвестни и противоречиви фрази, цял куп славянски кюфтета и цял легион латински, гръцки и европейски причастия и междуи-

метия, изляза из тях без твърда воля, без енергия, без определени убеждения и без здрав разум, следователно в практическия живот (ако само обществото, между което той влазя да живее после учението, му не даде живо човеческо направление) тоя не бива свой, ходи с ждракели, дохожда до отчаяние, пропива се, затъпява окончателно и отказва се съвършено да мисли и да живее. Разбира се, че подобни свещеници, които нямат смелост да помогнат на своето собствено морално и материално развитие, не могат да бъдат полезни и на ближните си.

Търговските школи, които приготвяват не разумни и не способни обществени деятели, а прости аферисти, осакатят така също човеческият ум и не позволяват му да добие свое направление, защото сичкото внимание на човекът се обръща към изработените, към решените и към нетърпящите размишления бухгалтерски правила и ограничения, когато на другите науки, които способстват за необходимото за всяка бистра и самостоятелна глава развитие, се необръща никакво внимание. Разбира се, че и от подобни граждани, които могат да се нарекат теористически търговци, а не развити хора, ние не можем да очакваме особена полза в социалният напредок на народът.

Колкото за земеделческите школи, то тия не заслужават особено внимание, следователно ние сме принудени да кажем за тяхното явление салю два реда т. е. че тия школи са учредени не защото се считат за необходими, а защото и на „трудлюбивите подойници трябва да се даде барем що годе, за да бъдат затыкнати глътките на сякогo“.

Нашите съвременни писатели, които четат европейските разсъждения за възпитанието и за образованието на тая или оная каста и които приписват на всяка европейска фраза спасително значение, не оставя по-долни и в това отношение, т. е. тия разсъждения за повърхностното образование на толпата (така някои едноутробни цариградски вестникари наричат българския народ), за устройството на духовните училища, за необходимостта на земеделческите и на търговските школи за бъдещите висше разсадници на образованието, в които ще да се образуват децата на негово благородие г-на Y и на негово благоутробие г-на Z. Чудни непостижими неща! Ние се чудиме

как го сега някой от нашите платоновци не се е завзел да докаже на човечеството, че на българският народ е необходимо барем едно кинезко заведение, в което нашите бъдещи граждани непременно трябва да изучават приличията и обязаностите на привилегированите и на непривилетированите касти, титлите и генеалогията на високите и на заслужените личности и нравоучението на Конфуция.

Нека ни бъде позволено да кажем и това, че из сичките тия разсъждения, противоречия, доброжелания, мъдрувания и пр. ние досега не можахме да извлечеме нищо друго, освен твърдо убеждение, че у нас почти сичките умни хора не обичат да мислят и да размишляват и че тям е по-лесно да земат готови теории из чуждите книги, без да се постараят барем да определят при какви обстоятелства и под чие влияние са могли да се развият подобни теории. Същото се повтаря с теориите за мъжкото и женското образование. Ние ежедневно срещаме в нашите вестници „мили“ указания, че Джон Стюарт Мил е рекъл, че Дистервег е казал, че Хипо мисли, че Реклам предполага, че Юманс желае, че Фарадей говори, че Ескирос проповядва и т. н., но кому именно Мил говори и против кого Ескирос проповядва, това остая не само за читателят, но и за самия писател непонятно и тъмно нещо.

Нашите писатели търсят в чуждите съчинения не съдържание, не мисли, не критическо изследование и не обяснение на тая или оная теория, а голи фрази, остри изречения, подходящи мисли и поетически картини. Ето защо нашите мисли биват загърпени, нашите разсъждения не на своето място, нашите желания неопределени и нашите добри намерения фалшиви. Но да продължиме своето обозрение.

Ние казахме вече, че припознатите истини, т. е., положителните науки и здравите идеи, трябва да бъдат общи за сичкото човечество и че на жената трябва да се даде такова също образование, каквото се дава на мъжът. Но за да бъде нашата теория малко по-понятна на нашите читатели, ние ще да разгледаме човешкото възпитание и образование на три отделения: 1) на отхрана, която се захваща от рождението на детето и продължава се до три годишният му възраст; 2) на възпитание, което се захваща от тригодишният възраст на неопре-

делено време; 3) на образование, което се захваща пак от три годишният възраст и на момичето, и на момчето и се свършва при надгробната дъска. Тука сме длъжни да кажем и това, че воспитанието и образованието са дотолкова тясно свързани между себе си, щото ние никак не можеме да ги отделиме едно от друго и да туриме между тях каквото и да е граница. Въобще под име воспитание подразумяват човеческата нравственост, характерът на лицето и отношенията му към другите граждани, а под име образование - сумата на знанието, начитаността и здравните понятия. Доколко са верни тия заключения, ние оставяме да помислят над тях самите читатели, защото нашата цел е не да описваме качествата на човешкото развитие, а да докажем какви средства трябва да се употребят за това развитие. За така наречената отхрана ние така също не желаем да се разпространяваме, защото това дело принадлежи на гигиенистите и на бабиците.

И така, воспитанието и образованието, които трябва да вървят паралелно, трябва да бъдат общи както за момчето, така и за момичето, следователно умните хора трябва да се погрижат, щото и двата пола да добият пълно физическо, нравствено и умствено развитие, без да се гледа на техния пол и положение (ние не говориме съсловие, защото живееме в Турция, дето не се търпят никакви касти). Общото образование, както ни се чини, трябва да свърши не по-рано и не по-късно от петнайсетата година и на момичето и на момчето, после щото сяка личност, мъжка, женска, трябва да си избере път за действителния живот, т. е. повече да изучават черковните правила, черковните обряди и др., земеделците своята агрикултура, търговците своята бухалтерии, жените своите специални домашни занятия и т. н.

Мнозина се оплакват, че учениците, които доволно често изучават в продължение на няколко години тоя или оня специален предмет, забравят сичките събрани сведения тутакси, щом излязат из училището. Причината е ясна. Специалните предмети трябва да се изучават подробно само тогава, когато е свършено първоначалното образование и когато ученикът е в състояние да се размисли и определи своите стремления.

И така, сега засега нам са нужни не класически гимназии, не богословски семинари и не търговски и земеделчески школи, а първоначални училища, които да бъдат общи и за мъжкия и за женския пол. Когато нашите деца свършат своето първоначално образование, то за тях става вече необходима такава висшашкола, в която да се преподават различни специални предмети, каквито са например някои европейски лицей, т.е. В които да се преподават и нужните за свещениците науки, и земледелието, и търговията и др. т. Но да не помислите, че ние сме противни да се преподават в началните школи земледелие, домашно стопанство, игиена, физиология и др. Тия полезни за всеки човек науки трябва да заемат почетно място в сичките наши училища, но да им се не дава предпочитание до онова време, дорде ученикът не достигне до онова развитие, щото да определи сам своите влечения и наклонности. Същото ще да кажете и за ученичката. „Ако девицата - говори доктор Карпентер - не добие такова също образование, каквото добива мъжкия пол, то човеческия прогрес е съмнителен. Никой не може да опровергне, че само правилно образованата жена е в състояние да произведе спасително влияние на истинното благосъстояние, на славата и щастието на народите, защото цивилизацията зависи изключително от умствения напредок и от сумата и от знанието.“

II. ЖЕНИТЕ И ПРАВНАТА УРЕДБА НА БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО

ПРАВНОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА БЪЛГАРКАТА В МИНАЛОТО*

Стефан С. Бобчев

Говорейки за правното положение на българката в миналото ние ще имаме предвид ония закони и юридически обичаи през онова време, които са засегнали жената като личност и като член на семейството и държавата.

Изнисането на всичко това е твърде трудно тъй като ние нямаме достатъчно сведения изобщо върху правния живот на нашата страна през далечното и по-сетнешно минало. Но въпреки това, ще спрем на тая тема, като се задоволим да изнесем малко сведения, до които историкът и правникът е можал да се добере и да ги изнесе като исторически истини.

Правното положение на българката в миналото е в зависимост от обществения живот на българите и от характера на българската държава в разните епохи

Славяните на полуострова, т. е. старите българи живеели в големи патриархални челяди, най-ранни подобия на задруги, които обемали по 100 и повече души, а кога пораствали, делили се, образували родове. Родът заемал по-малка или по-голяма територия - село, жупа (околия) и от съединението на такива родове възниквало племето, като население и племенна държавица или жупа, като териториална единица.

Всяка голяма челяд, всеки род и всяко племе имали свой старей, главатар, наричан още и кнез или жупан, който управлявал племето и изпълнявал жреческите обязанности между своите.

Във време на война племената се групирани по няколко, избирани си за войвода някого от старейте и воювали; мине ли опасността, воеводата пак заемал скромното място на старей в своя род и челяд.

* сп. Жената, год. I, април 1929, №. 4, 73-79.

В това положение заварва Аспаруховата дружина славянските племена на Балканския полуостров, от тях се образува българската държава.

Всичко се уреждало домашно в племето, свиквали се всички на събор, съвещавали се, решавали и вършели. На събора участвали представители на челядта. Данъци нямало, защото войници нямали, бюджет - никакъв. Царувала е пълна демокрация.

Тоя демократичен ред в обществения живот на славяните и на старите българи е произтичал от техния челяден семеен бит, който значително се различавал от тоя на старите римляни и до някъде на германците. У римляните начело на фамилията е стоял бащата (*pater familias*) със своята строга, деспотична и неограничена власт: без изключение Всички В къщата на римлянина били негови подчинени; почти негови роби - и жена, и дъщеря, та дори и синовете, Всички В къщи. Никой не е имал имот, защото той е принадлежал изцяло на римския домакин. При това той можел да даде имота си комуто искал чрез завещание. Наистина по късно тоя ред бил ограничен, но все пак домакинът оставал сам пълноправен господар.

У славяните и старите българи челядта почивала върху едно относително равенство на всички. Патриархалната челяд се развива постепенно в задруга, дето домакинът е бил пръв сред равните (*primus inter pares*).

Жената, както и мъжът, в челядта са добивали всичко от къщи, работели са в къщи, получавали са според нуждите си и произвеждали според силите си.

В тази епоха в стара България не е имало узаконено робство нито за мъжа, нито за жената. Изобщо робството не е съществувало у нас като узаконен обществен институт. Византийският император Маврикий свидетелства, че у балканските славяни, не само, че робството не съществувало, но дори пленникът роб на българска почва ставал свободен.

Изхождайки от това не трябва обаче да се мисли, че животът в онова време е бил особено щастлив, лек и весел, и че жената е била пълноправна и самоопределяща своите съдбини. Преди всичко в оная епоха тези понятия на равноправие в съвременния смисъл на думата не са съществували. Жената, член на челядта, споделяла общата участ на челядта. И всред пое-

леднята тя заемала следните положения: като стопанка домакиня, като съпруга и като дъщеря или неомъжена. На жената домакиня се отдавали почести, каквито и на стария домакин на къщата. Старейт бил представител на цялата челяд за всички външни лица, жената била вътре въщи разпоредителка в областта на всички ония действия, които обичаят е определил като нейна компетентност. Старейт бил господар, а жена му била господарка.

Изобщо през онова ранно време, когато икономическите условия още не били създали рязко отличие между богати и сиромаси, капиталисти и работници, то и жената не се усещала особено засегната и стеснена като личност. Наистина, съществуващата тогава полигамия не малко понижавала и подценявала жената, но изглежда, че тя у езическите славяни не е била широко разпространена.

Истина е, че в славянската както и в българската челяд властта на мъжа е била доста силна, но въпреки това *положението на жената към съпруга ѝ и децата ѝ не е било принижено.*

Съпругата въщи, освен като домакиня, била и снаха, на която положението не е било нито по-лошо, нито по-добро от това на дъщерята. Тя била работница, но не е била робиня, нито слугиня, защото била свободна личност, която можела да се разведе от мъжа си щом не можела да живее с него и в къщата му, да се върне у дома си и да се омъжи за друго. Вън от тая работа тя е работила не като наето лице, а за общата къща. Никога в никоя епоха у нас не е съществувал узаконен ред, като римският, при който жената да е била като дъщеря, под властта на бащата или като съпруга - под властта на мъжа си. Римлянинът по силата на това право можел да продаде дъщеря си или жена си. Подобно на другите славянски народи, *у българите властта въщи е принадлежала на двамата родители и съпрузи* и след смъртта на мъжа, жената е оставала негова заместница.

В някои народни песни наистина се среща „за продан жената“, „за залагане на булки“, срещу пари на заем, за намерение да се коли „крава ялова“ - някоя бездетна невеста и др. обаче, това не е било установен „ред“, „закон“, „обичай“, а случки на злоупотреби с права, диво отнасяне към живота, каквото

спорадически се среща във всички времена, у малокултурни народи, дори в днешно време.

В онова време дъщерята нямала наследствено право, но това бил редът при патриархалната челяд, отпосле развила се в задруга. Това отношение на право на част от бащиния имот не се чувствувало, защото по общо правило личността нямала отделна собственост. Всичко принадлежало на колективните родствени организации, наречени челяди, големи и малки. Във всеки случай на жените било давано прикя в злато, сребро, добитък и др.

Момата се омъжвала според епохата, чрез открадване, чрез приставане или чрез купуване - редовни форми на брака, и минавала от една семейна организация в друга. Нейното обществено или правно положение с това не се нито отегчавало, нито улекчавало.

Предполага се, че правното положение на жената у старите българи е било еднакво до основаването на българската държава и след това до покръстването на българите.

Християнството, както навсякъде, тъй и в България, с покръстването на българите и провъзгласяването християнската черкова за държавна и народна, е донесло както нова култура, тъй и нови схващания не само в областта на религиозните отношения, но и в обществените, а също и в правовия мироглед; то е донесло нов обществен живот и ново право. Това преобразование е станало постепенно и се е завършило с възприемането на някои канонически и др. законни наредби на византийското право (из тъй наречения сборник „Номоканон“), доколкото те не противоречели на народния основен правов мироглед.

И откакто Номоканона бил преведен от Методий от гръцки на старобългарски (на български е вървял под името Законоправило, паралелно с това име е вървяло името „Кормчая“ или „Кърмчая книга“, което име скоро взема връх) пресадило се у нас ново брачно право, и в някои места и ново имотно и углавно право.

Особено Важни положения за жената са прокарани в тъй наречената сбирка на закони „Еклога“ (издадена от византийските императори Лъва Исаврянина и Константина Копронима,

6 641 г.), възприета у нас отчасти чрез тъй наречения закон Соуднмй Людъм, най-ранния славянски юридически паметник.

Еклогата запретила полигамията и бигамията. Това е внесло едно значително подобрене в живота на жената, която е била най-много огорчавана и оскърбявана от времето на онова брачно съжителство на един мъж с две или повече жени. Тя запретила също и конкубината, незаконно съжителство на мъж и жена. Държаната по тоя начин жена трябвало или да се узакони или да се остави. По-сетне провъзгласила и неразтържимостта на брака, в полза на жената, пред вид на това, че в римско-гръцкото право формите на брака станали съвършено разнебитени - бракът се сключвал свободно, но се и развалял свободно. Мъжът, както и у мюсюлманите, до възприемането на най-новите закони от тях, е можел да каже на жената: „разпускам те“.

Годежът, условен за млади в малолетие, без те да са разумявали за извършеното, станал с християнството разваляем. Той можел да се утвърди, ако се съгласят стигналите в пълнолетие. За години на брака били определени 15 и 13 години.

Еклогата потвърдила също *правото на жената да разполага със свой имот*. Прикята и предбрачният дар се смятали, че служат през време на брачния живот само за ползване от страна на мъжа. След смъртта на бездетната съпруга, мъжът бил длъжен да повърне тоя имот на нейните роднини, като задържал своята наследствена съпругеска част. Ако пък мъжът умира без да остави деца, то имотът като пълна собственост на жената, минавал в нейно управление и разположение. Освен това, вдовицата получавала своя наследствен дял от имота на мъжа. Ако пък след смъртта на мъжа останели деца, то всичкия му имот, както и тоя, който си е нейн, минавали в управлението на съпругата, като настойница. При по-сетнешната раздяла между майка и деца тя получавала своя дял, *равен на детския*. Няма съмнение, че това положение в наследството

в миналото било по-справедливо за жената-майка, отколкото новото, което е създал нашия днешен законодател, според майката дели различно в зависимост от числото на децата и техния пол, като получава или половината от дела на сина си, или според дела на дъщерята, който за известни имоти (полските) е по-малък от тоя на сина. *Наследственото право също на дъщерята, според Еклогата било равно с това на сина* (за днес

има различие при наследяването на непокритите недвижими имоти и движимите, принадлежащи към земеделските стопанства от страна на сина и дъщерята).

Еклогата *уравнила и родителската власт*. Права и длъжности, които произхождали от тая власт, се разпределяли *еднакво и на бащата и на майката*. Додето били живи бащата и майката, настойничество не се допускало; след смъртта на единия съпруг, другият поемал настойничеството по право.

Ако по-рано не се дирило съгласието на майката в Еклогата се нареждало *за брак на децата да се иска съгласието и на двамата родители*.

Заслужава при това да се отбележи различието, което се създавало по онова време между правното положение на жената в градовете и това на жената в селата, под влияние на възприетите византийски закони, които са успели да се наложат в градовете, а в селата се още се е запазило предимно обичайното право.

Жената в градовете е била свободна в обществото наедно с мъжа си, тя е споделяла неговото обществено положение (status).

Като субект на права тя е могла да бъде собственица, имала е отделно своя имот и е разполагала с него, могла е да завещава и е наследвала наравно с мъжа съгласно наредбите на Обичайния кодекс, на Еклогата и въобще Кърмчаята, до колкото се е прилагала. Също така тя е уреждала брака си по реда на тия законни сбирки.

Мъжът е имал право само да се ползва от прикята на жената. Личността на жената била самостоятелна и не се е закривала от личността на мъжа.

По въпроса за настойничеството обичайното право е било против Градския закон (Прохирона) в Кърмчаята, който изключвал жените от това право и обязаност. Обичайното право допускало жената *да бъде настойница*, разбира се в малка челяд, защото в голямата - настойничеството принадлежало на целия челяден съвет, председателствуван и представляван от старея-домакин.

Изобщо в семейния бит жената, казва полския историк Зигел, е занимавала видно положение, не била затворница, ползувала се с широко граждански права, ограничени отпосле под западни и византийски влияния.

Впрочем действието на Кърмчаята не е било изключително и във всички градове. Обичайното право много пъти и на много места не е отстъпвало, и в борбата за надмощие може да се предполага, че е надделявал обичайния кодекс - по-познат по-непосредствен и по-близък до масите.

Жената - в селата в обществено отношение е дележала частта на мъжа. Тя е била член на челядта, не е могла да наследва, но е могла да има свой собствен имот (в турско време - башкалък), който постепенно е растял по размер. Тя е живяла свободно в бащината си къща; била е свободна и след отиването си в чужда челяд, където носяла свой имот: прия.

България подпаднала под турско владичество, положението на жената не се изменило много, нито в обществено, нито в юридическо отношение. В градовете тя си останала още свободна жена под режима на византийското, отчасти и на обичайното право, малко коригирано до някъде от мюсюлманското право: така например, ширийското право припознава жената като напълно свободна и еднакво неограничен субект на имотни права, какъвто е мъжът.

Впрочем турците не посегнали на автономията в българското село. В селските общини жената останала в същото положение, което занимавала и по-преди, при реда на задружната челяд и при режима на обичайния кодекс.

съпружеските отношения един райски живот, жената в повечето случаи успявала да изтъкне своята индивидуалност и да се проявява: а) като субект на имотни права; тя имала своите имоти отделно и ги разполагала, както това личи и до сега в юридическите обичаи. Ако мъжът, който можел да се ползва от женски имоти, прибегнел до женски пари за изплащане на свой дълг, той бил длъжен да ѝ ги повърне; б) майката се считала по право за настойница на децата си, след смъртта на мъжа си.

Много е зависело от качествата на жената да заема във всички времена повече или в по-малко независимо и прилично положение. Това ние забелязваме и до днес в съпружеските отношения на нашия селянин. Стопанският живот е правел жената една сътрудница, една другарка и тя е играла видна роля не само в челядта, а и вън от нея, кога била вдовица-домакинка и представителка на къщата пред общината, властта и въобще пред

трето лице. В много случаи на домашни (челядни) съвети, жената има глас - това е прието и в задругите.

В народните умотворения жената е изобразена в разни тежки и весели обстановки, но нийде не изглежда да е лишена от права, да не може да издига гласа си и да не проявява волята си. Напротив, тя се домогва дори да бъде воевода, което си спечелва с цял род надпреварвания, в които излиза победителка; тя отива войник, да отмени баща си; влиза в състава на чети бегликчийски и хармийски; тя може да бъде търговка, дюканджийка; тя сама се грижи много пъти за своето задомяване; омъжена, тя дължи Вярност и преданост на стопанина си, но когато той се забави В отсъствие -7 или 9 години обикновено - тя добивала предварително неговото съгласие и упражнявала правото да се омъжи повторно, ако иска, на законно (обичайно) основание. В къщи, гдето е доведена, булката се гледа с внимание и грижи: за мъжа си тя е „първо либе" (любие) тя е доведена като отмяна на старата майка, за да стане един ден пълна нейна заместница, домакинка и господарка в къщи. Мъжът е стопанин, а жената стопаница, мъжът е кмет, а жената кметица, чорбаджия - чорбаджийка, господар - господарка. С други думи, в народните умотворения жената има положението на мъжа си. Тя не е лишена от права, не е принижена, обидена, подневолна в това отношение. Тя може да бъде дори поръчител, който гарантира извършването на известно деяние и нейната дума в известни случаи е даже решаваща - когато се касае да се нарежда работата от вътрешен, домашен характер, както при сгодяване, омъжване на дъщеря или внучка...

За политически права на жената в епохата на старобългарската държава не е могло да става дума. Тези права не ги е имал още мъжа, а през времето на петвековното ни робство, идеалите са били другаде насочени; да се освободи българския народ политически и духовно.

Идеалите на освободена България трябва да бъдат: чрез сътрудничеството на мъжа и жената, като равноценни личности и равноправни граждани, да процъфтява материално и духовно и да донесе истинско благоденствие на своя народ.

БЪЛГАРКАТА ПРЕД ЗАКОНА*

Р. Бояджиева

Един от важните въпроси, които занимават света в днешно време е и въпроса за жената. Обаче, дълго, много дълго време се е минало, додето да сполучи да обърне вниманието върху себе си. В продължение на много векове, жената, нейното обществено положение, природните ѝ способности и наклонности, покрай чувствеността са оставали съвършено неизвестни за света, съставлявали са дълбока тайна, покрай която учените и философите, са минавали спокойно и равнодушно, без да подозират даже нейното съществуване. С най-дълбок ум и тънък анализ Аристотел ни разкрива причините, които са влияли за процъфтяването и увяхването на цели народи и отделни личности, но той нищо не знае за един от най-важните фактори на човешкия живот и нетовото движение - именно за жената. Платон ни рисува разни идеали: идеала за човека, за държавата, за мъдростта, но напразно бихме търсили от него идеала за жената. Ако древните философи и писатели са се запирали по някога над характеристиката на жената, то тая характеристика има за свой предмет или изключително нейният вътрешен душевен мир, без да се докосва положението на жената в обществото, или изказаните по тоя повод съждения се явяват най-банални и нелепи. Средновековните съждения за жената, като за източник на всички злини и бедствия са на всекиго известни и даже един от известните философи, а именно Шопенхауер се изразява за жената по следуюция начин: „Жената не е призвана за велики задачи. Тя е призвана да се грижи за децата и да бъде тяхна възпитателка, тъй като тя самата е детски настроена, та в продължение на целия си живот си остава повече дете, отколкото средство между детето и мъжа, който единствено е именно човек“.

Но в сегашно време тези високомерни съждения, вече изчезват. Те почват да отстъпват място на по-внимателното изу-

* сп. Ново време, год. II, Окт. 1898, № 10. 923-931.

чаване на вътрешния и вънкашния свят на жената. Покрай многочислените изследвания посветени по разработката на фактическия материал, касаещ се до жената, до нейното обществено положение, отношението ѝ към семейството, обществото и държавата, мястото, занимаемо от нея в областта на науката, труда, промишлената деятелност и пр., почват да се появяват и разсъждения върху правата и длъжностите на жената. У другите народи отдавна съществуват закони за правата на жената, като съпруга, като майка, или пък като наследница, относително имуществата на семейството, като например Общия законник на сърбите, издаден от Стефан Душан, който се докосва да сичките страни на живота; но ний сме останали много назад в това отношение. „Обаче няма съмнение, че закони и законен порядък са съществували у нас, при всичко че повечето от тях бяха заети от византийците, тъй като византия по онова време, като по-горестояща, имаше много голяма влияние над българите. Ала заедно с византийските наредби и елементи са съществували, без съмнение и народни обичаи, като например обичайното право, което при всичко ще се е държало упорито срещу чуждите елементи, при все това с течение на времето, на стотина години, не е могло да остане неповлияно, не е могло да запази своята първоначална, национална чистота. Това обичайно право ние виждаме разбито най-вече във фамилната сфера, а особено в съпружествената, за основа на които служи фамилията, която се е развила и образувала на две различни основания, според което имаме днес два вида фамилии: стара и нова. Старата фамилия, или тъй наречената „задруга“ съществува още и до днес, обаче много стари принципи са изчезнали из нея и изчезват постепенно. Новото време влияе унищожително над престарялото. А новата фамилия, която произлиза от развалянето на старата, и прилича много или малко на римската, в която бащата е господар в къщата, а всички други са негови подчинени, за сега преодолява в България, а задругата изчезва от ден на ден.“

Но при всичко, че сме притежавали и притежаваме закони, българката още остава да я експлоатират, да ѝ отнемат законните права, причина на което е нейното незнание. Колко вдовици, колко сирачета остават без никакви средства за

прехрана, само и само защото не знаят, как да се ползват от правата си, които може би имат. Длъжници отнемат и последния грош, на нещастната жена, а тя не може да се защити! Затова да се повърнем сега на главната цел на тази статия, т.е. да видим какви са били правата на жената у нас относително имуществата по-преди, сиреч додето е съществувала старата фамилия, и какви са те сега.

„Старата фамилия, както видяхме по-горе се е наричала още и „задруга“. Глава или началник та тази фамилия се е считал най-стария или най-умния и се е наричал домакин, а домакиня е била жена му. Имотът е бил общ и неделим. Той се обработва от всичките според тяхната вредност. Ползуването и облагата са общи. Всеки има еднакво право да се ползва според нуждите си. Принципиално организацията е вечна, неизменяема, а следователно няма и дума за наследство“.

Но в някои „задруги“ *peculium*-ът не е изключен, което нещо види се, да е по-ново явление. Този *peculium* е позволен на най-заслужилите и на момичетата, което им служи като бъдеща прикря. Членовете, т.е. задружниците могат свободно да излизат из задругата, а могат и насила да бъдат изпъждани. Но при излизането си те не могат да искат никакъв дял по право, освен дрехите си и *peculium-a*, ако са си го придобили, или го имат. Впрочем, понякога се прави изключение и се дава доброволно какъв-годе имотец на този, който излиза по важни причини от задругата.“

„Вдовицата има всякога право над своя донесен имот и задругата е длъжна да се грижи за нея на место мъжа ѝ. Пазител и център на тези принципи е домакинът, подпомаган от всички съдружници. В неговите ръце лежи съдбата на общия имот. Той го управлява, той олицетворява и представлява обществото. Той се грижи за неговите интереси. Това общество, т. е. „задругата“ може да се развали само по общото съгласие на тези, които имат право на глас: а такива са всички женени мъже в задругата.“ Тогава имотът се разделя по коляно, а не на глава.

Да разгледаме сега новата фамилия и да видим сега с какви права се ползва жената в днешно време, най-напред като годеници, тъй като годещът е акт предшестваша женитбата, а после като жена - домакиня и майка.

Почти навсякъде в България, с изключение само на големите градове, дето влиянието на новото време, на новите принципи са проникнали, съществува един правен обичай, че ако един от сгодените лица умре, то всичките подаръци годезни, които умрелият е получил от преживелия, трябвало да се възвърнат на преживелия. Никоя от двете страни не трябва да се обогатява, щом бъдещият съюз не е реализиран. Дето ще каже и наследниците на умрялото сгодено лице имат право да търсят подаръците на умрелия от преживялото сгодено лице. Искът е наследствен, както при всеки обикновен контракт.

„Отношенията между сгодените лица са лични. Така, ако годезът се развали от някоя непреодолима сила (напр. смърт), то подаръците не могат да се търсят от никоя страна, понеже трети лица, освен двамата сгодени не могат нито да отговарят, нито да имат право на иск. Заведен процес между двата сгоденици за земания, давания, происходящи от годеза, би следвало да бъде прекратен в случай, че ищецът умре или ответникът, който е умрял не притежава нищо. Така щото наследниците на умрялото сгодено лице само тогава са длъжни да отговарят, когато от умрелия са останали негови собствени имоти, които те са приели. Нов процес подир смъртта на единия от двамата сгодени не може да се допусне, както не може да се допусне и едно ново искане по повод на⁴заведен вече процес.“

И тъй, виждаме, че жената, като годеница се ползува с много малко права, когато след женитбата си, като жена и майка виждаме съвсем противното. При всичкото, че църквата приема мъжа и жената като една плът, но в съпружествения живот се явява обратното: относително „човешките права“ мъжът и жената стоят рязко раздвоени. Така отношенията спрямо имотите им както каноническото право, така и гражданското прави голяма разлика. „Мъжовото си е мъжово, жениното женино.“ Имотите им не се смесват, а така също и правата им. „Хубаво отличаваме женини от мъжови имоти, женини от мъжови права. Жената има свое собствено право над своето си, мъжът не може да ѝ го оспорява. Тя може да прави с него каквото си иска, мъжът няма право да се интерпозира; тя може даже по произвол да отнеме от мъжа си ползуването от имотите ѝ, ако, разбира се, няма върху това предварително условие,

понеже по обичай, мъжът няма *jus utendi fruendi* (*ususfructus*), нито пък по закон. С една дума мъжът материално е разделен от жената: имотите ѝ са неприкосновени. Той нито може да се ползува от тях нито да я представлява против волята ѝ." „А най-вече мъжът няма никакво право по собственост върху женините имоти като: руба, даровно и др.; той може да ги управлява само с нейно съгласие и е длъжен да предава в известен момент на жената всичко, каквото е приел, без изключение, освен при известни обстоятелства, когато има известни права над веното ѝ. Освен това право на мъжа, което право впрочем е партикулярно, мъжът няма никакво право над женините имоти, били движими или недвижими: той не може да ги залага или продава, не може да ги дава на исполица, под наем или на друго, без съгласието на жена си." „По обичая, ако мъжът продаде някое движимо женино имущество: например кравата ѝ, продажбата се унищожавя, щом жената заяви. Тя може да си вземе кравата от купувача, а той да си търси парите от тогава, комуто си е дал (напр. с. Смолско)."

„Правата на мъжа претърпяват още по-голямо изменение, ако той е домазед. Тук жената е господар; къщата и щото е в нея е женино. Мъжът запазва своето право само над нещата, които е донел. Ако умре мъжът, например, наследниците му не могат да търсят освен онова, което той е донел. Положението на домазетия в имотно отношение е почти същото, както на жената в мъжовата къща."

„Обаче, имотът, който е спечелен с взаимен труд, се счита мъжов имот, даже и ако жената да е взела участие в този труд; така щото не съществува никакъв *Condominium* в семейните имоти." „в цивилното право тази разлика на правата им е особено рязка. Жената всякога задържа неприкосновено своето имотно право. Над общо спечеления имот тя не се брой даже наследница, а приема един дял, като превилигирано лице (днес, според новия закон за наследството - половината от дела на законния наследник, интестантният (*intestanti successor*) - (чл. 38) или пък 1/3 (чл. 39), или 2/3 от цялото наследство (чл.40). В защитата на женините права, мъжът не може *ipso jure* да я представлява, но трябва формално да е упълномощен от нея).

Според римско-византийското право, представител на женините интереси в съпружествения живот е мъжът, който принцип е прокаран и в Кормчаята, което положение намираме и в законника на Стефан Душан; но нашата съдебна практика, основавайки се на общите действащи у нас закони остро е разделила тези съпружески интереси, - жената е длъжна сама да се защитава и представлява своите интереси. Мъжът може, както казаха по-горе да защитава и представя женините си интереси, но ако е опълномощен от жена си: а тя може да опълномощи когото си иска. Само в някои съдилища, и то рядко се практикува по известни углавни дела, като за обида побой и др., щото мъжът без да е опълномощен от жена си, да се съди вместо нея.

Във всички други случаи жената се представя сама или чрез свой посредник. Това ограничение на мъжа иде в противоречие с неговото право на *ususfructus* над имотите ѝ".

Освен това мъжът и жената могат да сключват граждански спогодби, като контракти и въобще правни разпореждания с парични интереси; „тъй например, жената може да дава на мъжа си пари под лихва и пр. На някои места пък тя дава на мъжа си своите недвижими имоти на исполица или даже прибира всичкия приход за себе си. Напр. В Лясковец приходът от лозето или самите плодове са на жената, и тя си ги продава за себе си или мъжът ги продава за нейна сметка. А по случай на смърт плодовете от ниви и ливади, работени от мъжа, се отделят на съразмерни части за мъжа, жената и наследниците им. Така напр. на едни места на мъжовите наследници се отделят половината или две трети, а другата половина остава за женините наследници, ако няма такива наследници, то остава на жената-вдовица. Тъй в с. Вречеш, Орханийско, след смъртта на единия съпруг, ако плодовете от ниви и ливади женини са на лице, тогава за мъжов дял се взимат две части, а за женин - една част. Принадающата част си задържа живия, а останалата се дава на наследниците на мъжа. В Орхание, с. Скравено, с. Лъжене, при делбата се взима предвид кой е умрял: ако умре мъжът, тогава свекърът и вдовицата си делят по на половина плодовете от женините ниви; ако умре жената, мъжът прибира всички плодове. В Габрово и Трявна след смъртта на мъжа, жената прибира всичкия приплод от добитъка си и от недвижими-

ме си имоти. В Килифарево плодовете от женините ниви се делят по на половина. В Елена приплода от жениня добитък се дели на четири части, от които едната част е мъжов дял, а другите три женин и др."

„От нашите сведения по обичайното право, обикновено мъжът управлява женините имоти и се ползва от тях. Само, когато той е пияница и изобщо невредник, жената може да му отнеме ползването и управлението." „Обаче, на много места този възглед е изопачен: жената е присвоила премного от мъжовите права и не зачита неговите. Тя може без да го пита, да продава имотите си, да ги дава другиму на исполица, на трето лице и пр. и прихода да прибира сама." А сега вече съгласно с нашия основен закон - Конституцията - и съгласно с действащите у нас закони, жената може да се ползва, независимо от мъжовата си воля, от всичките граждански права, каквито има и мъжът. Така например, мъжът не може да забрани на жена си да упражнява търговия. „Жената може да сключва с трети лица всякакви сделки, без да е необходимо за валидността на сделката позволенията на мъжа". По този начин, договор сключен от жената, който не се отнася до нуждите на семейния живот, не задължава мъжа. А, обратно, ако този договор е сключен в интереса на семейството, или въобще се докосва до семейния живот, то тогава мъжът като глава и представител на семейството, отговаря пред трети лица за всичко: като разни вземания, давания и въобще за всички сделки направени от жена му", тъй щото както ако би ги направил той сам. Само тогава мъжът може да се отърве от отговорност, когато предупреди третите лица, че няма да признава сделките на жена си. „Кой договор обаче може да се отнася до нуждите на семейния живот, не може да се определи абстрактно. Да се определи характера на подобен договор, зависи от благоусмотрението на съдията. Дали, например, договор сключен от жената за наем на жилище задължава направо мъжа? Това е един въпрос, по който може да има припирня и който трябва да се разреши от обстоятелствата при конкретни случаи. Например, ако мъжът и жената живеят отделно, няма съмнение, че жената е лично отговорна, защото тя има право да претендира от мъжа си поддръжка за жилище и прехрана, размера на която трябва да се опреде-

ли от компетентния съд, но не може за негова сметка сама да си определи размера и сама да изтеглява от мъжа си такива облиги, които той, може би не е в състояние да доставя, и които са съсипителни за него. При това, ако се допусне този начин на изтръгване право - във от съда и без мъжовото съгласие то би противоречило на принципа на съпружеството: мъжът би престанал да бъде „глава“, а жената „покорна“. Освен това този начин действие от страна жената е самоуправен, а като такъв и недопустим“.

„Друг би бил въпросът, ако жената е сключила договор за наем на жилище, в което и мъжът обитава. В такъв случай със своето мълчание и с действието си, че той е влязъл да обитава, дава презумция, че той се е съгласил на сключения от жена му договор. В такъв случай задължението спрямо третото лице минава върху него. Той е отговорен, като контрагент, а не жена му; понеже той е глава на къщата, той е длъжен да достави жилище на жена си, а не тя на него, тъй като доставяне на жилище е една семейна необходимост. Презумпцията в такъв случай е, че жената е действала като послушница на мъжа си. Обаче, практиката на нашите съдилища ни най-малко не се съобразява с този възглед. Съпружествените договори се третират на общо основание: договорителката съпруга е лично отговорна. Но тази практика противоречи на основните принципи на съпружественния институт; а освен това, тя има крайно лоши последици в практическия живот: недобросъвестния съпруг лесно отървава от своите кредитори движимите си имоти, щом жената наеме на свое име жилищата. В такъв случай, понеже тя владее жилището, то и вещите в него се считат нейни. Тази съдебна практика не е нищо друго, освен дискредитиране на семейството“.

И тъй, от казаното до тук виждаме, че съществените права на жената ни най-малко не са погълнати от мъжовите: според развития днес народен възглед много рядко са отделени „мъжови от женини имоти“. „Народът прави строга разлика. Същата разлика на тези понятия е изразена и в „Закон судний“ на Кормчаята. Тази разлика между женините права и мъжовите още повече е тласкана от съществуващите днес закони и то да такава степен, че съпружеската идея бледнее: според Корм-

чията подаръци и въобще граждански сделки между мъж и жена, чрез които единият може да се обогати от другия са нищожни. В нея Виждаме също специални положения, въведени в защита личността и правата на жената. И освен, че ѝ се признава правото на собственост върху веното и наследството ѝ, но се привилегирова относително предбрачния ѝ дар и веното; признава ѝ се право на наследство върху мъжовия имот, а най-вече признава ѝ се известно право върху мъжовия ѝ имот, когато мъжът се провини в съпружествените обязанности." „Доколко сепаратизамът в имотното отношение на съпрузите е вкоренен в народното убеждение се заключава от обстоятелството, че според обичайното право, което до неотдавна е било практикувано, жената не е имала никакъв наследствен дял от мъжовия имот, нито пък мъжът от жениния. Съпрузите ставали наследници един другиму, само ако нямало никакви други наследници. Турското законодателство прави една стъпка напред в това отношение, като признава само известни права на съпругата спрямо наследството на умрелия съпруг. Нашият закон за наследството стигна по-напред и признава по-големи взаимни права".

Ала при известни случаи жената губи някои от своите права, а именно при развода със съпруга си, ако тя е виновна, разбира се. „Тогавя мъжът се освобождава от всякакви задължения спрямо жена си и тя губи правото на наследство. А ако, напротив, мъжът е виновен, то освен, че жената задържа правото си да иска имота си от мъжа, предбрачния си дар и част от неговия имот, но той се задължава да ѝ плаща известна сума изведнъж или периодически, количеството на който зависи от благоусмотрението на съда, като вземе предвид материалното състояние на мъжа, нуждите на жената и нейното материално състояние". „Само ако жената е състоятелна, или ако стане състоятелна, то мъжът се освобождава от задължението, макар и решението да е влязло в сила, понеже съпружествения съюз не е институт за експлоатиране."

Да видим сега, какви права има жената върху наследството на мъжа си, като майка и длъжностите ѝ като настойница на непълнолетните деца, в случай на ранна смърт на съпруга ѝ.

И в такъв случай, т. е. в случай на смърт на съпруга ѝ, според обичая, жената не е длъжна да прави от своя собствен

имот разноски по погребението му, защото то е длъжност на неговите наследници, когато, ако би тя умре по - преди, той е длъжен да направи това.

„Според местните обичаи, мъжът преди смъртта си, като разпределя имота между децата, резервира едно парче земя за жена си, или пък заклева синовете си да оставят на майка си едно парче земя за поминък, и синовете са длъжни след това да изпълнят бащината воля. Това отделно парче се оставя на вдовицата да го владее до смърт без да има право да го продава. С други думи това парче земя, наречено „гробница“, съставлява за синовете или за сина, при който живее майката, „nude proprietas“, т. е. непълно притежание.“

Съгласно със закона за наследството възходящите и низходящите роднини, съпрузите и децата имат една законна част в наследството.

Когато подир умрелия съпруг са останали законни деца, то частта на преживелия съпруг е два пъти по-малка от дела на всяко законно дете. А ако заедно със законните деца са останали и незаконнородени, то последните не намаляват частта на преживелия съпруг: тя е същата, както само при законните деца (чл.38).

Ако няма законни деца, но са останали Възходящи роднини или незаконнородени деца, или братя и сестри, или нисходящи от тях, то преживелият съпруг получава една част от цялото наследство. Ако пък съпругът дири наследство заедно с законни възходящи роднини и с незаконнородени деца, то той получава една четвърт от наследството (чл.39).

Ако подир умрелия, бил той мъжът или жената, са останали други роднини, които имат право на наследство, то живият съпруг получава 2/3 от цялото наследство.

Той получава цялото наследство, ако подир умрелия не са останали такива роднини до шеста степен включително (чл. 40).

В наследствената част на съпруга, който участва в наследството заедно с други наследници, се прехваща всичко, което той е получил на основание съпружеския договор и зестрата (чл.41).

Представените на преживелия съпруг наследствени права не се простират върху този от тях, срещу когото умрелият е получил влязло в законна сила решение за напущане (чл.42).

И тъй, както видяхме, след смъртта на който и да било от съпрузите, наследството, което умрелият е оставил се дели между живия съпруг, дацата му и роднините му. Обаче, имотът веднъж получен, трябва, разбира се, да се управлява. А нима малките деца могат да направят това, което вършат възрастните, за да запазят правата си? Без съмнение - не. Не малко са случаите, дето на такива нещастни и без това сирачета, отнемат всичко, което, според закона им принадлежи, защото не знаят, не разбират нищо още. И ето защо, за да не стават такива злоупотребления, трябва винаги след смъртта на бащата или майката да се назначава настойник на непълнолетните сирачета, който ще запазва правата им и за всяка една експлоатация той е длъжен да отговаря пред съда или роднинския съвет.

За настойник може да бъде майката на непълнолетните деца, ако е умрял бащата: но тя не е длъжна да приема настойничеството и може да се откаже от него, обаче тя трябва да изпълнява длъжностите на настойник, додето се назначи друг настойник.

Ако обратното, майката умре, тогава непременно бащата трябва да бъде настойник на децата.

Бащата, додето трае брака е управител на всички лични имущества на на своите непълнолетни деца. Той е отговорен само за целостта на тези имущества, но с доходите им може да разполага за поддържане на цялата си челяд, до достигане на осемнадесет годишна възраст на непълнолетните.

При това настойникът, който и да би бил той не може да се ползва от такива завещателни разпореждания на находящото се под настойничество лице, които са направени преди даването на окончателната сметка, макар завещателят и да е умрял след даването на сметката.

Такива са правата на жената, в имотно отношение, права, които ѝ дава закона, но от които тя по незнание не може да се ползува, а оставя да я експлоатират, да ѝ отнимат всяко право на самостоятелност. Тя трябва да има своя собственост, трябва да бъде колко-годе независима в това отношение. Ала далеч е още българката! Вместо да гледа да се сдобие с нещо, то и това, което е нейно, което е нейна собственост, и следователно има право на него, което никой не може да ѝ оспорва, и

него тя дава в ръцета на мъжа и остава с празни ръце, принудена да се моли за най-малкото нещо. А кое е причина за това? Пак незнанието, пак отсъствието на всякакъв интерес за изучаване правата си и неумението да се ползва от самостоятелността, която ѝ дава закона.

Ако българката не умее да се ползва и от тези малки права, които ѝ дават законите в имуществено отношение; ако тя даже никъде не се интересува да ги изучава, за ги знае, а във всичкото оставя мъжът да я води, като вечно малолетна - то относително по-широки граждански и политически права на жената у нас и дума не може да става. На запад вече се води голяма борба за тези права, а нашите жени, нямат още и понятие. Може би, в едно не далечно бъдеще тази борба ще се появи и по нас; може би, и българката ще се пробуди и ще се заеме за извоюването на политическите си права, ала за сега факт е, че тя се намира в ниско положение. Впрочем това ниско положение на българката е признак на нашето българско общо ниско културно състояние.

ВМЕСТО ПРОГРАМА*

Защо започваме сп. „Жената“? - Отговорът ни е:

Първо, за да запознаем жената с положението ѝ по нашите закони - какво е то и какво трябва да бъде, според променилите се днес за нея отношения на живота.

За уяснение положението на жената у нас, ще прибъгваме често и до положението на жената в чужбина, като ще посочваме на успехите, постигнати там, по правното положение на жената.

Жената личност, жената член на семейството: съпруга, майка, вдовица, жената член на своята община, окръжие и държава - жената във всяко отношение е субект на известни права и е властна да ги упражнява по законите, по които се реди страната.

От край време положението на жената, както в чужбина, тъй и у нас, е редено по-друго, отколкото положението на мъжа. Редено е с оглед съществуващи за жената предразсъдъци и най-често с оглед към нея, като неравно на мъжа същество, като подчинено и зависимо създание, с нееднакви лични и обществени нужди и като конкурент на запазеното за мъжа положение.

Какво именно положение е отредено на жената - много пъти тя не знае и го узнава само тогаз, когато изпита върху си неговите последици. И тогава с удивление се пита: защо това е тъй, или с възмущение протестира против несправедливостта, която ѝ носи това положение.

Тъй, жената се омъжва, работи 30 години съвместно със своя съпруг за събиране на дом и покъщина, без да се спира върху това чий е този дом и тази покъщина и има ли тя известно право над тях. Всичко върви на името на мъжа, но тя смята, че той е нейния мъж-другар и всичко, което е негово е и нейно.

* сп. Жената, год. I, ян. 1929, №1. 1-3.

Но след 30 годишен живот мъжът-другар не харесва жена си, натирва я, изпъжда я от къщи. Тя пита, че от коя къща я пъди - не е ли тя, тази къща колкото негова, толкоз и нейна? Отговаря ѝ се: не, не е нейна, защото е записана на името на мъжа. Няма ли право тя на нея и какво именно право? Не, няма никакво право, защото тя е мъжова и само той може да разполага с нея.

Протестира, възмущава се и страда жената - но от всичко това законът не се стопява.

Момичето оре, копае, сее, жъне и вършее, за да поддържа и увеличи бащиния си имот, от доходите, на които братът се издържа на учение. Връща се братът, бащата умира, имат наследствен останал голям, делят се: момичето, което е работило имота, взема една част, а момчето брат, който се е учил, взема две части от ниви, лозя, гори, ливади и др. - Е, защо тъй? пита момичето. - Защото си жена и защото тъй е отредено от закона за жената.

Жена, изпълнена с чувство майчинско, иска да вземе под свое настойничество останало, чуждо по ней родство, но близко по приятелски връзки дете-сираче. Тя го обича, тя страда за него, тя би искала да се погрижи за него тъй както биха се погрижили неговите родители. - Не, не може ѝ казва закона. Защо? - Защото си жена. Само мъж може да бъде настойник. - Но аз съм майка и искам да се грижа за него като майка. Тъй е, но не може, защото си жена, а законът иска настойникът да е мъж.

Жена, пребита от бой от своя мъж, но се още оставена жива и, слава Богу, неосакатена, се оплаква пред съда за нанесения ѝ побой. Съдът ѝ отказва защита, като оправдава мъжа, защото влизало в неговата „сърпужеска власт" да се служи с „лека телесна повреда" като „домашна изправителна мярка" спрямо своята жена.

Недоумява жената, чуди се и обществото на такава мярка и пита се, защо, ако той пребие по същия начин друг човек, мъж или жена, ще бъде наказан, а щом е това спрямо неговата жена - не се наказва?

Защото му е съпруга и като такава нему подчинена - ще ѝ се отговори. Законът казва, че това може да бъде извършено „от лице, което има родителска или подобна власт над потър-

певшия", а съдът тълкува, че такава власт е и съпругеската - тая на мъжа към неговата жена.

Жената плаща данъци към общинско и окръжно управление и към държава. Плаща за всичко и еднакво, както и мъжа. Но до управлението на тая община, на това окръжие и на тая държава тя не може да допре. - Защо? - Защото там се отива само чрез изборните права, а жената няма такива права. Може да избира най-големия алкохолик, най-големия некадърник, а ако щете и последния идиот, но не и жената, еднакво работещата с мъжа жена, еднакво жертвуващата се за своя народ, нито дори и умната и способната жена. Изобщо никоя жена не може да избира и да бъде избирана. - Защо? - Защото е жена - тъй се е усвоило от мъжа, макар в никой закон да не е казано това, а по конституцията, според тълкуването на съответните ѝ членове, да е ясно, че тези права не се отричат за жената.

Тъй е и с образованието на жената, което се още продължава да бъде оцелявано, тъй е и с нейния труд, който се още се ограничава и подценява.

И колко, колко още законоположения съществуват само за жената без тя да ги знае, и които узнава само тогаз, когато ѝ се наложи да изпита техните последици!

Жената трябва да знае тези създадени само за нея законоположения, преди да изпадне в положението да изпита техните последици. Тя трябва да се запознае с тяхната несправедливост и често пъти жестокост към нея.

Тя трябва да се научи и да действа срещу тях и настоятелно да иска тяхното отменение и замещение с други, пропити със справедливост и човещина.

Това е, следователно, първата задача на сп. „Жената“: *да запознае Жената с нейното положение по нашите закони, какво е то и какво трябва да бъде.*

Второ, ние започваме сп. „Жената“, за да запознаем жената всестранно и пълно с по-важните обществени проблеми, които са едновременно и нейни и по които тя трябва да внесе своето разбиране.

Това са проблемите за майчинството, еднаквия чист морал за двата пола, новото възпитание, новото икономическо и социално преустройство на света, мира и др.

Жената трябва да се готви да разбира всички тези обществени проблеми и да стане труженица за тяхното разрешение с оглед да се постигне едно по-голямо благоденствие за народа и човечеството.

Това е втората задача на сп. „Жената“.

Неговите задачи очертават и неговия образ изразен най-добре в неговото име „Жената“.

Жената като субект на права, жената като носител на задължения, жената сред народното и световното творчество за по-голяма човешка, народна и мирова правда - това е предмета и съдържанието на сп. „Жената“.

сяка жена, която иска да опознае себе си, с оглед на положението, което ѝ създават обичаи и закони, сред, които тя живее и която иска да опознае и живота около себе, трябва да има сп. „Жената“

То ще бъде и по съдържание, и по език, и по цена достъпно за всяка жена, съзнала своето положение като жена.

сяка жена, която чувства неправдата към себе си и в състояние да я изнесе не само устно, но и чрез печатното слово, редакцията с готовност ще приеме нейния труд и ще го помести.

Редакцията ще благодари и на всички други, които със своето сътрудничество, биха я улеснили в трудната ѝ, но високо хуманна задача: да изнесе, за да отстрани всички неправди към жената у нас, защото все пак е велика мисълта: *за културата на един народ се съди по положението на жената в него.*

Редакцията.

СЪПРУЖЕСКА ВЛАСТ*

Димитрана Иванова

Правното положение на омъжената жена се различава в известни отношения от неомъжената. За омъжената са създадени редица ограничения, било като естествено и логическо последствие от брака, било под влияние на чуждите закони, от където са заимствани нашите закони.

Бракът се урежда у нас по обичайното право и черковните наредби и много отношения, създадени от него са или напълно незадоволително уредени, или никак неуредени. А вън от това, за туй че няма у нас едно общо брачно право, за различните български граждани, изповядващи различна религия, брачните отношения се уреждат по най-различен начин, според техните черковни наредби.

Бракът засяга личните и имуществените отношения между съпрузите. Що се отнася до личните отношения, трябва да се знае, макар бракът да се смята че се сключва по взаимно съгласие между двете равноправни личности от различен пол, се пак от него не се порождаат еднакви права и задължения за двете страни, за мъжа и за жената. Жената е в положението на подчинение с повече задължения и по-малко права. И в тези именно повече права на мъжа спрямо жената се състои тъй наречената съпружеска власт - властта на мъжа като съпруг.

Съпружеската власт се проявява в следните положения:

1. Жената добива с встъпването си в брак фамилното име (презиме) на своя съпруг. Това е останало като обичайно право. И вън от обичая то не е уредено с никакъв закон. За туй едни носят кръстното име на съпруга си, други неговото фамилно, а често пъти омъжената жена продължава да носи своето моминко име.

Кое положение е най-правото - по тоя въпрос г. проф. д-р Фаденхехт ни казва:

Сп. Жената, год. I, март 1929, № 3, 52-55; април 1929, № 4, 80-85.

„Тя (жената) не само има право да носи неговото презиме, ами и трябва да го носи. Наистина у нас няма закон, който да постановява това задължение. Но в този смисъл трябва, според моето мнение, да се подпълни тази празнота в нашето гражданско законодателство, защото това се налага от естеството на брака, и от схващането, което има за него нашето законодателство. Жената може, ако иска, да си запази, покрай фамилното име на мъжа си, своето моминско презиме. Тя може тъй също да продължава да носи своя досегашен псевдоним, с който си е добила място в писателството или на изкуствата. Но в официални книжа тя е длъжна да се подписва с мъжовото си презиме. У нас, като няма закон, който да урежда въпроса за наименованието на лицата, не се прави разлика между изменение на презимето на жената, поради встъпването ѝ в брак и изменение на презимето просто по щението на лицето. Заради това на моми, които са учителки или заемат друга държавна длъжност, се *разрешава* от надлежното министерство да се именува *след омъжването* по презимето, на мъжа си, когато трябваше такива разрешения да са необходими, само когато изменението на презимето става по просто искане, а не и когато това изменение се налага от омъжването на една мома.“(в. Женски глас, брой от 1903 год.)

След развод жената няма право да носи мъжовото си име, ако мъжът не е съгласен. По това има и съдебни решения (Решения на Апелативния съд), с които се отнема правото на разведената жена да носи името на мъжа си.

2. *Жената добива с встъпването си в брак мъжовото си местожителство.* „Жената, додето не е законно разведена, има местожителството на мъжа; ако овдолее, тя запазва това местожителство, додето не придобие друго“ - казва законът за лицата.

Същото е постановено в закона за съдопроизводството, според който жената е подсъдима, додето не е разведена от мъжа си в местожителството на мъжа (чл. 153).

До колко брака влече след себе си по нашите закони изменение местожителството на жената, като я свързва с това на мъжа се вижда и от следния случай.

Мъжът има за местожителство града Х. Той се оженва за мома, която има за местожителство града У. Венчаването става в града на момата. След венчаването, жената заболява и умира в своето местожителство, преди да е отишла в местожи-

телството на мъжа си, нейното наследство обаче, ще се отбори в местожителството на мъжа ѝ.

Същото и по Екзархийския устав се иска, щото жената да живее там, където живее и мъжа, и да следва неговото местожителство, когато то семенява. Причина за развод се смята, „когато жената, без уважителни причини, се отстрани от другаря си, или го напъди, и в разстояние на три години, въпреки увещанията на духовната власт не се съгласи да живее с него.“ (Екзархийски устав чл. 187, т. 10).

От горното условие, ако напушането на дома от страна на жената става *без уважителни причини*, се разбира, че следването местожителството на мъжа от страна на жената не е безусловно и че се допускат от него изключения - без да се смята, че се нарушава светостта на брака, когато това се налага от уважителни причини, каквито са: учението на децата, което става в друг град и майката отива по ред съображения с тях, поддържането на имот, оставен в друго място и др. подобни.

Обаче, това положение, дали, кога и по какви уважителни причини жената може да живее на друго място, отделно от мъжа, в много страни се урежда с отделни закони по най-изчерпателен начин, а у нас то е оставено изключително на случая и на благоусмотрението на съпруга да се отнася към жената, тъй както той си иска.

3. *Жената добива с встъпването си в брак поданството на мъжа си.* „Всяка чужденка, която се ожени за български поданик, придобива българско поданство“ - казва закона за българското поданство (чл. 15, ал. 1).

„Подир разкъсването на брака, тя може да се откаже от българското поданство с особено заявление, направено от предвидения ред в чл. 20“ (чл. 15, ал. 1).

„Българска поданица, която се ожени за чужденец, придобива поданството на своя мъж, освен ако женитбата по закона на страната, на която нейният мъж се счита поданик, не ѝ дава поданството на последния. Ако женитбата се разкъса със смъртта на мъжа или с развод, тя придобива отново качеството на българска поданица по разрешение на царя, с особен указ,

стига само да живее в България или да дойде да се установи в нея, ако е в чужбина" (чл. 16, ал.1).

Това положение до скоро беше господстващо в цял свят. Днес, обаче много страни са изменили законите си в смисъл такъв, че жената с встъпването си в брак не поема без друго поданството на мъжа си, а ѝ се дава право, по желание, да запази своето поданство или да приеме това на мъжа си.

Прокарването на това положение като международна конвенция се иска от Международните женски организации, за да извадят жената от положението, в което тя често изпада - да изгуби правата си и защитата, която ѝ дават нейното поданство, и същевременно да не добие нито права, нито защита от поданството на мъжа си, което тя по силата на брака приема.

Пресен е случаят у нас, който беше отнесен до съдебните власти. Българин се оженва за германка в Германия, където законният и задължител брак е гражданският. По силата на германският закон германката с оженването си за чужденец изгубва своето поданство и приема поданството на мъжа си, в случая българското. Дожадат тези съпрузи после в България и след 16 години брачен живот мъжът в краткото отсъствие на жена си се венчава за българка по нашия черковен брак. Нашите духовни власти са допуснали това, защото те не признават гражданският брак и според тях мъжът - българин се едно не е бил в законен брак, макар да са го оставили да живее у нас цели 14 години семеен живот и да са го зачитали за законен съпруг на неговата жена - германката.

Съпругата германка, която е изгубила своето поданство, защото се е оженила за българин, не е и българска поданица, според тези, които не признават у нас нейния брак за законен и са допуснали съпруга ѝ да се венчае с друга. От кого ще получи тя в такъв случай защита? - От никого! Германските закони ѝ отказват да ѝ дадат защита, защото според тях тя не е тяхна поданица, а и според българските закони, понеже те не признават гражданския брак, тя не е българска поданица, следователно, не е защитена като такава.

Ето положението на жената губяща своето поданство с факта на брака и с право жените от цял свят работят да се измени това положение.

Проявлението на съпругеска власт се по-силно се забелязва и при следните положения: непълнолетната жена минава под попечителството на мъжа си или под това на неговия попечител, ако той е непълнолетен, но не и обратното; омъжената жена, за да търгува, трябва да има съгласието на мъжа; правото на мъжа да бие жена си и пр.

Тези положения ще разгледаме във втора статия в идната книга.

† * *

Съпругеската власт се проявява освен чрез изброените в миналата книжка положения: 1. че жената с встъпването си в брак добива фамилното име на своя съпруг. 2. че добива неговото местожителство и 3. че добива неговото поданство, също и чрез следните положения:

4. Непълнолетната Жена се намира под попечителството на мъжа си, ако той е пълнолетен, или под попечителството на неговия попечител, ако той е непълнолетен или на неговия настойник, ако е запретен (поради безумие). Пълнолетието по нашите закони се добива с навършването на 21 годишна възраст. Останалите преди тази възраст без родители (без баща или без майка и баща), минават под настойничество. Възрастта за встъпване в брак е 17 г. за момичето и 18 год. за момчето и встъпилите през тази възраст непълнолетни в брак, се освобождават от настойничество. Те минават под попечителство. Непълнолетната омъжена жена, както казахме по-горе минава под попечителството на своя мъж, ако той е пълнолетен, или под попечителството на неговия попечител, ако е непълнолетен. А, ако е под настойничество, заради разточителство или безумия, жената минава тогава под попечителството на неговия настойник.

Обаче, в никой случай непълнолетният съпруг не може да мине под попечителството на своята пълнолетна съпруга, както често пъти се случва юноша да се жени за пълнолетна мома.

С това е прокарано много ясно различието между положението на мъжа и жената в семейството - че мъжът е глава на семейството и като такъв, той не може да се намира под властта на жена си.

5. Жената не може да се занимава с търговия без изрично то или мълчаливото съгласие на мъжа си (чл. 9 от Търг. закон). Това ограничение е само по отношение на омъжената жена, защото за неомъжената не съществува никакво ограничение. Тя, както и вдовицата и разведената жена, може при еднакви условия, при каквито и мъжа, да търгува. Ако мъжът отсъства, или се намира под настойничеството, поради умоповреждане, окръжният съд дава нужното разрешение (чл. 9, ал. 3).

Казаното ограничение не отговаря нито на обичайното ни право, нито на тенденцията прокарана в гражданското ни право, според което омъжената жена може да сключва всякакви сделки и да се задължава с тяхното изпълнение без всякакво разрешение. То е заимствано от италианския и румънския търговски закони, от които е заимстван нашия търговски закон. Но там, в Италия и Румъния подобни ограничения съществуват и в гражданското право.

Проявлението на съпружеската власт отива тук още подалеч, а именно мъжът дал веднъж съгласието си, щато жена му да се занимава с търговия, може всякога да го оттегли. „Актът по отменението и оттегляване на съгласието трябва да бъде обнародван в Държавен вестник“ (чл. 12, ал.1). Обаче, ако жената е почнала вече да търгува, отменението на разрешаването ще има сила само тогава, когато се одобри от окръжния съд, след като се изслушат на закрито съдебно заседание, обяснението на жената (същия чл. ал. 2).

Следователно, жената търговка е запазена от капризите на мъжа да излага непрестанно жена си и с това да подбива нейното доверие като търговец.

Вън от търговските сделки жената е свободна да сключва всякакви други сделки, които са задължителни, както за нея тъй и за лицата, с които те са сключени. Това важи и за договори, сключени за извършване на известна работа. Жената може да се обвързва с изпълнението на известна работа или служба, без разрешението на мъжа, стига само работата да не е противна на добрите нрави и обществения ред. И сключеният такъв договор от страна на жената не може да бъде унищожен от мъжа, освен ако жената, при изпълнението на поетата

работа, наруши своите съпружески длъжности: да бъде вярна на мъжа си и да живее с него в неговата къща.

б. Мъжът може да нагръблява и да бие жена си - казва обичайното право, допуша и Екзархийски устав, потвърждава го и съдебната практика.

Народната пословица казва: „Жената ако не се бие в неделята веднъж зад врата, она гнездо лови“ или, „който бие жена си без причина, той бие главата си“ - значи допуска се боя с причина, каквато лесно може да се яви.

Наистина пак народните схващания дават на жената правото да се оплаче от грубите отношения на мъжа си, даже да напусне къщата и да иде у бащината си, но това не отрича властта на мъжа да си служи с боя и с груби отношения.

И Екзархийския устав, който счита като причина за развод: „ако един от съпрузите буйства, безчовечно се отнася и бие немилостиво другаря си“ допуша не само лошото, но и биенето на жената, защото най-често тоя съпруг който прибягва до тези действия е мъжа. И това биене щом не е безчовечно, то не е причина за развод - жената трябва да го търпи, защото влиза във властта на мъжа като съпруг.

Това схващане се потвърди и от нашата съдебна практика, изразена чрез решенията на върховния касационен съд, според който боят нанесен на жената от мъжа ѝ във формата на „лека телесна повреда“, която „не причинява телесно разстройство“ и е извършена във вид на домашна изправителна мярка, не се наказва, основавайки се на член 271 от наказателния закон.

Този член гласи:

„Леката телесна повреда не се наказва, когато не е причинено телесно разстройство, ако тя е извършена във вид на домашна изправителна мярка и от лице, което има родителска власт или подобна власт като потърпевшия“.

До колко е правилно тава схващане на върховния касационен съд, нека си послужим с мнението на професора по наказателно право у нас, г-н д-р Т. Кулев, който казва:

„Според мене, това схващане на върховния касационен съд е съвсем погрешно. Върховният касационен съд съвсем неправилно схваща същността и съдържанието на понятието „родителска власт“, употребено в чл. 271 на Н. З. Той схваща тази власт в смисъл на домашна дисциплинарна

власт, т. е. В смисъл на власт, каквато, според римското право, всеки баща на семейство (Pater familias) има по отношение на всеки член на своето семейство за поддържане на реда и дисциплината в това последното.

Това тълкуване на понятието „родителска власт“ в случая е много широко. Под „родителска власт“, за която се говори в чл. 271, трябва да се разбира само властта на родителите спрямо децата, докато те не са достигнали своето пълнолетие. А такава власт има еднакво както бащата, тъй и майката. От самия текст на закона, явно личи, че тук се имат предвид мерките, които родителят, бил той баща или майка, има право да прилага като домашни възпитателни средства по отношение на своите малолетни деца. Една от тия мерки именно се явява причиняването на лека телесна повреда (болка или страдание) в посочените от закона граници.

А щом това е така, наредбата на чл. 271, от Н. З. не може да се прилага в случая, когато съпругът е нанесъл на своята жена лека телесна повреда, макар и като мярка за поддържане на реда и дисциплината в своя дом.

Тази наредба не може да се приложи в случая, първо, за това, че мъжът няма спрямо жена си „родителска“ или „подобна на нея“ власт. Защото никой закон не задължава мъжа да се грижи за възпитанието на жена си или пък да носи гражданска отговорност за нейните действия извън дома му, както е случая с децата. Също така, никой закон не поставя жената спрямо нейния съпруг в същото положение, в каквото са поставени децата спрямо своите родители. Най-подир никой закон не дава на съпруга по отношение на съпругата такива права, каквито се дават на бащата или на родителя изобщо (напр. от Закона за лицата) по отношение на децата.

Съвсем друг е въпроса, доколко мъжът, като глава на семейството, има право да упражнява известни изправителни мерки за поддържане изобщо на дисциплината в дома си и доколко подобно право му се поражда по отношение на жена му от християнското схващане на брака, при сключването на който се възлага на жената, като особно задължение, да почита и уважава мъжа си и да му се покорява.

Обаче, не подлежи на никакво съмнение, че в чл. 271 не се говори за тази дисциплинарна власт на мъжа и не се разрешава въпроса, дали при упражнението на тази власт мъжът има право да причинява лека телесна повреда на жена си.

Но разгледваното схващане на върховния Касационен Съд противоречи и на съвременните културни нрави, а също и на правните възгледи, които са прокарани в модерното законодателство, основната тенденция на което се заключава в пълното изравняване правата на жената с ония на мъжа. Схващанието на върховния Касационен Съд ни повръща много столетия назад към времената, когато на жената-съпруга се е гледало, като робиня и слугиня на мъжа.

Нау-погур, не е излишно да се изтъкне, че в Германия и теорията и практиката отричат правото на съпруга да употребява леката телесна повреда, като възпитателна мярка спрямо съпругата си. Там изобщо не се признава на съпруга право на възпитателна власт над съпругата. Нека се надяваме, че това схващане, което държи сметка за днешната култура и за човешкото достоинствена жената, ще бъде възприето и от нашата съдебна практика", (в. "Женски глас", брой 9 от 1. 2. 1923 г.).

7. При вътрешни семейни спорове гласът на мъжът е решаващ.

Тези спорове могат да се отнасят до възпитанието и учението на децата, до обзавеждането на домакинството, до местожителството, до упражняването от страна на жената известна професия и пр. и пр. При всичките тези спорове, според нашето законодателство, мнението на мъжа е решаващо. За тяхното разрешение не е предвидена намесата на съдилищата, нито дори духовния съд има тази компетентност да се занимава и произнася по тях. Оставено е съпрузите да ги уреждат помежду си, или ако тези спорове се развият в крайности и в невъзможни отношения, които дават повод за развод, тогава се отнася до духовния съд, за да се иска въз основа на тях развод.

По нашите закони само следните спорове се разрешават от съдилищата:

а. Когато мъжът иска да оттегли съгласието си, дадено на жена му, за да упражнява търговия и тя вече е започнала последната. Този въпрос се решава от окръжния съд (чл.12 ал. 2 търг. закон).

б. Когато един от съпрузите стеснява религиозната свобода на православния си другар и го насилва да встъпи в неговото изповедание (чл. 187 т. 5 от Екзархийския устав). Този спор се решава от духовния съд и служи като условие за разтрогване на брака.

в. Когато мъжът иска да узакони едно негово незаконнородено дете от друга жена. Това може да стане чрез съдебно постановление, за което се иска, между другите условия и съгласието на жената - съпруга (или мъжа-съпруг, ако узаконяването го иска жената), щом той е женен. (чл. 19, т. 4 от закон за припознаване на незаконнородените деца и пр.)

г. Когато един от съпрузите иска да бъде осиновен от някое трето лице. Това не може да стане без съгласието на другия (чл. 26 ал. 2 от същия закон).

При всички останали случаи споровете се уреждат с господстващото в обичайното право и в законите схващане, че мнението на мъжа, като глава на семейството трябва да се наложи.

8. Мъжът може да отнеме от жена си управлението и представляването на къщата и да го предаде на друга заплащана жена.

Обикновено се смята, че жената е господарка в къщата, че тя упражнява домакинството. Народът казва: „Мъжът вкъщи е глава, жената душа“, „Къщата не стои на земята, а на жената“, „Къща без жена и мъж без пари огън да ги гори“.

Но въпреки това, мъжът от никого не се ограничава и той е властен да отнеме управлението и представляването на къщата от жена си и да го предаде на друга заплащана жена, без да има право онеправданата жена да потърси защита от това положение, в което я поставя мъжа ѝ и да иска да възстанови своите права. Само ако мъжът се прояви в прелюбодеяние с поставената от него жена, тогава жената съпруга може да иска от духовния съд развод.

Срещу всички тия права на мъжа спрямо жената, като съпруга последната има правото:

а. Да сключва сделки от името на мъжа за поддържане на семейството. Смята се, че когато жената купува за домакинството и за челядта си, това тя прави като пълномощница на мъжа, който, като глава на семейството, е длъжен да се грижи за издръжката на семейството.

б. Да иска от мъжа средства за издръжане. Със сключването на брака, мъжът поема задължението да се грижи за доставяне на средства за издръжка на къщата, според неговото имотно и социално положение.

Мъжът носи това задължение еднакво към жена си и децата си. Той е длъжен да издържа жена си, когато тя живее заедно с него. Допускат се изключения - да живее жената разделно, в друго място или друга къща, по взаимно съгласие, или по уважителни причини (болест, учение на деца и др.) или пък по реше-

ние на духовния съд, когато е заведено дело за развод и до неговото разглеждане и свършване съдът допуска жената да живее отделно, като задължава мъжа с доставянето на необходимите ѝ средства за живеене.

Когато мъжът отказва да дава средства за издръжка на семейството си, жената има право да се отнесе до гражданските съдилища, да ѝ определят такава.

Недоставянето на средства за прехрана е причина за развод, само след като мъжът четири години напусне жена си и не иска да живее с нея.

Ето, следователно, цяла редица положения, които определят личните отношения между съпрузите у нас и в които съпругеската власт е силно прокарана. И докато първите две положения: жената да носи фамилното име на мъжа си и да следва местожителството на мъжа си, се явява като естествена и логическа последица от същността на брака, последните пет не намират никакво оправдание и са резултат от отношението на подчинение, в което се е намирала жената.

Това положение не съответства на днешните условия на живота, затуй то се изменя чрез съответни законоположения, при които жената заема положението на равноценен на мъжа човек в личния, семейния и обществения живот.

ПРАВОТО НА НАСЛЕДСТВО (Съдебна практика)*

Димитрана Иванова

Дъщерята и сина като сънаследници

При изкупуване на непокрити наследствени имоти меродавни са цените по времето, което наследниците от мъжки пол са направи искане за такова изкупуване. Това право на изкупуване може да се упражни, само ако то бъде поискано, а това искане е равносилно на подаване искова молба и затова спорът се рашава при положението, което е съществувало при подаването ѝ. (Р. № 703 от 4. XI.1927 г. ВКС. 1г. отд. - чл. 420 от закона за наследството).

Старият закон за наследството не прави никакво разлика между наследниците деца, били те от мъжки пол, или от женски пол. В него се казва: "Законните деца или техните низходящи, без разлика на пол, макар и да са родени от разни бракове наследяват баща си, майка си и всички други възходящи роднини (чл. 21).

Не е тъй обаче в сега действащия закон от 7 февруари 1906 г., който отмени казания стар закон.

мите „без разлика на пол“, за да се прокара различие в наследството между наследниците от мъжки и от женски пол.

Такова различие е прокарано при наследяването на непокритите недвижими имоти (ниви, ливади, пасбища, гори, лозя, овощни градини и др.) и движимите (добитък, земеделски оръдия и др.), които се считат принадлежност на земеделческото стопанство. Когато наследниците - разбира се низходящите (братя и сестри), са само от женски пол, тогава те делят по равни части. Но, когато низходящите са от мъжки и от женски пол (едновременно делят братя и сестри) тогава частта на

* сп. Жената, год. I, март 1929, №. 3, 59-60.

низходящите от мъжки пол е два пъти по-голяма на низходящите от женски пол (чл.21 ал.3).

Освен това, низходящите от мъжки пол, сиреч братята, всички, или някои от тях, могат да задържат за себе си дяловете на своите наследници от женски пол, които вече са омъжени, върху непокритите имоти, като заплащат стойността на тия дялове по оценение (чл. 240 ал. 2).

И понеже оценението на тия дялове, за да се ощети до край сестрата, се извършва често пъти крайно несправедливо, то върховния Касационен Съд е определил, щото оценяването да става по цените на времето, когато наследниците от мъжки пол са направили искане за такова откупуване, както е посочено по-горе, в началото на статията.

Постановлението на закона е крайно несправедливо:

1. защото прокарва неоснователно различие в отношението към едни и същи деца на едни родители, само за туй, че са от различен пол; нарушава следователно принципа на равенството между децата от едни и същи родители;

2. защото тези имоти се срещат в земеделските семейства гдето най-често момчето (синът) бива пращано във в селото в града и в странство да се учи, а момичето (дъщерята) остава да работи имота и при делбата това момче ще получи две части от имота, а момичето, което е работило за да запази и увеличи имота, ще получи само една част.

възражаватнякои, че това постановление в закона било прокарано, за да предпазял имота от раздробяване и защото момичето, като се омъжело, щяло да отиде на имот.

Тези възражения са много неоснователни, тъй като, ако е, за да се запази имота от раздробяване, той трябва да се остави в ръцете на този, който го работи, или да се определи минимума, под който да не може да се дели той, дори ако се наследява и от братя само. А във от това днешните технически успехи по обработването на земята, позволяват и по-малки земи да се обработват рационално.

Очевидно е, следователно, че това постановление на закона е прокарано, за да се ограда братът-мъжа и се онеправдае и без това слабо защитената му сестра - жената.

Що се отнася пък до второто възражение, че момичето щяло да се омъжи и да отиде на имот, то не може да бъде днес никакъв аргумент, тъй като никак не е сигурно, че момичето ще се омъжи и още по-малко сигурно е, че момичето, като се омъжи, ще отиде на имот.

По-нататък законът за наследството предвижда и други положения, които очевидно ощетяват момичето сестра по сравнение с момчето брат.

При делбата, предвидено е да се привнеса в масата всичко, което умрелият съпруг е похарчил за чеиз и което е дал като зестра (чл. 257 ал. 1). Това положение засяга момичето, защото то носи чеиз и то заниса зестра. А малко след това се казва, че разноските за поддръжка, за образование, за изучаване занаят и пр. не трябва да бъдат привнесени (чл.259). Тук се облагодетелствува явно момчето-синът, защото най-често той бива пращан да се учи и по него се харчат грамадни суми, а за момичето - дъщерята, се казва обикновено, че не му трябва много учение, че с парите, които ще го учат, ще му направят чеиз, или ще му ги дадат за зестра. И изведнъж неправдата излиза: тези пари похарчени за момичето ще бъдат прихванати при делбата на наследството, а същите може би и в повече, похарчени пари за издръжка на момчето няма да бъдат прихванати.

Явно е, че законът е реден от ръка, за която момичето и момчето не са равноправни членове на семейството.

Но колкото и тъй да е, тази ръка не е могла да отиде докрай в неправдата си към момичето, защото е предвидила за момичетата от селата - където най-рязко се очертава различното отношение към момчето и момичето (момичето остава вкъщи да работи, а момчето отива да се учи) да не привнесят това, което са получили като чеиз при оженването си (чл. 257, ал. 3).

Всички тези постановления трябва да бъдат поправени съобразно принципа на равенството на децата на едни родители, при спазването на най-голяма справедливост.

ИМУЩЕСТВЕНИТЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ СЪПРУЗИТЕ*

Димитрана Иванова

Бракът оказва известно влияние, както между личните отношения между съпрузите, тъй и върху имуществените. Това ще рече, бракът създава известни права и задължения за съпруга и съпругата, като личности, създава и особени положения за техните имоти.

Що се отнася до личните отношения, бракът днес се стреми, като изостави господстващото в миналото схващане за подчинение на съпругата спрямо съпруга, да създаде между последните отношения на равноправни и равноценни личности.

Господстващото в миналото и днес в много още страни схващане е изразено най-типичното в руското право преди болшевишката власт. Според него личните отношения между съпрузите се изразяват от една страна, в задължението на мъжа „да обича своята жена, като собственото си тяло, да живее в съгласие с нея, да я уважава, да извинява нейните недостатъци и да облекчава нейната слабост“, а от друга „жената е длъжна да се подчинява на мъжа, като глава на семейството, да се отнася към него с обич, почитание и с неограничено послушание, да му оказва всяко угаждане и привързаност, като на стопанин на дома (статии 106 и 107, том X, част 1 „Свод Законов“ - Сборник на законите). Същото положение е и у нас, както и в много други страни.

От това следват и тези особени законоположения, които дават повече права на мъжа спрямо жената и се изразяват в тъй наречената съпругеска власт, или повече права на бащата, отколкото на майката, спрямо децата, изразени в тъй наречената родителска власт.

Срещу това схващане модерното законодателство, изразено в новия швейцарски сборник на законите (от 1912 г.) гласи: „Бракосъчетанието между съпрузите създава съпругески съюз.

* сп. Жената, год. 1, септ. и октомври 1929, № 6-7, 121-124.

Съпрузите се задължават *взаимно* да осигурят на този съюз преуспяването на *взаимното* съгласие и с *взаимни* усилия да се грижат за издържането и възпитанието на децата. Те дължат един другиму *взаимна* вярност и подпомагане" (чл. 159).

Още по-новият шведски закон за семейното право, приет на 11 юли 1920 г. и влязъл в сила от 1 януари 1921 г., който представлява най-модерното законодателство по семейно право, казва: „Мъжът и жената дължат *един другиму* вярност и подпомагане; те имат да се грижат *заедно* за благо на семейството" (§ 1 ал. 5 - Общи определения върху правните отношения между съпрузите).

„Съпрузите са задължени, *всеки според своите сили*, чрез доставяне пари, работа къщи или по друг начин, да способстват за снабдяване на семейството с издръжка, която трябва да бъде съответна на положението на съпрузите. За издръжка на семейството трябва да се счита това, което се изисква за общото домакинство, за възпитанието на децата и за задоволяване на отделните нужди на всеки съпруг." (§ 2)

Що се отнася до *имуществените* отношения между съпрузите, те са уредени в различните страни по различен начин. Правото е отбелязало няколко системи по уреждането на тези отношения.¹

Тези системи последват от различното положение, при което са поставени имотите на съпрузите - дали всеки от съпрузите запазва за себе си собствеността на имотите си или те стават общи за двамата, или пък се прехвърля само управлението и плодopolзването на тия имоти.

Тъй, в Германия имуществените отношения са уредени така, че жената си остава собственица на притежавания от нея преди брака имот и придобитите след него имоти, а мъжът добива по закона правото да ги управлява и да се ползва от техните доходи. Изключение се прави само за тия имоти, които жената не желае да постави под тези условия или за имоти, които жената получава като дарение и волята на дарителя е изрична, да се оставят под управлението и ползването на жената.

Недостатъците на тая система се състои в това, че давайки имота на жената под управлението и ползването на мъжа, жената губи, следователно, правото да се ползва от своя

имот и да разполага с него и често пъти изпада в положението, като че се едно няма свои имоти.

във Франция и Белгия пък има друга система, при която мъжът и жената стават собственици на движимите вещи и на доходите от недвижимите такива.

Най-големият недостатък на тая система се състои в това, че когато единия от тях донесе движими ценности, а другият - недвижими, бракът ще донесе неравенство в богатството, защото съпругът, собственик на недвижимите имоти, ще стане собственик на движимите имоти на жена си, а тази последната няма да добие никаква част от неговите имоти.

Трета една система е, при която съпрузите запазват разделната собственост върху всичките си имоти, но стават собственици само на придобитите от тях доходи и плодове.

Четвърта една система е, бракът създава пълна обща собственост на имотите, прави, следователно, всеки един от съпрузите собственик на имотите на другия. При това положение имотното състояние на жената е винаги застрашено, защото половината идеална част от него всякога ще отговаря за дълговете на мъжа.

У нас съществува система на пълна разделност на имотите между съпрузите. Тази система е съществувала в Русия до преди революцията, съществува и днес в Австрия, Италия, Румъния и Сърбия.

У нас тя почива на обичайното право, според което, всеки, какъвто имот има при встъпването си в брак, запазва си го: мъжът - своя имот и жената - нейния. Мъжът не придобива по силата на брака никакви права върху имотите на своята съпруга - не може да се разпорежда с тях, нито да ги управлява, или да се ползва от доходите им, макар и за нуждите на семейството.

Това положение може да се измени само ако жената - съпруга склучи с мъжа си - съпруг, някакъв договор, по силата на който да му прехвърли известни права относно своите имоти.

За собствени имоти на жената се считат имотите, които е притежавала при встъпването си в брак, имотите които отпосле е придобила, било по наследство, по завещание или дарение или е припечелила със свой труд.

С тия имоти тя може сама да разорежда - щом е пълнолетна и непостабена под запрещение, поради умопобъркване, разточителство или углавно осъждане, без да има нужда да вземе разрешение за това от мъжа си.

Съпрузите, могат при сключване на брака да уредят с договордругояче своите имотни състояния. За голямо съжаление, обаче, у нас не е уредено това положение. Не е установено сключването на предварителен брачен договор. Другаде имотите, движими и недвижими, които носят съпрузите със себе си, се описват в брачния договор, като подробно се описват какви права си запазват по тях съпрузите поотделно - мъжа и жената.

Поради липса на подобно узаконено положение у нас, много често имотите на жената минават върху мъжа, без да се остави каквато и да била следа, че тези имоти са били нейни. Мъжът разполага с тях, като да са негови, без да вземе дори съгласието на жена си и последната в най-благоприятен случай, ако преживее съпруга си, ще остане да наследва следващата й се част, като съпруга наследница. А не рядко тя изпада до положението, след като нейният имот е преминал на мъжа, последният да я лиши напълно от него, като продаде имота и изостави жена си.

При едно по-особено положение е поставен имота, който жената дава на мъжа като зестра. Този въпрос, както и въпроса за чеиза, ще бъдат разгледани поради своята важност в специално статия.

Разглеждайки имуществените права на съпрузите има обаче, друго едно положение, което никак не е уредено у нас. А то е: чий е имота, който се събира и изгражда с общите усилия на двамата съпрузи през траянето на брака. Това положение най-често се среща, когато и мъжът и жената не носят никакви имоти, а след брака и през неговото траяне с общи усилия добиват такива. Тези имоти стават собственост на тогози, на името на когото са записани. Обикновено имотите се записват на името на мъжа и той в такъв случай може да разполага с тези имоти както си иска и да лиши жената до край от тях.

Ето цяла редица въпроси, които искат своето уреждане със закон. Изобщо семейното право иска своя закон. И за изработването на такъв настояват българските правници. Желаете

телно е те да излязат и с един проект за него, за да може той предварително да бъде обсъден от правници и общественици.

Бележки:

¹ Реферати и резолюции на III-ия съюз на българ[ските] правници, 6 и 7 май 1926 г., стр. 113-115.

НАСТОЙНИЧЕСТВОТО И ЖЕНАТА*

Димитрана Иванова

За настойничеството става дума обикновено при непълнолетни лица и то се урежда по закона за настойничеството и закона за лицата.

Говори се също и при поставените под запрещение, поради слабоумие, които запретиени могат да бъдат и пълнолетни. За тях законът казва, че са в състоянието на лице, което се намира под настойничество (чл. 105, ал. 1 от Зак[она] за лицата).

Но понеже разпорежданията относно настойничеството над непълнолетните се прилага и за настойничеството над запретиените, ние ще се спрем само върху настойничеството над непълнолетните.

Непълнолетно се брои всяко лице и от двата пола, което не е още навършило двадесет и една година от рождението си (чл.1 от Зак[она] за настойничеството)].

Непълнолетният не може лично да управлява своето имущество, ни да се разпорежда с него, нито да го отчуждава по какъвто и да бъде начин, или пък да упълномощава за това другиго (чл. 2 от Зак[она] за настойничеството)].

Вместонепълнолетните и от тяхно име действат техните законни представители - при живи родители (баща и майка) законен представител е бащата, а когато един от родителите е умрял законен представител е настойника. В такива случаи, когато родителите са живи имаме родителска (бащина) власт, а когато един от родителите е умрял имаме настойничество или роднински съвет.

Бащата представлява родените деца и ония, които ще се родят, в граждански актове и управлява техните имоти (чл. 66, ал 1 от Зак[она] за лицата).

През траенето на брака, ако бащата не може да упражнява родителската власт - защото е поставен под съдебно или за-

* сп. Жената, год. I, септ-октомври 1929, № 6-7, 125-129.

конно запрещение, последната се упражнява от майката (чл. 62 от Зак[она] за лицата) и не се открива настойничество.

Когато бракът се прекрати след смъртта на един от съпрузите (родителите), преживелият родител става по право настойник на всички заченати в брака лица, ако са непълнолетни (чл. 62, ал. 4 от Зак[она] за лицата).

Настойничеството е власт подобно на родителската, която се упражнява по силата на едно законно пълномощие в защита на лицата, които, поради непълнолетие или поради съдебно запрещение, не са способни сами да се грижат за себе си или за имотите си.

Настойникът представлява поверения нему непълнолетен във всичките граждански действия. Той застъпва мястото на родителите и като такъв се грижи не само за доброто на предадените нему имоти, но и за отхраната и възпитанието на поверения нему непълнолетен ако този последният е останал без баща или майка (чл. 57 от Зак[она] за настойничеството).

При всяко настойничество има поднастойник и роднински съвет. Когато непълнолетният се освободи от настойничество, а това може да стане с навършване на 18-та година, той минава тогава под попечителство. Там има попечител и роднински съвет.

Попечител има, следователно, освободеният от настойничество непълнолетен - освобождението от настойничество става с навършване на 18 години, а също и поставеният под запрещение (поради разточителство например и др. п.)

При настойничеството сключва сделките настойникът от името на непълнолетния, а при попечителството сделките се сключват от непълнолетния със съгласието на попечителя - най-съществената разлика между настойник и попечител.

Не могат да бъдат по закона настойници, нито членове на роднинския съвет: непълнолетните - непълнолетният, обаче, баща или майка, могат да бъдат настойници; турените под запрещение; *жените* - изключение се прави за майката и бабите, чуждите поданици; ония, които имат или на които родителите имат съдебна разпра с непълнолетните; глухите и немите.

За забелязване е, че жени *изобщо не могат да бъдат настойници, нито членове на роднинския съвет.* Отрича се, сле-

дователно, *по принцип* едно право на жените, от което мъжът само при известни условия може да бъде лишен или освободен.

Настойничеството е обществена тежба (чл. 38 от Закона] за наст[ойничеството]). Всеки български поданик е длъжен да приеме длъжността на настойник или поднастойник. Обаче, лице, което не е роднина по кръв или сватовство с непълнолетния не може да бъде принудено да приеме настойничеството, освен ако в околната, дете е открито настойничеството, не се намират роднини, върху които би могло да се възложи настойничеството (чл. 42 от Зак(она] за настойничеството]).

Следователно, роднините са безусловно задължени да приемат едно възложено тям настойничество, освен ако съществува друга някоя законна причина за освобождение от настойничество. *Изключение от това се прави общо, за майката.* Тя може да се откаже, щом не желае да поеме настойничеството на децата. Нейният отказ може да бъде приет, *защото тя е жена* и като жена се смята, че не може да ѝ се възложи обществена тежба. По силата на същото тълкование се отрича изобщо правото на жените да бъдат настойници.

Настойникът може да бъде определен за такъв по право или по закон, по завещание или по избор.

По закон настойничеството се пада на преживелия родител или в отсъствието на настойник, назначен от преживелия родител - на роднините на детето по баща или по майка.

Законното ностойничество на преживелия родител прережда всички други видове. Завещателното настойничество прережда само настойничеството на дедите, т. е. щом има по завещание от преживелия съпруг посочен настойник, той става такъв, въпреки това, че непълнолетният има дядо по баща или по майка.

Между настойничеството по закона (или по право) на майката и това на бащата съществуват различия:

1. Бащата е *принуден* да приеме след смъртта на майката настойничеството на децата си; той може да се откаже от него само по предвидените в закона причини.

А преживялата майка *не е длъжна* да приеме настойничеството на децата си, тя може, следователно да откаже.

роднинският съвет назначава настойник (чл. 15 от Зак[она] за настойничеството]).

2. Бащата-настойник може да встъпи във втори брак и пак да остане настойник, а ако майката пожелае да встъпи в брак, тя трябва преди сключване на брака да поиска от мирови съдия свикване на роднински съвет, за да реши той, дали трябва да се предостави или отнеме занапред настойничеството (чл.791 ал. 1 от Зак[она] за лицата).

Роднинският съвет решава, дали трябва да остави управлението на имотите на майката и може да постави условие за това управление и за възпитанието на децата (ал. 2 от горния член). Значи роднинският съвет е напълно свободен да откаже настойничеството на встъпващата във втория брак майка.

Решението на роднинския съвет подлежи на утвърждение от окръжния съд (ал. 3 от същия член).

Ако майката не поиска свикването на роднинския съвет, тя изгубва правото да управлява имотите и нейния съпруг е солидарно отговорен за миналото управление и за онова, което незаконно е след това упражнявано (чл. 80 ал. 1 от Зак[она] за лицата).

Ако роднинският съвет остави настойничеството на майката, то вторият ѝ мъж става сънастойник и като такъв е солидарно отговорен със своята жена за управлението на настойничеството след брака.

като назначена за такава от роднинския съвет сир[еч] избрана настойница.

Ако този втори мъж бива изваден от настойничеството, *майката изгубва настойничеството*. Следователно, настойничеството на майката е зависимо от това на мъжа.

По завещание има право да назначи настойник само оня родител, който не е лишен от родителска власт.

За майката въвн от това има и друго ограничение: *майка*, която е встъпила във втори брак не може да назначи на децата си от първия брак настойник, щом ѝ е било отнето настойничеството на тия деца (чл.9 от Зак(она] за настойничеството]).

Но когато на повторно омъжената жена е предоставено настойничеството на децата от първия брак, назначеният от нея чрез завещание настойник на тия деца, трябва да се утвърди от роднински съвет; иначе назначението е недействително (чл.10 от Зак[она] за настойничеството)]. Роднинският съвет е свободен да даде или да откаже потвърждението.

Когато непълнолетният няма настойник, назначен от родителите, настойничеството по право принадлежи на *неговия дядо по баща, а в отсъствие на такъв, на неговия дядо по майка.*

Това настойничество, обаче, настъпва, само тогава, когато преживелият родител не е назначил чрез завещание настойник.

Ако дядото по баща, комуто се е паднало по-рано настойничеството на внуците, не може да го приеме или се освободи от него, то не става настойник по право дядото по майка, а трябва да се назначи настойник от роднинския съвет (чл. 13 от Зак[она] за наст[ойничеството]).

Настойничеството следователно по женска линия е също ограничено.

Бабата по баща или по майка не е по право настойница.

Тя може да бъде назначена от роднинския съвет (чл. 13 в свръзка с чл. 51 т. 3).

Има и друго едно различие в правото на настойничеството между мъжа и жената, което последва изключително от различното отношение на закона към мъжа и към жената.

Освобождаване от настойничество настъпва по право, когато непълнолетното лице встъпи в брак. И понеже девиците могат у нас да се омъжват на по-ранна възраст от младежите (девиците на 17 год., а момците на 19 год.), то те могат да се освободят от настойничество преди навършване на 18 години. Освободените от настойничество непълнолетни се намират под попечителство. На непълнолетния мъж попечител по право е преживелия родител (баща или майка) на същия; ако няма преживял родител, тогава роднинския съвет назначава попечител. Но по никой начин не може да бъде попечител на непълнолетния оженен мъж неговата пълнолетна съпруга. А тъкмо обратното е за непълнолетната омъжена жена. Тя има за попе-

чител по право мъжа си, ако той е пълнолетен; но ако той сам е непълнолетен и се намира под попечителство, то жената до своето пълнолетие минава под попечителството на попечителя на мъжа си. Това различно отношение към жената и мъжа е следствие схващането, че мъжът е глава на семейството и като тъй, той не може да се намира под властта на жена си.

Тенденцията, следователно, във всичките тези законоположения е:

Мъжът може да бъде настойник, жената не може.

Преживелият баща и преживялата майка могат да бъдат настойници, обаче за преживяната майка съществуват ограничения, каквито за преживелият мъж не съществуват: преживялата майка, ако встъпи в нов брак, не може по право да остане настойник на своите деца от първия брак, когато за преживелият баща никакви подобни ограничения не съществуват.

Също, бащата може със завещание или с автентичен документ да наложи на преживялата майка условие за възпитанието на децата и за управлението на имотите им (чл. 77 ал. 1 от Зак[она] за лицата). С това право майката не се ползва.

Дядото по баща се предпочита пред дядото по майка, когато и двамата са живи. И ако дядото по баща се откаже от настойничество, дядото по майка не става по право настойник, а трябва да бъде назначен за такъв от роднинския съвет.

При липса на дядовци, бабата по баща или майка не е по право настойница. Тя може да бъде назначена от роднинския съвет.

В основата на всички тия различия лежи подценяването на жената и отричането ѝ на обществени задължения и права. Тези схващания обаче си отживяха времето и се налагат днес съществени промени на законите.

ЗЕСТРАТА*

Димитрана Иванова

У нас обикновено казват, че жената е получила зестра от родителите си. Това е неправилно изказано. Правилното е, че мъжът получава известен имот като зестра. Този имот може да е собствен на жената или получен от нейните родители и други нейни близки. В последния случай, когато имотът е получен от нейни родители, братя или други, той по отношение на нея е дарение - следователно, жената получава дарение, а не зестра. Зестра получава мъжът. Жената носи зестра на мъжа.

Зестрата съставлява приходоносно имущество, което жената отстъпва на мъжа си, за да се ползува от приходите му за посрещане нуждите на семейството.

В зестра може да бъде даден движим и недвижип имот, а също и вземания и права на плодopolзуване, каквото, отстъпва се на мъжа едно вземане от трето лице, което вземане са имали жената или нейните родители, или се отстъпва едно право на ползване от плодовете (наем или друг доход) на известен имот.

Имотите, дадени като зестра на мъжа, минават към неговите имоти, но макар и тъй, те не стават негова собственост. Мъжът няма право да разполага с тях чрез продажба, залагане, или дарение, освен в изключителни случаи. А под „освен в изключителни случаи“ се разбира, когато крайните нужди за издръжката на семейството наложат това, или пък, за да се купи друг по-ценен имот, но за изменение положението на зестрата в тези „изключителни случаи“ се изисква се пак съгласието на жената.

Правото на мъжа върху зестрата се състои само в управлението на тези имоти, дадени като зестра - това ще рече, той има право да прибира приходите от тях, които приходи да употребява за удовлетворяване на семейните нужди.

Но и правата на жената върху тези имоти, дадени като зестра на мъжа, са също ограничени. Макар тези имоти да си

* сп. Жената, год. 1, ноември 1929, № 8, 161-163

остават нейна собственост, тя няма право да ги продава, ипотекира, залага или подарява, изобщо да ги отчуждава или отстъпва, без съгласието на мъжа.

За жената търговка изрично се казва в търговския закон, че тя не може да ипотекира и отчуждава имотите, които принадлежат към зестрата, освен от определените от гражданския закон случаи и форми (чл.10, ал.2).

Но срещу това, за жената е запазено правото да взема през Времето на брака под свое управление имотите, които съставляват зестрата, т.е. да прибира приходите от тях и да ги употребява за посрещане на нуждите на семейството. Това право е запазено за жената при случаите, когато мъжът лишава жената и децата от средства за прехрана, когато разточителствува, или когато изпадне в несъстоятелност, ако е търговец.

Специално при несъстоятелността търговският закон дава на жената правото да взема обратно недвижимите имоти, които ѝ са дадени като зестра (по-вярно казано, които тя е донесла на мъжа като зестра), с право да им прибира приходите, както и недвижимите имоти, които ней са принадлежали, като собственост в момента на оженването ѝ (чл. 739, ал.1).

Жената има право след смъртта на мъжа си, а така също и нейните наследници след смъртта ѝ имат право, да искат от мъжа ѝ, или от неговите наследници повръщането на имота, даден като зестра. Не може да се искат само приходите от имота, прибирани през траенето на брака.

Тя има право да получи обратно имота си, даден в зестра и при развод. Екзархийският устав я лишава от това право, ако разводът е причинен по нейна вина (чл.189). Това е крайно несправедлива мярка, не почиваща на никакви правни основания, защото имотът е нейн и най-често добит от нейните родители и не може да бъде тя лишавана от други лица от този имот. Виновността ѝ за разтурянето на брака, може да я лиши от други блага на брака, но не и от нейния собствен имот, и най-после това положение примамва много мъже, които встъпват в брак с една жена главно заради зестрата, която ще добият, да обвиняват много лесно тази своя жена и да разторгнат брака уж по нейна вина, за да могат да вземат зестрата ѝ.

Жената има право след развода, ако тя не е призната за виновна страна да получи обратно своя имот, даден в зестра, дори и тогаз, когато е издала на мъжа си крепостен акт за този имот.

Имотът, който се дава зестра на мъжа, ако жената го е получила от родителите си се прихваща при делбата на наследството. Законът за наследството казва изрично, че се привнася в масата всичко, което умрелият е изхарчил за чеиз и което е дал като зестра (чл. 257 ал. 1).

Не се привнася в селата от наследниците от женски пол това, което са получили като чеиз при оженването им (същия член, ал. 2), но следва от това, че зестрата и в селата се привнася.

Това е в общи черти положението на зестрата. Това положение обаче не е уредено по един определен закон. С изключение на поменатите по-горе специални постановления на търговския закон за имотите на жената, чийто съпруг е търговец, или самата тя е търговка, на закона за наследството, по отношение на привнасяне на зестрата при делбата, и на единственото постановление на Екзархийския устав за положението на зестрата при развода, всичко друго почива на съдебното обичайно право, създадено въз основа на византийското право, от шестокнижието на Арменопулос.

Следствие на това, посочените права на жената върху зестрата са много несигурни и не рядко тя бива поставена в много трудно положение да доказва произхода на зестрата си или дори да я загуби.

Пред вид на това, налага се, за да запази и използва жената правата си върху зестрата, тая последната да бъде учредена чрез брачен договор или в случая чрез зестрален договор сключен при брака. Тоя договор трябва, обаче, според закона за нотариусите, да бъде сключен нотариално (чл. 32). Само тъй правата на жената върху зестрата могат да бъдат запазени и противопоставяни на трети лица. Само в такъв случай може да бъде гарантирано правото на законна ипотека върху недвижимите имоти на мъжа до размера на зестрата и може, при обявяването на мъжа й търговец в несъстоятелност, да отдели своята зестра. Има при това и друго едно благоприятно усло-

вие, че ако има такъв договор, сключен между мъжа и жената, и ако мъжът обнародва този договор, то кредиторите му не могат по никой начин да турят ръка върху имота, макар той да се намира под негово управление.

В минало време, особено в някои краидунавски градове и други места, гдето гръцката култура е оказала своето влияние, е било обичай, да се уреждат преди брака съпружеските имотни отношения чрез тъй наречените *антила* - зестрени записи.

Изоставен почти този обичай, той днес не е заменен и с брачен договор, следствие на което, както изобщо имуществените отношения между съпрузите са незащитени и най-незащитени са имуществените права на жената, тъй и зестрата, донесена от жената предвид господстващото правно положение, че мъжът е глава на семейството и презумцията, че всичко, което е придобито през брака е собственост на мъжа.

И докато съществува това неуредено по един ясен и определен закон положение на имуществените права на съпрузите, всяка жена, която носи свои имоти и дава зестра при сключването на брака, трябва да уреди това си положение с нотариален договор. Само тъй може да бъде сигурна, че правата ѝ, определени по договор, ще бъдат защитени.

III. СОЦИАЛИЗЪМ И ЕМАНЦИПАЦИЯ НА ЖЕНИТЕ

ХРОНИКА* (Из нашата журналистика)

Senex

Една интересна полемика в „Женски глас“. - "Спорният въпрос" и в какво се състои той. - Статиите на Р-на и в. Г-ва - Противоречията в статията на Р-на. - Заключениеята на в. Г-ва. - Статията на г-жа А. по същия въпрос. - Клара Цеткин и г-жа А. - „Логиката на нещата" и логиката на г-жа А. - Защо последната е против съставянето на „отделно женско социалдемократическо движение"? - Јеппу и нейният протест против писаното от г-жа А. Въ „Женски глас“. - Отношенията на съюза към днешното правителство. - Защо Јеппу е напуснала редакцията на „Женски глас"? - Униженията на съюза.

Искаше ми се отдавна да обърна вниманието на читателите си върху интересните полемики, които се водеха още преди конгресите им в органите на двата „съюза" - на *Женския* и на *Учителския съюз*. Но други по-належащи въпроси отвлечаха ми вниманието. Тази е причината, дето тъй късно се спирам върху споменатите полемики. Впрочем, да запознаем читателите на „Ново време" със съдържанието им, макаръ и късно, не ще бъде излишно, особено с ония въ органа на „Женския Съюз" - в *Женски глас*. Толкова повече считам това за неизлишно, че тоя, последният, както ще видим по-долу напоследък даде нов материал за полемики в самия Съюз.

Полемиката най-напред се водеше за целта на Съюза. Каква трябва да бъде целта на Съюза: дали „*умствено и нравствено повдигане на Жената и подобрене на нейното положение във всяко отношение*или - „*придобиваше граждански и политически права за жената*", или пък - „*политическо и икономическо освобождение на жената*". Но подире полемиката отъ

* сп. Ново време, г. VII, окт. 1903. № 10, 888-636.

тази почва се сведе на въпроса: какъв трябва да бъде „Българският женски съюз“ - чисто *феминистски ли или социалистически*? По такъв начин в женския съюз се явиха две противоположни течения: едното *женско буржоазно течение*, другото *социалистическо*. Първото течение се представлява от редакцията на „Женски глас“, а второто от *социал-демократки* членки на Съюза. Появяването на второто течение в тоя съюз тъй е наплашило госпожите редакторки и особено едната от тях, а именно г-жа А., че пред конгреса пише статии, в които обявява представителките на това течение за „разрушителки“ на организацията, „разрушителки“ на постигнатото „с толкова усилия“, и ги заплашва с вземане „сбогома“ с тях, т.е. с изхвърлянето им от съюза.

Но в какво се състои това страшно за г-жите редакторки и управителки на съюза „ново течение“? То е застъпено в две статии, поместени в бр. 18 и 21 на „Женски глас“, тъкмо пред конгреса. Едната с подпис *Р-на*, и другата с подпис *в. Г-ва*. От тези две статии и от статиите на г-жа А. и Жепу можем да съдим, каква е същността на „спора“ между двете течения. Ето какво четем в статията на *Р-на*: „Ако ний признаваме, че наистина днескашните наши икономически отношения се изострят (ако и прибързано, но факт е че се изострят) и че те пораждат съсипателна конкуренция и класов антагонизъм, то пита се: Защо ний се страхуваме да поставим за наш девиз и насочим силите си именно към това разядающе, обществено ни зло, а искаме да използваме случая с разни временни палиативни реформи, които (признават това и нашите феминистки) няма да ни доведат до крайната цел, а също ще се хабят сили за неща, които икономическото развитие на нашия живот само и без нашата намеса, ще ни даде, какъвто е случаят с достъпа на жената във вратите на свободните професии... “Не нам принадлежи да разрешаваме социални проблеми“, се провикваше порано главната редакторка на „Женски глас“. Но чудно ми е защо тогава ние искаме икономическо и политическо равенство на двата пола, ако не сме убедени, че от това ще спечели обществото? А възможно ли е при днескашния обществен ред да се добие тази икономическа независимост, която признаваме за необходима в постигането на пълното равенство?... Кое ни пречи

да избегваме да наричаме нещата със същинските им имена, а да ги избикаляме? Защо като признаваме, че има класово деление в обществото, да не признаваме, че има и класова борба, която е обща за всички? Защо се страхуваме да признаем, че всичко, което феминистите искат да се осъществи днес е временно и нетрайно, а като тъй защо да не унесем силите си към трайното нещо, което не само изключва, а разширява исканията на феминистите".

Трайното, за което говори *Р-на* и за което трябвало да се бори „Женския Съюз“, е сдружаванieto на жените за борба, главна задача, в която да бъде осъществление на „политическото и икономическо равенство“. Но понеже това равенство не може да бъде осъществено при днешната наредба, то за крайна цел на борбата на съюза *Р-на* туря „преустройството на общественения ред“, т.е. тя туря за крайна цел на Съюза обществения идеал на пролетариата, *социалистическият идеал*. С други думи, *Р-на* иска от „Българския женски Съюз“ да бъде социал-демократически, да работи в оная посока, в която работи и социал-демократическата партия, но само между жените.

„Понеже - казва тя - нашите другари са заети с работение между техния пол повече (защото нямат физическа възможност иначе) то пък нам се налага да работиме между жените. Разбирайки така, ний можем да будиме жената и всяваме в нея класовото съзнание на експлоатираната личност и то, повтаряме, двойно експлоатирана, а не само като работница, както мисли г-жа А. Ние трябва да работиме като хора, а не само като жени, защото искаме да се признаем официално за такива хора, с всички права и длъжности, които биха ни освободили не временно, а окончателно и всестранно от всички видове рабства. - Според нас това е крайния идеал към който трябва да се стремиме без никакви лъкатушания и двоумия...“.

И така. *Р-на* иска „Българският женски съюз“ да бъде социалистически съюз. Но тя, от една страна, иска от съюза да признава *класовото деление* в обществото и *класовата борба*, а от друга - гледа на всички жени, без разлика на общественото положение, като на едно цяло. Това е голямо противоречие в нейните възгледи. Мигър жената от капиталистическата класа и от пролетарската имат еднакви интереси? Казват ни за

„икономическата зависимост на жената“, но мигър икономическата зависимост на жената от капиталистическата класа е тази същата зависимост, каквато е оная на пролетарката? Очевидно, че не! Същото почти трябва да се каже и за политическото равенство на жената. Политическите правдини за пролетарката имат съвсем друго значение, отколкото за *буржоазката*. Изобщо, възгледите на *Р-на* са неясни, са противоречиви. Само с това може да се обясни нейният страх от разцепление в Съюза и усилията ѝ да убеди г-жа редакторката А. да не бърза да си взема „сбогом“ с „новото течение“.

Другояче гледа на „спорният въпрос“ *в. Г-ва*. Тя излага своите възгледи в статията : „*Недоуяснена страничка*“, поместена в 21 бр. от тази година, и дохожда до заключения, противоположни на ония на *Р-на*. В Съюза господствувало мнението, че двете „течения“ в него можели да съществуват едно до друго, додето жената се подигнала „умствено и нравствено“ и додето придобияла равни с мъжа политически права. Подир това жената можела да заеме място в политическата група, която си избере. И благодарение, види се на това преобладаващо мнение в съюза, при всичко че в конгресите му бурно се борели две течения, съюзът не се е разпаднал. Но очевидно е, че това мнение не е състоятелно, и от тази страна *В. Г-ва* разглежда „спорния въпрос“.

„Тук се спираме - казва тя - пред намек на същото течение, напомня ни се: необходима е предварителна подготовка на жената, да се просвети наравно с мъжа, да придобие дадените нему права и въоръжена с днешните оръдия за борба, *тогава* да заеме място в групата, която си е избрала. Именно в това: 1) „Обща подготвителна просвета“ и 2) „равни с днешните права на мъжа за всички жени без разлика“, се заключават *допирателните* точки между двете течения, на които спираме вниманието си. Да разгледаме подготвителната просвета: *възможно ли е, има ли смисъл и безвредно ли ще е участието на социалдемократката и работничката (предварително участие) в настоящата организация?*“

На този въпрос *В. Г-ва* дава съвършено категоричен отрицателен отговор. Нека по-добре предадем отговора ѝ със собствените ѝ думи. Тя казва:

„От всичко изложено до тук следва: че социалдемократката с работничката не могат да участвуват в женския съюз, тъй като на последната не трябва да се дава несъответствующа просвета, от феминистическо гледище, а от самото начало да се просвещава в социалдемократически дух за постепеното проникване от класово съзнание и закрепване чувството на солидарност с работника, което ще ни доведе до желаните резултати“.

Това заключение съвършено логически следва от целия възглед, който В. Г-ва развива в статията си. Тя се спира на двете отбелязани в нейната статия точки, които влизат в целта му. Първо, тя се спира на „подготвителната просветителска деятелност“ на съюза „обща за всички жени“ и намира, че тази деятелност ще бъде за пролетарката не просветителна, а заслепителна. Съюзът, изобщо не отива по-далеч от феминисткото гледище и във въпроса за просветителната деятелност, както и във всички други въпроси. Той стои и в тоя въпрос на гледището на господстващата класа.

„Подобно гледище - продължава В. Г-ва - никога не може да даде здрави основни разбирания за живота и систематическа просвета, от каквато се нуждае пролетарката. Като не ще ѝ се дават верни и пълни тълкувания на обществените явления, ще се замъглява, замедлява класовото ѝ съзнание, ще я отклонява от пряките ѝ интереси. И понеже ще се ограничава в рамките на „половото съзнание“, то ще се отзовава вредно за правилното ѝ умствено развитие и когато тя ще трябва да влезе в социалдемократическата организация, за да се пригответи за възприемане на социалдемократическите принципи, то тоже ще задържа навременото ѝ освобождение и като личност“.

Но независимо от горното. Икономическите интереси на работничката „нямат нищо общо с тия на жените от другите класи“. Щом е тъй, - а то е тъй - тогава „борбата на настоящия съюз“ ще е чужда за работничката, „ще ѝ служи само за луксозен етикет“. Участието на социалдемократката и работничката в съюза „е неестествено и губене напразно време, енергия, спъване в значителна степен успеха на социалната демокрация“, понеже „с феминизма ще се заглушава чувството на солидарност между работниците и работничките“. А пък

що се касае до въпроса за извоюване на граждански и политически права за жената, то „социалдемократката още сега е убедена, че не по *идеологичен начин*, а чрез *политическа група*, може най-сигурно да ги придобие“.

Такива са възгледите на *В. Г-ва* по „спорния въпрос“ в женския съюз, които я докарват до цитираното по-горе заключение. Според мене, възгледите на *В. Г-ва* по въпроса за отношенията на социалдемократката към съюза са съвършено правилни. Нейното място, ако тя наистина е убедена и искрена социалдемократка, не е в съюза; за нея има едно много по-високо дело, отколкото шумът, който дигат наоколо си с тоя съюз някои г-жи, буржоазки и по положение, и по ум, и по стремежи. Участието на социалдемократки в тоя съюз може само да насърчава тези г-жи буржоазки в онова им надувание като „благодетелки на женския пол“, което им служи за реклама на „съвременни жени“, на жени с „високи стремежи“, „хуманни сърца“, а в същност безсърдечни и празноглави.

Съвсем други са възгледите на г-жите редактори на „Женски глас“ по същия „спорен въпрос“. Да се запознаем накъсо и с тях. В брой 21 от 2 юлия, г-жа А. пише статия „По съюзната цел“, в която се възражава на социалдемократките членки на съюза. По-преди г-жа А. заплашваше последните с вземане „сбогома“ с „новото течение“, сега обаче, тя се мъчи да ги убеди да не съставляват „отделно женско социалдемократическо движение“. Както изглежда от статията ѝ, г-жа А. много се страхува, да не би социалдемократките да създадат чисто работническо движение и с това да ѝ отнемат слабата на водителка на „общото българско женско движение“. Въпросът е там, че ако социалдемократките се оттеглят от съюза, г-жа А. рискува да остане с няколко шумливи и тщестлавни като нея г-жи. Във всякой случай, социалдемократките са, които дават за сега на тоя хилав съюз известен смисъл. Затова г-жа А. съветва социалдемократките, членки на съюза да не образуват „отделно движение“, а да се присъединят към организациите на социалдемократите и в тях да работят като социалдемократки, а в съюза да си останели феминистки. Заслужава да се забележи, че г-жа А. приписва своите качества на др. Клара Цеткин.

„Колкото - казва тя - и да ни възхищава енергичната дейност на Клара Цеткин между германските работнички, обаче, ний мислим, че *ако тя не дири работа на отделно*, в която тя да бъде абсолютна водителка, то навярно тя скоро ще да вмъкне всичките свои последователки в общите работнически организации и наместо да издава отделен свой орган посветен на интересите „на работничките“ ще влее своите сили в общото корито, или пък ще започне орган посветен изобщо на интересите на работническата класа, изобщо на работничката и работника, - това ѝ се налага и от твърдението изобщо на социалдемокроцията, че интересите им са еднакви, а и от това, като какво се пише в сегашния орган на Клара Цеткин. *Логиката на нещата ни води към заключението, че дори и в Европа си няма място едно отделно женско социалдемократическо движение*”.

Както виждаме от цитираното и от подчертаното от мене, г-жа А. В желатието си да убеди българските социалдемократки да не създават „отделно женско движение“, приписва своите качества на др. Клара Цеткин, клевети нейната деятелност. Клара Цеткин дирила „работа на отделно“, т.е. искала да бъде „абсолютна водителка“, та по тази толкова проста причина в Германия съществувало отделно от феминисткото женско движение! Такава просташка аргументация не заслужава да се оборва. Ще забележа само, че Клара Цеткин е член на германската социал-демократическа партия, и последната, ако намираше за вредно съществуването на отделна от партията организация от работнички, щеше сигурно да наложи сливането ѝ с партията. Но очевидно, „логиката на нещата“ в Германия, „че дори и в Европа“, не прилича на логиката на г-жа А. Последната уподобява своята куца логика с „логиката на нещата“, за да изкара, че дори в Европа си няма място отделно женско социалистическо движение”.

Но независимо от нейната „логика“, г-жа А. привежда и едно доказателство от нашия живот. Според нея, у нас *фабричният пролетариат* бил незначителен, а пък женският фабричен пролетариат бил още по-незначителен, при туй и *непостоянен, понеже пролетарките се женели и с това излизали от редовете на пролетариата*. „вчера - казва г-жа А - тя е рабо-

тила на фабриката - днес тя става жена на дребен производител, на не богат, може би и „съвсем сиромаш“, обаче, не член от работническата армия." Защо фабричната работничка, като стане жена дори и на „съвсем сиромаш“, престава да бъде член на работническата армия? - бихме попитали тази „умна“ г-жа? Мигър този „съвсем сиромаш“, вече неин мъж, престава да бъде член на работническата класа, или тя вече престава да бъде пролетарка? Отде излиза това? впрочем „логиката“ на г-жа А. няма нищо общо с „логиката на нещата“, та за това у нея всичко е възможно. Но ръководена от своята „логика“, тя продължава: „Обаче условията ни са други, женският пролетариат е непостоянен и работа между него почти никаква (работа на социалдемократка) и ето наместо да работят там гдето трябва, те желаят да се измени характера на нашето женско движение, мъчат се да породят отделно женско работническо движение". Но „първото“ било безполезно, защото за такава деятелност каквато те предлагат трябва особена армия“, а пък пролетарки нямало, или те биле толкова незначително количество, че не съставлявали „особена армия“. А „второто“? - Тука „логиката“ на г-жа А. така се объркала, че „първото“ и „второто“ съвсем си разместили мястото. „Първото“ всъщност е това, че „групираните в наши женски съюз са жени от всички съсловия, жени, които турят исканията си не на класова основа, а като един пол онеправдан от векове“. Женското робство не било само икономическо. „И заможните, напълно икономически независими жени, са онеправдани“. Но това именно „социалдемократките в Европа“ изпуснали из пред вид. И защо си мислите, че те изпуснали из предвид? „По вражда към буржоазките, по класова вражда, а у нас просто умишлено“. Такова безмислено дрънкане по адрес на другите народът нарича с особено име. Но послушайте, какво тази г-жа по нататък говори: „Групирайки се за благородна борба, сегашните ръководителки на женското ни движение не делят жените на класи, не се опират в своята борба на никоя класа. Те са жени, сестри, майки на хора от разни съсловия, от разни политически групи и в борбата си апелират към напредничавите елементи от всички тия групи. И защо не, когато до днес гласове за някои права на жените в Народното ни Събрание се чуваха и от либерали, и от демократи, и от со-

циалисти, и от прогресисти?" Какъв е смисълът на тази „логика“ на г-жа А? Очевидно е, че ръководителките на „благородната борба“ на съюза очакват осъществление на „своите искания“ от милостивите гласове в Народното Събрание на либерали, демократи, социалисти и прогресисти! А като се вземе предвид, че „благородната борба“ на съюза се състои само в унизителни молби до всяко правителство, може да си представим, какво на края се получава от „благородната борба“ на „ръководителките“. Впрочем, ей сега ще видим до какво достигна „борбата“ на „ръководителките“ на съюза.

„Логиката“ на г-жа А., образци от която приведох, естествено я докарва да „логичното“ заключение, че „женско движение е само онова на всички жени като пол“, че нямало защо „да се създава отделно женско движение“, т.е. „работническо женско движение“ и че социалдемократките трябвало да „работят редом със своите другари - мъже“, но и нямало защо да се отдръпват от съюза, в който трябвало да си останели „само феминистки“. Това заключение, както се виждаме, е противоположно на онова на Р-на и особено на онова на В. Г-ва.

Тъкмо когато пишех горното, се получи в редакцията ни „една бележка“ от Jennу под названието: *„Българският женски съюз и днешното правителство“*. Редакцията пожела да бъде поместена нейната бележка към края на тази хроника. Но за жалост „бележката“ е доста дълга, а мястото не позволява да я вместя цяла. За това съм принуден да поместя тука само онази част от „бележката“, която се отнася до отношенията на женския съюз към днешното правителство, като изпускам онази първа част, в която авторката описва беззаконията, извършени от правителството от идването му на власт насам и престъпленията му пред изборите и по време на изборите. Авторката се пита: какъв е възгледът на българката по вътрешната политика днес и в какви отношения трябва да се намира „Българският женски съюз“ към днешното правителство? Повод да си зададе този въпрос ѝ даде една статия на г-жа А в органа на женския съюз, бр. 2 от т.г. Каква е работата, читателите ще видят от следното:

„Ний имаме само една организация и храни Боже само *един* журнал. Естествено би било да очакваме от там удовлетворе-

ние на нашето любопитство за политичната заинтересованост на нашата жена. Туй, което най-първо се забелязва, ако искаме да съберем сведенията си от този единствен източник, то е пълната индиферентност на тази организация към днешните политически събития в страната ни и липсата на всякакво мнение изказано в едничкия женски журнал. А това е непростително, защото една организация, която тръби на ляво и дясно, че не иска да даде какъв и да е „класов характер“ на движението, за да може да „привлече жените от всички класи“ за постигането на пълна равноправност, би трябвало да има ясен възглед за политиката, която трябва да води страната в дадено време и в услуга на която тя именно иска право на участие на жената. Смешно е наистина да се преследват политични права, а в отсъствие на тях да не се изказва никакъв възглед за тази или онази политика на този или оня режим. Туй право, което жената няма - правото да гласоподава - може да го упражни по много други начини, ако и с не такъв голям успех, стига само да има нужното съзнание. Преди няколко месеца, когато в Германия имаше да се произведат избори за райхстага, безправните, но съзнателни германки упражниха най-мощно своето влияние в услуга на социалдемократичната партия. Те устройваха събрания, държаха речи, издаваха брошури и по такъв начин, като действаха и въздействаха между своите близки и съмишленици, поддържаха и общественото мнение в желаната от тях посока.

А ний и на друго място сме казвали, че преследването от една страна на жените политични права има значение само тогава, когато едновременно с това вътрешната организационна дейност бъде направлявана за политическото възпитание на жената, защото иначе тя, стояла с векове в безправност, се отличава с голяма назадничавост в понятията и има се страх, че при тази неподготвеност тя не би съумяла да насочи политичната си дейност в услуга на истинския прогрес. Не е ли факт, че в Белгия най-реакционната партия, клерикалите, искаха да дадат на жените политични правдини? А това те искаха, защото познават рутинното състояние на жената и вярваха, че благодарение на това тя ще послужи именно там.

Индиферентността, която държи женската организация по настоящите политически събития, се вижда ясно от увод-

наша статия в бр. 2 на „Женски глас“. Тази статия още показва, ако е действителен израз на цялата организация (благодарение, обаче, че не е), че липсва уяснение в задачите, които преследва тази организация и средствата, с които тя ще ги постига. Там авторката на статията, А. като казва, че ще се подават и в тази сесия на Народното събрание подадените лани петиции от страна на Българския женски съюз, изказва надежда, която надежда, като че ли я е взела от устата на всички българки, какво настоящето правителство щяло непременно да удовлетвори исканията на жените, защото дядото на г-н м-р Шишманов говорил още в турско време нещо за женската равноправност и защото най-първо един стамболовист във време на народняците (думата е за г-н Липовански) искал да внесе предложение за участието на жените в училищните настоятелства. Нека забележим между прочим, че с подобни предпоставки за хипотетични заключения може да си служи само авторката А. Въпрос от такъв характер, какъвто е въпросът за даване на политична равноправност на жената не се предрешава от това, какво говорил някой дядо или какво се е прищяло на някой стамболовист да внесе някога, а от това, до колко се схождат общите и главни принципи на една партия с тези на преследващата женски политични права организация и до колко има общност между интересите на тези класи, или обществени слоеве, въз основа на които те са се появили. А пък, че народно-либералната партия не може да служи никога на това общество - икономично, или обществено - културно, ако щете, развитие, което ще увенчае с успех женските искания, това е ясно като ден. Да се не схваща това, значи да не знае организацията (в случая женския съюз) ни своя произход, ни своето развитие, ни пък линията на своите действия. Ний не сме против подаване на петиции и ходатайстване въобще за някакви права, но съюзът трябва да застане преди всичко на едно здраво становище с ясен възглед и определени принципи, да оценява околните явления и според това да определя своето поведение. Исканията трябва да се защитават достойно и принципиално, а не с такъв ниско-подмилкващ се, лакейски тон, с какъвто се отличава въпросната статия. Нима ще излезе някой да защитава изтъркания морал, че който иска, той трябва да бъде сми-

рен? Предявяванията на Женския Съюз трябва да се отправят не като просия за милост, а като известни нужди на времето, които искат своето удовлетворение. А нима ще каже някой, че трябва да се избягва изваждането на яве лошите страни на тези, от които ще се иска признаване на една правда? Къде би останала тогава ползата от нашата дейност, когато оставаме слепи пред съвременните нужди? Но, авторката на статията ще ни отговори навярно така, както е продължила в своите по-нататъшни разсъждения: както и да гледат другите партии на правителството, ний, придържайки се от „принципа на *безпартийност*“, ще изкажем увереност, че нашите искания ще бъдат удовлетворени. Струва ми се, че тази „безпартийност“ не е нищо друго освен голяма безпринципност, която за една обикновена личност, може би да е простима, но не и за човек, който пише и говори от името на една организация и в името на организационни интереси. Не е ли срамна тази „безпартийност“, която ни заставя да стоим мълком и пред най-тиранския режим на вътрешно управление, защото имаме да отправяме искания? Ний казахме вече, че подобно поведение действа затишно над самите жени, които преследват уж политическа равноправност, а пред интересите на отечеството, истината и прогреса, то е повече от престъпно. Остава да кажем само, че прокараното мнение в организационния вестник не е мнение на всички граждани, нито на всички членки съюзни, че „безпартийността“ на авторката не е безпартийност на всички, които влизат в съюза и че ний - служители на бъдещето - не можем да осланяме надеждите си на една властваща коте-рия, великите заслуги на която са тиранията и беззаконието. Jenny”.

Коментариите са излишни. Възмущението на Jenny е твърде справедливо. Ще забележа само следното. Jenny беше една от редакторките на „Женски глас“, която пълнише колоните му през миналата година. Но г-жа А., със своето поведение в лятошния конгрес на съюза, както и изобщо със своето поведение в съюза, на който гледа само като на средство да дига шум около себе си, е пропъдила тази работлива сила от редакцията на в. „Женски глас“. Който е чел статиите на Jenny в последния, под названието: „*Нашите най-близки задачи*, той знае, че

по „спорния въпрос“ в съюза Jenny и г-жа А. са съгласни само с тази разлика, че Jenny се изказва без нервността на г-жа А., аргументира своите съждения спокойно и по-умно. Всъщност Jenny е била душата на вестника, а г-жа А. само е предъквала писаното от Jenny по „спорния въпрос“, предъквала е по начин твърде несъстоятелен и в много отношения просто глупав. Както видяхме, съжденията и заключенията, приведени от редакторките на „Женски глас“, са несъстоятелни. Нека се надяваме, че Jenny сега, във от редакцията на „Женски глас“, ще обмисли по-добре „спорния въпрос“ и ще прегърне възгледа на социалдемократките, като се откаже от феминизма на г-жа А., който на българска почва приема непристойна форма на тичане по канцелариите на министерства и умилкване около министри и депутати.

ИКОНОМИЧЕСКА ИЛИ ПОЛИТИЧЕСКА НЕЗАВИСИМОСТ НА ЖЕНАТА ТРЯБВА?*

Вела Благоева

Между жените на труда преобладава мнението, че сдружаванието на жените у нас не може да има друга цел, освен икономическата независимост на жената. Несъмнено, че икономическата зависимост е твърде чувствителна за всяка жена, която отделя своята индивидуалност от общото цяло, наречено семейство. Тя чувства тая несправедливост, която виси над главата ѝ, в силата на обичая да бъде собственост на мъжа. Законът, наистина, ѝ дава право сама да се разполага със своята собственост, особено над придобивката със собствения си труд никой не може да тури ръка, но обичая има по-голяма сила от закона. А в силата на обичая жената е собственост на мъжа след женитбата; от тук произлиза и нейната пълна зависимост в икономическоотношение.

Работничката, която няма друга собственост, освен своята работоспособност, щом има работа, тя става икономически независима. Нейната зависимост не произлиза от домашния деспотизъм, а от същите причини, които държат в икономическо робство и работника, наш другар по труда. Те имат един общ враг, както работникът, тъй и работничката, за туй няма нужда от особни женски дружества, каквито са синдикатите. Закона у нас допуска жените да влизат, както и мъжете в икономически и политически асоциации. Работничките могат право да влизат в съществуващите синдикати и професионални дружества.

Не е обаче тъй с политическото равноправие на жената. В това отношение тя е много по-назад от работника, защото той има всички правдини на един гражданин, когато тя няма никакви. Това е въпиюща несправедливост. Против тази обществена несправедливост въстава съвременната жена. Тя иска еднакви политически права с работника. За тези справедливи ис-

* сп. „Женски труд“, г. I, 1904, ноември, № 6.

кания жените на труда се борят, защото те са длъжни да носят на плещите си всичката тежина на законите в съвременната държава. Ако жената е длъжна да се подчинява на законите, тя трябва да има и правата за участие при изработване на тия закони, които и се налагат, също тъй, както и нейния другар. Политическите борби засягат еднакво и жената и мъжа. Не може една жена да бъде индиферентна към политиката на това или онова правителство, защото управлението еднакво засяга нейните интереси, както интересите на всеки гражданин. Ако гражданката не взема право на участие в политическите борби на страната, дето живее, то косвено тя участвува - волно или неволно. Тя може и сега да взема активно участие, макар и безправна, с агитация. В тази област женското работническо движение в Германия е принесло голяма заслуга на социалдемократическата партия, а с успеха на партията, работничките са спечелили твърде много за подобрене на тяхното икономическо положение. Това е твърде важна придобивка, защото без икономическа независимост няма никаква еманципация на жената, както се изразява Бебел в своята книга - „Жената и социализма“.

Но за да подемe жената на труда политическата борба за равноправие, ней е нужно политическо възпитание, което се добива в кипежа на самата борба и класово съзнание, което ще й дадат просветителните женски дружества.

Ние вече казахме в предните си статии, защо са нужни женските просветителни дружества на работничките. Тук ще поменем само, че досегашната пропаганда у нас на социализма между жените е дала много слаби резултати. Ние едва броим 40 жени в редовете на работническата партия и от тях едвали 4 - добре разбират основите на социализма. Пита се, защо тъй малко съчувственици ние имаме между най-угнетените, най-онеправданите хора - жените?

Ние ще помолим нашите социалдемократки да ни съобщат своите наблюдения по пропагандата между жените и какви мерки те мислят за най-подходящи сега за сега, които ще спомогнат на пропагандата? Тия сведения значително ще улеснят нашата задача - сдружението на работничките у нас, и тяхното политическо възпитание. По този въпрос толкова малко е писа-

но в нашата литература, щото малцина даже от най-горещите защитници на женската еманципация мъчно могат да отговорят, когато навред социалната демокрация живо се интересува от женския въпрос, като част от работническия въпрос, неразделим от важните социални въпроси. Това доказват капиталните трудове на видните социалисти по женския въпрос и резолюциите, които те са взели в разни времена; тъй например германските социалисти в готския конгрес бяха взели следната резолюция:

„Като участва в класовата борба, пролетарката също така има нужда от приравняване с мъжа в правно и политично отношение, както и жената от дребната, и средна буржоазия, и от буржоазната интелигенция. Като самостоятелна работничка, тя също има нужда от правото - свободно да разполага със своя доход (работната си плата) и с личността си, както и жената от едрата буржоазия. Но макар и да има общи искания в областта на правните и политичните реформи, най-важните интереси на работничките - икономичните - нямат нищо общо с интересите на жените от другите класи. За това освобождението на пролетарската жена не може да бъде дело на жените от всички класи. Тази задача може да се изпълни само чрез общите усилия на целия пролетариат, без разлика на пол“.

Като се туря на това гледище, Лили Браун прави заключение, „че най-важното е простирането на пропагандата върху немските работнички във всички клонове на труда“. Какво сме направили ние за тия наемници, които излизат главно от селската среда, за слугините? Ние се питаме още - ами не е ли това широко, много широко да отидем с пропаганда между какичките? Ние се боим да не идем „не в своята среда“, ако се приближим към жената, която е натоварена с най-тежката кърска работа и пак няма право даже над придобитъка от своя труд.

Ласал е бил по-малко специалист в това отношение от нас, защото той е защитавал правата на една княгиня в продължение на няколко години. Най-блестящите негови речи в съда са произнесени по тоя процес. В тоя процес той се явява не като прост адвокат, но и като социалист, който защитава правата на една ограбена майка, на която са отнели единствения син,

заедно с нейните имущества, на една оскърбена жена, на един онеправдан човек.

Но да се повърнем на въпроса. У нас има синдикати, в които могат жените от еднакъв занаят с работниците да влизат в тия икономически организации; но има и такива наемни работнички, каквито са слугините, перачките и други от домашната индустрия, за които са нужни отделни женски синдикати под контрола на общия синдикален съвет.

Относително политическото равноправие на работничката, тя има свои интереси, отделни от работника, който вече притежава политически права, затова работничките трябва да се сдружават в политически групи, за да се сдобият с еднакво политически права, каквито има и работника. Тази е единствената граница, която ги дели и в същото време ги сближава, защото наемната работничка няма от нигде да намери поддръжка в своите стремления за политическа равноправност, освен пак у работническата партия.

Ако буржоазните партии в Англия, във Франция и на други места се ползват от стремленията на съвременната жена към политическо равноправие, за да добият агитацията на жените в своя полза, защо ние не последваме примера на германските социалдемократи, които открито заявяват, че голяма част от своя успех в политическата борба дължат на усилената агитация от страна на организираните работнички? А работничките могат да се организират в политически групи. Друга цел не може да се тури на сдружените работнички, освен политическо равноправие на жената. И тия организации трябва да направят пак нашите другари за успешната пропаганда на социализма между жените. Десетгодишната ялова агитация между жените трябва да ги убеди, че тъй не може да се води пропагандата, защото преди всичко работничките не посещават техните събрания и още дълго време не ще могат нашите работнички да вървят наред в борбата със своите другари. За тази индиферентност на жените у нас към обществените въпроси има си причини, но на тоя въпрос ще се повърнем следуюция път.

КЛАСОВО СЪЗНАНИЕ И ФЕМИНИЗЪМ*

Вела Благоева

Могат ли жените на труда сътрудничи за извоюване на политически и граждански права с фиминистките? Ние отговаряме на тоя въпрос в отрицателна смисъл, защото класовото съзнание на работницата не позволява да сътрудничи с всички враждебнина работничеството обществени класи, както искат това феминистките. Такава съдружна деятелност може само, когато се премахне противоречието на обществените класи, когато възтържествува идеала на работниците, уничтожение на всички класови и кастови подразделения на обществото.

Феминистките укоряват жените на труда, че им обръщат гръб, когато те подават ръка на работницката за извоюване равноправие на жената. За работничката няма никаква полза от тия правдини, които искат феминистките. Те няма за нея да се загрижат, когато тя се сваля изнурена от тежък труд и сиромашия. Те се грижат само за своята класа, а помоща на работничката им е нужна до толкова, колкото да достигнат големи резултати за себе си.

Никога една феминистка от буржоазията няма да издигне гласа си против безбожната експлоатация с женският и детският труд, защото не ѝ понася. Не феминизмът ще премахне узаконената търговия с жени, защото най-големия процент от тази стока дават работничките, които намират в нея единствено поприще, дето нямат конкуренти. За да се премахне тая търговия, трябва коренно де се изменят условията на труда, а то значи да се подкопае силата на капитализма, да му се отнеме един от най-добрите източници за печалба: ниската заплата на покорните слаби жени и деца. Не хубавите фрази на сантиментално набожните жени ще срутят публичните домове, а силните мускули на работниците, които се застъпиха за своите сестри в Рига (в Русия) през 1889 г., когато работничките бяха из-

*сп. „Женски труд“, г. 1, 1904-1905, август 1904, № 5.

тикани от фабриката, щом поискаха увеличение на заплатата си, защото не можаха ни да се нахранят, ни да се облекат и стоплят със своята мизерна надница. Тям фабрикантите пока- заха публичните домове, за да спечелят повече. Това е буржоаз- ната нравственост и право.

За политическа равноправност, жената на труда трябва да се бори наред със своите другари, работниците, защото само представителите на работническата класа ще се застъ- пят пред законодателната власт за нея. Една съзнателна жена никога не може да гласува за буржоазни депутати, били те обле- чени в панталони или фусти. То би значело да усили своите вра- гове. Ние подчертаваме това противоречие между феминизма и социализма, за да не се мамят нашите другарки от медените фрази на сладкодумните феминистки, които искат да си послужи- жат с жените на труда за своите цели и после да им обърнат гръб.

За своите политически и граждански права работничката ще намери застъпници у работническата партия. Не е ли тя единствената партия, която навред иска защита на женския и детския труд? Под натиска на социалистическата агитация са направени някои подобрения в тая област на труда в цивилизо- ваните страни. У нас законодателството е много скъпо на ре- форми за труда, тъй като нямаме една силна социалистическа група в парламента. И ако половината от тоя парламент се със- тоеше от жени депутатки, то едва ли можеше жената на тру- да да получи тия блага, които ѝ обещават феминистките, без тя да има свои представители. А тя не може да има такива, за- щото първата маневра на феминистките щом техните усилия се увенчаят с успех, ще бъде да отстранят жените, които жи- веят от своя труд. Тъй още в първата среща на българските съюзени жени бе внесено предложение да се иска избирателно право в общинските съвети за училищни настоятелки, които имат имущества и плащат данък. Това значи, ограничение на правата на неимеющите. Коя жена на труда може да стане соб- ственица на недвижими имущества? Има наистина някои учи- телки, които са могли да си направят по една къща, но те са из- ключение. Изобщо жената на труда няма друго имущество осв- вен своите интелектуални и физически сили. За нея такава ог-

раничение значи отстранение от придобитите права, за които се е борила.

Ето защо по никой начин не може работничката да върви в борбата за едно по-човешко съществуване заедно с феминистките. Под работничка ние разбираме не само тия жени, които продават физическия труд, но също и тия съзнателни работнички от интелигенцията: учителки, фелшерици, телеграфистки, които нуждата за хляб и жаждата за обществена дейтелност е откъснала от нашата патриархална фамилия.

Към тези съзнателни жени ние се обърнахме преди години в списанието „Дело“ да се заловят здраво за организиране на образователни дружества, но не от типа на буржоазните образователни дружества. Едно от тези образователни дружества е софийското, което нашата едномишленица, Стоичкова, основа, за да сгрупира жените на труда.

Но скоро в него нахълтаха такива елементи, които измениха направлението на самото образование, класовото съзнание. И самият женски съюз се обърна в чисто феминистически, който се лута и до днес без компас, защото съзнателните жени, които го крепяха бяха изиграни, хулени и оскърбявани от надутите феминистки. Аз още при първата среща настоявах за отстраняването на разните патриотически дружества като др. „Екатерина Симитчиева“ и разни благодетелници от съюза. В качеството на секретарка на съюза първата година още изтъкнах отклонението на женския съюз от първоначалната му цел. По този повод една от членките на комитета ми писа, че забелязва принципиални различия, но при вси това трябвало, казваше тя, да подпиша петиция до народното събрание, защото я подписала и г-жа Конова, макар да е социалистка. Това разбира се не можах да направя, и никоя класовосъзнателна жена не може да работи с феминистките; но длъжност на всеки от нас е да работи по силите си в тая среда, дето се намира за свестяванието на своите другарки, както са работили до сега нашите другари в учителската организация. Още повече наша длъжност бе да стоим на поста си, защото болшинството от ръководителките на женския съюз бяха наши едномишленици и ние се надявахме да направим женския съюз една обществена организация, каквато трябва да бъде. След като се обяви женс-

кия съюз от миналата година за феминистичен буржоазен съюз, нам не ни остава нищо друго освен да подедем просветителната деятелност между жените на труда в най-широк кръг и между работничките на парче в домашната индустрия, и в селското домакинство, както между фабричните работнички по примера на германските социалистки, руските и др.

НАРОДНИТЕ УЧИТЕЛКИ В ЖЕНСКИЯ СЪЮЗ*

Учителка

Ако има у нас ителигентни жени, които усещат своето безправие, като обществени деятели, то са народните учителки, които взимат най-живо участие в женския съюз; за другите ителигентни жени у нас ние няма да говорим, защото те или са чиновници, които се боят и от сянката си, или се задоволяват със филантропия, по-нататък не отива тяхната обществена деятелност. В тази област никой им не пречи да блеснат, а техните амбиции се не простират по-далеч.

Народните учителки обаче, имайки, освен просветителната мисия между народната маса, и други културни задачи, усещат своето безсилие да вървят напред с другарите си учители, защото нямат еднакви политически и граждански права като тях. Освен туй при еднакъв ценз с учителите всяко правителство у нас се стреми да откъсне нещо от тяхната заплата, да ги ограничи с някое законче, като това за жените учителки.

Тези онеправдани ителигентни работници прегърнаха идеята за женския съюз, очаквайки от него премахването на женското безправие. И не за себе си само те искаха политически и граждански права, тези еманципаторки поискаха от съюза да се застъпи и за другите работнички по работилниците и фабриките. Техните искания туреха-една определена цел на съюза: икономическо и политическо равноправие на жената пред закона. За туй ги обвиниха в социализъм.

Това толкова страшно обвинение направи много от първите пионерки на женското движение да дезертират в учителския съюз, който покрай професионалните си задачи има за цел още да се застъпя за своите онеправдани членове. Но не всички ителигентни работнички в учителската корпорация се удовлетворяват с това, че учителският съюз протестира против намалението на заплатите на учителките, изказа се против ограничението на женския труд в училищата. Тези от тях, които

* сп. „Женски труд“, г. I. 1904-1905, № 2.

се грижат не само за кожата си, които човърка гражданска скръб, поискаха да свържат женското движение с работническото. Тези еманципаторки заявиха в съюза, че исканията на женския съюз не могат да се различават от исканията на нашите братя, че идеалът на потиснатия пролетарий е и нашия идеал, следователно женският съюз не може да има други тенденции, освен социалистически.

Този толкова основателен вик сплаши куражлиите водителки на женския съюз. Те се запретнаха да чистят съюза от социалистически тенденции и от вредните елементи в него, т.е. работничките. Ние питаме нашите феминистки, ако тези интелигентни работнички изметете от съюза, кой ще работи

в съюза за културното повдигане на жената? При своето стремление да очистят женският съюз от социалистически тенденции нашите божем феминистки повеяха такава мъгла на ялната определена цел на феминизма, щото сами себе си немогат намери. Наместо равноправност, нашите феминистки се провикват: ние искаме „умственото" и „нравствено" повдигане на жената! Мигар това е истинската цел на съюза? Оттук произлиза лутанието на женския съюз ту към лигата на мира, ту към съюзи за нравствена чистота. Но това вече не е феминизъм, вие очистихте съюза от самия феминизъм, госпожи еманципаторки!

Да видим сега средствата, с които си служат нашите феминистки за достигане на истинската цел, равноправието. Социалистките в съюза казват, че без политическа борба, не могат да се добият никакви граждански и политически права за жената, а тъй наречените феминистки чакат небесни милости от горе. Едни приказват за реални блага, други за „небесно щастие".

От тук излиза смешение на езиците. От това стълботворение в женския съюз произлиза бъркотията на понятията у нашите феминистки.

Щом трябвало политика и феминистките около женския съюз се впуснаха в политика. От година време съюзния орган почна да води политика. И тук блесна всичката босота и плиткоумие на нашите феминистки. Политиката на „Женски глас" се състои в това - да похвали този министър, да погъделичка чес-

толюбието на оногова от силните на деня, дано капне някоя облага за съюза или поне за тия, които стоят близко около редакцията, без да се гледа косъмът на тоя думбазин, комуто пее химни женския съюжен орган. Такава политика Щедрин характеризира: „дама приятна във всяко отношение“. И наистина какво по-приятно от това да се усмихват и правят реверанс приятните дами на всяко правителство, което върши даже най-големите безобразия? Ами как се нарича такава политика, която за лични облаги глади и маже? От тази политика на „Женския глас“ се погнуси даже и буржоазния печат, който не избира твърде средства за политическа борба. Ние се надяваме, че съюжените жени, които имат едно определено политическо гледище, ще протестираат против подражанието на жълтата преса от съюзния орган. Като станавме отклик на справедливия ропот на много от тях, желаем те да упътят съюза към такава политика, която ще ги препоръча за способни да упражнят своите политически и граждански права, когато се сдобият с тях.

Ако ние ратуваме за равноправност на жените, то сме убедени, че има способни жени, които могат да бъдат полезни. Но щом те следват политиката на „Женския глас“, днес да се присламчат към една дворцова камарила, утре към други политически разбойници, които ги залъгват с някакви облаги, те доказват своята пълна некадърност да упражняват каквито й да е било права в полза на обществената свобода. Такава политика не само не приближава феминистките към тяхната цел, равноправието, но ги отдалечава от прицелната точка. Съюзът трябва да има едно политическо верую, за да не стане оръдие в ръцете на своите врагове. Тъй в последните избори във Франция феминистките са залагали мило - за драго да купуват гласове за клерикалите, при всичко, че няма по-страшни врагове от тях за жените.

Пита се, като каква политическа програма могат да представят съюжените жени? Принципите, които трябва да ръководят женския съюз в политиката не могат да бъдат по-други, освен принципите на социалдемократите, защото те първи пропагандираха у нас женската еманципация, те са единствените и най-прогресивни защитници на жената по цял свят.

ОТНОШЕНИЯТА НА БУРЖОАЗНИЯ ФЕМИНИЗЪМ КЪМ ПРОЛЕТАРСКОТО ЖЕНСКО ДВИЖЕНИЕ*

Ана

Колкото хуманно и отстъпчиво да е поведението на буржоазното женско движение към пролетарското, то все пак не може да бъде дотам искрено; защото, ако положението на буржоазната жена е такова, че тя икономически е гарантирана и има да води борба само за политическо подобрене, пролетарската има да води, освен политическа, и икономическа борба. А в икономическата борба пролетарката не може да не засегне интересите на буржоазката, така както между две взаимно воюващи в икономическо отношение страни, общност не може да има. Със своето двулично поведение, буржоазното женско движение увлича много работнички, отклонява ги от техния път, като им насажда в главите феминистични предразсъдъци и ги прави вредни за собствената им класа. За да не ни обвинят в превзетост, ние ще си послужим с няколко исторически примера, за да илюстрираме най-ясно, доколко буржоазното женско движение е щадило интересите на пролетарката.

Английското работничество, което от дълги години се бори за подобрене трудовите условия както на работника изобщо, също тъй частно и на работничката, която като жена се нуждае от специално законодателство, и когато през 1895 год. английската буржоазия под натиска на работническата партия се тъкмеше да даде някои законоположения донесло закрилата на женския труд, английската женска федерация, която още през 1893 год. броеше повече от 100,000 члена, въз основа на принципа за равноправието, т. е. равенство в труда и еднаква закрила на мъжа и жената, се обяви против прокарването на такъв закон. Това послужи като коз на буржоазията, какво, че самите жени не желаяли това, и проектът за закрила на женския труд пропадна. Тук буржоазното женско движение за себе си беше последователно, защото в сферата на труда, която неговите членки заемат,

* сп. „Ново време“, г. XVI, № 2, 15 януари 1912

няма такава дейност, която да не може да бъде изпълнена от жената; обаче, ако погледнем труда на пролетарката, тогава там ще видим производства, които действат убийствено на женската природа и за който е необходимо закрилата на закона.

В интернационалния женски конгрес, който стана в Чикаго през 1893 год., германските женски организации се отказаха да приемат организациите на работничките. „Не могат да се поканят да участвуват, казваше председателката на учредителното събрание, защото законът забранява съюзяването на политически организации, а пък организациите на работничките трябва да се сметнат за политически“. И от 34 делегатки само 5 се изказаха в полза на работничките, а останалите против. Тук буржоазното женско движение имаше предвид законите на своята класа, затова се отказа да приеме за членове организации, които не бяха от нейната класа, и които, според закона, бяха нелегални за тях.

През 1895 год., поради проектирания закон „против революционните стремежи“, пролетарските женски организации се преследваха най-решително; обаче, буржоазното женско движение се отърва по този случай със спокойно мълчание. Същата година се проектираше закона за гражданското законововодство; буржоазното женско движение с помоща на всевъзможни хвърчащи листове, петиции и брошури се бореше против този закон, но то не обели зъб по въпросите, които имаха голямо значение за работничката, като, напр., контракт за фабричните работнички, закон за прислугата, положението на селските работнички и пр. В същото това време женската организация „Женско благо“, която претендира да е най-прогресивната организация и която беше член от германския женски съюз, предложи на съюза при известни условия да се приеме съглашението между пролетарския и буржоазния съюз; обаче, това предложение пропадна, и вместо него се прие едно доста двусмислено и уклончиво предложение, а именно, че в „отделни случаи“ да се помисли, дали е възможно това съглашение. Тука явно изпъква класовият характер на двете организации и стремежът към самосъхранение на буржоазната класа чрез женските организации.

Доколкото са мили интересите на работничката, като жена, за буржоазните женски организации, ще си послужим с един доста характерен пример. През 1899 год. домашната прие-

луга (слугините) се опълчи против недостойното положение, в което се намираше тогава. Тя искаше по-носни трудови условия. Това беше гръм за цялата женска буржоазия. Тя биде ударена право в сърцето. И докато движението на работничките беше далеч от домашното огнище на буржоазните жени, де повече, де по-малко, то се ползваше с техните симпатии, но щом като прислугата ги засегна лично, те трепнаха и с ужас проклинаха всекиго, който се осмеляваше да се изкаже съчувствено към прислугата. Смешно беше поведението на интернационалния женски конгрес, който стана същата година и който с голямо внимание изслушваше дългите отчети на благотворителните организации, ала няма време да чете реферата на д-р Арнд за „прислугата“, която обтягаше всички нерви на богатите дами.

Но защо да ходим толкова далеч да дирим примери за подкрепа на нашата мисъл, когато самата действителност е пред очите ни, и ние можем да я анализираме и да се учим от нея. Досега можем да наброим със стотини работнически стачки у нас, в които де повече, де по-малко са участвали жени. Тези жени, за да извоюват по-добри трудови условия, са гладували по цели дни заедно със своите другари по професия, и ние не виждаме нито една от българските женски организации да е изпратила поне стотинка, ако не материална помощ, поне морална подкрепа на тези творители на общественото благо, на тези революционерки на обществените предразсъдъци, нрави и обичаи. Буржоазните жени, умеят да наредят своите организации, принципи и тактика така, щото да се представят за най-големите защитници на жената без разлика на положение. И това последното е една голяма овча мантия за бедната работничка, която се повлича подир своите мними благодетелки, като става неволна предателка на собствената си класа. А ние на друго място казахме, че работничката от никого не може да очаква подобрене на своето положение, както и получаването на граждански и политически права, освен от собствената си класа. Тя е класата на пролетариата, класата на работниците, на която теоретичен израз се явява социалдемократията. В царството на социализма ще изчезне всеки човешки гнет; следователно, и робството на жената, което е най-мизерното робство, което ХХ век завеща на работническата класа да го премахне.

ЖЕНАТА И КОМУНИЗМЪТ*

Георги Бакалов

Женският въпрос се състои от редица искания за подобряване семейното, стопанското и общественото положение на жената. Той е нов обществен въпрос; породи се от съвременната икономическа революция, която изтиква жената от къщи и я прати да дири прехрана във - в индустрията и свободните професии.

По три начина се гледа на женския въпрос. Едни просто го отричат. „Естественото предназначение „ на жената било да стои затворена в къщи и там да си гледа домакинството и децата - що ѝ трябва да се меси в „мъжките работи“. Тези хора са проспали цял век, те представляват преживяна обществена формация, пред страх от бъдещето те като давени се хващат за сламката на миналото. Други смятат, че женският въпрос ще се разреши още сега, при днешната социално-икономическа уредба. Те го твърде много стесняват, като под него разбират главно равноправието на жената с мъжа в свободните професии. Това е движението на жените от буржоазните кръгове, които биха искали да се приравнят с мъжете от своите слоеве - с това смятат въпроса за разрешен. Най-сетне, трети разглеждат женския въпрос от най-широко гледище - те виждат в него една съставна част на общия социален въпрос. Вътре в рамките на днешното капиталистическо общество те не виждат възможност да се освободи жената напълно, щом тя като работничка - както и работникът - ще остане под игото на капитала. От това гледище борбата за освободението на жената не е борба на един пол против другия, а борба на една класа против друга, не борба на жени против мъже, а борба на работнишката класа против буржоазната за всеобщо, следователно, и женско освобождение.

* Текстът на брошурата на Георги Бакалов Жената и комунизмът. София. Книгоиздателство „Знание“, 1921, се печата тук с малки

I

Жената е първото робско същество. След пропадането на майчиното право - една семейна форма, която държеше жената на почит - и до днеска жената е подчинена. Само формите на подчинението са се променяли, но то не се е премахнало и до ден днешен. Вследствие на това долно положение жената е подложена на презрение. Евреите в молитвите благодарят Бога, че не ги сътворил жени. Според гръцкия оратор Демостен, жената трябвало само да ражда деца и да пази домашното огнище. В римската фамилия жената е била първа над робите, един вид тяхна нагледница. На много езици думите „човек“ и „мъж“ са равнозначни, а жената не е „човек“. Всекимо както отърва: за Наполеона жената стояла толкова по-високо, колкото повече момчета раждала. При извършване на брачния обред у християните, жената се кълне не само за Вярност, но и за послушание. Впрочем християните са приели заповедите на Мойсея, В деветата от които жената се приравнява с добитъка.

Християнството се хвали, че било освободило жената. То наистина е въвело култа на една жена, но дотолкова тази жена има значение, доколкото е майка на техния спасител: тя черпи своята светлина от сина си. А самият този син е смятал сношението с жена за унизително и е проповядал: има мъже евнуси по раждане; други са станали такива сетне, а трети пък са се скопили „предвид на царството небесно“. И според апостола Павла бракът бил „низко състояние“: „добре е да се жените, но по-добре е да не се жените“. Сам той заглушил в себе си „всички страсти и желаня“. Според християните, жената е нечисто същество, допирането до което осквернява. Характерна е приказката за свети Спиридона, който при земане мерка за обуца на една млада жена, понеже дясното му око го съблазнило и осквернило, без колебание го извадил с шилото. И това „дяволско изкушение“, според апостола Петра, трябва да се покорява на мъжа.

По своето безправие жената споделя участта на работника. Но тука тази участ е двойно по-тежка. Намирайки се в икономическа зависимост от мъжа, жената при това е свързана със своя господар през целия си живот. От нейното подчинение няма изход, тя като жертва се намира Винаги лице в лице срещу

своя палач. А той иска да владее не само тялото, но и духовният ѝ свят. Мисли и чувства трябва да бъдат изковани по неговия калъп, по угодата му. За чувствата си тя му се кълне пред олтаря, а за мислите - „два ума за една къща са много“.

Безправие, настойчиво прокарвано векове наред, е успяло да се признае от самата жена за естествено. Покорството се въздига в добродетел. Един европейец пред крясаците на бита боливийска жена се намесил да я отърве от мъжът ѝ, но тя се нахвърлила върху него, тъй като, ако и да я боли и вика, но мъжът ѝ, само защото и е мъж, имал право да я бие. Разбира се, че не всички мъже с тояга в ръка чакат своите жертви. Но това не подига достойнството на жената, тъй като, макар не всеки мъж да е тиранин, но нали всекимо е признато това „право“?

От самото си раждане жената бива посрещана неприязнено. Нали сетне ще има с момичето главоболие, докато му се намери „прилична партия“. Ами ако се не намери! Или пък на семейството е нужна работна сила, печелник. Ето защо селянинът предпочита да му се отели кравата, да му се опраси свинята, но не и да му се роди момиче. Момичетата ги възпитават, предвид някакво мнимо „предназначение“, не за обществен живот, а за семейни робчета или домашни кукли. Там не са нужни познанията, които се смятат необходими за мъжа. Оградени с традиционно скудоумие, те растат в оранжерия, развивайки само ония свои качества, които се харесват на мъжа.

За да угоди на мъжа, жената следва всичките му вкусове. Ето отде произлизат кокетство, суетност, страст към моди. Там е причината и на ревнивостта. Достатъчно е две жени да си метнат поглед първи път, за да си открият кусурите. В ловитбата си за мъже те всякак гледат да очистят полето от съперници. Дългоезичието иде да очерни конкурентката, както и да отмъсти на прекалено лошия мъж. То е едничкото оръжие на жената за самоотбрана. Всички тия качества, които се толкова усмиват, не са ни най-малко „вродени“ и „присъщи на женската природа“. Те позорят жената само дотолкози, доколкото тя ги възприема доброволно. Но истинският срам пада върху оня семеен и обществен ред, който ги налага. Буржоазният свят може да ги осъжда колкото си ще, но той не е в състояние да ги премахне.

„женската работа край няма" - жената се вдребнява. Вън от къщи - пред закони и управление пак неравноправна, неучаствуваща в обществения живот, тя не може да разшири своя кръгзор. И пропада мърцина за културния напредък цялата половина на човешкия род!

II.

Бракът бил предопределението на жената, семейството - „светото семейство" - трябвало да я поглъща. Но какво представляват този брак и това семейство - едни от опорите на днешния свят? Нищо друго освен една двустранна проституция. Дали сводница съединява страните или черквата осветява този съюз - все едно е: дето има купуване-продаване на човешко тяло, там има и проституция. А бракът именно се крепи на материални съображения, не на лични влечения; семейството съставя икономическа, не морална единица.

А тя може да се определи така: *законно съединяване на два имота с цел да се струпа, спази и сетне чрез „законни" наследници да се предава нататък частната собственост.*

„Ще потърпиш, ще свикнеш" - казват на момата, която родителският пазарлък е продал някому, когото тя може би и не познава. „Свикването" се състои в пълното подчиняване под волята и прищевките на мъжа, свикване не по добра воля, а по принуждение. Ако възмутеното човешко достойнство на жената не може да изтърпи, семейният раздор е готов, къщата се обръща в пъкъл, дето джелатът може всеки ден да пече жертвата на слаб огън. „Законните" деца земат добър пример за възпитание от незаконните обноси на родителите, които сами често пъти не изтърпяват и прибегват до развод. Напрасно черквата се мъчи да помирява съпрузите. Ако ги „помири", раздорите отново се започват след прекрачване на къщния праг. Черквата и всички крепители на днешния ред са заинтересувани в непоколебимата трайност на буржоазния брак и се мъчат да потулят неговите язви. Но какво са в сила да сторят пред неговото разнищване, освен да дигат клетви и олелия до небесата за пропадането на света? Ах, да се сбъднат техните

страхове час по-скоро! Ах, дано видим минута по-бърже сгромолясането на един свят основан върху - „законна“ проституция!

И както във всичко, така и тука, пак проклетите комунисти били криви, те искали да задушат това миризливо цветенце, непорочния буржоазен брак, и вместо него да въведат общност на жените. Да отдадем право на буржоазната логика. Буржоата чува, че искаме да направим средствата за производство обществени, а нали жената зарад него е средство за произвеждане законни наследници на собствеността му - явно е, че и нея пагубните разрушители искат да социализират. Неговото възмущение приема още по-справедлив характер, тъй като той, горкият, никак не е причастен в днешното „социализиране“ (върз капиталистични основи) взаимно на жените от своята класа и насилствено на сиромашките щерки!... (1ялата аргументация на буржоата пада обаче, щом се излиза не от неговото гледище, щом се смята жената не за оръдие, а преди всичко и над всичко за човек. Социализирането на средствата за производство се иска за освобождаването на хората, следователно и на жената, от всевъзможни робства. Да се избави жената от третирането като сечиво, с което може да се разполага всякак, и да се направи свободен човек - ей нашата цел.

III.

Бракът, семейството - добре! Но ако те са „естествено-то предназначение“ на жената, би трябвало да бъдат достъпни за всички жени. А те не са. Половината младежи при достигане на половата си зрялост не са в състояние да влязат в брак. Колкото по-трудно става препитанието, толкова броят на браковете спада. През миналия век числото на браковете е спаднало с 25 на сто в сравнение с населението. Една промишлена криза, едно покачване на житните цени - ето ти браковете спаднали. Бракът е, обществена институция, управлявана не от волята на участниците. *Естественото* „предназначение“ зависи от *обществените* причини, които му стават все по-враждебни. Още днеска то е вече фикция за грамадно число хора, за тях то се е обърнало в *естествена* лъжа.

Какво става с това все по-растящо количество незадоволни? Половата нужда е наложителна и така или иначе тя трябва

да се задоволи. Мъжът с колебания или без колебания най-сетне се решава да прибегне към единствения път, който безобразното капиталистическо общество му отваря към проституцията. Но жената, освен самите жрици на продажната любов, треба да заглуши извора на „естественото си предназначение“ и така да съсипе своя организъм и да се състари предивременно. Ако тя се реши да прибегне до свободни сношения, повечето пъти по материална нужда или подлъстена от обещания, веднага минава за „развратница“ дори между другарките си, подложени на същите изпитания. А развратителят? - Той може да трие ръце и дори да се хвали с „херойството“ си. Броят на „незаконородените“ деца тъй силно расте, щото например в Париж една трета от ражданите деца са такива.

Продажният буржоазен брак, не в състояние да обгърне всички хора, намира своето допълнение в официалната проституция. Собствено тук разликата между тия две форми на съединяване се върти около срока за продаване на стоката: в първия случай тя се продава и става притежание за през целия живот, във втория - с нея се разполага несравнено по-късо време. Ние не можем да си представим капиталистическия свят без проституцията. Тя му е присъща като „необходимо зло“, а никак не е случайно явление. Без нея, както без религия и военщината, то не би могло да се крепи. Ето защо християнската държава я поддържа и регламентира.

[...]

И не е чудно, дето расте проституцията, когато мизерията е ужасяваща. Ниската плата иска добавъчен поминък. След продаване на работната си сила работничката отива да продаде и снагата си от нужда. В Берлин 70 на сто от публичните сащерки на работници и занаятчии. Да се устои на глада и на всевъзможните изкушения е може би по-трудно, отколкото да минеш под град от куршуми. Затова са просто гнусни охолните господа, които с морално възмущение и потръсване говорят за разврата, което впрочем не им пречи широко да си служат с него.

Опасностите от проституцията карат благомислещи хора да изказват най-благочестиви желаня. Едни искат да ги намалят с по-строгово регламентиране на публичните домове от властите, други - с пълното им запретиане. Едното средство

заслужава другото! И двете имат предвид само умекотяването на особно лошите последствия. Ами самото премахване на проституцията? То не може да стане при днешната наредба! Принудено безбрачие и гладна заплата ще дават материал на разврата, докато най-сетне социалната революция премахне наемното робство и така пресуши извора на злото.

IV.

Щом се касае до експлоатирането на женската работна сила, буржоата забравя, че „мястото на жената е домашното огнище“. Той никак се не съпротивя, щото жени да му работят. Напротив, той сам ги вика. По простата причина, че те му костват по-евтино и са по-послушни. Недостатъчната заплата на семейния глава разваля пролетарското семейство, и майка, и деца излизат навън да дирят и те прехрана. Никой се и не замисля, че това събаря християнския идеал за тихия семеен живот. Насякъде процентът, по който расте числото на нахлуващите в промишлеността жени, върви по-бързо от процента на мъжете.

Нашата индустрия също не е чужда за женския елемент. Напротив, заедно с детския труд той съставя нейната основа. Жените са подложени на най-безчовечна експлоатация. Те се изтощават от обхътване, повреждат се от пресилване, а пък трябва да бъдат майки на здраво поколение ... От къщни роби те се обърнаха в роби на капитала.

Значи ли това, че там трябва да им се забрани трудът в промишлените заведения? Ни най-малко! Ако можеше да се направи това ограничение, то не само нямаше да повърне работничките в някакъв рай, но още повече щеше да им влоши положението: те щяха да се заробят в още по-ниска стадия на капиталистическото производство - в домашната индустрия. Капитализмът поставя жената от пролетариата в грозна дилема: или експлоатация вън от къщи, или още по-грозна експлоатация в къщи.

Колкото пагубен да е наемният труд за женското здраве, но той е пълен с важни обществени последици за жената. Той ѝ създава материалната независимост от мъжа, следователно, почвата за нейното освобождение. В работнишката класа се изличава антогонизмът между мъжа и жената, за да се замести

с тяхната солидарност - против общия враг, експлоататорския капитал. Интересите на жената се сливат с интересите на цяла обществена класа, така тя става човек и борец. Гърнета, паници, лъжици и др., които ѝ изпиваха ума едно време, отиват на заден план. Едновременните ѝ духовни интереси не надминаваха махленските клюки, а сега тя се приобщава към духовния живот на борещия се за светлина пролетариат. В индустриалния труд, който я пороби на капитала, жената намира и условия за своето освобождение.

Преломът, който се извърши в положението на жената, е чреват с крупни последствия. Цяла революция тихо и незабелязано се извършва, която има велико историческо значение. Докато филистерите се занимават с култивиране на старите женски „добродетели“, плод на хилядолетното ѝ подчинение и видиотвяване, индустрията под носа им издърпва една след друга всички ония работи, които са се смятали изключителна принадлежност на жената в домашното огнище. Изработването на сапун, свещи, оцет, и др., преденето, тъкането, вапцването, плетенето, шиенето, колосването, прането, - всичко това е отнето от индустрията и се извършва вън от патриархалното огнище. Електричеството измиста грижите около борината или петрола, канализацията доставя вода, месенето е предоставено на хлебаря, дори готвенето в къщи се замества с хранене отвън. Индустрията лишава жената от къщна работа, и в това се крие пълното освобождение на жената. Материалните предпосилки за това освобождение са вече дадени, - де в зародишно, де в развито състояние. Треба да настъпи комунистическата наредба, за да се обърне тази възможност в действителност.

Същият прелом засегна и онази област, която се е сметнала за изключително поприще на жената, вродено, наследено от самата природа - възпитанието на децата. Днес и възпитанието е отнето от ръцете на майката, особено на работничката. Може ли да се мисли за някакво възпитание, когато фабричната свирка вика майката рано на работа за през целия ден, за да я пусне вечерта грохнала, без желание, сили и време да се отдаде на възпитанието? Но работничката няма възможност да повери възпитанието на децата си на други възпитатели, и те рас-

тят на своя глава. Обаче, възпитатели - отделни лица и заведения - чакат със своите услуги. И възпитанието се е отделило в особно занятие. Детските ясли, градини и забавачници поемат децата от най-малка възраст, за да ги предават по-горе по стълбата на възпитанието и образованието. И това възпитание се извършва не вече от майката и даже не само от жени, а от хора чужди и от мъже. Няма защо да се жали за това диференциране на възпитанието в отделна професия. Ако всяка работа си иска майстора, то възпитанието, тази толкова деликатна и сложна работа, несъмнено ще се извършва несравнено по-добре от специалисти, отколкото от всяка една майка, която може и понятие да няма от възпитание. И тука материалната предпоставка за пълното освобождение на жената е създадена, - чака се само освободителният комунизъм, за да приведе на дело.

Въобщезказано, всестранният преврат в производството и последвалият от него прелом в положението на жената рачистият пътя за бъдещата свобода на човешкия род. И семейството, което досега е било просто една стопанствена, една икономическа единица, с повдигането на жената, с нейната материална независимост, с развитието на нейното човешко достойнство, ще добие най-сетне - при комунистическо общество - възможност да се обърне в един доброволен и полюбовен съюз на хора равни и свободни, в една морална единица.

V.

Ако „женското предназначение“ замлъква при *индустриалния труд на пролетарката*, то веднага изпъква, щом се докосне работата до труда на *жената от буржоазните слоеве*, до опитването на последната да навлезе в *свободните професии*. Тук именно женският въпрос се явява в своята специфична форма - като *борба междуполова*. Мъжете от буржоазията се явяват против женското равноправие просто по егоистични сметки: да не дохожда нов конкурент в онези области, дето те боравят. Но никога в обществените борби егоистичният интерес не изпъква гол, той винаги се облича в одеждата на общественото благо и на науката.

Семейството щяло да се развали! Като че ли то вече не се развали зарад пролетариите. Но това разваляне бе в интереса

на буржоазията - и тя мълчеше тогава. Жената щяла да манкира призиванието си! Но кой може да реши, какво е женското призивание? За де се реши този въпрос, трябва предварително да се предостави пълна свобода на жената във всички професии: която ѝ е „по призиванието“, тя нея ще прегърне, а от другите ще отхлуе. Да ѝ се забранява туй, което не ѝ било по „природата“, не е ли безмислено? Щом не ѝ е „по природата“, тя сама ще го зарече. Или то, запретеният плод, пада малко нещо „по природата“ ѝ? Тогава защо да ѝ се забранява? Дали защото не отговаря на „природата“ на мъжете от буржоазните слоеве?

Но „науката“ доказвала неспособността на жената. Коя е тази наука? Гнусният „опит“ - умът на глупците ли? Традицията ли? Разбира се, когато с векове жените се държат под плоча, когато системно те не се допускат в обществения живот, в царството на науките и изкуствата, те не ще могат да се отличат там, те ще покажат „неспособност“ на тия поприща. Но тази „неспособност“ съвсем не им е вродена, а просто принудена. И все пак, въпреки тежкия натиск, много жени са се подигнали и вписали имената си в историята.

Пък и въпросът не е за херойство в обществената, научната, литературната област, не е за гениалност, която въобще е рядко явление. Могат ли жените да бъдат полезни в тия области, могат ли да им се отдадат със старание и сръчност? Ето де е питането! А несъмнено отговорът треба да бъде положителен. Практиката на пионерките вече го е доказала. И струва ни се, ще бъде блъскане в отворена врата, ако земехме да доказваме на нашия четец надълго и широко, че жената е човек с мозък и нерви от същата направа като мъжа. Може тези доказвания да са нужни - и те навярно са нужни - на много и много още хорица, оплупи в традицията на миналото. Но пък такива хора няма и да похванат нашата книжка.

Далеч от нас е абсурдната мисъл да приравняваме половете напълно откъм всяка една страна. Самото това, че те съставят два *различни* пола, ни казва, че те не могат да бъдат напълно *еднакви*. Само, че ние питаме: различията дават ли право на единия пол да господства над другия и сетне защо именно мъжкият да държи тази привилегия, а не например женският пол?

Човечеството ще спечели твърде много, когато и жените се ползват с еднакви на мъжките права и така захвърлената до днеска негова половина дойде да сътрудничи за неговия прогрес. Досега тя е била *спъващ баласт* - касае се да се обърне в *активен деец*.

Като не могат да оборят значението на женското освобождение, противниците му са се опитали да го *осмеят*. Тази е същата тактика, с която си служат нашите противници при известна стадия на социалистическия развой. И тя действително помага пред просмуканите с филистерски, еснафски предразсъдъци хора, дори когато те минават за обществени дейци с крайни тенденции. Всяко разпиляване на тия предразсъдъци по женския въпрос те смятат гевезелик, макар инак да са доста крайни демократи, дори със социалистическа боя. Без да отричат равноправието - като синове на свободолюбив век - у тях то приема една незаконна форма; тъй като за какво е притумкало то, щом семейният кът е истинското място на жената, вследствие анатомичните и физиологичните особености на нейния организъм? За тях жената представя палма в пустинята, под благодатната и сладостна сянка, на която мъжът бърза да склони уморена глава. След всичко казано до тука излишно е да оспорваме тези достойни за персийския шах възгледи - „научни, безпристрастни, сериозни, не зевзешки“.

VI.

Положението на жената никога не е било розово, и все пак женският въпрос е съвременен въпрос. Колкото онеправдана да е била жената, особено жената от потиснатите класи, но докато нейният свят се е ограничавал със семейното огнище, женски въпрос е нямало. Той е рожба на онази революция в производството, която изтръгна жената от къщи и я тласна навън, сама да си дири препитанието. Икономическата революция направи прелом и в положението на жената. Като разчупи тесните рамки на нейния затворен в семейството живот, тя постави пред нея трудната задача, във вихъра на широко разстилящия се живот, сред необузданата борба за съществуване, сама да промишлява за себе си, а може би и за семейството.

Каквито елементи и да се присъединяват по-сетне към женския въпрос, неговите корени се крият в областта на икономиката.

Жените от разните обществени положения различно отговориха на новите нужди. Докато за жените от богатите класи въпросът се разрешаваше с придобиване правото на наследяване и собствено притежание и управляване на имоти, за жените от долните класи се разтвори цяло поприще на борби и страдания.

За жените от работнишката класа нямаше друг изход, освен да придружат мъжа в работата му, да се предадат и те на индустриален труд. Притежателката на средствата за производство, буржоазията, която твори и изменя закони и нрави, нямаше нищо против индустриалния труд на жената. Напротив, за нея той бе желателен, защото идеше да увеличи конкуренцията между предлаганите работни ръце и така да намали тяхната цена, работната заплата. Незабелязано се промъкна жената в промишлеността, без да срещне решителен отпор от която да било страна.

Не така лесно си проби път в новия свой мир жената от дребната буржоазия, положението на която я тикаше към интеллигентските, свободните професии. Тя срещна силна съпротива от страна на бъдещите си колеги, - мъжете в тия професии, - които се бояха от нейната конкуренция. Ревниво те охраняваха тия професии за себе си. Те работеха за създаването на всевъзможни пречки за жените било още при тяхното обучение за тия професии, доста дълго, трудно и скъпо, било при тяхното практикуване. Онова, което обикновено наричат женски въпрос, се върти главно около борбата на жените предимно от дребната буржоазия за равноправно заемане на интеллигентските професии. Тука се води най-ожесточената идейна и практическа борба, тука със специалната тази цел се основават женски съюзи, създаде се значителна литература, заговори се за женски въпрос, създаде се женското движение, феминизмът.

Както никое що годе значително обществено движение, така и женското движение не може да бъде освободено от клеймото на класовите интереси. Какъв класов отпечатък носи феминистическото движение? Буржоазен или, по-точно дребнобуржоазен. Както по интересите, които се представляват от

феминистическото движение, така и по състав и идеология, то е движение на жените от „средните класи“. Класовият характер на това движение не може да се скрие зад расъжденията за жената въобще и за равноправието на всички жени с мъжете. Личността въобще, която буржоазните философи преди революцията искаха да освободят, на дело излезе буржоазната личност. Равноправието на жените, за което се бори феминистическото движение, е преди всичко и главно равноправие в труда, а това искане на дело ще излезе равноправие в труда с мъжете - на жените от „средните класи“, защото тъкмо те се нуждаят от него: жените на най-богатите класи не се нуждаят от него, понеже има доста пролетарии да се трудят за тях, а жените от пролетариата вече се ползват с „равноправие“ в труда:

Феминистическото движение, като движение на жените от „средна ръка“, е най-сгодно за притъпяване на класовите противоречия. Както в политическите борби дребната буржоазия представлява фокуса, в който класовите изпъкналости се изглаждат, така и в движението на нейните жени намират благодатна почва проповедите за безкласовата, извънкласовата, свръхкласовата борба. Феминистките викат жените като жени, и нищо от тяхната политическа боя, и им проповядват повече. Те игнорират техния класов произход само феминистка идеология. Може би, те самите не разбират, че тяхната идеология не е безпочвена, че тъкмо тя вече представлява една класова идеология, - идеологията на жените от интелигенцията, дребната и средната буржоазия.

Щом е ясен класовият характер на феминистическото движение, то в него няма място за една комунистка. Какво ще прави тя в един чужд за нея свят? Ако има благородното желание да работи за социалистическите си убеждения, тя не е избрала подходната почва. Нашата индустрия в голяма степен се издига върху женския и детския труд, а колко работнички имаме спечелени за нашето дело, за да си позволим разкоша да пилеем сили за яловата пропаганда между безплодните за комунизма смоковници на феминизма? С голи приказки не се изменя буржоазния характер на феминизма, а докато си остава буржоазен, той не може да възприеме комунистическия идеал. Ако се допусне об-

ратното, защо да не се допусне, че и другата половина на буржоазията - мъжете - ще се убеди един ден в комунизма.

Не е ни най-малко едно нещастие за нас, дете женския съюз не може да се спечели за комунизма. Жените на пролетариата нямат нужда от него. Те, както вече казахме, имат по-друга задача от задачата - да се борят против мъжа. Техният враг не е мъжът, а капиталистът, безразлично в панталони или в рокля. Техният другар в борбата не е феминистката, която, поради класовите си предразсъдъци, а може би и по положение, е поддържница на частната собственост, а следователно и на експлоатацията; - техният другар е мъжът-работник, другар, който заслужава пълно доверие, защото той първи е започнал борбата против експлоатацията, защото той страда еднакво с нея и има нужда от нейната подкрепа в тази борба. В работнишката класа страданията на жените не произхождат от половото неравноправие, а от мизерията. Причината на мизерията, обаче, не е господството на мъжкия пол, а господството на капиталистическата експлоатация. Тук гнетът потиска еднакво мъжа, и жената, и детето. Пред експлоатацията на капитала е изчезнал половият антагонизъм между работничка и работник и се е сменил от солидарността в цялото море на труда, мъже и жени, от класовата пролетарска солидарност.

С какви тежки страдания е изкупуено правото на работничката да се бори редом с работника! Първото последствие от нейното „равноправие“ в труда бе разрушаването на семейството. Сетне, изтощаване от работа, израждане на поколенията, конкуренция на мъжа и общо влошаване на живота. Капиталът призна нейното „равноправие“ само защото то му бе изгодно. Женската работна сила е по-евтина от мъжката. Жената търси промишлен труд в много случаи като занятие спомагателно в издръжката на семейството, като помощница на мъжа; от друга страна, неупражнена в борба, нейната съпротивна сила е съвсем незначителна и капиталът вижда в нея безропотна робиня. Ето защо женската заплата е много по-ниска от мъжката. Изгодите на капитала се изкупиха с най-жестоката експлоатация на работничката. При това, женският организъм, вследствие на неговата анатомическа направа и физиологически отправления, трябва да се пастри повече от мъжкия; а

безграничната експлоатация двойно го съсипва. И така убива майката, убива детето, създава хилави поколения.

Но, както вече казахме, това не значи, че комунизмът иска забраняване на женския труд въобще. Не запретиаване, а неговото освобождение, наравно с мъжкия труд.

Като оставим настрана материалната необходимост от женския труд, стига да се направи не тъй убийствен за здравето, - ние вече разгледахме неизмеримото социално значение на намесата на жената в индустриалния труд. Ако днеска той носи заробване на жената, утре той неизбежно ще докара нейното освобождение. Той и днеска още не носи само робство. Негов спътник е подигнатото човешко достойнство на жената. Ние, мъжете, които още от деца сме предоставени на собствените си сили, мъчно можем да разберем, какво унижение за жената се крие във факта на нейната икономическа зависимост и защо тя тъй страстно ламти и тя да стъпи на собствените си нозе. Индустриалният труд дава икономическа независимост на работничката, - каквато въобще е възможна в рамките на капиталистическото робство, от каквато се ползва сам работникът.

До сега домът е бил цял свят за жената. С вмъкването ѝ в поминачния труд, светът става дом на жената, както е бил за мъжа. При по-предишната затвореност на жената нейните умствени интереси са били съвсем ограничени. Тази ограниченост и дребнавост съставляват и до днеска една важна пречка за въвличането на работничките в комунистическото движение. Но полека-лека те изчезват, благодарение на новия живот, на участието на жената в поминачната дейност.

ИЗ „ПРОЛЕТАРСКОТО ЖЕНСКО ДВИЖЕНИЕ“*

Д. С. Попов.

Претенции на буржоазния феминизъм да представлява интересите на жените от Всички класи.

Ние, социалдемократите, за разлика от дребнобуржоазните политикани, се придържаме о максимата, посочена от Ласаля, какво делото на прогреса върши не онзи, който се стреми да примири противоречията, що се срещат в обществото, а онзи, който като подчертава тия противоречия, показва тяхната непримируемост и по тоя начин поставя рязка граница между обществените класи. Съгласно с тая максима постъпваме ние също, когато изследваме женския въпрос и женското движение.

Във всички страни с капиталистическо производство съществува женско движение, което си поставя за цел да извоюва политически и граждански права за жените. Такова съществува и у нас. Всички различни течения на това женско (феминистическо) движение се сходят в едно, а именно, че търсят привърженици на своите програми и възгледи между всички жени, безразлично към каква класа принадлежат те, и претендират, че целта на тяхната борба е освобождението на жената изобщо, безразлично от коя класа е тя. Пропагандата на това буржоазно женско движение е добила известни успехи и всред пролетарките в някой страни, а на първо място в Англия. У нас госпожите-феминистки също правят усилия да добият влияние всред работничките.

Е добре, ние заявяваме, че когато госпожите-феминистки от всички страни твърдят, че женския въпрос е еднакъв и трябва да се разрешава еднакво от всички жени, безразлично към коя класа принадлежат те, и че следователно и пролетарките трябвало да се наредят под тяхното знаме за добиване на права изобщо за жените, в борба изобщо против мъжете, - ние

* Д. С. Попов. Пролетарското женско движение. София, 1915, 6-7, 14-15, 27-33.

заявяваме, че това поведение на госпожите от феминистическото движение е напълно еднакво с поведението, което буржоазията, през време на борбата ѝ против феодализма и неограничената монархия, е държала спрямо другите потиснати класи, като е твърдяла, че тя защитава не само своите класови интереси, а и интересите на всички тия потиснати класи, включително работническата класа. Ние твърдим, че както буржоазията през казания период използва за целите изключително на своята класова борба помощта на другите класи, така днес феминистките с позива си изобщо към всички жени се домогват да използват за жените буржоазки, а изобщо за буржоазната класа, помощта на жените от другите класи, а главно, тая на пролетарките. Това наше твърдение аз ще се помъча да обоснова, - аз ще се помъча да посоча, че пропастта между буржоазното женско движение, известно под името феминизъм, и пролетарското женско движение е тъй непроходима, както изобщо пропастта, която дели две обществени класи, от които една-та експлоатира и живее на гърба на другата.

Според феминистките, както изобщо според привържениците на идеалистическото схващане на историята, правата, към които се стреми жената днес, не са права от обществен характер, права, които са породени и посочени от общественото и икономическо развитие, а права естествени, т. е. такива, съществуващи и реализирането, на които не стои в никаква зависимост от казаното развитие, които принадлежат на жената, за това просто, че тя е жена, човешко същество. Както виждате тоя възглед е удобен за ония, които се стремят да отстранят всички поводи за разногласия между жените от различните класи, и които търсят да обединят всички тях в една обща организация, за това само, че всички са жени. Тоя възглед, разбира се, не ни обяснява, защо за масово женско недоволство, за женски искания спрямо общество и държава, за женско движение изобщо, започва да се говори едва преди 100-150 години.

I...I

Положението и стремежите на жената от буржоазната среда.

Дотук, чрез метода на марксизма, ние намерихме общите основи, върху които е изникнало недоволството на жената изобщо и стремежът ѝ за извоюване на права, без да правим различие между жените от различните класи.

Същият метод, обаче, ще ни покаже, че недоволството на жените от различните класи и техните стремежи към права не може да бъде обхванато от едно общо и единно женско движение.

И действително, в какво, по-подробно, се състои новото положение на жената от средата на средната буржоазия и на буржоазната интелигенция? Тя страда от общата несигурност в положението на хората; тя е принудена да помогне със своя труд за посрещане разноските на семейството; при все по-голямото намаляване на женитбите, тя е длъжна да помисли за себе си, като спечели нещо за зестра или се пригответи да прекара сама, без дружеска подкрепа живота си, - но трудът, на който ще се отдаде тя, за да разреши всички тия задачи, не е, разбира се, черният пролетарски труд; тя се стреми към така наречените образовани занятия: адвокатство, съдийство, чиновничество в обществени учреждения, изкуство, писателство и пр. Много от тях, обаче, са недостъпни за жената, защото конкуренцията в средата на мъжете и без това е достатъчно голяма, та те са поискали да отстранят от нея жените. А мъжете достигат тая цел още по-сигурно, като изобщо отнемат на жените правото да посещават онези учебни заведения, в които се добива подготовка за някои от казаните занятия. Осъдена да се грижи сама за себе си, жената от буржоазната среда е заинтересувана да може свободно да упражнява и търговия, нещо, което е свързано с ограничения в много законодателства; тя е заинтересувана да получи от наследството, що се е открило, равен дял със своите братя.

От всичко това се види, че борбата на буржоазната жена е, в същност, борба против привилегиите на буржоазния мъж, борба за равноправие с мъжа.

И политическите права, към които се стреми буржоазната жена, ще бъдат употребени първоначално именно за борба против мъжа.

Буржоазният феминизъм против пролетарското женско движение.

Тоя извод, който ни се налага от изучаването икономическото положение на пролетарската и буржоазната жена, намира широко потвърждение от практиката на феминистическото движение в напредналите западно-европейски страни.

Както казах и по-рано, феминистическото движение в Англия влачи подир си една значителна маса работни пролетарки. Въпреки това, обаче, то не само дава подкрепа на работническата борба за подобрене положението на работничките, но се бори за едно *ограничено* избирателно право за жените, което от съзнателните работнички се нарича не женско, а *дамско избирателно право*, тъй като то засяга само госпожите с известно имотно състояние, а най-голямата част от пролетарките оставя в досегашното безправие. Разбира се, че английските феминистки намират оправдание за това си поведение. Те казват, че се борят за *равноправие* на жената; че в Англия не всички пролетарии-мъже имат избирателно право; че те искат избирателно право за жените под същите условия и при същия имотен ценз, който е предвиден за избирателното право на мъжете. В същност, обаче, еднаквите условия и еднаквия ценз, приложени по отношение на жените, дават за пролетарките твърде плачевен резултат, като се знае, че те в Англия, в своята маса, получават заплата, която е равна на 1/3 или най-много на 1/2 от мъжката работническа заплата.

Ето защо по думите на депутатата Артур Хендерсън, които са цитирани в казаната книга на другарката Клара (1еткин: „Ограниченото женско избирателно право е отявлено класово право, защото то веднага ще удвои гласовете на имотните, докато тя на работниците увеличава само с около една десетина“). А интересите на работничките изискват, щото всички

ме, без разлика на заплата да получат изборно право, че даже онези с ниска заплата трябва да го получат с толкова по-голямо основание, защото тъкмо тяхното тежко положение изисква бързо и радикално подобрене. А то ще каже, че работничките не могат да се задоволяват с препоръчваната от феминистките реформа, даже ако тя може да снабди с избирателно право тъкмо такова число работнички, каквото число работници днес имат избирателно право, - че, значи работничките са заинтересувани в прокарването на такова избирателно право, което да засегне всички работници и работнички, без разлика на заплатите. Но някои английски феминистки твърдят, че гледат на ограниченото избирателно право като на естествен предварителен етап към всеобщото избирателно право за всички жени. Това твърдение се разбива в практиката на същите феминистки, които макар добили избирателни права за общините и графствата, не вършат нищо, за да разпрострат тия права и върху по-бедните си „сестри“, а спокойно използват привилегированото си положение във вреда на последните. Същото се наблюдава и в Норвегия, дето дамското право е извоювано с усилията на пролетарките. Но има феминистки, които не намират за нужно да крият побужденията си. Така, някоя важна Леди Knightley открито заявила, че разпространението на избирателното право само върху жени, които плащат данаци и налози, щяло да отстрани необходимостта от всеобщото избирателно право, което било една истинска опасност! - И тъй: избирателно право само за имотните жени и засилване политическото положение само на буржоазията - ето в края на краищата домогването на феминистическото движение. Тоя негов буржоазен характер е почнал, за щастие, да става ясен и за английските пролетарки, някои от водителките на които, например, другарката Монтефиоре, с възмущение са напуснали редовете на феминизма и с пълно познаване на неговата природа организират работничките за борба против него и против цялата буржоазна наредба, под революционното знаме на социализма.

ния; някои от тях не смеят да дадат ясен и категоричен отговор на въпроса, искат ли да се разпростре избирателното право и върху пролетарките, а ония, които след дълго бавене и под

натиска на критиката на пролетарското женско движение, са се обявили за всеобщото избирателно право, вършат на практика всичко, за да докажат, че малко се възхищават от него. Най-многого, до което са стигнали те, то е да задължават своите членки да взимат живо участие в изборите, без обаче, да посочат, че подкрепа може да бъде дадена само на такава партия, която от всеобщото изборно право за жената е направила свое програмно искане. Такава партия, в Германия е, впрочем, само работническата социалдемократическа партия, а госпожите феминистки, както всеки може да предполага, никога не са дали предпочитание на неин кандидат, напротив, доколкото се знае, те в Хамбург през 1903 година са посмели да поддържат либералния кандидат даже против Бебеля, който безспорно беше най-дълбокия познавач на женския въпрос и най-пламенния и талантлив защитник на женските права и свободи.

За да не засилят позицията на социалдемокрацията, госпожите феминистки са се разсипвали в агитации в полза на лица, които, ако не са отявлени противници, то във всеки случай, не се много интересуват даже от *буржоазното* женско движение.

впрочем, има и такива водителки на женското движение в Германия, които не считат, че буржоазните им интереси са достатъчно защитени, като се посъветват отделните членки да гласуват за кандидати от която и да било партия и за това те изрично препоръчват да се работи против социалдемократическите кандидати. Така, Г-ца Хайман, в своя реферат, държан на един феминистически конгрес в Берлин през 1905 год., е казала, че буржоазните жени не могат да подпомагат и участвуват в класовата борба на социалдемокрацията.

У нас съществува от дълги години насам организация, наречена „Български женски съюз“; трябва да предполагаме, че тя ратува за права на жените; но по твърденията на нова една, която биде образувана от отцепници от старата организация - организация феминистическа, цели 2/3 от състава на тая последната били даже против равноправието в буржоазния смисъл на думата, т.е. против изравняването на жената с мъжа в политическо и гражданско-правно отношение.

Чак напоследък Българския женски съюз почва да се занимава по-сериозно с равноправието, само че страхът от него е

тъй голям, че на конгреса, държан в Търново през пролетта на 1912 година, една от неговите ораторки все пак ограничава обществено-политическата дейност на жената с участието ѝ само в общините. Не са, разбира се, тия почтени госпожи, които биха се занимавали с избирателното право на пролетарката.

Новата организация, която се нарича съюз на „напредничавите жени“ или „съюз на равноправките“, като мотивира своето създаване с това, че старата организация не работела достатъчно за равноправието, поставя за своя цел, - „извоюване на пълни граждански и политически права на българката“. Чистият буржоазно-феминистически характер на тая цел и буржоазният начин на схващане, който отличава организацията, доказват, че последната не ще се отклони от интересите на буржоазната класа и значи, при първия сериозен случай за извоюване права и за работничката, тя ще вземе позицията против нея. Нека не забравяме, че описаното преди малко противоположностно поведение е усвоено и от такива германски феминистически организации, които формално признават необходимостта от разпространение избирателното право и върху пролетарката. Кое то ще каже, че лозунгът даже тържествено признат и написан върху книга, отстъпва пред класовия интерес. А аз казвам, че ние можем и сме длъжни да учим от историята на развитите западно-европейски народи, защото тя е нашата история за най-близкото ни бъдеще, когато диференцировката на класите ще стане по-ясна и борбите между тях по-живи. Впрочем, намеренията на българската равноправска организация прозират от стремежа ѝ да дискредитира социалистическата партия, чрез твърдението, че тя не проявявала нужния интерес към правата на жената.

Буржоазният феминизъм против пълното освобождение на жената.

Ние видяхме, че общественият характер на труда, на който трябваше да се отдаде жената, благодарение на капиталистическото производство, доведе същата до съзнанието за

нейното безправно положение и я принуди да започне борба за освобождение от това положение.

Видяхме, че целта на борбата, подета от жената из буржоазията, е добиване равноправие в политическо и гражданско-правно отношение. Ако си представим, че това равноправие е постигнато, буржоазката, разбира се, не ще се спре, а ще продължи да участва активно в политическия и обществен живот, но, разбира се, не вече против мъжа-буржоа, а заедно с него, за да стабилизира и увековечи съществуването на буржоазното общество, значи, на капиталистическия начин на произвеждане. Това ще каже ли, обаче, че с постигане на гражданско-правното и политическо равноправие, буржоазната жена действително би се освободила от всяка обществена и социална зависимост от мъжа? Ще каже ли, че в рамките на днешното буржоазно общество, поне буржоазната жена, може да достигне положението на член на обществото тъй же свободен, какъвто е мъжа? Ще каже ли, че политическото и гражданско равноправие на буржоазната жена означава пълно разрешаване и следователно - изчезване на женския въпрос поне за нея? Не, разбира се! Казаните правдини безспорно ще донесат известно подобрене в положението на буржоазната жена; но независимо от това, че туй подобрене ще засегне само една малка част из средата на буржоазните жени, все таки, очевидно е, че не ще се внесе и най-малка промяна в онова положение, което се състои

в туй, например, че един страшно голям процент от жени, годни за женитба, остават през цял живот неомъжени, а от тоя грозен недъг, който е свързан с най-плачевни последствия за жената, буржоазката страда толкова, колкото и пролетарката, а може би и повече. Очевидно е, че бракът за най-голямата част от тези, които успеят да го сключат, не ще престане да бъде парична сделка, а наедно с това да означава робство или фактическа проституция за жената. Очевидно е също, че въпреки новата форма на труда на жената, най-голямата част от омъжените буржоазни жени все пак ще си останат в предишната материална зависимост от съпруга.

Проституцията казахме, че взема своите жертви главно из средата на жените от работническата класа. Обаче, отвратителната забава, която тя доставя на буржоазния мъж, става

за сметка на гордостта и семейното щастие на буржоазната жена, и В тоя смисъл последната е живо заинтересувана в нейното премахване. А тя нито най-малко не ще намалее с постигането равноправие за буржоазната жена.

Всичките тия мрачни страни в положението на жената могат да бъдат премахнати само наедно с частната собственост, - наедно с моногамната фамилия, която, както видяхме, е тъй интимно свързана с частната собственост, - наедно, значи, с премахването на самото буржоазно общество. Ще каже, пълното освобождение на буржоазната жена, както изобщо на жената, може да стане само с освобождението на работническата класа от капиталистическата експлоатация, само с вдвояването на социалистическото общество, което е целта на класовата борба на пролетариата.

В тоя смисъл женският въпрос е само част от големия социален въпрос в днешно време. Ако, при все това, буржоазната жена съставлява организации, които все повече се насочват тъкмо против освободителната класова борба на пролетариата, - които все повече се превръщат в крепители на днешния буржоазен обществен строй, това ще каже, че буржоазната жена е готова да се примири с позора на днешната своя полова мизерия, стига само да заварди привилигираното си класово положение, свързано с господството на собствената ѝ капиталистическа класа. Това ще каже, че в нейните очи, класовия интерес е по-скъп от половия, че и в тая област господстващ и определящ чувствата, мислите и целите, - изобщо цялата психология, - си остава пак класовия интерес.

То ще каже още, че промяната в характера на труда на буржоазната жена, която настана с развитието на капиталистическото производство, способстваше, наистина, щото същата да дойде до съзнание за безправното си и робско положение и да добие стремеж към премахване на това безправие. Но качеството ѝ на член от господстващата капиталистическа класа подхранваше противоположни тенденции, и благодарение на тоя вътрешен конфликт буржоазната жена се развива в едно половинчато, негодно за възвишени пориви и беззаветни борби същество. Освобождението на жената, прочее, включително на буржоазната жена, не може да бъде дело на последната.

IV. АКТИВИСТКИТЕ НА ЖЕНСКОТО ДВИЖЕНИЕ ЗА СЕБЕ СИ

ЖЕНСКОТО ДВИЖЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ И БЪЛГАРСКИЯТ ЖЕНСКИ СЪЮЗ*

Д. Божилова-Патева

Основанието на съюза и първичното схващане на задачите му; еволюция в разбирането същността и принципите на една съвременна женска организация; VI-ят конгрес на женския съюз.

От седем години у нас съществува една женска организация - Български женски съюз, а още повече години сред другите обществени явления живо изпъкна и женското движение; но нито едното, нито другото са обърнали сериозно върху си общественото внимание. Може би затова, защото това движение не е насочено направо към политическо преустройство, защото тази организация не прави голям шум около себе си, или пък защото за жената изобщо се задоволяват само с едно леко махване на ръка, или с някоя пикантна карикатура; но фактът е, че не е възбуден до сега сериозен интерес към делото, което изтъква и поддържа съвременната наша жена. Много по-маловажни, па дори понякога и празни, работи из нашия политико-обществен живот, които минават като буря, извикват обществено размърдване, спорове, събрания. Но едно тихо явление, което мълком готви преврат в положението на жената, а от там и в много клонове на общественото устройство, минава незабелязано; една организация, която без шум поема делото на това движение, остава за дълго безинтересна, дори неизвестна. Впрочем, ние жените в една епоха на бързо преживявани факти,

* сп. Демократичен преглед, г. V, 1907. № 7, 714-720.

ние едва можем обикновено да се справим със самите факти, за да имаме време за едно спокойно умозрение над тихи и подмолни движения, които се зараждат изпърво глухо в недрата на обществото, за да се проявят бурно един ден и чак тогава да обърнат вниманието ни. Когато от век и половина насам в Англия се развиваше и крепнеше женското движение, когато през това време английската жена работеше над себе, приготвяваше се, откриваше училища за своята подготовка и навлезе масово в областта на обществения труд, - до когато ставаше всичко това, никой не обръщаше сериозно внимание на това движение и защитителните речи на Миля за правата на жените се посрещаха с насмешка, от една страна, със силен протест - от друга. А днес, когато всичкият този процес е извършен и в обективния живот, и в психологията на напредничавите хора, когато подготвената английска жена не може повече да търпи над себе си и пред себе си похлупката на стари и неподходящи за днешното време закони, когато не може да понася повече необоснованото с нищо нейно ограничение и изнесе на площада своя протест, когато накипялото недоволство избухна в демонстрации - едва тогава се заговори за борбата на английската жена - тогава, когато финалът настана, когато проявените навън факти отвориха очите на всеки проходящ. И тогава всички отживели моралисти, всички сериозни подпори на днешното обществено устройство възнегодуват против женските искания, женските демонстрации, които не държат сметка, че фактическата еволюция се е вече извършила, и че нарастнала-та психология не може да търпи едни негодни форми и се опълчва против тях.

У нас от десетилетие и повече се зароди тихо и се развива мълком, но бързо, един чувствителен преврат в положението на нашата българка. Едно поколение само съзира началото и края на този преврат - толкова бързо се развива той. Къде останана нашата недавнашна баба напълно подслонена под домашния покрив, всецяло ангажирана в домашното производително стопанство, сигурна, че със своята специална женска подготовка може да просъществува в собствения си дом? От тази

наша баба изкочи неспокойна внучка, която се усети без почва в своя дом, дето изгуби своята производителна работа, и тя се хвърли, или нахвърля навън - в областта на извъндомашен труд. Преди петдесет години само в България нямаше нито една жена, която да се занимава вън от домашното огнище и с работа, която не влиза в кръга на „женското предназначение“ - специалното домакинство. Днес, след петдесет години, в гюлето на обществения труд у нас работят повече от 2000 учителки, толкова и повече дори в различните индустриални предприятия, заведения и ателиета, стотици лекарки и акушерки, чиновнички в телеграфа, пощата и телефона, голямо число в магазини и бюра, още по-голямо число ангажирани с дребна професионална работа у дома на парче. А броят на тези жени, заети в извъндомашен труд, би бил много по-голям, ако не съществуваха известни препятствия. Женската извъндомашна работа се смята още за конкуренция на мъжкия труд и настъпване изобщо на мъжките права и затова се поддържат всички ограничения. Специално „женско“ образование и възпитание, недостъп към професионалното и висшето образование, стеснителни постановления, които ограничават жената в свободния избор на трудова област, барикади велики от непобутвани предразсъдъци - всичко това задържа свободния излет на момичета и жени в по-широки области на труда. И все пак, въпреки тези препятствия, момичетата от бедното съсловие, тези от средната класа - всички почти са ангажирани сега в работа за своето просъществуване: първите - главно в работничеството, вторите - в дребните интелектуални професии. Същото стремление обладава вече и в момичетата дори от по-заможното съсловие у нас, защото поради особното икономическо положение на жената и там тя не е сигурна, че навеки може да остане господарка; и от друга страна, самостоятелната професия за нея се явява средство за индивидуално освобождение от гнета на мъжа, който гнет там особено цари. Нашите селски момичета и те не са сигурни под бащина подслон, въпреки това, че земеделието, селското стопанство изобщо, изисква работни ръце и би трябвало да ги задържи около семейния кът. Нашето земеде-

лие и днес още не е тъй разбито в интензивно и културно отношение, че да създаде повече работа и повече доходи за многобройните семейни членове; а онези стопанствени клонове, които най-много биха прилегли на жената по своя домашен характер - те не са никак развити. Бедността и поскъпяването на живота изпращат селските момичета от идилията на природата в дъното на градския живот за в домашната прислуга, или в някакво индустриално заведение.

С една дума - ние сме пред прага на едно ново явление: нашата българка върви след стъпките на своята западноевропейска сестра и от ограничено домашно същество, протезирано, от една страна, угнетявано, от друга, става малко или много, постепенно, обществен човек с по-широки стремежи за дейност, с по-високи полети за индивидуално развитие. Към това я подтикват общественно-икономични причини, изисква го историчният ход на нещата и не може да се мисли, че е възможно, или че трябва да се спре това явление. Нам остава само* да го изучаваме, да го разглеждаме, да го подпомагаме в добрите му страни, да смекчаваме кризиса, който придружава всяко преходно положение.

Това явление стресна българката, разбуди нейния ум, импулсира нейния дух. Пред нея се представи ново положение, за което тя съвършено не беше подготвена със своето "женствено" възпитание, със своето едностранчиво образование, със своята подготовка за „специалното“ си призвание.

И като най-естествен резултат от това стрескане, от това разбуждаме се появи у нея подем, стремеж да придобие пообширни познания. И понеже липсваше една уяснена идеология върху това явление, която да ръководи и тези, които изискват, и онези които уреждат, цялата дейност в това отношение се проявява само в търсене, налучкване. Първите заявления от недоловеното още женско движение бяха за реформи в девическите гимназии и допускане жената в нашето висше училище. И правиха се, и сега се още правят, много реформи на реформи в отделните пунктове, а не в основата, не в ръководното нача-

ло. Липсваше всякаква система. Докато законодателят се занимаваше с реформи в гимназиите, предявявани от жените под тласъка на нуждата да придобият по-солидно образование за използване в живота, в същото време същият законодател създаваше закон за възбрана на омъжените учителки да учителствуват, т. е. да просъществуват самостоятелно. А висшето училище се откри под напора на същите предявявания, за да се закрие без всяка причина след няколко години. Вижда се, прочее, че правените постъпки и отстъпки не са направени въз основа на едно дълбоко разбиране и в хармония с нуждите, които ги предизвикват, та и да се стабилизируют, докато последните траят, но правени са така, просто повърхностно, за да се даде нещо, което може да се обезцени с друго противно постановление, или пък да се отнеме на другия ден.

Същият стимул извика жените в обществена дейност помежду им. Съществуващите отпреди освободителната епоха женски дружества с родолюбив характер се възобновяваха, основаваха се други нови. Чувствуваше се нуждата да се помогне на жената и те се организираха да ѝ окажат малка просвета, малко благотворителност. Разбира се, и тук липсваше ясно разбиране, защо е всичко това, но все пак и едните и другите изиграха важна роля. Просветителните дружества, ако и да не даваха една системна просвета, създадоха подтик за самообразование, което е тъй необходимо, за да подготвя личността към разбиране обществените веяния; а благотворителните помагача на бедни момичета да добият образование и подготвяха интелигентни жени. Преките резултати, които даваха едните и другите дружества, са нищожни, но те имаха друго много важно значение: те събудиха общественото чувство у жената, у онази жена, която бе свикнала само между четирите стени и ѝ откриваха обществени функции, каквито законите не ѝ позволяваха.

При такива условия се основа Женският Съюз. От една страна - развиването на нашите жени, от друга - пренасяните вести за организирането на жените из по-културните страни -

послужиха за стимули на неговото основаване. Ясно разбиране, обаче, на нашите собствено-обществени условия, които би трябвало да изтъкнат една женска организация със специфични задачи, ние не намираме изразени тогава - може би затова, защото тези условия не бяха преминали своята фаза на ясно съзнати нужди, за да се абстрахират в определени форми на мисълта. И понеже първото най-ясно проявление на зародилото се женско движение бе стремежът към образование, просвета, висока подготовка на жената - от една страна, а от друга - наличността на женски дружества, които работят в рамките на същото направление, - основаният съюз, който трябваше да включи съществуващите дружества, долови външните прояви на движението, фактическата дейност на дружествата, но не и отвлечените стимули, не и основната материална подкладка на тези прояви - тази дейност. Така, в съгласие с общия дух, що витаеше тогава сред жените, постави се за цел на съюза „умственото и нравственото развитие на жената и подобрене на положението ѝ във всяко отношение". Тази широка цел с това общо умствено и нравствено развитие, което не се определяше за какви цели ще служи, според какви начала ще се води, с това общо подобрене, което не показваше, кои страни от живота на жената именно искат своето подобрене, тази цел можеше да се приеме от всички, защото под нея можеше всеки да се покрие, защото тя, тъй широка на глед, в същност нищо не съдържа. Стремлението към умствено и нравствено развитие - еднакво силно проявление на човешкия дух, както и стремлението за изнамерване средства за съществуване, това стремление всякога е продиктувано от известни победания, които са го и определяли; умственото и нравственото развитие всякога е било насочено да създаде личността такава, каквато в дадено време е била нужна за обществената организация; приемите във възпитанието и обучението всякога са зависели от системата на социалното устройство в дадена епоха; най-после, всяка нация през всички времена е нареждала възпитанието на младежта съгласно функциите, които последната ще изпълнява в обществото. Обществената страна на

това стремление към „умствено и нравствено развитие" винаги трябва да се има пред очи, защото тя насочва директивата му, определя начините и системата му. Това е толкова по-нужно за една организация, която иска да бъде фактор в обществения живот на дадена страна. Би трябвало да се изясни, да се определи, за какво положение тази организация ще подготвя умствено и нравствено жената. Защото за нейното досега господстващо положение - „домашното ѝ призвание" трябваше особно образование, особни качества и добродетели; за положението, което и се открива сега, трябва да се събудят нови сили у нея, да се развият нови качества и склонности. Още по-малко се изтъкваше *raison d'être* на женската организация в обширното подобрене положението на жената". То може да се разбира различно и всеки да му придава отделен смисъл - това зависи от гледището, на което ще застане. А трябва да се знае точно, как се разбира от организацията това подобрене, за да се пропагандира то пред обществото, да се разви, да се изиска от държавата. Една мярка, например, която ограничава свободния достъп на жената в извъндомашните области на труда, да запази уж жената, или да предпази домохазайството и материнството от сътресения, съвсем не подобрява положението на жената, която не може да просъществува в своя дом. А докато за първата се грижи официалната днес държава, за втората трябва да се заинтересува организацията, която е плод на нейните копнежи.

В продължение на няколко години животът допренесе своето уяснение. През последните години излизането на момичета и жени в извъндомашни поприща на труда стана масово, обществено явление; все по-тежки и неподходни станаха старите предразсъдъци за „предназначението" на жената; Все по-чувствително се усети нуждата от по-добра образователна и по-пълна професионална подготовка; Все по-наложително ставаше премахването на разните постановления, които ограничават гражданските свободи на жената. И съзнателните жени почват все повече да искат, все повече да се стремят. И техните искания, и протести, и домогвания все повече добиват специа-

лен колорит - да се приготвят за самостоятелни обществени хора, да придобият свобода за приложението на своите сили в различните сфери на труда. А пробужда се малко по малко и съзнанието за пряко въздействие върху обществените дела, които съвсем непосредно вече затрогват и жената.

По такъв начин в средата на самия женски съюз се извърши еволюция в схващането задачите и същността му. Тенденциите на зароденото и доста развило се у нас женско движение, проявени в най-разнообразни домогвания, изтъкват необходимостта да се извоюва пълно гражданско равноправие на жената. А веднъж ангажирана тъй силно в обществения живот, в жената се пробужда стремеж за пряко въздействие върху уредбата на този живот. Най-после, повишеното разбиране у жената не може вече да пониса търпеливо това незачитане на нейната личност като равноценна обществена единица. И съзна се покрай нуждата от гражданско равноправие и нуждата от политическо равноправие. Впрочем, всякъде, дето жените са изтъкнали въпроса за своята еманципация, първом са заявили за своите граждански правдини и в свръзка с това после и политическите. Защото, действително, така се е приготвил самия процес на съзнанието: едва когато жената се усети сред вихъра на живота, тогава най-осезателно почувствува нужда от политически права. Схваната така целта на женското движение, а от там и на съюза, определя се тогава, какво трябва да бъде това умствено и нравствено развитие на жената, което сега ѝ е нужно, а определя се характерът и на всички приеми, които трябва да предприеме организацията. И само тогава съюзът се обособява като организация със своите специфични задачи. Това схващане задачите на съюза предизвиква въпроса за ревизия на съюзния устав, който се постави на дневен ред в VI конгрес. След реферата по този въпрос, конгресът взе резолюция в смисъл: „Съюзът да работи за гражданското и политическо равноправие на жената“. Това уяснение остава най-важния придобив на съюза в продължение на неговото досегашно съществуване. Според това ръководно начало трябва да се нареди дейността на организацията било в пропагандата и агита-

цията, било в просветата, която се дава на жените, било в различните ѝ домогвания, или застъпничества пред държавата. Като средства за постигане на тази цел, в устава са поставени подсказаните вече от живота искания: съответстващо умствено повдигане, еднакво образование, професионална подготовка, свобода за дейност, закрила от закона, изборни права и пр. Въоръжен с това разбиране, съюзът ще подпомогне жената в нейното преходно положение, като въздейства направо на нея или се застъпва за нови съответстващи законоположения и стъпка по стъпка ще я приготвя за придобиване правата на равноценна обществена единица. Защото, действително, днес когато всеки се учи да познава своите длъжности и всеки протестира за своите правдини, висша неправда е да се държи жената в безправно положение. Тя в сегашното свое положение носи зародиши на важни обществени преустройства и трябва да се даде и ней достъп да каже своята дума.

ЕМАНЦИПАЦИЯТА НА ЖЕНАТА ОТ ЕТИЧНА ГЛЕДНА ТОЧКА*

Ж. Божилова - Патева

Втората половина на миналото столетие издигна редица Въпроси от първостепенна важност из областта на обществения живот и неразрешени, завеща ги на нашето столетие. Съвременното човечество се лудо блъска из дебрите на мисълта, за да налучи откровението за нов, по-добър, по-съвършен живот. Всичко - от отвлечената философска мисъл до реалната практическа политика - всичко се подхвърля на критика, за да се установят такива норми и форми на човешкия живот, които би отговаряли на съвременните етични и хуманитарни разбирания.

И в това дело на преоценка и ново издание са еднакво заинтересувани и общество и индивид. Както обществото, така и индивидът търсят условия за свободно развитие на своите сили. Личността иска да догони своето индивидуално добруване и усъвършенстване, като отхвърли всеки гнет от себе си; обществото се стреми да догони пълната демокрация, като издигне своя суверинитет и въдвори възможно по-голямо равенство между всички обществени членове. По такъв начин, в настояще време живо се третират ред важни проблеми, разрешението на които ще извика радикални реформи в обществените наредби.

Един от важните въпроси в настояще време е и тъй нареченият „женски въпрос“ - Въпросът за женската еманципация.

Макар този въпрос да се е появил на обществената сцена не твърде отдавна - от времето на великата френска революция, - той извика и създаде голямо оживление както в литературата, така и в живота. По въпроса за женската еманципация има вече огромна литература, в която не малко сведущи и сериозни хора се стараят да изяснят тази сложна проблема. И в литературата този въпрос е добил вече своето пълно и всестранно разяснение. Покрай постигнатото уяснение на главния

* сп. Демократичен преглед, г. VIII, май 1910. № 5, 497-509.

въпрос, хвърлена е малко или много светлина и върху всички въпроси, които са свързка с положението на жената. Направено е доста много и в практическата област: от половината на XIX век се образуват в голямо количество различни женски съюзи; жените постоянно добиват подобрене на образованието си и разширение на участието си в извъндомашните трудови поприща; те са допуснати с малки изключения, във висшите училища; откриват им се разни либерални професии; в някои страни добили са и политически права. При все това, измежду всички съвременни въпроси едва ли има по-нещастен от женския въпрос. И до сега дори сред представителите на „интелигентното“ общество самото споменуване на този въпрос извиква скептически насмешки. Хора, напълно сериозни, които са навикнали да решават научни въпроси с всестранно и дълбоко изучаване на материята, по повод „женския въпрос“ считат за възможно да го минат с полуиронични фрази, без да вникнат в неговата сериозност. Такова отношение към въпроса имат дори и много жени, при това образовани. Причините за това отношение се крият донякъде в първите прояви на еманципаторското движение. Първите пионерки и представителки на еманципаторската мисъл отхвърляха старите форми, без да смогваха да създадат нови и по-целесъобразни, както това е и с всички пионери във всяко идейно течение; те не изнасяха още по-положителна творческа мисъл. В своите домогвания те следваха подражанието на мъжката култура и получаваха се резултати, невнушаващи доверие. Сега, за щастие, еманципаторската мисъл се отърси от стремлението „да се достигне мъжа“, или „да се изравнят половете“, но в началото много представителки схващаха именно тъй наречената еманципация и те в значителна степен са създали причините за това недоверчиво отношение към цялото женско движение. От друга страна, едва ли съществува друга такава област, дето застарелите предразсъдъци да играят такава голяма роля, както в областта на женския въпрос.

В продължение на цялата история жената е имала в обществото определено предназначение, и така са свикнали хората с това положение, че самата мисъл за някаква радикална промяна в това отношение се вижда чудовищна и несъгласна с досегашния ред на нещата. Без да се гледа на всичко това, обаче, въпро-

сът за женската еманципация заслужава най-сериозно внимание, защото мимо господстващите понятия за реда на нещата той вече се налага.

В що се състои въпросът за женската еманципация?

Тъй както се изяснява този въпрос в литературата и както се развива на практика в живота съвременното женско движение, тенденцията на женската еманципация е: да освободи жената от всички предвзети понятия на нейното обществено положение и да ѝ се признаят всички права на равноценна обществена единица. Разяснена с други думи, тази тенденция, значи: жената да бъде свободна в посоката на своите индивидуални сили, в избора на образование, подготовка и трудова дейност тъй както и мъжът; наравно с него тя да има всички права за участие, сътрудничество и въздействие в обществените дела. Юридически казано: жената да притежава еднакви с мъжа граждански и политически права.

В противоположност на традиционното гледище за жената, което строго и безусловно определя нейното предназначение в единствената домашна сфера, и насочва цялата нейна възпитателно-образователна подготовка в едностранчиво направление; в противоположност още на безправното положение, в което се държеше жената досега, като гражданка и човек, - женската еманципация издига лозунга: жената трябва да бъде свободен и равен член на обществото; пред нея не трябва да бъдат преградени ни областите на науката и изкуството, ни тези на трудовата дейност, ни пък да се лишава от най-висшето право на индивида в колективитета - да взема участие при нареждане обществените съдбини.

Женската еманципация се породи от несъстоятелността в сегашно време на досегашните възгледи за жената и от новите изисквания на съвременните условия.

И наистина, погледне ли се справедливо и без предубеждение на въпроса, не е трудно да се разбере, че господстващото досега гледище за жената създава за нея едно обидно положение във всички направления на живота ѝ. Така, при най-щастливото дори положение, каквото се счита положението на една жена, обезпечена под крилото на своя съпруг, мъжът е, който се явява глава на семейството, и той е, който еднолично решава

всички важни въпроси, които се отнасят до положението на семейството, т.е. до жената и децата. Почти навсякъде жената е ограничена в имуществените и наследствени права. Тя е лишена почти навсякъде - с малки изключения през последно време - от политически права. Труден е за нея достъпът в **обществения** живот. Средното образование се дели още по програми на „мъжко“ и „женско“, като се принижава последното; висшето е навсякъде достъпно за нея; то никога и никъде почти още не и дава тези права, каквито дава на мъжа. Много професии остават закрити и недостъпни за жената.

Приниженото обществено-правно положение на жената изпъква още по-ярко, когато последната е заставена по една или друга причина да се бори сама в живота, или сама една да крепи и поддържа цяло семейство. А подобни случаи, особено в последно време, се явяват все повече и повече. Излишно е да се доказва, че подобно положение създава не само нееднаквост в правата на двата пола, но принижава жената сравнително с мъжа, ограничава сферата на нейната свобода и я обезличава, като член на обществото.

Женската еманципация иде да заличи това неравенство между правата на двата пола и да създаде условия за свободното и непринудено развитие на жената, при което условие само последната ще може да принесе своята полза на обществото именно като жена.

За да се постигне това, трябва да бъдат унищожени специфическите ограничения в гражданските и политически права на жените, трябва да бъде открит за тях достъпа към всички по възможност професии, като получат право, разбира се, и за добиване съответстващо образование.

Трябва да се забележи предварително, че понятието за женската еманципация се появи най-първо не като пояснение на човешката мисъл, не като резултат на етично откровение за равенството на всички хора, и не като дан за почит на майката, не и като призвание, че и жената е човек, - защото в миналото и това се оспорваше. Не. Силни индивидуалности измежду жените е имало през всички времена, въпреки едностранчивото и предвзето направление на женското възпитание, с проблеските на своите способности те опровергаха понатията за „по-

нисшата природа" и „по-късия ум" на жената; със замах на своята дейност те протестираха против създадените и закрепените ограничения за жената. Но това бе всичко. Еманципаторско движение тогава нямаше. Това се появи тогава, когато по силата на една желязна необходимост маса жени бяха принудени да търсят такава трудова дейност, която им би гарантирала средства за просъществуване. За такава дейност даваха възможност извъндомашните поприща на труда, тъй като домашното производство - дотогава специалност на жената - поради напредъка в индустрията, изгубва характера на доходна работа. Тук, в тези усилия на маса жени да търсят обществени професии, се зароди ядрото на женската еманципация и то, подхранвано от увеличаващата се нужда в тази насока и осветляване от свободолюбивите идеи на новото време за равенство и свобода, се разрасте и разви в цяло обществено движение. Стремлението към професии се сподирало непосредствено с усилия да се домогне жената до образование и подготовка за тези професии; то донесе съзнанието, че докато жената не придобие пълно равнопоставяне, т. е. докато в най-върховните закони тя не се признае за равноценна обществена единица, не ще се премахне ограничението в отделните направления на живота ѝ. Така се разви и закръгли еманципаторската мисъл.

И макар еманципаторското движение да завари обществената мисъл непригответвена за неговите идеи, макар че то дори и днес, като идея, още бравира, или шокира, все пак на дело то изигра голяма роля и упражни силно влияние.

Бе време, когато никой нищо не говореше за тези затворени същества - жените, когато нищо се не знаеше за техния душевен и чувствен мир - като че ли половината от човешкия род няма никакво участие в живота и историята на обществата. Бе време, когато първата жена-лекарка не можеше да си намери квартира поради „неприличната за нейния пол професия", или когато първата жена-свещеник в Америка, беше обсипвана с камъни по улиците. Сега подобни разкази ни се струват като басни. Когато преди една година студентите от Атинския университет не искаха да приемат първата там жена-професор и с рев и свиркания заглушаваха встъпителната ѝ лекция, тази постъпка възмути всички културни хора - тъй некултурна и вар-

варска изглежда тя в наши дни. Тази промяна в понятията се дължи на оная велика крачка, която направи еманципираната жена в Европа през последните две-три десетилетия. Сега ние срещаме навсякъде жени, изпълняващи длъжности на лекари, пощенски и железопътни служаци, телеграфистки и телефонистки; в училищата и университетите, в аптеките и санаториите, в банките и различните кантори, в редакциите, политическите организации и парламентите, жените почват да играят все по-важни роли. В Америка и някои страни в Европа срещаме жени-адвокатки, съдии, на полицейска служба и пр.

Но, ако еманципацията на жената е факт, който е станал и става мимо и въпреки господстващите понятия за предназначението на последната; ако това е едно явление, което по ред настъпва във всички страни, като спътник на тяхното културно развитие, то как трябва да погледнем ние на това еманципаторско движение? Дали трябва да считаме, че еманципацията на жената, налагана от условията на днешния живот е едно зло, което води обществата към гибел, или това е едно прогресивно и културно движение, което носи обновление и щастие в живота? Можем да запитаем въобще: каква е етичната страна на женската еманципация? И ако вземем за критерий на най-висшата етика - благо и добруването на личността и обществото, то, като имаме пред вид проявите и тенденцията на женската еманципация, можем да си зададем такива въпроси: какво дава това движение на жената и обществото? Принася ли то на човечеството по-голяма способност към самосъхранение и по-съвършенна организация? Повдига ли се, благодарение, еманципацията, духовният живот на жената над този уровень, на който се намираше досега? Обогасти ли се съвременната жена с по-тънка чувствителност, по-ясни понятия, по-богати идеи и с по-твърда воля? Най-после, как влияе женската еманципация върху понятията на жената за нейните психически и физически функции по материнството?

Трябва да се забележи тук, че принципът за женската еманципация никъде още не е признат като начало в обществените порядки и че по тази причина отговорите на горепоставените въпроси не могат да се изведат като заключения от ус-

тановени данни, а като логическо следствие от тенденцията на проявите в тази посока.

Първото и най-основно стремление на женската еманципация е извоюване достъп на жените в поприщата на обществения труд. За тази цел именно се иска еднакво образование и еднаква подготовка на двата пола. Каква е етичната страна на това стремление, което дава вече толкова резултати? - Традиционното гледище за жената е, че нейното място е изключително в дома. Но жената е оставена в дома, не за да бъде запазена от труда, не за да бъде на завет от всякакви мъчнотии житейски, както обичат да казват някои закъснели моралисти, но да изпълнява там многобройните длъжности в областта на домашната уредба и домашното производство. Домашното производство създаваше до скоро ценности, които материално и морално възнаграждаха труда на домакинята. Друг е въпросът, че притежател на тези ценности никога не се считала жената. Оня, който се е взирал в домашния труд на жената, особено при по-патриархалното семейство, дете домакинята произвежда и обработва всичко, що е нужно за потребите на семейството и дома, ще да знае в какъв труд живее жената под домашното огнище. И върху тази почва са се издигнали и култивирали познатите добродетели на жената-домакиня: уредност и трудолюбие, скромност и смирение. Не е вярно, значи, че ней се оспорва правото на достъп в обществените професии заради това, че тя не трябвало да се излага на труд.

Прогресът в индустрията и промишленото производство обезцени домашното такова, а и съвременният начин на живот отнима възможността за неговото поддържане дори като „старина“ от блажените времена. Домашното „производство“ се свежда в сегашно време до ред луксозни занятия, които нямат никаква икономическа ценност за семейството и които често замаскират пълното безделие на „домакинята“.

Ако животът не носеше в себе всички елементи за постоянно обновление и непрекъсната еволюция, тук, при това положение, жената трябваше да дойде до пълното свое израждане. Затворена, ограничена, принижена, лишена от възможността да създава икономически ценности, да живее със сериозна грижа по обдържане на живота, да влага своята душа в творчество,

тя би, действително достигнала култа на празната жена -- „кукла“, най-голямата ирония, която си създаде човечеството, за да му отмъсти за жената - „робиня“.

Възпитаваната в празност и суета жена, освободена от всякакъв труд и полезни знания, най-добре ни показва, как може да се опорочи човешката натура. Човекът, който никога нищо не изработва, който само потребява, губи свързка с икономическата дейност на своята страна. Той изгубва мащаба за оценка на икономическите ценности. От тука произхожда познатата дива страст на жените от привилигированите класи към прахосничество, от тук произхожда и страстта към накити, която прави от въпроса за външните украшения жизнен въпрос. Който нищо не изработва, той изгубва понятие за значението на труда; оттука е стремлението на много жени и момичета, възпитавани по досегашната система на женското възпитание, да запълват времето си с празни занятия; тук се крие и причината на ненаситната жена към развлечения. При това положение съзнанието за *дълга* изчезва и затова виждаме, че дори тези работи, които съвременното класово производство и централизация не са ги отнели още от семейството, като гледането и възпитанието на деца, и те се отдават на наемни хора. Жената, неангажирана в домашното производство, като ценна работна сила, остава само като „потребителка“, без професия, а пък само професионалната дейност дава онази дисциплина на характера, която отличава развития човек.

За щастие, новото икономическо развитие на обществата въвлече жената в необходимостта да търси приложение на силите си в доходен труд и с това, освен че я постави в пътя на освобождението ѝ, но и ще корегира фалшивото влияние на нейното досегашно възпитание. В сегашното време, мъжът-съпруг или баща, не само от широките народни маси, но и от по-имотните класи, мъчно посреща задълженията по живота и повечето мъже би се отказали от семейството, ако жената не принесеше, или не приниса нещо. По такъв начин участието на жената в обществения труд става нещо наложително. И това нещо съвсем не трябва да се счита за „социално зло“, с което трябва да се примиряваме, но едно ново прогресивно явление, с което, като се урегулира правилно, ще даде само добри резултати.

Участието на жената в общественото производство, като я въвлича в потока на икономическото развитие, ще извика в нея нови сили, ще разбуди нови мисли, ще открие нови хоризонти. С това жената стъпва наравно с мъжа в общественото стопанство; създава както и той икономически ценности; става хранителка на семейството заедно със своя мъж. При това положение тя е напътена да разбере обществените борби за подобрене положението на трудящите се и справедливото разпределение на благата от труда; тя става сътрудница в националното стопанство; тя заживява тогава с цялото общество.

За самата жена положението ѝ на съучастница в обществения труд ще има и друго огромно значение. Икономически независима и трудово-самостояйна, тя ще издигне в себе си личното достойнство, не ще търси продажен, или случаен брак, не ще бъде тласната и в язвата на проституцията, дето сега принудително я води мизерията...

Взаимното сътрудничество на мъжа и жената ще създаде между тях повече връзки и по-високи интереси, а постоянното им свободно общение навсякъде, дето има труд, ще смегчи еротическите влечения и половият проблем ще влезе в своите нормални пътища.

Колкото потъпквана и обезличавана да е жената, когато се говори за придобивките в човешката история, не може да се отрече, че тя носи в себе си специални заложи и дарби, свойствени на женската натура. Не току тъй природата я е одарила с най-светата мисия - да носи и пази живота.

През време на примитивното стопанство на жената се дължат ред заслуги в последното: домашното култивиране на хранителни растения, ползуването от млякото на животните и пр. После името на тази скромна труженица се изгуби, тъй като, впрочем, дълго време се губеше и името на народа под гръмовитите названия на царете и монарсите, считани за единствените двигатели на историята. Едва в ново време се заговори за народите, като носители на културата и прогреса. Жената иде за свой ред. Всички нейни особености, с които е богато одарен женският индивид в целия жизнен мир, са били или задушавани от превзетото възпитание, или проявявани в тъмната за историята област на домашния живот. Участието

й в широката област на обществения труд ще й даде възможност да прояви своите заложби и дарования, което ще има не само значение за нейното индивидуално развитие, но ще *допринесе* ценни придобивки и в културното творчество на обществото.

Ето защо появеното от столетие насам въвличане на жената в полето на обществения труд, главно поради икономическа необходимост - и от чисто морални съображения, трябва да закръгли с пълното й допускане *във всички трудови поприща и професии*. Тук, обаче, на първо място ще ни се противопостави един аргумент, който не е съвсем без значение. Ще ни се каже за особените физиологически функции на жената, като менструацията, бременността, родовия период, кърменето, които не би позволили изпълнението на всяка една професия. Ще забележим преди всичко, че за здравата и нормално развита жена тези функции са един правилен, необходим физиологически процес, а не и болезнено явление. За това ни свидетелствува непокварената женска натура от по-старите времена, или сегашната селянка. Но, ако действително, животът на жената би бил изложен в известни периоди на болезненост, каква трябва да бъде правилната мярка за това - ограничение или охрана и попечителство? Мъжът, ангажиран във всички отрасли на труда, снабден ли е от Бога с документ за неподатливост на никаква болест?...

Ние държим, обаче, сметка за физиологическите особености на жената и като заявяваме равенство в правото за професионална дейност, с това не искаме принудителното й вкарване във всички професии, а даването й право *свободно да избере такава, то се знае, според своите лични склонности и възможности*. В силата на своите особености ние вярваме, че, при *свободен избор*, жената ще предпочете онези длъжности на уседнал живот, при които би намерила простор за широкия размах на своите чисто женски инстинкти: отглеждане и възпитание на децата върху социални начала, грижите над слабите и болните, нареждане и обзавеждане на занаяти, промишленост и търговия, що могат да се извършват без особено лутане от едно място на друго и пр.

Само днес, когато съществува ограничение за трудовата дейност на жената, тя *принудително* отива там, дето ѝ се покажат открити поприща, макар и вредни за нейния живот. Никой не протестира днес, че жената - считана за „слабо и нежно“ създание, се въвлича в най-черния труд по фабрики, заводи, мини и че се изтощава там при най-мизерни условия на труда. А тя приема, разбира се, защото другаде е неприета, и защото пред ужаса на глада и смъртта предпочита тежкия труд, колкото и съсипателен за нея да е той. Ние, които искаме трудовата еманципация на жената, разбираме най-добре, че в интереса на общественото самосъхранение и благосъстояние жената трябва да бъде запазена, но запазена не като се ограничава и излага на лишения, както е днес, но като придобие свобода за трудовата дейност там, дето ѝ подсказат нейните женски и индивидуални склонности. За правилното ѝ обзавеждане в това отношение ще ѝ помогне еманципацията в публичното право - правото да взема участие при нареждане своите и обществени съдбини. А сега, когато жената не се развива свободно, когато не се пита, де може и де не може да работи, кой труд е по природата и и кой не, когато пред нея стои необходимостта или да се труди, за да живее, или пък да мре в нищета и да продава тялото си, посегателството върху живота и честта на жената е ограничението ѝ да заема длъжности в обществените поприща на труда.

Втори един аргумент се противопоставя обикновено против еманципацията на жената в обществения труд. Това е страхът от „конкуренцията“. Работниците с това ще станат повече за всички области на труда, а без това съвременното производство създава все повече увеличаваща се безработна армия. Там, дето се появи жената като работница, тя понижи работнишката заплата; не ще ли стане същото във всички области на труда, щом се допусне навсякъде?

Жената-работничка, действително, повлия за намаление работнишката заплата, защото, нееманципирана в своето положение, неразвита в своето съзнание, тя се яви да търси добавъчен приход. Главната издръжка на семейството оставаше все още върху бащата или съпруга. Обаче, от ден на ден жената, все повече остава в положението на подпора и крепител в

семейството, или поне принудена да изкарва цялото свое препитание, а от друга страна все повече се прониква от съзнанието, че за еднакъв труд трябва да претендира за еднакво възнаграждение; затова само тя иде се противопостави на това намаление в работнишката заплата. Па най-после при сегашното положение две заплати, ако и намалени, все повече принадлежат, отколкото само заработъка на мъжа. А конкуренцията - няма тя не съществува и днес, когато ограничението на жената за трудовите области извън дома е в принцип? И днес не предлагат ли едни през други ръце в поприщата на нисшия физически труд, не се ли борят с всички морални и неморални средства интелигентни хора за разните обществени длъжности?

Количественото увеличение на конкурентите в това направление ще спомогне само за по-скорошното разрешение на трудовия въпрос, за продължителността на работното време и пр., защото, тъй както сега е поставен този въпрос, той е цяла аномалия. Жената ще се яви, може би, като причина и претекст да се тури край на тази аномалия.

Всички поприща, значи, на труда трябва да станат достойни на двата пола. За жената не трябва да съществува никакво ограничение пред никаква професионална длъжност.

Това първо и основно искане на женската еманципация води непосредствено второ искане - право за еднакво образование и еднаква подготовка. Образованието и подготовката са средствата, с които се приготвя младежът, за да изпълни призванието си в живота. Щом жената е напътена да заема същото положение, същите длъжности и отговорности, ясно е, че тя трябва да се сдобие и със същите средства. Разделение образованието и подготовката на двата пола съвсем не се обуславя от никакви интелектуални или психологични причини, както се казва обикновено, а от различието на техните социални функции досега. Това различие днес клони към изравнение и, за щастие, ще трябва да рухне и едностранчивостта в подготовката на жената.

Едва ли има нужда да се занимаваме с аргументите, с които се поддържаше досега това положение, като например, че жената е по-неспособна от мъжа, че нейният пол не е дал нито един гений в областта на науката и изкуството и пр. Науката обори

отдавна по същество първия аргумент. Името на жената може да не е записано нито в едно откритие из коя да е област - тя не е боравила освен в домашната сфера - но тя ни най-малко не е по-неспособна. Наблюденията над учащи се от двата пола при еднакви условия напълно подкрепят това твърдение. Ако обикновено досега различно се проявяват, като интелекти, мъжът и жената, това е защото последната не се е развивала при същите условия, защото силите ѝ са задушавани, или отбивани в друго направление. Еднаквото образование, значи, което трябва да бъде непременно и съвместно, вън от другите практически резултати, но и ще изглади една от грешките на едностранчивата подготовка за жената досега, а това ще повлияе благотворно върху нейния духовен ръст.

Че жената не е дала в пола си гений, е още по-малко доказателство за това, че трябва да се лиши от еднакво образование. Науката, що се дава в училищата и от която се нуждаят гражданите за своите длъжности, не е пригодена за гении, а за посредствени хора. Животът в своето обикновено и постепенно развитие тоже не се дирижира от гении, а от съвкупността на общественото съзнание. От голяма полза за това последното е, ако неговите съставни части, отделните умове, са по-издигнати. Па най-после, могъл ли е да се появи гений сред жените? Та що е гений? Това е накопление на духовна сила, която съсредоточена в една личност, проявява се преди всичко в смел жест на свободна мисъл и новаторство. А цялата система на досегашното възпитание и образование на жената е убивало именно тези качества на нейния дух. Само когато жената получи еднаква свобода за образование, труд, и обществена дейност, когато нейното съзнание се разбива под лъчите на свободата, само тогава ще стане възможна появата на женския гений, този желан месия, който ще начертае равенството между мъжа и жената.

Това, що закръгля женската еманципация и придава на еманципаторското движение най-голяма културна стойност, това е искането - политически права за жената. Това искане е и което има най-непримирими противници. Гражданското равноправие на жената, това което обсяга нейните имуществени, наследствени, семейни права, искането ѝ за еднакво образова-

ние и достъп в извъндомашните трудови поприща - всичко това, което фактически приготвя и издига жената самостоятелна и независима, не бравира вече тъй обществените понятия, както искането за политическо равноправие. Необходимостта от откриване трудови поприща за жената и снабдяването ѝ със съответстваща подготовка се долавя донякъде по чувство от всички мъже, които не могат да насмогнат сами в обдържането на дома, и от всички жени, които не намират в дома поддръжка и протекция. За политическото равноправие, обаче се изисква едно просветно съзнание, което не може да се помири с безправието на човешката личност в съвременното общество. За оная, която не притежава такова съзнание, трябва възпитание, а не доводи.

В същност погледнато, „най-страшните“ страни на женската еманципация ни най-малко не се състоят в придобиване на политически права за жената. Еманципаторското движение плашеше с това, че ще се измести естественото предназначение на жената, ще се откъсне домакинята от дома, ще грабне майката от децата. Това „изместване“ и „отлъчване“, обаче, стана, или става и то не по едничкото щение на жената и не за нейно и общо нещастие. Политическото равноправие няма нищо повече да добави към това, напротив, то само ще регулира и канализира по-добре това положение за жената. Ако може да става дума за откъсване на жената от дома и децата, това се извършва тогава, когато жената отива цял ден на външна работа, а не тогава, когато в няколко години, или в годината веднъж ще отиде да упражни своето политическо право. Политическото равноправие на жената е дадено за сега в малко страни. Във всички други страни, дето това равноправие не се дава, за да не се откъсне жената, уж, от дома, защо се не противопоставят хората в тези страни, когато жената напуска дома си, за да намери своята прехрана? Признава се, най-после, че жената не може да не работи в обществения труд, но отказват ѝ се права, чрез които да участва в нареждане обществените съдбини. Някога се постъпваше също така с народите: те трябва само да работят, а царете сами ще управляват. Народите разбраха най-после, че съдбините техни ще се наредят според интересите им само тогава, когато им се даде въз-

можност да изкажат мнението си, да дадат гласа си, да изразят волята си. И отвоюваха правото си, или водят борба за това отвоюване. Там, дето това право не господствува, смята се, че варваризъм владее в тази страна - тъй грозно звучи за съвременния човек безправието на народите. Но политическите права на народите се затъмняват от безправието на жената, върху каквито основи и да почива то. Не може да не витае над едно общество духът на безправие, щом в основата на неговите порядки не са всецяло вложени и запазени великите начала на равенство и справедливост. А няма равенство и справедливост там, дето по рождение едни хора се лишават от обществени права.

В минали времена тъй се лишаваха от еднакви права хората от известни съсловия; днес остана само жената. Тя е първото и последното робско същество в това отношение, което ще завърши и края на борбата за „правата на човека“.

Жената е напътена от съвременните условия да става все повече и повече обществен човек; тя, прочее, разбира съотношението между личното благо и обществените порядки и не може да не предявява искане за политически права за участие в общите дела на народа.

С политическите права на жената ще се заличи един от принципите, що поддържат днес безправието и принижението. Политическото безправие на жената днес, като я унижава в съзнанието ѝ, в същото време е пречка и за нейните домогвания в частното право. Лишена от граждански и политически права, жената обикновено се поставя в категорията на онези лица, които не могат да имат тези права поради това, че са малолетни, инвалиди или престъпници. И подобно на тях тя се лишава и от всички онези привилегии, за които се изискват граждански и политически права. Не може да не се съзре, че това е една грозна несправедливост, която трябва да се коригира.

Политическото безправие на жената задържа косвено и политическия напредък на обществото. Непросветена в политическите интереси на своята страна, неангажирана със задължението да работи за общественото благо, тя всякога ще иска да отдели вниманието и усилията на мъжа от обществе-

ните борби. Безправната и принижена жена е неспособна да вдъхне в децата си възвишени обществени идеали.

Политическото равноправие на жената най-първо ще помогне на самата нея, като я повдигне в нейното съзнание, като ѝ открие свободен път за развитие и като ѝ даде средство, за да се погрижи за правилното регулиране на своето положение. Днес жената преживява в общественото си положение кризис, съпроводен с ужасни аномалии. Страда тя като *жена*, страда най-вече като *майка* - днес, когато господстващите традиции за нейното призвание не оставят да се нормира новото ѝ положение. Условията на живота я напътват да се прости с досегашното си положение, да остави дом, да участва и в обществени дела, но не трябва да се забравя, че тя си остава все жена и майка, която носи в себе поколението; нейното здраве и нейният живот, прочее, трябва да бъдат обект на грижа и обществен протекторат. Днес това се не прави никак, или се прави в незадоволителни размери. Положението на майката и детето е особено лошо в сегашно време. Майчинството е поставено при крайно неблагоприятни условия; ангажирана в усилен труд, за да изкара прехраната си, жената често става неспособна за майка, или ражда хилаво поколение; децата са без майчино покровителство, защото - *седи или не дома*, тя няма *възможност* напълно да се посвети на тях, а *в живота* отсъства влиянието на жената и любвеобилна майка поради това, че там тя няма право за въздействие. С придобиване политически права, жената, сигурно, ще нормира положението на майката, ще вземе под покровителството си детето. *Инстинктивно* тя ще бъде напътена да стори това, защото при всяко положение, във всяко време, най-вече при едно правилно развитие у нея ще говорят инстинктите на жена и майка.

Политическото равноправие на жената, прочее, ще даде възможност да се проявят в обществените поръдки любовта на жената и нежността на майката.

Благотворното влияние, обаче, на женското политическо равноправие ще се простре не само върху нея. Политическите права, дадени на жената, ще я въвлекат в сферата на обществените интереси, на общественото служене, а това ще каже, че другарката на мъжа, че майката на детето престава да се

движи само от тесни, дребнави и егоистични интереси, а ще се проникне от интересите на общественото благо. В интереса на общественото благо е, ако всички граждани придобият склонност и привичка да се интересуват от него и се грижат за него. Да се интересуваш, вълнуваш и дори въодушевяваш от общото благо, - това е велико облагородяване на човешката душа, привичка на висша човешка култура. Жената - равноправна политически, ще стане разсадник на тази култура. Предоставянето на политически права на жените и възлагането им на политически длъжности и отговорности, - това е най-мощно средство за насаждане обществеността във високия смисъл на думата, висшата психика и култура, това е средство да се заставят хората да напуснат егоистичната теснота на интересите си и да се издигнат на по-висока степен от обществена гледна точка - радене за общото благо.

Важно е, именно, жената като майка да притежава политически права, за да даде жив пример на децата си, как трябва да се грижи, интересува и жертвува човек за общественото благо. Децата на такива майки, които с въодушевление и ентузиазъм се отнасят към обществените идеи и проблеми, ще всмукнат обществена култура, ще станат отпосле работници върху почвата на общественото благо. Надали трябва да се доказва, колко голяма нужда имат съвременните общества от възпитание в тази насока, за да се отърсят от апатията и безсилието към своето възмогане.

Политическите права на жената ще ѝ дадат възможност да се прояви с цялата своя психика в обществените дела и порядки. Досега последните се редяха само от мъжа и ние знаем само културата, която се е развивала при разединението на мъжа и жената. Това бе култура на силата, опираща се върху робството на труда. Когато жената има всички права на участие в обществените дела, тогава ще се постигне сливането на две различни психики, каквито представляват мъжът и жената в дружното творчество на живота. И тогава ще се създаде това общо, което трябва да бъде идеалът на съвременния човек.

Чрез пълната своя еманципация, изразена в право на образование и труд и право на участие в обществените дела, жената

ще добие своето пълно индивидуално развитие и свободно обществено проявление. Това ще бъде от голяма полза както за нея, така и за обществото. Тя ще живее с трепетите и копнежите на цялото общество; последното ще усеща навсякъде леката ласка на жената, дълбоката нежност на майката.

И няма да има робство и принижение на земята. Отхвърлили от себе си робството, жената ще носи свободата и ще открива любовта.

Тъй съвременната жена, догонвайки своята пълна еманципация, смело се подема към сфинкса на живота, и с готовност ще поеме културното сътрудничество за разрешението на цял ред задачи, останали още неразрешени.

ЖЕНСКОТО ДВИЖЕНИЕ У НАС (неговото минало, настояще и бъдеще)*

Анна Карима

Някак странно, може би, е да се говори за миналото на едно всъщност тъй младо движение, каквото е женското движение у нас. При все туй това движение си има история и когато по-видомому, пред това движение се откриват нови пътища, не ще е излишно да се видят пътищата, следвани от него до днес.

Българският женски съюз, който брой тъкмо десет години от своето основаване и който се е явявал предимно като изразител на женското ни движение преживява един критичен момент и брошурата предназначена главно да послужи на момента, ще губи на някои места спокойно обективния тон. Авторката е била и е твърде близо към женското ни движение и сътресенията в него не могат да не вълнуват и нея. Впрочем, тоя тон е само на някои места и това никъде не пречи на верността на излаганите факти; тяхната достоверност може да се потвърди от останалите на времето си дири из разни списания, брошури и вестника на съюза „Женски глас“, както и от живите съучастници в делото.

Как и кога се хвърли първия позив на българката за защита на своята личност, на гражданка?

Самият живот ли, условията на живота ни ли са, които изригнаха позива към равноправието на жената у нас?

Първия зов за пробуждането на жената у нас се съвпада с първия зов у нас за пробуждането на поробения човек. Първите проповеди за права на жената се появиха с проповедите за освобождението на работника. И както едните проповеди, така и другите имаха своите извори, не в нашия тогава живот, не в нашите тогава условия...

Физиономията на работника, като на единица от една постоянна в положението си среда, не би как се самоопределила, когато се заговори за неговото робство на капитала.

*София, 1910, печ. Гражданин

В същото време - преди двадесет години, едва десет години след освобождението ни - българката бе заобиколена с условията на един напълно патриархален живот, в който нейният хляб, като на жена, е бивал винаги осигурен.

Отделни единици, следили живота в напредналите страни, виждайкиясно пътя по който вървят обществата, ясно предвиждайки пътя, по който вървят обществата, ясно предвиждайки влизането на нашата страна в тоя път, избързаха условията и забиха тревога там, дето още нямаше готови борци - но я забиха.

Социалдемократите мъже и жени, единици броещи се тогава на пръсти, се явиха с една програма за работа в обществото, програма, която имаше ред предложения за защита на поробените маси. в тая програма бе и исканото равенството на мъжа и жената.

Тогава това равенство не се смяташе само за звук. В това хубаво време на идейно увлечение, всяка нова единица, всеки нов верующ - било то жена - се посрещаше с най-голям възторг и в първите социалистически групи, в първите социалистически конгреси имаше участници и жени, ползващи се с пълно равенство в своята среда.

С искане равенство на двата пола излизаха тогава социалисти кандидати за народни представители в своите агитационни обиколки даже в селата.

Условията на живота закараха първите социалисти да изместват често полето на своята дейност от оная среда, която е едничка благоприятна почва за работата на социалиста - работнишката. Защото, както казахме по-горе, такава среда едвам се сформираше при назадналостта на економическото развитие на страна ни.

В дирене поле за работа, социалистката се обърна към среда по-близка ней - към жената.

И ако нейният другар изпаднаше по-често в неловко недоумение, да говори за робство, за подтисналост пред хора, които се още радваха на свободата от робството и над които всъщност още не тежеше економически гнет - къмто селската маса и към масата на дребните производители, социалистката нага-

зи именно в една среда от напълно безправни същества, тъпчени, но смятащи това тъпчене, като орисано тям от Бога.

Няколко са те, първите пионерки на женското движение у нас, но дълбоко проникнати от идеята, те заработиха сериозно, без блясък, без триумфи. Почти всички те са и днес истински привърженици на равноправието.

Те са, които заговориха в женските ни дружества за робството на жената; те са които разпространяваха и първите брошури и книги, имащи за цел да пробудят съзнанието у жената, повечето излезли от прочутата тогава печатница на Спиرو Гулабчев.

Обаче средата бе още твърде неподатлива на проповедите. За общо движение, за организация с предявявани искания не можеше да се говори. Трябваше тласък от живота, за да се породят по-живо размърдване между жените и желание между тях да си сплотят силите за обща борба.

Минаха години и се даде първия тласък за организиране на жените - то бе изхвърлюването на жените от университета, където те встъпиха в него отпърво само като слушателки.

Но преди да се спрем върху този първи тласък и последиците от него, не можем мина с мълчание и едно явление, което на пръв поглед като да иде да опровергае нашето твърдение, че първата проповед за равноправието е излязла изключително из средата на социалистките.

През 1893 г. в гр. Варна почна да излиза вестник „Женски свят“. В този вестник по едно време (в 1894 г.) най-енергично се изискваха права за жената, като при това се посочваше и текста на основния ни закон (на Конституцията ни), според който българското гражданство нямало право да не признава и жената за пълноправна гражданка с права на избирателка и избираема. Този енергичен вик, действително би направил чест и на днешно наше женско движение. Помним, че ратниците в този вестник за правата на българката успяха да привлекат на своя страна и мъже - адвокати, тълкуватели на закона и помним също, че един от тях бе уважаемият г-н Кр. Мирски (сега народен представител).

И обаче, г-жа Ноева нямаше нищо общо със социалистките...

И нито по-рано. нито по-сетне г-жа Ноева не я виждаме като боркиня за равноправието. То бе един вик - чий в редакцията, - нам и до днес не ни е известно. Но в „Женски свят“, между разните рецепти за ястия, между разните образци за ръкоделие и наставления как да влиза жената в салоните, тоя вик бе твърде странен.

Но да се върнем към главния улей, в който идеха да се вляят пробудилите се сили на българката.

Знайно е, че когато се отвори университетът ни, нито дума стана за допускането на студентки в него. Българката, която използваше доста широко откритите средни учебни заведения, се задоволяваше дълго време само от тях. След свършването на гимназията, и дори още не я свършила, тя се задомяваше. Поста интелигентни мъже вече имахме и малко-много ученичката българка не оставаше да момее. Някои ставаха учителки и се задомяваха малко по-късно. Обаче с изменение условията на живота, които ставаха все по-тежки за изкарване прехраната изобщо, българката започна да се вижда все повече неосигурена. Учителството, което до тогава се диреше само за лукс или средство за по-волен живот, за изхвъркване от патриархалността в дома, вече се заобърна в професия необходима за изкарване на прехрана за себе си, и често и за семейството - още повече, че при все повече усилващи се партизански борби и самият мъж почна да се вижда несигурен за утрешния ден.

И понеже понизения образователен ценз спрямо увеличащите се (според висшето училище) ценз на мъжа не можеше да се яви като неизгоден в конкуренцията, то българката поиска достъп до университета.

Първите викове за отваряне вратите на университета се раздадоха от отделни жени. Женските дружества малко по-късно подкрепиха искането и поведоха борба зарад него.

Главната деятелка, която неустанно, енергично, най-преданно работи за отварянето на достъпа до университета за жените, бе покойната Екатерина Стоичкова, родом от град Кюстендил. Като жива тя е пред нас, със своето не тъй красиво лице, което изглеждаше тъй хубаво в минути на вдъхновение, в минути на проповед за каузата на жената. Тя бе и първата жена, която стъпи в нашия университет, като волнослушател-

ка. Нейният пример биде последват от още няколко жени. Професорите, които допуснаха тия волно слушателки бяха: русинът Н. Милюков, и д-р К. Кръстев (които наскоро трябваше да отстъпят пред решението на академическия съвет да не приемат жени на лекциите си).

Първата петиция от групата (малка група от мъже и жени), чиято душа бе Екатерина Стоичкова, биде подадена в Народното събрание в 1896 г. С нея в категорични изрази се искаше достъп на жената до университета. Тая петиция има за добри защитници г-н Н. Габровски, Хр. Тодоров (бивш министър), А. Краев, М. Такев - обаче голямото болшинство от депутати се отнесе иронично, почти цинично, към въпроса. Изразител на туй болшинство бе велко Нейчев.

Тогава групата усети нужда от по-широка подкрепа от страна на женското общество и покойната Стоичкова след няколко свои подготвителни публични речи се обърна към пиещата тия редове да вземе инициатива за основаване на едно културно женско дружество в столицата. Последната бе вече работила за реализиране на идеята, която се беше оформила през 1893 г. В Шуменското дружество, чиято председателка бе тогава. След настаняването си в столицата, стана членка в настоятелството на д-во „Майка“, разровила архивата на дружеството, тя се убеди, че това дружество чисто ступанско, е било основано (преди освобождението), подобно на всичките ни тогава дружества - с просветителна цел. Срещата с основателката на това дружество, със старата вече славна деятелка за първото пробуждане на българката г-жа Филаретова, я увери окончателно в това. Решена да обедини дружествата в името на културни задачи, в които да се вмъкне и борбата за равнопоставяне, сближила се с доста много членки от д-во „Майка“, пишущата тия редове мислеше със спечеленото болшинство пак да повърне дружество „Майка“ и към просветната цел и да го направи център на бъдещата групировка. Обаче, Стоичкова заедно със свои другарки успя да й наложи прибързване. Свика се едно събрание от жени, за да се тури основата на едно културно женско дружество. Явиха се в хубав пролетен ден, в назначения час всичко 13 души. Тъй като в тоя момент се тури основа на женско Образователно дружество, което и изигра такава важ-

ма роля в организирането на жените у нас, то не би било излишно да се споменат имената на тях, които туриха тая основа. Те бяха госпожите: М. Джидрова, Р. д-р Кръстева, покойната г-жа влайкова, Р. Сталийска, г-ца Борилкова, две г-ци Георгиеви (сестри), г-ца Златева (сега д-р Ненова), г-ца Ст. Стойнова (сега зъболекарка Попова), г-ца Богоева (сега жена на социалиста Кирков), г-ца Стоичкова, пишущата тия редове и една работничка. Още преди да се отвори заседанието работничката заяви, на работилата между тях в неделното женско училище Стоичкова, че мъжете не ги пуцат по дружествата, и напусна събранието. Колкото и обезсърчително да беше числото на събралите се, обаче, се реши да се тури основа на дружеството. Комисия от Р. Кръстева, г-ца Стоичкова и Карима бе натоварена с изработването на устава. Комисията бе съгласна във всичко помежду си, изработи се устав в който се тури просветителна-еманципаторна цел:

„Умствено и нравствено подигане на жената и подобрене положението на жената.“ Предвиди се и организирането на всички дружества в съюз.

Обаче още на първото заседание, в което г-жа Карима държа сказката си по целите на новото дружество в свързка с историята на женските дружества у нас, още тогава при приемането на целта се образува разцепление. Г-ца Стоичкова, поддържана от Борилкова и Ю. Мустакова (току що завърнала се от странство, но отново се отдала на женската кауза) поиска изменение на целта с „освобождение на жената“. Изненадана от съработницата си при съставяне устава, г-ца Стоичкова, и отхвърляща ясен смисъл на предлаганата редакция, Карима защити и настоя на първата редакция, нещо което накара помнатите лица да напуснат завинаги дружеството. Самата аудитория бе изключително от млади момичета, другарки на г-ца Богоева (тогава ученичка в ступанското училище). След удара на тия, които я поканиха да вземе ръководството на делото, след отцепването на Стоичкова, пишущета тия редове се обърна към ония, с които бе мислила по-рано да работи. Стана второ събрание. На това събрание се прие окончателно устава и се тури името на дружеството „Образователно“.

Дружеството вече броеше около 70 членки, почти всички по-интелигентни софийски госпожи. Действително по-голямата част не бяха убедени феминистки, но бяха всички дотолкова възприемчиви, щото подкрепяха с най-голяма готовност в заседанията всички начинания на ръководителките. По такъв начин се и взе наскоро решение да се отправи до Народното събрание (всичко това през 1897г.) петиция за допускате жените до университета. Петицията се разпрати до няколко (обадили се) женски дружества да се подпише. В едно не продължително време бидоха събрани повече от 1 500 подписи и петицията бе подадена.

Поставено дружеството на твърда почва, при настаняването на пишещата в Одрин учителка, председателството бе дадено на г-жа Кръстева. Още следната година, след връщането си от Одрин, А. Карима започна вестник „Женски глас“, чийто „външен отдел“ даде на своя тогава лична приятелка Ю. Малинова. Вестникът бе посрещнат извънредно добре и то най-вече от народните учители, предимно социалистки. Дружествата също се озоваха най-благосклонно на позива за организиране съюза и на лятото, благодарение на вестника (който се обърна на орган на Образователното дружество и който подготви добре почвата) се състоя първата среща на делегатките на дружествата и се тури основа на съюза, който прие изцяло целите и положенията на Софийското Обр. дружество.

Нещо светло, незабравимо бе тая първа среща през 1899 г. В нея се явиха жените с такава светла вяра в бъдещето на делото на организирането. Прочетоха се кратки истории на всяко женско дружество, при което се тъй хубаво очерта енергията, благородството на българката-деятелка в събуждането на народа ни.

Следната година към съюза се присъединиха и наплодилите се в страна дружества „Екатерина Симидчева“. Те идеха към съюза за подкрепа, като към силна организация. И тогава се обяви съюзът като сторонник на балканска конфедерация и се реши, щото със съдействието на жените от другите страни, да се възбужда интереса към робите отвъд Рила. За тая цел през зимата 1900 г. в Париж се уреди от тамкашното дружест-

вона мира митинг, на който се изпрати от председателя на македонския комитет Ст. Михайловски, да говори С. Радев.

Подигна се и въпросът за борба с проституцията. Съюзът заработи за премахване на домовете и регламентация на проституцията, като неща позорящи жената и никъде не гарантиращи здравето на обществото. От дружествата най-енергично борба против местните власти зе премахване проституцията проведе женското образователното дружество. То спечели дори и някои от общинските съветници на своя страна, обаче, теглено и в другите области на своята дейност - дружеството напусна борбата.

Въпроси за борба с проституцията са бивали в конгреса разисквани най-обстойно, взимани са най-рационални решения, и изискваше се само приложения на тия решения. И чудно ни бе да чуваме на последния конгрес на съюза да се говори за борба с проституцията като за новоизпъкнал въпрос.

Що се отнася борбата за университета, изобщо за еманципаторските цели на съюза, съюзът се радваше на победа след победа. Движението за малко време бе се разраснало така, щото сериозните умове не можаха да не обърнат внимание на нашите искания. На подадената петиция за достъп на българката в университета, покойният К. Величков (тогава министър на просветата) се озова като най-горещ защитник на искането на българката. След произнесена от него бляскава реч, идеята за висшето образование на българката бе възприета всецяло от Камарата и се предприе приравняването на женските гимназии към мъжките за подготовка на жените към университета. Във време на управлението на Каравелова (1901) се възприе от Камарата друго наше искане - допускането на жените в училищното настоятелство. Законопроектът мина надве четения и падането на правителството бе причина, щото още тогава жените да не бъдат допуснати в училищните настоятелства. Каравелов, когото лично знаехме като сторонник на женската еманципация, настоя искането ни за улични настоятелки да се вмести като една точка в партийната програма.

Формиращата се по това време радикална партия, също обърна внимание на разрасналото се женско движение и вмести в програмата си, наред с другите точки и даването на пълни

граждански и политически права на българката. Всички вестници, от разни политически партии запоместваха, отдели за жената у нас. В Народното Събрание все по-начесто се заговори за жената и за исканията на съюза. Един от тия случаи бе и подкрепата от страна на някои депутати (един нов защитник се яви между тях и А. Страшимиров, известен наш писател) на искането на съюза да се уважи борбата на горно-пасарелчанките против пианството, като им се признае за законно извършеното от тях - закриването на местните кръчми. От съюза биде внесена същевременно и първата петиция в защита на детски и женски труд у нас. Всичко това, съюзът можа да постигне и направи още до 1905 г. Съюзът, печелейки сили отвън, заякваше и вътрешно чрез самокритиката.

Така: втория конгрес (1901 г.) изпъкна онова, което с по-голяма интензивност изпъкна и в конгреса на основните учители - въпросът: върху коя партия, върху кои обществени групи може и трябва да разчита съюзът, за да се спечелят исканията му.

Казахме в началото, че първата партия у нас, която поведе борба под знамето на строго уяснени принципи, във времена, когато другите партии, неразличаващи се в своите основи, се групираха само около отделни свои водители и се наричаха цанковисти, каравелисти, стамболисти и радослависти - бе партията на социалистите. С програма и принципи заети от странство те заеха от там и примера на добро партийно организиране и партийна дисциплина. И като вземем пред вид, че цялата по-идеална, по-развита младеж се втурна в редовете на тая партия и с горещината на един прозелит запроповядва свободата, равенството и братството, ние ще допуснем и неоспоримия факт, че от тая среда се изработиха по-смели хора, упражнени в проповед, а и добри организатори. С това може да се обясни и другия факт, че начело на всяко прогресивно начинание или по-прогресивна групировка (като тая на учителите и на женските дружества), застанаха социалисти и социалистгпки.

Обаче, в самата социалистическа партия наскоро почнаха да съзират в туй водителство на „буржоазни“ организации нещо като измяна на партийните интереси и заискаха или пролетаризирането на водимите от социалистите организации,

или тяхното премахване. За такава буржоазна организация се обяви от социалистите и нашия съюз.

На конгреса (1901 г.) г-жа Конова, (социалистка и една от добрите сили в съюза), поиска пролетаризирането на съюза с привличането в редовете възможно повече работнички. На нейна страна се обяви и друга една също добра деятелка в съюза, г-жа в. Благоева (макар не напълно съгласна с Конова). Карима има на страната си Джидрова, С. Йовчева, Р. Сталийска, Ю. Малинова. Последните искаха да се подчертае характера на женския съюз, като съюз, групиращ под еманципаторското си знаме жени от всички партии и съсловия. Не ще съмнение, че конгресът възприе съвсем лесно становището на втората страна и на следния конгрес 1902 г. тоя въпрос не се дига. Тъкмо на време дойде и подчертаването характера на учителската организация (подчертаване от водителите социалисти) като организация професионална, групираща също членове от разни политически убеждения. Съюзът заработи предимно за стегнатостта си. Имаше се нужда от положения, които да обвържат по-настойчиво дружествата да заработят и за равноправието, вън от доста събудилата се културно-просветителна дейност. Към печатащия се тогава съюжен устав се помести едно въстъпление, което има напълно характер на един манифест. Тъй като наследниците на първите ръководителки на съюза на няколко пъти излизаха с обвинение против предшествениците си, че съюзът, под ръководството на Карима, не бил еманципаторска а само просветителна организация, и тъй като тоя манифест представлява сам по себе си един от хубавите паметници на нашето движение, то ние при друг случай ще го цитираме.

Ето в що се състоеше работата на съюза:

Чл. 2. Съюзът действа за даването от страна на държавата еднакво образование на двата пола: средно, висше и специално.

Чл. 3. Грижи се за популяризирането знанията между жените.

Чл. 4. Изяснява положението на жената в социално правно отношение като тълкува установените законоположения в страната.

Чл. 5 Съюзът действа за премахването на всички убежища, които накръпват обществената нравственост и се застъпва за жертвите на тия убежища.

Чл. 6 Действа за придобиване достъп към всички свободни професии и области на труда.

Чл. 7. Действа за изравняване гражданските и политическите права на двата пола.

Чл. 8. Разпространява и издава книги, брошури и др., отговарящи на целта.

Както се вижда, точките са наредени съгласно първата и втората половина на съюзната цел, която бе: умствено и нравствено повдигане на жената и подобрене нейното положение във всяко отношение.

За стегнатостта на съюза, за обвързване дружествата да работят и за еманципаторската цел на съюза (изразена в думите: „подобрието положението на жената във всяко отношение“) бидоха турени от конгреса и следните точки:

Чл. 10. В състава на съюза влиза и всяко женско дружество, което, покрай своята цел, приема и целта на съюза, стреми се за постигането ѝ и внася съюзния си внос редовно.

След точките, които вменяват в дълг, дружествата два пъти в годината да изпращат на комитета точен отчет за своята деятелност (за да може комитетът да следи, дали се работи за съюзната цел) се вмести и чл.19, който гласи:

„Дружество, което не действа съгласно съюзните цели, или върви в разрез с тях, се изключва от организацията“.

А тъй като някои от дружествата твърде неохотно работеха за еманципаторската цел на съюза, а пък с изхвърлюването им намалиха числеността на съюзните дружества, както и за по-енергично заставяне да се работи в духа на съюзната цел, се изработи един правилник, който даваше на комитета право, там дето има изключено женско дружество, веднага да основа своя група, макар от 10 члена - нещо което възбуди у поленивите дружества недоволство и уплаха.

Ръководителките на съюза, успокоени отвътре след подчертаването веднъж за винаги характера на съюза, бяха се заловили най-енергично за съгъстяване на редовете и пречистването на съюза от ненужната баласт на случайно влизащите в

него дружества. Лозунгът в съюзния орган „Женски глас“ бе: „да се гледа качеството на привличаните в женските дружества членки, а не тяхното количество“. Тълпата несъзнателници да стои от вън дружествата и всред тая тълпа, като еднородно, самоопределило се цяло да действа за възпитаването на нови сили всяко съюзно женско дружество. Такава строгост, категоричност, не се хареса на доста женски дружества и се започнаха признаци на отцепване. Комитетът никак не се стряскаше от това; с пълномощията, дадени от конгреса, той се готвеше да основава на место отцепилите се нови групи. Същевременно за пропагандиране равноправната цел на съюза из страната и нейното изяснение пред съюзните дружества, се изпрати първата съюзна агитаторка, тогава секретарка на съюза, г-жа Санда Йовчева, която посети няколко града, дето държа публични речи по равноправието. Обиколката се извърши без никакъв предварителен агитационен фонд и покри разноски-те си.

Следният конгрес се очакваше да бъде бурен. Най-голямо главоболие се очакваше от цепящите се дружества, които, според устава имаха право на последня дума в конгреса.

Обаче, бурята дойде съвсем неочаквано от другаде. Тъкмо по това време се завърна от странство г-жа Патева, работила вече доста на страниците на в. „Женски глас“. През време уяснението характера на съюза, г-жа Патева във вестника развиваше на пространно вече писаното от Карима. Върнала се от Запад, посрещната най-радушно от последната, като една нова сила, спряла се във време на заседаващия конгрес в нейния дом, изявила съгласието си, че в конгреса ще приеме отгоре си редактирането на в. „Женски глас“ при същите условия, при които редактираше г-жа Карима (60 лв. месечен редакторски хонорар), г-жа Патева на самия конгрес, неочаквано за последния, повдигна в съдружие на явилата се пак на конгреса г-жа Конова въпроса за „пролетаризирането“ на съюза, а редакторството не прие, поради причина, която ясно пролича в неяните причини на отказа - малкото парично възнаграждение.

Нека притурим още едно обстоятелство.

След самоопределянето на съюза, както и на учителската организация, партийните водители, забелязали огромното зна-

чение на членовете социалисти в културните организации в страната (което намериха не без значение и за самата социалистическа партия), се устремиха да спечелват влияние на тия организации - това във време на стамболовската реакция. Партийните водители държаха речи пред студенчеството, даваха тласъци за борба против влиянието на социалистите в учителските съюзи - класния и она на основните учители. Г-жа Ю. Малинова, която се дава дълго време за социалистка, след зимането на важно място в партията на мъжа си, като че ли заиска да допринесе нещо на тъй отслабналата, след Каравеловата смърт, демократическа партия - с превземането ръководството на съюза ни от демократките.

На конгреса 1904 г. не се повдигна въпроса за пролетаризирането на съюза от К. Конова и Патева (сега вече не социалистка, нападаща Карима в сп. „Ново време“) все пак още веднъж се подчерта определения вече характер на съюза. Но при всетуй Карима, Джидрова, Мустакова, Дончева, Сталийска решиха да се оттеглят от ръководството на съюза, за да се даде място на тия, които жадно се устремиха към „властта“.

Ю. Малинова и Патева, избрани пак за ръководителки (конгресистките са смятали по такъв начин да изкажат своята признателност за работенето им в съюза), те още веднага заявиха, че дават оставката си окончателно, за да дадат път на нови сили и защото са спокойни за бъдещето на съюза след изработените граници, в които трябваше да се върти съюзната дейност, под чието и да е управление. След отказа им бе провъзгласена другата листа начело с Ю. Малинова. Избраните не се отказаха в конгреса и конгресистките се разотидоха. Обаче след конгреса, когато Карима, изпращайки печата на г-жа Ю. Малинова, покани новоизбраните да приемат и делата на бившия комитет, Ю. Малинова, амбицирана за избор не специален за нея, а след оставката на бившите ръководителки, отказа приемането на печата и заедно с другарките си яви на Карима писмено, че не приема избора. Бившите ръководителки тогава се обърнаха към дружествата с окръжно, подписано от Ю. Мустакова, Карима, Дончева, Сталийска и Джидрова, в което се съгласяваха да водят съюзните дела до свикването на конгреса - или с други думи, сметнаха се за принудени да си оттеглят ос-

тавката, подадена на конгреса. И каква бе изненадата им, когато техното окръжно последва от окръжно на Ю. Малинова и нейните другарки, в което се изявява готовност да се приеме избора. Веднага бившите ръководителки, разбира се, изпратиха друго окръжно, с което унищожиха първото си и изявиха още веднъж най-голяма готовност да предадат печата и делата на Ю. Малинова. Обаче, от дружествата се обявиха някои за старите ръководителки. Види се това разцепление на мненията на дружествата накара Ю. Малинова отново да откаже приемането на печата и делата. (Цялата работа изглеждаше глупаво-смешна, обаче, в ежедневния печат се явиха цели статии с обвинения против Карима, че била узурпаторка и не давала съюзния печат на Ю. Малинова. Тъй недостойно се поведе първата борба на личности.

Събра се конгресът (1905 г.). Той бе необикновено бурен. Ю. Малинова намери много енергичен, яростен работник за целта си в лицето на Е. Каравелова. При всичко, че накарана да се изкаже за равноправието, Е. Каравелова се обяви против него (а и се подигра над борчините за права - англичанките). Патева се съедини с нея. Издаде сама преди няколко месеци брошура за „пролетаризирането“ на съюза, г-жа Патева се явява в тоя конгрес вече нещо като другарка в съюз с г-жа Каравелова. Предвид на възможно разцепление, бившите ръководителки и в тоя конгрес категорично отказаха да се кандидатираат. Листата бе представена от Ю. Малинова, Каравелова, Патева с председателка Малинова. По-късно, след оставката на една членка от комитета, замести я Г. Сталийска (види се партийните интереси ѝ продиктуваха това, защото тя не приемаше по-рано, като - особено тя - твърдеше с увереност, че Ю. Малинова не ще може да ръководи съюза).

Тъй бе станало първото сътресение в съюза, диктувани не от никакви съюзни интереси, не от никакви принципиални различия (за „пролетаризиране“ вече и дума не се отвори нито от К. Конова, нито от Патева), а само поради неудовлетворени някакви лични амбиции - същото, което стана на последния, лятошния конгрес.

С жалост може да се констатира днес, че устремилите се „за власт“ са били още твърде непригответни за деликатната

задача - ръководене съюза, било поради незнанието условията (от чужденката Ю. Малинова), било поради липса на организаторски способности (г-жа Патева).

След първата работа на Ю. Малинова и Патева да отстранят - с доказания и клевети - предшественичките си (на които до тогава те бяха само възпитаници и второстепенни помощници), последваха години на една чиста благотворителност и царство на демагогията. Нищо, абсолютно нищо, не направи съюзът през последните пет години, в смисъл постигане на равноправието.

Учищно настоятелство се даде на жената, като нещо давано по-рано от партията и предвидено в партийната програма; нито искането на правистките, нито петицията на равноправките в Народното събрание, не се подеха от дружествата, благодарение гледане на работата през пръсти от страна на съюзните ръководителки.

Енергични се оказаха те в разпиляване на съюзните средства и създаване плащани места на своите близки. Така, преди две години г-жа Патева бе извикана, кой знае защо, в София и за управлението на някакво си бюро, заедно с редактирането вестника, ѝ се плащаше по 200 лв месечно - това при готова квартира в една от най-хубавите улици в София, при отопление и осветление. На г-жа Недялкова, подполковница, напълно осигурена жена, се определи заплата по 100 лв месечно, пак за това бюро. Изпрати се и делегатка за Амстердам, г-жа Патева, излишен лукс... А от где се взимаха пари? Дали съюзните дружества почнаха по с охота да дават пари, защото се е повишило съзнанието им на съюзни дружества? Никак не. Като приближено лице на правителството, Ю. Малинова почна да взима от кметството по 5 000 лв. за откритото бюро „Женски труд“. Завещаните от бившия комитет 2000 лв., като фонд на обществото на студентките, заедно с 400 лв. за помощи на студентки, скоро биде изхарчен за съюзни работи (фондът се унищожи без никакво конгресно решение). Това допълни образа на „кабинета“ на Ю. Малинова като крайно разсипнически.

Никой, който е присъствувал на съюзните конгреси редтия години, не ще отрече, че тяхната работа бе само в повтаряне на едни и същи почти речи на ораторките им в повтаряне

и изяснение на едни и същи предложения, които са изяснени в първите години на съществуването на съюза (тук спадат и речите на г-жа Патева за целите на съюза, и тия на г-жа Конова с вечният реферат за защита на женския и детския труд и тия на г-жа Малинова за разширението на женския труд и за откриване на разни женски професионални и земеделчески училища, а и за последния реферат по проституцията на г-жа Докова). Съюзът, като едно цяло, в което управлението трябва да бъде винаги запознато с работите и решенията на съюза до поемането ръководството му, отдавна си бе уяснил всички въпроси подигвани до омръзване все по един и същи начин във всеки конгрес; по тях са се взели решения, дори са посочени пътища как да се работи и бе останало само от уяснение да се пристъпи към взимане на по-реални, по-енергични акции за постигането им. С една реч всред туй тъпчене на едно място, плюс котерийността, образувана от конгресите около личността на Ю. Малинова, като около жена на министра президента, съюзът явно се изграждаше все повече в една пародия на организация. Не със злорадство твърди това пишещата тия редове - твърде много бе дадено за живота на това дело от нейния живот и това в най-тежките години, когато само думата еманципация вселяваше нещо като ужас в нашето общество. С тѳга само може да се говори днес така за българския женски съюз, тоя божем изразител почти едничек на женското движение в страна, днес, когато самите мъже в Народното събрание държат такива блестящи речи, не вече за допускането жените в университета, не и за откриване на някакви си земеделчески училища (та голямо ли е нещо да се дадат тия училища, и кой ли министър би ги отрещял днес?), а за правото на българката да упражнява всички свободни професии в живота (по повод адвокатството), а и за граждански и политически права на жената. Срамно е, позорно е в тоя момент един съюз, който уж се бори за равноправието на българката и който би трябвало да бъде начело там, дето се говори за това равноправие, да мълчи, да не обелва зѳб по това в своите конгреси. Не бяха ли тогава всичките речи за равноправието в конгресите само едно недостойно демагогство? Не е ли позорно това, дето конгресът това лято не взе никакво решение по искането на юристките да им се даде правото да ад-

вокатствуват, когато в защита на това се обадиха вече толкова депутати в Народното Събрание? Не бе ли позорно да се не подигне дори и въпрос за дадената от „равноправките“ първапетиция до Народното Събрание, за да се предвиди в избирателния закон и даването изборни и избирателни права на жените?

Десет години съюзен живот и - конгреси, какъвто бе миналата година, какъвто бе и последния съюзен конгрес, за който не можем да си спомним без срам.

Десет години съюзен живот с два дена разискване върху една резолюция, само диктувана от амбицията резолюция - осъждане комитета, за че помагал за отваряне женски ателиета! (нещо, което всъщност е в областта на съюзната дейност). Ние чухме на втория ден за тая резолюция, чухме я изопачена: казваха ни, че щяла да се предложи една резолюция, с която ще се иска да се осъди комитета, че, увлечен само в благотворителната си дейност, той занемарил напълно всяка инициатива за една дейност за равноправието. И чухме - резолюцията на Патева, една скромничка резолюция досежно ателиетата. Знаейки твърде добре Патева по другите ѝ постъпки, ние не можехме да не съзрем, че под тая невинна форма се цели да се привлекат, „излъжат“ делегатките (уви, винаги идещи тъй неподготвени в конгресите!), за да се бламира тая, с която тя задели мегдан още от миналата година - Ю. Малинова. Делегатките се „излъгаха“, приеха резолюцията и изнесоха блам действително на Ю. Малинова - която изтъкваше съвсем неуместно, че тя е комитетът и която напусна веднага и председателството на конгреса и самия конгрес. Делегатките разбраха сичката сериозност на въпроса и създадоха една атмосфера на недоволство около тая, която бе ги подвела към блама; те поискаха да удовлетворят бламираната. По такъв начин се изнесе пълния блам на г-жа Патева, която не получи нито един глас нито за редакторка на вестника, нито за в съюзното управление. Конгресът се закри, след едно заявление на Сталийска (от избрания комитет с Ю. Малинова начело), заявление до комичност напомняше заявлението на демократите министри след поемането на властта. Та каза: „Знайте, че ако една от нас се откаже от избора, ние всички сме с нея.“

Ако сме се спрели по-подробно върху работите на последния конгрес, то бе, защото той е твърде характерен, а и твърде съдбоносен. Вече след разотиването на делегатките г-жа Ю. Малинова с едно окръжно явява на дружествата, че те не приемат избора след изказания по-рано блам. Дружествата се виждат в чудо и поотделно се явяват разни предложения за изход от положението. Самата г-жа Патева, която се даваше за главна ръководителка на съюза и чийто глас, действително имаше голямо значение в съюзните конгреси, в които и произвеждаше изборите, тя, след конгреса в последния брой на издадения от нея в. „Женски глас“, меланхолично възкликва, че съюзът е вървял лошо, защото се избират за негови ръководители „случайни личности“, а не хора предадени на работата. Тоя финал, нека ни бъде извинено да се изразим така, е пълно самоопозоряване ...

Цели десет години съюзните дружества отделяха от тъй мъчно печелените днес парични средства и за съюзен внос и за вестника и за делегатките си - и в края на краищата лятошкия конгрес.

Коя е причината за това? Де е злото?

Злото иде, в същност и от самите дружества. Те не се отнасят с потребната сериозност и любов към съюзното дело. Съюзен конгрес, на който се явяват делегатки със заявление, че са против неговите цели, е един абсурд. Конгрес с делегатки, натоварени с тая деликатна мисия не сериозни и посветени лица, а случайно тръгналите по разходка в столицата госпожи, е абсурд. Съюзните дружества, които не се интересуват от работата на комитета си цяла година, това са дружества не съзнаващи своето значение, своята роля.

Злото иде главно и от отделните личности, които след широкия простор, който им се даде при желанието им да работят като ръководители на делото, са привишили своите способности и са се оказали само неспособници за сериозна творческа мисъл и за енергична практическа дейност - две условия тъй важни за всеки ръководител на организация. И когато се вземе предвид, че при слабото още съзнание на жените в женските дружества, колко трябваше да е голямо влиянието на тия, от които всъщност тия дружества чакаха обновлението си; когато се знае, колко изобщо може да е значително влияние-

тооказано от горе, от ръководителките, то престъплението на последните е още по-голямо.

Ослабването и дезорганизацията на съюза биде схванато най-напред от тия, които пред очите си имат усилването изобщо на женското движение у нас. След няколко пътя посочване в специални статии, било в списания, било в ежедневния печат, като на къде върви българския женски съюз под неговите ръководителки Патева и Ю. Малинова, те решиха в моментите, когато женското равноправско движение в странство никога не е било тъй интензивно както тая година; в моментите, когато държава след държава в Европа (Финландия, Швеция, Норвегия и сега на път е Англия) запровъзгласява пълното равенство на двата пола през законите, те решиха да привикат всички съзнателни българки към ръководството на едно по-интензивно движение, за права на българката у нас, към организация, която да насочва женското ни движение по нужната посока. Множество жени се отзоваха на поканата, държаха се речни по равноправието в продължение на една година (съюзът се основа през м. ноември 1909 г.) в 14 града - навсякъде посрещнати най-благоклонно от гражданите и гражданките. Новият съюз енергично подкрепи юристките в борбата им за адвокатурата, а при изменението избирателния закон подаде и първата петиция за предвиждане в закона права и на българката.

Мисълта, че новото движение може, с привличане към своите редове на по-енергичните сили в дружествата, да убие тия дружества, да убие и самия български женски съюз, който е всъщност дело на нашата енергия, тая мисъл до сега сериозно ни безпокоеше. Защото ние бихме искали старият съюз да не заглъхва, а поне да върши една културна работа (тъй важна не само за жените, а и за мъжете у нас). Тая мисъл караше новият съюз да не излиза с позив ни към едно дружество да мине то на негова страна - нещо повече, то е отказвало на дружества желаещи да сторят това. Обаче днес, когато виждаме пълното отслабване на стария съюз, при което повечето дружества напълно се повръщат предишната си физиономия на стопанско-благодетелствуещи дружества, новият съюз ще трябва (изказвам само едно лично мнение) без друго да привлече на своя страна по-будните дружества към по-живата си дейност за добива-

не граждански и политически права на жената (при пълна местна автономност на дружеството в културната му дейност, - едничката цел на новия съюз.

Тъй като главните деятелки в новия съюз са тия, които са основали и са ръководели с години стария съюз, и тъй като повечето членки в новия съюз са по-съзнателните членки на стария съюз, то в новото групиране, тъй отговарящо на интензивната женска борба в Европа и тъй отговарящо на много по-подготвената днес у нас почва за възприемане нашите искания, новото групиране всъщност се явява само като едно обновление, едно прераждане в по-нова и по-съвършена форма.

Описали съвсем бегло миналото на женското движение у нас, поспрели се над неговите слаби страни днес, ние както вижда читателят никак не се отчайваме в неговото бъдеще.

Всъщност, женското движение в България все повече се усилва. И ние знаем, че на лято, когато в Плевен (според решението на конгреса) ще се съберат няколко женски дружества за да възстановят престижа на амбицираните Ю. Малинова и Патеба, през същото време в столицата ще се съберат всички по-будни, по-съзнателни, по-напредничави българки, всички искрено предани на равноправската кауза. Ще се съберат на всеобщ събор и ще да открият нова ера за нашето женско движение.

Бележки:

¹ Съюзът днес е без управление, без съюзен вестник, без пари в съюзната каса - това след последния му конгрес.

² Че редакцията не е имала никак въпроса присърце, че не е имала никакъв план за действие. че не е имала понятие за женско движение и организация, това се вижда ясно и от следното обстоятелство:

Едно от най-старите наши женски дружества основано още във време на духовното ни пробуждане към края на 60-ти години, бе и Шуменското дружество "Родолюбие". При една особена любознателност на гражданките, там се поде една по-смислено просветителна дейност. Там се говори и за подчинението на жената. У ръководителките постепенно се зароди идеята за нуждата от едно споразумение с другите женски дружества в страната за черпене подкрепа и изработване на една система в работата им. Пишештата тия редове поиска настоятелно от редакцията на в. „Женски свят“ място за статия в горния смисъл, поиска от

редакцията да помоли дружествата да си изпратят уставите, за да се знаят какви дружества има из градовете и да се влезе с тях в споразумение. Редакцията не направи нищо...

³ Името бе дадено от г-жа Каравелова. Ясно съзнавайки, че такова име се дава защото не се схваща ясно или защото има антипатия против еманципаторската страна на целта, пишещата тия редове, заедно с другарките си не подигнаха въпроса за това, от страх само зарад името да се не породи ново разцеплението.

⁴ И до сега съжелявам, че не се прие до сега предложението, всички тия отчети на пробудата на българката да се отпечатат в една брошура. Дано някога тая грешка се поправи. Други отчети да се съберат и да се отпечатат.

⁵ И когато преди година българката биде допусната за училищна настоятелка, то бе всъщност само едно изпълнение на много по-рано взето решение. Защото наследниците на Каравелова се оказаха твърде невъзприемчиви днес на каквото и да било наше искане. Те отхвърлиха твърде законната молба на нашите юристки да ги допуснат да упражняват една професия, в която решаващо значение, при това, има само способността на управляващия професията; те ловко избегнаха да се произнесат на първата петиция подадена в събранието, с която въз основа Конституцията и съществуващите условия българката поиска изборни и избирателни права.

⁶ След поемането по-късно на редакторството на в. „Женски глас“ г-жа Патева съумя да увеличи тоя хонорар на 100 лв месечно. А в последния конгрес, след който тя преставаше да бъде редакторка, преди да се избере друга такава, тя предложи да се намали тоя хонорар, защото ѝ се виждал голям.

⁷ Брошура без никаква логика, брошура, от която убедени сме се отказва и самата ѝ авторка.

⁸ На конгреса и тоя път като спасителка се явява г-жа Каравелова. Заявила на всеуслухание и тоя път, че тя е против равноправската цел на съюза, тя предложи резолюция, с която се удобряваше дейността на комитета за отваряните от него ателиета. Малинова, която не можеше да не усети, че такава защита е едно оскърбление за нея, стана от мястото си и с енергичен жест изрече думите: „Г-жа Каравелова, ние не се нуждаем от вашата защита!“ - нещо, което не смути г-жа Каравелова, която с увереност преподнесе своята резолюция, а когато тя не биде приета, а се прие тая на Патева, тя също завинаги напусна конгреса. Интересно бе, че и друга по-видна делегатка, русенската г-жа Петрова, и тя се изказа за ненавременността на равноправска дейност.

⁹ Бр. 20 в „Женски глас“ тая година.

- ¹⁰ Каквото ни се вижда напоследък русенското със своя призив към съюзните дружества за извънреден конгрес, за да се избере по-скоро съюзен комитет, защото трябвало да се поведе в Народното събрание борба против законопроекта за професионалните училища. И нито думица за подадените петиции от юристите и от равноправките, а и за новите женски гимназии...
- ¹¹ Въз основа на миналото ние допускаме едно ново сдружаване на тия госпoжи пред общия враг...
- ¹² До събора с воденето делата на новия съюз е натоварена казанлъшката група под председателството ма Ю. Мустакова-Бозвелиева.

ВНАСЯМЕ ЛИ НИЕ РАЗЦЕПЛЕНИЕ?*

[А. Карима]

Всеки, който се е интересувал от женското движение у нас, знаейки за съществуването на „Българския женски съюз“, може би да се попита при нашето излизане с нов съюз дали последният не е плод на несъгласие, плод на разцепление - явления тъй изобилни в обществените ни и партийни групировки. Това запитване още повече се натрапва, като се знае, че ние, които днес турнахме основата на „Съюза на напредничевите жени“, сме турили основа на „Българския женски съюз“ и дълги години сме били в него ръководителки.

Да не е „Съюзът на напредничевите жени“ плод на желание да се внесе разцепление в старата ни женска организация?

Именно, за да предотвратим всякакви криви тълкувания, централната група на напредничевите жени реши на първото си заседание да изпрати отвореното си писмо до женските дружества, членове на „Българския женски съюз“, което отпечатахме в миналия брой на вестника ни.

За да изпъкне наложителността на нашата организация при съществуването на една от почти десет години, най-добре ще е ако очертаем пред читателя характера, състава и дейността на „Българския женски съюз“ и че той не може да обгърне в себе си и оная наша дейност, която сме си предназначили, та е станало нужда от основа на още един съюз.

Пристъпваме направо към задачата:

Преди девет години, когато се тури основа на първия ни женски съюз, тогава за равноправие, за еманципация на жената можеше да се говори само с резерва всред широката маса. Широката маса жени не бе подготвена никак за новите идеи, още по-малко бе подготвено обществото. Призивът на мъже, които още до освобождението са посочвали в речи примера на аме-

* в. „Равноправие“. год. I, 1908, № 3 (?), 1-2.

риканките, проповедта на соц-демократите за равенството на половете пред законите, викът за равноправие, вик самотен, чудноват всред рецепти за ястета и етикети в сп. „Женски свят“ на г-жа Ноева във варна, всичко това не проникваше в широката женска маса. Гласовете излизаха и се повръщаха назад, като да замираха.

Гласове за равноправие в началото се зараждаха от соц-демократи, а на 90-те години из някои от съществуващите женски дружества. Тук вече за гласовете за еманципацията на жените като да се намери по-подходяща среда. Общността на дружествена работа и дейност в обществото - тия две обстоятелства сами по себе си подготвили жените към по-голяма възприемчивост. Именно това обстоятелство породило идеята да се организират всички съществуващи женски дружества в един съюз и да се подеме работата тъй, щото да се обвържат дружествата да работят за равноправие на жената. Преди събуждането на дружествата повечето от тях бяха се объркали, незабелязано за самите тях, от просветителни на чисто благотворителни. Изучила добре зараждането на женските дружества у нас още до освобождението, г-жа Карима е изтъкнала нуждата да се прегледат уставите и да се повърнат към целите си, които се бяха изразили още до освобождението ни в стереотипната фраза: „умствено и нравствено повдигане членките“. Просторът, който остават тия думи за тълкуване, и симпатичността на една дейност за културното подигане на българката - тия две обстоятелства накараха организаторките на съюза да не отхвърлят тия цели, а напротив, да ги напишат върху знамето на бъдещия съюз. Вън от самата благородност на целта, вписването в целта на съюза и целта на дружествата улесняваше тяхното сгрупирване. Не ще съмнение, организаторките още веднага наложиха и една нова дейност на съюза, изразена в оная част на устава на „Българския женски съюз“, която гласи: *съюзът работи за подобрението положението на жената*. Като какво се подразбира под тия думи, ясно и категорично е изказано в средствата на съюза и в манифеста, с който е придружен уставът - то е искане граждански и политически права за жената.

Желанието става факт и почти всички женски дружества в страната нисесгрупираха в един съюз. Първата среща на делегатките на тия дружества преди девет години бе трогателна - то бе първото запознаване на българките, които бяха работили за просветата, свестяването българката. Четените отчети за дейността на представените дружества - повечето от тях основани до освобождението, вселиха у организаторките на съюза голяма вяра в силата на женския гений у нас, вярата в дееспособността на тоя гений и във от домашното огнище. Обаче факт е, че в срещата се говори за равноправието твърде предпазливо. Както и да е, но организаторките, възприемайки целите - казваме и пак повтаряме - благородните цели на съществуващите женски дружества, им натрапиха и своята цел - равноправието. Те твърдо се надяваха с уменията и с такта си постепенно, „от горе“ да възпитат членките на съюза в натрапената цел и да я направят тям тъй любима, щото те да се борят за нея. Не след много се появиха разногласията между тия, които успяха да заемат видно място в организацията и се явяваха меродавни в съюзните конгреси: поиска се „пролетаризирането“ на съюза, опората му само върху „работническия елемент“ в него - представителките на това искане бяха г-жите Патева и Конова. Логиката на нещата ги накара най-сетне да отстъпят. Логиката казваше, че щом съюзът групира жени от разни съсловия и партии само в единичката цел - културно-еманципаторската, то за никакво „пролетаризиране“ и „соц.-демократизиране“ не може да става и дума. До това време, до това уяснение ръководителките на съюза трябваше да водят борба на две страни - със своите другарки и с дружествата, които със своето огромно болшинство членки, влизайки в дружествата само за просветително-благотворителната им цел, съставиха един неблагоприятен елемент за съюза, който при всеки случай гледаше да отцепи дружеството от съюза. Членките, привърженици на съюзната цел, работеха с вси сили да задържат дружествата. Но при все туй болшинството от дружествата вървяха явно или на сила, или несъзнателно със съюзната цел, та в конгресите ръководителките не веднъж биваха сюрпризирани с делегатки съвсем непосветени в тая цел. За да се тури край на такива сюрпризи, а и да си проверят силите,

ръководителките прокараха в конгреса резолюция, според която в съюза трябваше да останат само дружества, които покриват своите цели работят и за съюзната цел; неработещото дружество за съюзната цел трябваше да се изключи и на негово място да се образува нова група. Обаче в същото време, вследствие на разногласията се закърмеха лични ежби, изпъкнаха амбиции у каравелистките да застанат *coute-que-coute* на чело на съюза. Уморени от дългогодишно ръководене съюза, осигурили добре, че които и да застанат начело на чело, ще да бъдат длъжни да вървят по предначертания път и за да се избегне и най-малкото разцепление, ръководителките, избрани да водят съюза и за напред, си подадоха категорично оставките в конгреса.

Всяко дружество, влизащо в състава на „Българския женски съюз“, е автономно: то приема за членка всяка жена, стига тя да пожелае да се запише за такава. Налагане едно „пречистване“ на членки от управителното тяло и при най-твърда ръка, би срещнало силно съпротивление. Практиката показва, че такава едно пречистване би породило разцепление и силни вражди, които биха закърмили всред жените една омраза към равноправието. Сега, както е „Българския женски съюз“, макар и да не е в сила да поведе енергична борба за равноправието, обаче все пак задължава голяма маса жени да поддържа такава една борба. За самото дело това е от полза, обаче такава положение естествено не може да задоволява ония, които са решили по-настойчиво да се борят за равноправието. Ето защо без ни най-малко да отцепваме дружествата от „Българския женски съюз“, без ни най-малко желание да убием - всъщност рожбата, за която сме харчили сили и енергия, ние трябваше да турим основа на една „борческа“ женска организация.

„Съюзът на напредничевите жени“ рязко се различава по състава си от „Българския женски съюз“, защото в „Българския женски съюз“, както казахме по-горе, влизат членки често пъти само симпатизиращи на благотворителната дейност на едно дадено дружество. Подела пътя, посочен от дотогавашните ръководителки, напълно избавени от разногласия в окончателно уяснения съюз, новите ръководителки до днес се измъчват, все пак имат това, което имаха и техните предшественици: оная маса в дружествата, която завардва мястото си в съюза с изп-

лащането само 20 л. годишно съюзен внос, без никаква дейност за съюзната цел.

И по своя състав, и по целите, които преследва всяко едно от дружествата - те показаха пълното си безсилие, а и нежелание да вървят в борба с обществото и със законите за извоюване правана българката. Ето защо в момента, когато из цяла Европа се раздава най-енергично, най-настойчиво искането за припознаването на жената личността на право в гражданинв България, това искане почти не се чува. Съставният елемент на дружествата надделята на волята, ще кажем на добрата воля на ръководителките, да засилят едно течение в съюза в полза на равноправието.

„Съюзът на напредничевите жени" прибира само ония българки, които до влизането си в съюза са се проникнали с идеята на равноправието и са дали обещанието си да работят за възтържествуването на тая идея у нас. По такъв начин съюзът като еднородна подбрана маса ще може твърдо и настойчиво да върви в една определена посока и като еднородна и подбрана маса ще умее по-успешно да въздейства и на обществото, и на жената в смисъл възпитаване нови сили.

Една коя и да е политическа партия за да представлява сила подбира за свои членове само хора, които предварително са се просветили и са възприели принципите на партията. Практиката в живота на „Българския женски съюз" показва, че взимайки съвсем случайни хора в дружествата си, съюзът се вижда отекчен с един баласт, който не само не е неспособен да тикне съюзното дело (особено това за равноправието) напред, но самият тоя елемент изисква работа над него, за да се обърне на елемент нужен за напредъка на делото.

Баластът, огромният баласт от индеферентни и безсъзнателни членки винаги ще ослабва дейността на съюза с външните фактори.

На такъв баласт от несъзнателни, неподготвени членки „Съюзът на напредничевите жени" според устава си прегражда пътя.

За да бъде еднородността и следователно съгласието и силата в работата още по-големи, съюзът, вън от условието членките му да бъдат при встъпването си в съюза без друго ис-

крени привърженици на равноправието, изисква известно единство и в политическите гледища у своите членки. Решили да работят за благо на страната не само с добиване равноправието на жената, а и с дейност за осигуряване проявата на свободната воля на гражданството за възможно по-голямо осигуряване свободата, независимостта на отделната личност като гражданин на конституционна страна, съюзът иска строга привързаност към демократичните начала и поддръжка на ония партии и групировки, които са вече доказали своята безкористна борба против монархическите домогвания, идещи отгоре в съдружие с разни политически разбойници, грабителни народните правдини и са обръщали страната ни в една абсолютна монархия, в която свободният български гражданин е бил вал докарван до положението на истински канала.

Подобна дейност в закрепване народовластието в критични моменти, които преживяваме, не може да си предпостави „Българския женски съюз“ - още една рязко отличителна черта помежду нас. Стариият съюз, като организация групиращи жени от разни политически партии - и стамболистки, и народнячки, и каравелистки, и радикалки, и социалистки - по решенията на конгресите не може да представлява тенденциите нито на една партия. Пресен факт е, че когато вестникът на „Българския женски съюз“ „Женски глас“ заговори остро за търновски преврат, то на редакторката насмалко щеше да бъде отнето от комитета редакторството на вестника. Комитетът, основавайки се на конгресните решения, забрани на редакцията на изказва свои мнения по туй, що става в страната ни.

Като искаме извинение от читателите си за предългата ни статия, която дължихме на тия, които са следили развоя на женското ни движение и бяха ни обвинили в желание да отслабваме движението с „разцепление“, ние повтаряме, че разцепление няма никакво в „Българския женски съюз“. Негови отделни членки, жаждаци по-енергична дейност, ние бихме искали да видим в нашите редове - но това не ще рече, че ние бихме искали те да напуснат местата си в „Българския женски съюз“ - напротив: ние бихме искали те да работят там за будене съзнанието у членките на дружеството. Такава тяхна дейност би отгова-

ряла на предначертаната дейност на „Съюза на напредничевите жени“, дейност във от организацията всред обществото.

Ние, запознали еманципаторската дейност всред жените във времена, когато тая дейност се посрещаше от жените с най-голяма резерва, ние, които основахме „Българския женски съюз“ и го упътихме да работи за равноправието, ние не можем да не усещаме и днес най-големи симпатии към него. Ние високо ценим целите, в името на които той работи покрай равноправието, а именно: „умственото и духовно повдигане на жените“ - цел висока, благородна цел, казваме го, както сме го казвали и преди - по-възвишена от самото добиване права. Да, права трябва да бъдат дадени на жената - това го изисква и самата справедливост и условията на съвременния живот, обаче ако „Българския женски съюз“ съумее да повдигне културата - умствената и духовна култура на българката, та след като добие жената тая култура, да изпъкне в политико-обществения живот - тогава заслугата му не ще бъде никога забравена. Защото ако днес мъжът, българинът, който има права, имаше и култура, то напредъкът на нашата страна не би бивал тъй безобразно задръстван. Култура - духовна и умствена трябва за нашето гражданство и „Българския женски съюз“ според целите си трябва да внася тая култура всред женското ни общество и на такава негова дейност ние само можем да се поклоним, на такава негова дейност ние винаги ще дадем нашата поддръжка.

Не разцепление, а засилване на женското движение внасяме ние с нашия съюз, не вражда, а вървеж по разни пътища към обща цел декларираме ние на членките на „Българския женски съюз“.

Подчертали различието между двете организации, както и единството в техните стремежи, ние смятаме, че отговорихме напълно на въпроса, даден за надслов на нашата статия. Ето защо, за да избегнем повторенията, ние свършваме статията с решение никога да не се повръщаме към тоя въпрос, а да имаме пред очи си само това, към което са насочени нашите погледи, това, към което сме решили твърдо да вървим.

НИЕ*

[А. Карима]

Преди всичко ние, българките, които сме си подали ръка за обща работа, ние организирани в „Съюз на напредничевите жени“, сме за равноправието.

Под думата равноправие днес се подразбира едно: извоюване граждански и политически права за жената - или с други думи: припознаването личността на жената, личност на пълноправен гражданин, какъвто се явява мъжът в една конституционна страна - или с други думи: изваждането жената от мястото, отредено ней в нашите закони, място позорно за човек, ценящ своето достойнство, притежаващ това достойнство, място, редом с най-тежките престъпници, с умопобърканите и несъвършенлетните.

Това е, което ние като жени, като съзнателни българки искаме на първо място.

Ние искаме да ни се припознае правото на непосредствено, пряко участие в уредбата на държавата.

Ако вековете и науката са доказали, че жената е създание, надарено с ум равносилен с тоя на мъжа; ако фактите в историята на културното развитие на народите показват, че дори във времената на царството на грубата сила, когато жената е била най-притисвана като по-слабо същество, ако тия факти показват, че жената и тогава е могла да възбужда удивление със своите умствени и духовни дарби - ние, днес, във времето на царството не на грубата сила, а на разума, ние не намираме ни най-малко основание да се забранява на жената със закон, щото тя като гражданка да принася на ближните си, на обществото, на държавата услуга със своите духовни и умствени качества. Нас, съзнателните гражданки, не може да не ни възмущава наредбата в законите, която дава право и на най-неразвития, на най-невежествения мъж да проявява волята си на граж

* в. „Равноправие“, г. I, 1 ноември 1908, № 1, 1-2.

данин, а да се отрича това право и на най-съзнателната, на най-умната българка.

Рекламирайки равноправието на двата пола, ние отхвърляме обвиненията, които обикновено са се хвърляли и се хвърлят върху нас и които обвинения са плод или на едно невежество, на незнание туй, което ние искаме, или на злоба, енервиране, което се забелязва у хора, готови да се противопоставят винаги и Веднага, щом се появи на сцената нещо, носещо със себе си обновление - това единствено поради естеството на своята натура, която не може да понася нищо светло.

В своите заявления за права ние отблъскваме обвинения, хвърляни върху нас „феминистките“, „емансипаторките“ - че сме се стремили да отделим жената от мъжа, да ги направим конкуренти, врагове; че сме съсипали семейството; че сме искали да приравним самото естество на жената с това на мъжа.

С искането ни да се зачита личността на жената ние искаме само по-голяма хармония между двата главни фактори в семейството. Ние искаме не конкуренция, но разумно другаруване, сътрудничество между съпрузите, което може да бъде само, когато и двамата - и мъжът, и жената - са с еднакви права и разполагат с еднакви средства за защита на своето достойнство. Не съжителство на робиня с господар, на безправно съществуване с гражданин (който урежда закони, обезличаващи жената) - не такова съжителство искаме ние, но съжителство на свободни, независими личности, които свързва любов, уважение и еднакви стремежи в живота. Такъв, по-съвършен брак искаме ние, а не унищожаване на брака.

Искането ни да се даде на жената граждански и политически права не означава едно желание да изкараме жените от домашните огнища на улицата, в партизански разпри. Семейството не ще се разтури, ако на жената се даде право да бъде избиреаема и избирателка в законодателните и общински избори - както не се съсипва дюкянът на един търговец от туй, че той, следил обществено-политическия живот на страната, е упражнил в изборите правото си на гражданин. А ако се яви жена, стояща високо над тълпата, която би могла да принесе полза в законодателното дело на страната (нещо, което и между мъжете е тъй рядко, та от около четиримилионно население се

избират само около двеста депутата) - то е престъпление да се отхвърля сътрудничеството на такава жена в държавното устройство, само защото трябвало да стои в къщи.

Ние високо ценим мястото, което се дава на жената като възпитателката децата, които израстват в граждани. Защото ние смятаме творческата работа на един възпитател много по-горе от механическата работа на един чиновник в канцеларията. Но ние искаме, щом жената се счита за важен фактор в семейството - единица, върху която се гради днес държавата - ние искаме да се даде право на тая жена да проявява своето схващане, своята воля и в уредбата на държавата. Това се налага от самата логика. Само по такъв начин ще се постигне по-голяма хармония между държавата и семейството, между законите и стремежите на отделната личност. Мъжът и жената - тия два фактори в семейството, които възпитават поколенията - двата тия фактори трябва да участват и в уредбата на държавата.

Ние никога не сме искали и не ще искаме да приравняваме природата, вродените наклонности у жената с природата и наклонностите на мъжа.

Рязане коси, възможно по-голяма прилика на мъжа, грубост в движенията - качества, с които са се отличавали някогашните емансипаторки - всичко това е отлетяло в далечно минало. Всяко революционно движение има си епохата на крайности. Такавата епоха е имало и в началото на освободителното женско движение. Обаче девизът на сегашните „емансипаторки“, „феминистки“, „суфражистки“ е: жената като жена трябва да има граждански и политически права, които има мъжът.

Жената се отличава с по-голяма мекост на характера, с по-голяма чувствителност и нежност. Обаче тия качества на жената не се считат за лоши, напротив - те са днес желателни Във Възпитанието и на момчетата - защо тогава да се туря преграда на проявяването тия качества и в държавната уредба, в законите?

Примерите в страни, дето жената се ползва с равноправие (в Нова Зеландия, във Финландия, в Норвегия) показват, че с даването право на жените бракът и семейството не се разстройват и че участието на жените в законодателството е дало

най-добри резултати - особено за уредбата на възпитателно-то дело, за повдигането нравствеността, за намалението пианството и др.

Не да съсипваме, а да градим искаме ние, когато се обявяваме за даване права на жената, за припознаването личността на жената на пълноправен гражданин; не да разваляме брака, семейството искаме ние, а подобрението им, съвършенстването им. - За това ние искаме равноправие.

Това са главните точки в нашите искания и гледища, изказвани от нас ред години - тях ги заявихме ние пред обществото, когато туряхме основа на първия съюз за задружна работа на българките - на съществуващия „Женски съюз“.

Към тия искания днес ние притуряме и работа между жените за политическото им възпитание, щото един ден, добили равноправие, те да се явят по възможност по-полезни за страната сили.

Следили с най-голям интерес развитието на политико-обществения ни живот, ние дойдохме до заключение, че трябва у нас засилване редовете на ония хора, които имат основния ни закон, конституцията, като народна святиня, които се борят за запазването на народния суверенитет. Ние, съзнателните българки, не можем да не се боим за бъдещето на нашето отечество, виждайки все засилващите се ламтежи към абсолютно властничество отгоре, ние не можем да не се потресваме пред оная поквара, която е прояла почти всички водители на нашите политически партии. Години наред как се угрожават народните свободи и ние, които се борим за нашето освобождение, за права, се боим, че ако не настане по-скоро отрезвлението, ако не се подведе една по-енергична борба, то и помен от права и лична свобода не ще остане у нас и за мъжа.

Ние знаем, какво голямо влияние може да оказва, а и оказва жената върху близките си. Ние знаем не малко случаи на нравствено пропадане, на подхлъзване пред силните на деня благодарение на жената - това е бивало и с хора, които са управлявали народните съдбини. Влиянието на жената в политико-обществения живот (напр. В Англия) е констатирано много пъти. Ние искаме да направим това влияние да е възможно по-доброкачествено.

Горещо обичайки свободата на отечеството ни, излизайки на работа в съдбоносни за него моменти, ние искаме неговата пълна независимост от вмешателства и диктовки отвън. Следили следствията от двете влияния над нас от освобождението ни до днес - едното, идещо от Русия (от официалната и до днес всъщност монархическа Русия), другото - от запад, характеризирено с думите „Drang nach osten" (устрем на изток), ние желаем отечеството свободно от тия влияния, отечество действително застанало на свои крака и като една от гаранциите за такава независимост, за възможност на противене срещу великите държави, ние съзираме в един съюз между малките държави - между държавите на Балкански полуостров.

Със стремежите ни покрай равноправието ние само изтъкваме оная черта у българката, която е бивала не само веднъж манифестирана от нея - нейната отзивчивост на страданията, на недъзите, които в един даден момент подядат такива и. - Най-добрите примери на тая ѝ отзивчивост ни дава революционната епоха до освобождението.

И тъй, ние, членките на „Съюза на напредничевите жени", ще предявяваме искания, насочени да освободят българката от мястото, което незаслужено ѝ биде отредено в законите след освобождението ни и - искания на съзнателни гражданки, които милеят за закрепването на своето отечество.

ИСКАНИЯТА НА БЪЛГАРКАТА*

Мария Джидрова

Женският въпрос във всички цивилизовани страни се явява, като един от важните *социални въпроси*, които новото развитие на обществата изтъква и които очакват своето разрешение. Историческото подчинение на жената е разрушено от същите ония сили, които премахнаха робството и крепостничеството и създадоха условия за развитието на личността и политическото равенство. Разбира се, и днес цели обществени слоеве са в икономическа зависимост, която им отнима възможността за културно развитие, ала все пак личността е призната, като пълноправен гражданин. Безправието се запази само по отношение на жената, която, водима от своите материални и духовни интереси, се стреми да се освободи от своето подчинение и да достигне пълното си еманципиране, като заеме еднакво място с мъжа в обществено-политическия живот на народите. В тая посока е насочено женското движение в целия свят и тая цел е идеала на съзнателната българка.

Условията, които създадоха женското движение, са едни и същи навсякъде. Подчинението и безправието на жената у нас са тоже основа на нашето женско движение, което само по размер и успехи се различава от онова в другите страни.

Отпреди 10-15 години в България се говори за жената, за нейното положение и участието ѝ в живота. Обаче това е било само теоретически. Съществуващите отпреди 12-15 год. женски дружества преследваха изключително просветителни и благотворителни цели и с течение на времето те се увеличаха от женския въпрос. Обаче и до днес повечето от тия дружества нямат ясна представа за целите на женското движение, фактът, че *старият женски съюз* не може да си постави ясно целта - еманципирането на българката от сегашното ѝ подчине-

*Исканията на българката. Сказка от М. Джидрова. Популярна библиотека „Равноправие“, София, 1912.

ние и безправно положение показва, че идеалите на женското движение не са били ясни за него.

Едва с образуването на женския съюз „*Равноправие*“ се почва съзнателното стремление на българката да се издигне до равнопоставена с мъжа гражданка, да работи за премахването на всички законни ограничения за жената и си гарантира условия за правилно развитие в обществено-политическия живот.

До преди десетина години българката се занимаваше само с домашните си работи. Обаче с увещането на машинното производство отнеха се много от работите на жената в семейството и тя стана един непродуктивен член в него.

От друга страна поскъпелият живот, както и увеличилите се нужди, които ни носи съвременната култура, озадачиха и българката. Тя се видя заставена по неволя да прескочи къщния праг и вън от семейното огнище да търси приложение на своя труд, за да облекчи поминъка на семейството, понеже спечеленото от мъжа или бащата се явява вече недостатъчно. Минаха безвъзвратно ония времена, когато бащата с иглата или чука гарантираше скромен живот на семейството. Минаха също времената, когато бащата се грижеше за издръжка на дъщерята до женитбата, след което поемаше тая издръжка нейния мъж. Днес голям процент моми, пак вследствие икономически причини, нямат щастие да се оженят и да имат семейство, на което да се посветят, защото повечето мъже не рискуват да се оженят, ако не са си гарантирали що-годе положение или, не получат зестра. Днес хиляди самотни жени - моми и вдовици са заставени самостоятелно да се грижат за издръжката си, а често и тая на семейството. И ето българката, която преди десетина години се посвещаваеше само на семейството, и вън от него я срещаме само като учителка, днес много българки отиват дори в подземията и по железните пътища, гдето наравно с мъжете способствуват за натрупване на държавни и обществени богатства.

Ний виждаме, как животът постепенно налага своето, как закоравелите предразсъдъци отстъпват на нуждите ѝ, как най-после обществото и държавата лесно свикнаха да гледат на жената да отива в полето на труда. При все това има профе-

сии и длъжности, които представляват крепост пред нашествието на женския интелектуален труд. За наше щастие обаче, не законът е пречка да дири жената работа според своите наклонности и способности; не са и традициите, които влияят на общество и законодатели да тълкуват своеобразно и пристрастно законите, а това е страхът от конкуренцията на интелигентната жена.

До преди десетина години, когато жизнените условия бяха по-други от сегашните и, когато жената у нас не беше още приравнена по образование до мъжа, тогава и дума за конкуренция не ставаше. Но с отварянето за нея вратите на университетата и с получаване еднакво образование с мъжа, тя не трябва в нищо да му отстъпва.

Въоръжена с всички средства тя постепенно ще оборва това своеобразно гледище на общество и управници, които монополизират без право всички по-доходни длъжности и служби само за мъжа. Един пример: известно е, че в Българска Народна Банка в София има назначени жени със средно образование, които изпълняват писарски длъжности. Неотдавна няколко жени, една от които притежава специално търговско образование, поискаха малко по-добри от писарството служби. Отказа им се, разбира се, без мотив - само по усмотрение на управителния комитет, защото в законите никъде не е казано каква служба може да заеме жената и каква не.

Друг пример: у нас е допусната жената да следва правото, но за какво ще ѝ е това право, ако с него не може да си послужи в живота; нея не назначават съдия, нито ѝ признават правото на адвокатство. Логиката го изисква, щото тя веднъж допусната да следва правото да ѝ дадат възможност да приложи в практика тия си знания.

Що се касае за черния труд, никой не се е сетил да пречи и да оспорва правото на жената да отива дори в дъното на земята, в нехигиенични фабрики и работилници, гдето по цели часове непрекъснато трябва да стои права пред машини и станове. Никой не се е сетил да пощади женствеността на стотици нещастни жени, които полагат непосилна работа в най-черния труд. Напротив там даже го предпочитат, като по-евтино

заплащан. Тая неправда в използване на женския труд ще продължава, до като със закон не се уреди нейното обществено положение; до тогава ний ще я виждаме, кога с повече, кога с по-малко права. Така българката още в турско време е имала безусловно право на учителство. Преди 13 - 14 год., при едно ретроградно правителство, отне се това право на женената учителка. След това намали се заплатата на учителките изобщо с 10% от оная на учителя и то при досущ еднакъв ценз и работа с него. Па и до днес даже положението на учителката е все още тревожно. Всяко ново правителство у нас смята за свой дълг да реорганизира учебното дело и, като неизбежна е била при това реорганизиране съдбата на жената. Проследете всички законопроекти, внасяни по просветата, и ще видите: кога заплатите на учителките намаляват, кога придобитите права им се отнемат, кога девически гимназии закриват, за да ги заместят с някакви интернати, където уж ще приготвяват девиците за домакини, а в същност - за салонни дами с повърхностни и безполезни за днешния живот познания. Във всички законопроекти по просветата очебиющо е стремлението на мъжа да онеправдае жената, било като учителка, било като учаща се. Да погледнем на жената и по другите ведомства, например по пощите, телеграфите и телефона - нейното положение е още по-мизерно. Често пъти за най-ничтожни опущения по службата, каквито мъжете постоянно правят без да ги наказват, жените ги уволняват. Всичко, което днес се дава на жената, дава ѝ се като милост, която според времето и усмотрението на началството, безцеремонно ѝ се отнема. Всички ограничения в умственото поприще, всички прибързани заключения за женския интелектуален труд, мерят само към едно - към ограждане пътя от нахлуване на жените даже в откритите поприща.

Паралелно с всички тия онеправдания българката е длъжна да се подчинява на всички закони и да изпълнява всичките им разпореждания. Държава и общество предявяват спрямо нея същите изисквания, каквито към мъжа. Тя плаща еднакво с него данък за имота и занятието си, еднакво с него се преследва и наказва за направено престъпление. Нещо повече: в някои случаи законът даже закриля мъжа престъпник, като стоварва всички-

татажест от сторения грях само върху жената и в такъв случай той се явява майка за мъжа и мащеха за жената. Такъв е законът, който запрещава диренето на бащата. Чл. 10 от закона за припознаване незаконнородените деца е едно подстрекателство за мъжете, като им се дава пълна свобода да правят престъпления, чийто последствия се стоварват на беззащитната жена.

Законът строго преследва и наказва дезертъорите от военна служба, а покровителствува и охранява дезертъорите от бащинска длъжност!

И след всичко това жената, чиято чест е поругана, и която няма право по закона да търси удовлетворение, нямала основание да иска, щото и нейния глас да бъде чул там, където се създава ограничително за нея право.

А какво да каже интелигентната, съзнателната жена, на която човешкото достойнство е унижено, като е поставена в гражданско отношение по ниско и от най-глупавия мъж? Какво до каже жената данъкоплатка, на която държавата продава котела и последната дрипа за данък? - и тя ли няма основание да търси сметка за прахосването на ограбената ѝ пара? Най-после жената, която като престъпник еднакво се наказва с мъжа престъпник, и тя ли няма основание да иска, щото заедно с него да реди законите, които я наказват?

Законът не смекчава наказанието, защото било направено от жена. Тя еднакво с мъжа могла да бъде окачена на въжето, а не могла от трибуната да защити своята кауза! Ако законите еднакво я задължават и наказват, то справедливастта и здравия разум го изискват, щото тия закони да я признаят еднаква личност с мъжа. На какво основание може да се оправдае днешното положение на българката, натоварена с всички задължения към държава и община, а третирана като малолетна? Неоснователно и непростено е да поставят майката, която е дала всичко необходимо за живота на тия, които без милост ограбват едно мощно оръжие в живота ѝ. Недостойно е от страна на мъжете да поставят своите жени, най-добрите, най-искрените си съветници в ролята на безправен роб.

XIX век провъзгласи свободата на човешката личност, обаче, и до днес жената не е призната за пълноправен човек.

И тъй до тук разгледахме положението, което българката заема в политико-обществения живот на страната. Сега да видим какво възразяват нашите противници. Мнозина от противниците на женското равноправие казват, че общественият и политически живот не бил за натурата на жената, че тя щяла да изгуби своята женственост, ако се допуснела да участва в политическия живот. Но как може така повърхностно да се мисли и заключава, че жената, която отиде сама или с мъжа си в политически събрания или пред изборителните урни да пусне бюлетината си, щяла да изгуби женствеността си. Такова гледище е абсурд! Моето убеждение е, па вярвам, че то е и на всички жени и на истинските ѝ доброжелатели, че нищо не би се изгубило от женствеността ѝ, ако ѝ се дадеше възможност да се интересува от политическия живот; да се интересува от всички борби, които стават пред нея. Напротив това ще я повдигне, и като човек, и като възпитателка, и като съпруга. Това ще я отвлече от дребнавостите, които днес по необходимост изпълват живота ѝ. В нея има вродени добродетели, има ценности неизползвани за живота. Тя и в политиката, и в законодателството, и в управлението би внесла нова струя.

Защо тия приятели не се замислят за женствеността на хиляди жени, които действително губят и губят своите качества от непосилен труд, който полагат във фабрики и работилници, лишени от всякаква хигиена, от обществен и държавен контрол?

Женствеността на тия хиляди нещастници никой не се е сетил да пощади; законодатели и общество гледат през пръсти на тяхната съдба; те широко отварят вратите за нейния труд. Навярно нашите приятели са разумели, че железният закон в борбата да съществуване не пита, и не иска да знае, нито за женственост, нито за семейство, нито за толкова щаденото възпитание. Нуждата изкарва жената мимо нейното желание въвн от семейството и я прави един от факторите на обществения труд и не остава нищо друго на нашите доброжелатели, освен да повърнат оръжието, с което българката ще

се бори не само за лични блага, а и за обществени. Много недъзи, които днес подядат обществото, ще бъдат премахнати, само когато жената влезе в правата си. Това наше гледище не е голословно, а се потвърждава с примери от страни, където жените се ползват вече с политически права, където участвуват в целия политически и обществен живот и, практическите резултати на тия страни доказват, че там жените, освен че не са се изродили и ни са изгубили своята женственост, но със своето съучастничество в политиката и законодателството, са много допринесли, както за облагородяване на нравите, така и за повдигане и разцветяване на нациите.

Друго едно възражение е, че българката още не била политически възпитана и рано било още да ѝ се дадат политически права. И това гледище е много спорно. Ний твърдим на основание наблюденията над нашия политически живот, че днешната българка след 34 годишен свободен политически живот, свидетелка на всички политически борби у нас, е много по-трезва, отколкото бе българинът преди 34 години. Преди да се говори за политическа незрелост на българката трябва да ѝ се даде възможност да се прояви тя в политическия живот - инак вечно ще я смятат за неопитна, без да могат да докажат това. По скоро ний жените, макар и с горест ще трябва да кажем, че днес по-голямата част от пълноправните граждани далеч не са политически възпитани; далеч не заслужават дадените им права. Днес, след 34 години свободен политически живот, ний виждаме как българинът за чаша вино продава своя глас, виждаме го, като стадо да тръгва подир всяка партия дошла на власт. Следователно, би трябвало на всички некъдърни и незозрели политически мъже, да се отнемат правата да се месят в управлението на страната. Но понеже правата не се дават за знак на отличие, и с тях се ползват, според нашата конституция, еднакво както умните и подготвените, така и простите и неподготвени мъже, то следва, че жената, независимо от това дали тя е подготвена или не, би трябвало да се ползува с права. От гледището на нашата конституция жената не е изключена из областта на гражданските и политически права; само мъжът, който е творил новата политическа история на България

е създад една традиция против жената. Така чл. 57 от конституцията гласи: *всички български поданици са равни пред закона*; а че жената е *поданица*, ясно се разбира от постановлението на чл. 78, 65, 69 к. Чл. 78 гласи: първоначалното обучение е безплатно за всички български поданици. От тука следва, че законът нарича поданици, лицата от двата пола, тъй като първоначалното обучение е задължително за тях. Чл. 65 дава право на всички български поданици да заемат държавни и обществени длъжности, от което право жените се ползват. Чл. 69 изисква, щото всички български поданици да плащат данък, глоби, берии и пр., каквито плаща и българката. Къде е тогава последователността? Признават я за несъмнена поданица, а от чл. 57 видяхме, че всички български поданици са равни пред закона, следователно трябва да се ползват и с еднакви права. Ясно като бял ден. И тъй не конституцията е виновна за това игнориране на чужди права, а са виновни ония, които своеобразно и егоистично схващат и прилагат нейните постановления.

А как може да се оспорва терминологията на чл. 60, който гласи: С политически права се ползват само гражданите от българското княжество (сега царство), а с граждански - всички живущи в царството. Първата част на тоя член се отнася по-скоро до поданството, отколкото до половете. Употреблението на думата гражданин не дава никому право да подразбира под нея само мъжете. Никъде в основния закон не се среща термин, който се употребява само за мъже. За да се види ясно, че под думата граждани се подразбират и жените, ще си послужи още с чл. 83 от конституцията, който казва: българските граждани имат право на сдружаване. Кой се е сетил до сега да ограничи българките да се сдружават в името на това, че те ни са български граждани? фактът, че съществуват днес в България сума женски дружества и женски организации доказва, че българката в качество на българска гражданка се ползува с това право, което никой до сега не ѝ го оспорвал; следователно, никой няма основание да ѝ оспорва и правото на гражданка.

След всичко това, след толкова ясното постановление на конституцията, чийто единствен грях е, гдето изрично не е поставил граждани и гражданки, да се отричат правата на бъл-

гарката, като гражданка, след като се товари с толкова задължения, е една голяма жестокост, която колкото повече се търпи, толкова по-зле ще говори за нравите на нашия народ, който в устрема си да върви все напред, не е желателно по този начин да върви в разрез с цивилизованите и напреднали държави.

Съюзената българка ласкаеше се да вярва, че в последната сесия на О. Н. С., когато се разглеждаше и изменяше избирателния закон, когато се увеждаше пропорционалната изборна система, законодателят ще има предвид и втората половина от българското гражданство, а именно жената, като даде едно правилно и категорично тълкуване на чл. 60 от нашата конституция, скоето да се премахне най-голямата несправедливост политическия ни живот, където цяла половина от населението е изключена от участие в управлението на страната. Но и този път гласът на българката не биде чул!

Ако българката притежаваше темперамента на англичанката, основателно би заявила, че не е длъжна да се подчинява повече на такива закони, които я товарят само със задължения, без права. За щастие или пък за нещастие, тя е търпелива, и ще действа бавно, но сигурно. Ще събаря камъче по камъче от тая стена, която се явява като предел между нея и мъжа.

Българката иска да се бори за права водима, не само от чувството на обида, не само от чувството на онеправдана, а и от съзнанието, че с допускане жената в законодателството при свойствените ѝ качества на мекост в характера и справедливост, ще се принесе голяма услуга на страната, която българката обича не по-малко от българина. Това тя е доказала още в епохата на политическото ни робство, когато е делила с мъжа всички несгоди и радости в живота, въодушевлявала се е еднакво с него от националния идеал, и когато този идеал се осъществява, когато българинът се видя политически свободен, българката подкрепителка на бодрия дух на своя мъж, брат или баща, същата, която го е насърдавала и в нужда укривала; тая, която му е била спътница в най-тежките моменти, оставена на дирен план след постигането на тоя идеал. Да, и след окончателното духовно и политическо освобождение на България, тя

остана да тегли ярема на робството. И кой друг ще ѝ спомогне, ако не самата тя се заеме с отстояване на всичките си права?

всичките проповеди на нашите противници против равноправието днес са само баналности. Признаване личността на жената далеч не значи унищожение, ни на брака, нито на семейството, както някои привидно се опасяват. Напротив с признаването жената за човек ще се внесе по-голяма хармония в семейството и по-естествени отношения между съпрузите от тия, които днес се срещат при продажните бракове и при безличието на жената. Българката, която работеше наред с българина за освобождението на отечеството си, не унищожих нито брака, нито семейството. Напротив, тя доказа, че може да бъде и жена и политическа деятелка, както и доблестна възпитателка на децата си. Примери от нашата история сведочат, че най-видните и самоотвержени дейци са имали майки, макар необразовани, но жени със свободен дух и издигнато съзнание. И естествено, влиянието на една свободна майка ще бъде много по-благоотворно, по-съзнателно, отколкото на една потисната и безправна робиня. Само свободната майка, отърсила се от всички предразсъдъци, може да възпита поколение с истински добродетели и благородни характери; само такава майка може да даде истински възпитани граждани.

А какво ще кажат нашите противници за основата, на която почива днес семейството, в което жената е само търтей? Също и за възпитанието на нашата аристокрация? възпитателска ли длъжност вършат ония охолни жени, които убиват времето в разни жур фикси, като поверяват *скъпото* възпитание в ръцете на гувернантки и слугини?

Защо законодатели и общество не вменят в обязаност на тия жени сами да възпитават своите деца, вместо да ги поверяват на прислугата, от която изучават много по-лоши неща сравнително ония, които беднотията и злата участ е оставила на улицата?

Изглежда, че не ограничението на жената между четирите стени ще закрепим основите на съвременното семейство и ще гарантира доброто възпитание, и нашите противници вместо да търсят аргументи едни от други по-несъстоятелни, за да

доказват последствията от излизането на жената във от семейството, по-добре ще сторят да ѝ признаят *правото на човек*, с което ще и дадат възможност пак тя, водима от майчинската си любов, със законодателни мерки да урежда възпитанието на децата си. От това обществото и държавата само печелят, защото само тогава могат да разчитат на действително възпитано гражданство.

Днес поради необходимостта да работят много жени във от къщи и то не по 6-8 часа, като учителките и чиновничките, но тия жени, които отиват в черния труд, които прекарват от тъмни зори до късна вечер, по необходимост оставят своите деца да се възпитават на улицата. Това не значи, че те са се отказали от майчиния дълг. А именно, като скъпят възпитанието на децата си и, нямайки възможност сами да го упражняват, те искат да вземат участие в ония институти на страната, които трябва да дават еднакви облаги на всички граждани. С участието си в законодателството те ще прокарат ред постановленишия, за да не останат техните деца, бъдещи граждани, да се възпитават на улицата. Чрез законодателни мерки те биха създали разни възпитателни институти, като матернитета, детски ясли, читални, детски игрища и пр., които много ще подпомогнат майчинството. Без участието на жената в законодателството, подобни мерки едва ли биха се осъществили. За да се съмняваме в това, ний имаме основание. Така, преди години под силния натиск на съюзените жени, както и на левите партии, създаде се специален „закон за защита на женски и детски труд“.

Макар и недостатъчен, макар и необхваидаш всички мерки за подобрене положението на жените и децата работници, той все пак би бил полезен, ако се прилагаше, както трябва. Но кой ще го прилага? Нали пак тия, които са го създали не от съзнание, а под натиск! Които не чувствуват мизерията в която тънат хиляди жени и деца, които са изгубили физиономията на хора? Друго щеше да бъде, ако заинтересуваните взимаха участие при създаването и контролирането на подобни закони.

И така, убедени в правотата на нашата кауза, като хора изнасящи на плещите си част от товара в развитието и нап-

редъка на нашата държава, ний смело трябва да поведем борбата. Сплотени и организирани ний едновременно с доказване правотата на нашите искания, трябва енергично да работим за популяризиране и усилване на нашата организация. Ний виждаме, ний усещаме, че каузата ни печели все повече и повече симпатии не само на съзнателни жени, но и на едно мнозинство интелигентни и напредничави мъже. Най-напредничавите партии у нас, каквито са социалдемократическата и радикалната са поставили в своите програми равноправието на жената. Пък и видни представители на буржоазни партии у нас не отричат категорически правата на българката. Инак необяснимо е, как са я допуснали за избираема в училищните настоятелства. Тоя факт достатъчно говори в наша полза, без да се гледа на незначителността и осакатяването на спечелената придобивка. Това още доказва, че нашето движение за права не е случайно и произволно, а се налага от съвременните нужди.

Като се вземе предвид, че условията всеки ден се менят, и всяка нова програма носи промяна и в положението на жената, което естествено е, да се нормира от нови законоположения, които ѝ гарантира всички права на пълноправна гражданка.

Това го искаме не като милост, а на законно основание и, ако днес нашите управници не счетоха даже за нужно да прочетат нашата петиция, то те утре ще се видят принудени да ни дадат припадащото се, въпреки всички опасения от конкуренция, тъй като ний все повече ставаме икономически фактор, за който законодателят не може да не държи сметка.

Статистическите данни свидетелствуват, че количеството на жените, занимаващи се с извъндомашна работа от ден на ден внушително нараства; че това количество за последните 2 - 3 години е достигнало до един процент от 35 - 45% от общото число на работниците в разните области на обществения труд. И това внушително мнозинство от жени, осъдени сами на свои плещи да изнесат издръжката си, това внушително мнозинство на икономически самостоятелни единици, използващи еднакво от държавата и общината, храни и идеала за еднаква охрана, еднакво обезпечение от законите.

Наистина странно би се видяло всекиму, ако се позамислеше преди да твърди, че жената нямала нужда от права. Та с що друго тя ще защити накърнените си интереси, ако не с правата си. Сега всеки на късо ѝ отсича - „жените нямат право на това, нямат право на онова“. И тъй привилегията ще бъде на страната на мъжа до тогава, до когато жената не изравни правата си с мъжа. Че това един ден ще се постигне, ний не се съмняваме, а сега трябва само да ускорим въпроса.

За тая цел ние трябва да прибегнем и към помоща на мъжете, които ни съчувствуват, и които нашият съюзен устав не изключва. За пример нека ни послужат ония напреднали страни, където борбата на жените е спечелила симпатиите на своите най-просветени мъже. На запад, освен смесените организации, има и чисто мъжки, които работят усърдно за извоюване на политически права за жената. Миналата година в Стокхолм е заседавал чисто мъжки интернационален съюз, който третираше въпроса за политическите права на жената и на който са били представени най-напредналите европейски нации. Това е факт, който трябва само да ни радва, и от който трябва да черпим мощ за по активна работа. Нека ни служи за пример рускинята, която от десетки години води ожесточена борба, която борба се увенча напоследък с успех, макар и непълен.

Нека се въодушевим и от англичанката, която ред години води отчаяна борба, без да губи вяра, че най-после егоизма на мъжа ще отстъпи и борбата ѝ ще се увенчае с успех.

Съюзените българки за постигане на своята цел издържат и вестник „Равноправие“, който като разкрива булото на мрака, като оборва традиции и заблуждения, хвърля светлина на онова, което ний искаме, и за което сме се сдружили да работим. Ний знаем, че в пътя на борбата си ще срещнем много спънки, много неприятности. Ще се намерят и хора, които даже с насмешка да ни наричат „равноправки“. Това обаче не ще ни смути ни най-малко. Вярвайки в това, за което сме се сдружиле, ний ще се борим още по-енергично, защото само в борбата е гаранцията за добиване на ония права, които законите мълчаливо са ни отнели.

Съюзът е предприел и акция, като е подал петиции - една до XIV Об. Н. С. и друга до В. Н. С., най-високото учреждение, което определя правата на гражданите. Обаче по тълкуването на един член от конституцията, нашата петиция остана без разглеждане, като ни се каза, че въпросът може да се разгледа от О.Н.С. Разбира се, ний не изгубихме надежда и в последната сесия на О.Н.С., когато се внесе от правителството законопроект за изменение на изборителния закон и увещане на пропорционалната изборна система, ний подадохме нова петиция, като се надявахме, че днешният интелигентен българин се е освободил от рутинното схващане за предназначението на жената и не ще остане глух към справедливите искания на българката, в лицето на която той винаги е имал един действителен другар и помощник. Обаче и този път нашата петиция остана без внимание. Разбира се, ний нито очаквахме от подобна камара особени резултати, но възмутителното е в това, гдето докладчикът, без да я прочете в Събранието, на късо отсече, че в конституцията отрицателно са разбирали правата на жените. А ний по-горе видяхме какво говорят тия членове от конституцията, които уреждат правата и задълженията на българските граждани.

От друга страна, за да не бъдем обвинявани, че сме шепа интелигентни жени, които искаме права, каквито обвинения не веднъж са ни отправяли, ще трябва да организираме едно мнозинство, което да импонира и на власт и на общество. Ний като групираме преимуществено трудящите се жени, жени, които животът е научил, че днес жената без политически права, е като кораб без кормило, ний същевременно трябва да просвещаваме в нашите искания и българската селянка, тая черна работница, която от тъмни зори до тъмна вечер работи, и като награда за тоя й труд законът я онеправдава, като й определя 1/2 от недвижимите имоти от онова, що наследява нейния брат, който с нищо повече не е помагнал за увеличението на тия имоти. А българската селянка може да бъде много по-еманципирана от гражданката, тъй като животът нея отдавна я е приравнил с мъжа в трудовата област. Тя е лоста, може да се каже, на селското ни стопанство и като успеем нея да увлечем

в борбата, то не ще е далеч деня, когато трудящата се българка ще стъпи самостоятелно на краката си. Тоя дълг се налага на селските учителки, които в срещи и беседи трябва да отворят очите на селянката и ѝ покажат пътя, по който треба да тръгне тя. По такъв начин ний ще имаме едно движение, което ще обгръща жените от всички съсловия. Тогава и нашите противници не ще смеят да казват, че това са искания на няколко само жени. И тъй, другарки, нека всички тия пречки не ни отчаят, нека ни закаляват в борбата, защото историята говори, че нито едно право, нито една свобода не е дадена без борба.

Прочее, апелирам към нашите съзнателни гражданки, а те са: учителките, чиновничките, лекарките, акушерките и съзнателните домакини, които първи могат да почувствуват своето онеправдание, следователно първи трябва да поведат борбата; апелирам към нашите интелигентни мъже, които, като намирам, че е недостойно за нашата конституционна страна при съвременната цивилизация да се държи в робство цялата половина от гражданството, да ни дадат своята морална подкрепа; апелирам най-после към всички ония, които желаят благо-то на тая страна, да се застъпят за узаконението на гражданските и политически права на българката, които не ѝ се отричат и от самата конституция!

ИЗ „ВРЕМЕ ЛИ Е ДА СЕ ДАДАТ ИЗБОРНИ ПРАВА НА БЪЛГАРКАТА“*

Димитрана Д. Иванова

Изборните права са правото да избираш и да бъдеш избран за законодателните тела и за изборните учреждения: общини, окръжия, търговски и земеделски камари и др.

Правото да избираш се нарича още активно изборно право, а правото да бъдеш избран - пасивно изборно право. Тъй например българските жени имат пасивно изборно право за училищните настоятелства, т. е. те могат да бъдат избирани, без да имат право да избират, сиреч без да имат активно изборно право. Последното, активното изборно право се предвижда за българските жени за сега само в закона за земеделските камари от 1912 год.

Изборните права са правата, които дават възможност на този, който ги притежава, да участва в политическия живот на страната си, т. е. да участва в създаването на законите, по които се управлява неговата страна и в реденето и управлението на казаните по-горе изборни учреждения: общини, окръжия и др. От там се наричат тия права още и *политически права*.

борните права за законодателните тела, а тия за изборните учреждения: общини, окръжия и др. наричат административни права. У нас тези наименования не са възприети. Ний говорим за изборни права или за политически права, без да правим разлика между тях.

Време ли е да се дадат изборни права на българката? - С този въпрос не мисля да подемам спора за и против даването изборни права на жената, не мисля да защитавам правата на тези искания на българката чрез разните теории по женския въпрос, било психологично-физиологическата, етическата или

* Д. Иванова, Време ли е да се дадат изборни права на българката.
София, 1919, 1-2, 12-16.

културно-историческата, т. е. да доказвам и оборвам тези искания, според първата теория, въз основа природата на жената, според втората, въз основа принципа на справедливостта и, според третата, въз основа историята и развитието на стопанската и духовна култура. Спорът за и против даването изборни права на жената е разрешен днес от самия живот. И отговорът на въпроса - време ли е да се дадат изборни права на българката, ще намерим, именно, в живота, в туй, което е станало днес с изборните права на жените във всички други страни и, което се налага да стане у нас.

Преди войната изборните права на жените бяха ограничени, през войната се разшириха, а днес, след нея, обхващат почти цял свят.

[...]

На дневен ред иде въпроса за изборните права на българката. Добиването на тези права съставлява главната цел на Българския Женски Съюз. Създаден по инициативата на Софийското женско образователно дружество „Съзнание“ през времето, когато нашият законодател създаваше закони за намаление заплатите на учителките с 10%, за отнемане правото на задомешните учителки да учителствуват, за недопускане жените във висшето училище, българският женски съюз насочва своята дейност главно в защита правата и свободите на българската жена. Първият, учредителният конгрес, станал през август 1901 г., поставя за цел на съюза: *умственото и нравствено повдигане на Жената и подобрене положението ѝ във всяко отношение*. А в средствата за постигане казаната цел предвижда: *застъпва се за гражданските права и бди за правилното им приложение, стреми се към разширение на гражданските и неразделните с тях политически права*. По-после VI-ия конгрес през 1907 г. направи целта по определена, като вместо последните думи „във всяко отношение“ постави „ратуване за равноправието ѝ“.

Женският съюз, като организация, се определя още по-добре в VIII-ия конгрес през 1909 г. с решението, че той е една *феминистична организация с главна цел равноправието на българката*, а по-състава си - една „надкласова“ и „надпартийна“ организация; че той може да се обръща за издействане свои-

те искания към всяко правителство и всяка партия, а при осветлението и обсъждането на обществено-политически въпроси, да се приближава и иска съдействието на онези обществени групировки и политически партии, които са носители на социалните реформи и защитници на женските искания, *без, обаче, да приема какъвто и да е ангажимент спрямо тях.*

През първата половина на своя живот съюзът работи по-вече за просветата на българката и се бори срещу всички закони, които ограничаваха образованието и икономическата свобода на жената. А през втората половина след преодоляването на горните ограничения за жената и, след поставянето за главна цел на съюза равноправието на българката, той отправи своята дейност предимно към политическото изравняване на жената с мъжа, към извоюване изборни права на българката. В туй отношение придобивките на съюза са много слаби - призната е на нашата жена, както казахме по-горе, само правото на избираем за училищните настоятелства и правото на избираем за земеделските камари и то с големи ограничения.

Женският съюз вярва обаче, че стои в надвечерието на постигане своята главна цел: равноправието на българката. Той очаква в най-скоро време нашият законодател да признае пълни изборни права и на двата пола. Следователно, явява се сам по себе си въпроса, който наложително иска своето разрешение: *време ли е да дадем изборни права на българката?* И, наистина, какво време преживяваме ний!

Знаем, нашата родина преживява днес най-тежки дни. Българският народ, ввлечен във войната, изпаднал на страната на победения, днес го наказват по начин най-жесток - всичките клаузи на мирния договор целят да убият неговата жизнеспособност, за туй, че той стоеше в надвечерието на постигането своите национални идеали.

Един народ, обаче, в историята на който са записани светли дни от славно минало и след петвековно двойно робство, смели черковни и национални борби, не умира, нито пък губи вяра в себе си и в сред най-тежките условия, които днешният мир му налага. Българският народ няма да умре, той ще живее! *„Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира“...*

Но знаем, също, че в дни на тежко изпитание, в дни на борби и на нов живот, българинът е потърсвал и повиквал всякога на помощ своята другарка - българката. И днес, вярваме ний, че българката ще бъде призвана от храма на нашето законодателство да сътрудничи за извеждане на българския народ на спасителен край. Българските жени вярват в това, не само защото изборните права обхващат бързо цял свят и равенството на жената с мъжа се санкционира от международни учреждения и договори, не само защото днешното правителство се представлява от партия, земеделската, която в своята програма (глава I, т. 5) между другото казва: „действува за въвеждане на задължителното общо гласоподаване за двата пола" и, защото болшинството на днешната камара се състои от партии, които имат вписано в програмите си равноправието на жените, каквото земеделската, двете социалистически партии и радикалната, пък и другите партии в своите предизборни агитации заявяваха, едни, че ще подържат тия права на жените, а, други, че няма да се противопоставят на тях, но, главно, защото сътрудничеството на жената е необходимо за обновлението на нашия обществен и държавен живот. И тъкмо тук е отговора на поставения ни въпрос: „време ли е да се дадат изборни права на българката?"

Кога друг път ще е време да се дадат изборни права на българката, ако не днес, когато тежките последици от войната и още по-тежките условия на мира призовават всички на работа! За всички, без разлика на пол, нашият законодател, в името на благото на народа ни, започна да създава едникви задължения, какъвто е законопроекта за задължителната трудова повинност! Кога друг път, ако не днес, когато се иска творчество - да се създадат здрави физически, силни умствено и още по-силни морално граждани, да се създадат нови устои, икономически и социални, в живота на страната ни, за което творчество са необходими силите и опитността на жената в близките на нейните преки задачи области! И, най-после, кога друг път, ако не днес, когато се налага да се внесе по-голям идеализъм в нашия политически живот, за постигането на което, според досегашните резултати в страните, където жените се ползват с изборни права, става необходи-

мо участието на Жената с нейните пресни и неопорочени още в партийни ежби сили!

Освен това, нашият законодател не може да остане не-повлиян и от туй, което става в другите страни. Тогаз, кога-то участието на жената в политическия живот става почти в целия свят необходимо и се налага с малки изключения навсякъ-де, не може нашата страна да го не признае. Ще срещнем, може би, и тук възражението, че нашите жени не могат и не трябва да се сравняват с жените на Англия и на Америка.

Българката не се сравнява с англичанката, нито с амери-канката, както и не би искала да я сравняват с жените на Нова-Зеландия и Южна Африка, макар тези да се ползват с изборни права. Българката излиза при своето искане от условията на своята страна и се сравнява с израслите при същите условия нейни бащи и братя - български граждани. И, както на послед-ните не пречи, без да се сравняват и приравняват с англичани и американци, да се радват на много по-големи права и на по-ши-роки конституционни свободи, тъй и българката иска да се радва на същите права и свободи, като намира за това свое ис-кане силни и непоколебими основания преди всичко в условията на нашия обществен и държавен живот и подкрепа във вярата си да постигне това искане в туй, че навсякъде, в цял свят, же-ните добиват изборни права.

Изборните права ще се дадат на българката, без оглед на това, иска ли ги тя или не, продължават ли, било тя или други-те, да ги посрещат с насмешка и недоверие. Те ще ѝ се дадат, не заради самите права, в името на социалната справедливост и зачитане на човешките права, но за да ѝ се наложат по-големи задължения и по-голяма отговорност, отколкото до сега, към народа ѝ.

И, наистина, пред българските жени с признаването им из-борни права ще легнат тежки задължения, защото, знаем какво е днешното положение на народа ни. Изтощен и осакатен във физическо отношение, с разклатен морал, с тежки икономичес-ки условия и рухнал политически живот - такова е днес, след войната, положението на българския народ. При туй негово по-ложение, на равноправната българка, гражданка и майка, ще предстои: да съдействува, чрез поставяне възпитанието и об-

разованието на здрави основи, да се подготвят работоспособни граждани, които да знаят какво дължат на народа си и какво на човечеството; да съдействува чрез даване пълна защита на майчинството и истинска закрила на децата, да се обновят силите на народа; да съдействува чрез създаването на закони, които ограничават покварата, да се закрепят морала на обществото; да съдействува чрез общ интензивен труд да се засили производството; да действа да се засили влиянието ѝ в обществения и политически живот до толкова, щото да може да се налага особено по въпросите, по които тя, благодарение на своята природа, има най-голяма опитност и познания и, които въпроси до сега, поради неучастието на жените, са били пренебрегвани или много слабо изучавани, и най-после, да се стреми да не допусне при нейното участие в политическия живот да се върнат досегашните времена. Защото, ако има виновник за погрома ни, то е 40-годишният наш партиен живот, който разпокъса силата на народа, отслаби народната власт за сметка на властта на короната и на неотговорни фактори.

Успее ли българката да обнови силите на народа, тя изпълва най-великата си задача, като майка на народа си.

Успее ли българката да подпомогне вътрешното обединение на народа, тя изпълва най-великата си задача, като гражданка на страната си.

Тези задължения на гражданка и майка, българката ще може да изпълни само, когато бъде призната за *равнопоставена*.

Правата носят задължения.

Задълженията искат права.

На българката се възлагат големи задължения.

Време е, следователно, да ѝ се дадат изборните права!

БЪЛГАРКАТА ПРЕД СЪБИТИЯТА*

Димитрана Иванова

Почитаемо събрание!

Жените от цял свят са загрижени твърде много за положението, което човечеството преживява *днес* и още повече за това, което *утре* го очаква.

Непитани от никого за обявяването на войната, безсилни, като безправни тогава, да я предотвратят, те затвориха по неволя своята скръб дълбоко в сърцето си и заработиха - всяка в своята страна, за нуждите на народа си.

Те носеха еднакво с всички страданията и бедствията на войната, но, освен това, те *повече* от всички изпитаха ужаса от потоците кърви човешки, които се проливаха безспирно; от разрушаването в ден, в час, в миг само туй, което човечеството е градило с векове и с толкоз усилия и жертви; от разбулването зверското в човека и повелението на своя *майчин дълг* - че те, като носителки и пазителки на живота, са длъжни да запазят живота не само на своето дете, но и на цялото поколение, на целия си народ и на цялото човечество, - *те първи издигнаха протест против войната и поискаха нейното спиране и отпочване преговори за мир*. Това те сториха, като се свикаха на конгрес в Хага още в 1915 г. В края на април. На този конгрес те посочиха също основите, на които да бъде осигурен и траен мир - тези основи предшествуваха 14-те Уилсънови точки и изработиха един *проект за свикването на една конференция от неутралните държави*, която да действа като посредник за прекратяването на войната.

Нещо повече направиха тогава жените. Те изпратиха *депутация*, начело с англичанката *Жени Адамс*, при всички правителства, воюващи (от двата лагера) и неутрални, за да им из-

* Днешният дълг на българката. Речи, държани на публичното събрание, свикано по инициатива на Българския женски съюз на 11 февруари 1923 год. В салона на Славянската беседа. Издание на в. „Женски глас“, София, 1923, 9-16.

ложи решенията на конгреса и представи проекта за посредничеството на неутралните държави.

Техните усилия не дадоха желания резултат. Те обиколиха, въпреки всичките трудности и пречки за пътуване, 14 страни и от отговорите, които получиха от техните първи министри или от тези на външните работи, ръководящи войната, те дойдоха до печалното заключение, че безумието на войната е пуснало много дълбоки корени и ще трябва да се прилагат големи усилия, за да бъде то разбито от идеята за мира. Защото наред с отговорите, които получиха, каквото „Моята страна по никой начин няма да се докачи от подобна акция, излизаща от неутралните“, или „Мое то правителство не ще направи никаква спънка на подобна институция“, или „Какво, прочее, чакат неутралните?“, те чуха и отговорите: „всеки опит за преговори е преждевремен и никаква постъпка не трябва да се предприема, додето едната и другата страна не добие една победа или поне, додето не се постигне известно военно равновесие“. Или, че „Никоя страна днес не е твърде силна, за да диктува условия и никоя не е достатъчно отслабена, за да приеме унижителни условия“ и др. т.

Освен това, те видяха държави като Англия и Америка, които *тепърва* почваха да се готвят за война.

Макар и неуспели в тази своя активност, чрез своите национални съюзи за насаждането на идеята за мира, и когато събитията налагаха, те се сбираха отново от вси краища, за да предприемат обща акция в защита на мира и в протест срещу всичко онова, което пречи на изграждането на един сигурен и траен мир. Тъй, когато се сключи примирието в 1918 и започнаха да се обсъждат условията за мира от победителите, те се свикаха в 1919 г. на конгрес в Цюрих, където още веднъж посочиха какви трябва да бъдат мирните договори, за да се донесе чрез тях мир, сигурен и траен и същевременно отправиха предупреждението, че унижителните и тежките условия, които се проектират, ако се допуснат да легнат в мирните договори, те ще бъдат гибелни за победените, но не ще донесат щастие и на победителите. И когато победените държави под натиска на крайно несправедливи и жестоки мирни договори започнаха да преживяват небивали вътрешни катастрофи, те отново се срещнаха на конгреса през лятото на 1921 г. Във виена, гдето

смело и енергично настояха за ревизия на мирните договори и посочиха какво трябва да донесе тази ревизия и от кого тя трябва да бъде извършена, като предприеха и съответните постъпки пред държавите-победителки.

Днес, обаче, когато виждат, че не само нищо не се прави за смегчение условията на мирните договори и за подобрене положението на победените, но, под влияние на тези договори, отношенията на държавите се тъй изострят, щото заплашват света с още по-страшна катастрофа, те отново се събраха - това беше през първата половина на м. декември в 1922 г., в Хага на конгрес, в който взеха участие всички жени от всички краища на земното кълбо. Тук те, като подчертаха, че сегашното ужасно действие върху цял свят се дължи много повече на мирните договори, отколкото на войната, поискаха сключването на *нов мир* и взеха решение да работят за свикването на един *световен конгрес*, който да създаде този *нов мир*. И отново изпращат днес депутация при правителствата на победителите и големите неутрални държави, за да настояят пред тях за свикването на един *световен конгрес*, който да даде *нов мир* на човечеството.

Както при първия си конгрес в 1915 г., тъй и днес, те искат *новия мир* да се изгради на принципите: *свобода и самоопределение на народите, свобода на търговията, пътищата и съобщенията, всеобщо разоръжаване, установяване на един арбитражен съд под демократичен контрол, създаването на едно Общество на Народите, в което всички народи да участвуват при еднакви условия, с еднакви права и задължения и др. т.*, отивайки до най-висшия принцип - *създаване на една все светска федерация на народите*.

Те определиха същевременно и *ролята на жената* в изграждането на този *нов мир*, като подчертха, че той не може да бъде постигнат без участието на жената в неговото изграждане.

Жените излязоха от войната с още по-голяма вяра и с още по-силното убеждение, че те *трябва да бъдат питани и трябва да бъдат допущани да се изказват* по една политика, която отнима техните родни чада и ги обръща на пушечно месо, която хвърля и тях и семействата им и народа им и цялото чове-

чество в мизерия и бедствия, че те *имат право и това право трябва да им се признае* да участвуват в политическия живот на своите страни, които ги пренебрегнаха и недопуснаха до политическия живот.

Това ли е то голямата политика, недосегаемата от жените, недостъпната за тях - да разрешаваш въпроса за владееето на земята и на нейните богатства с кръвта на милиони човешки същества, за които толкова грижи е полагано и безбройни майки са оставили костите си; да разрушаваш градената с векове и с такива грамадни човешки усилия култура в няколко само часа; да хвърляш, без да трепнеш, цели народи, а с това и цялото човечество в мизерия и всякакъв вид бедствия, и в алчността си за огромни владения и земни богатства да ограбиш и тъпчеш свободата човешка и народна!

Та няма, ние, Лените, не бихме могли със своя ум и със своето майчино сърце да дадем едно по-правилно разрешение на въпросите от политическия живот?

И този техен глас се наложи. Когато преди войната само някои държави бяха признали правото на жената да участвува в политическия живот и то за известни само изборни институции и при твърде големи ограничения, то веднага след войната разрешението на този въпрос бързо се наложи и днес *повече от 26 държави* допуснаха жените до политическия живот, като им признаха *изборните права*.

И от тук, чрез участието си в политическия живот, работят жените смело и сигурно, както за премахването на всички ограничения за жената в социалния и икономическия живот, тъй и за добиването най-големи права и най-широки свободи на всички граждани в страната, за най-широко демократично управление на народите и за създаването на един сигурен и траен мир, като се обявят против досегашните мирни договори и искат вместо тях да се изгради *нов мир*.

Жените работят усилено в туй направление, като призовават всички до една на работа, защото разбират *проклятието*, което се отправя към тях от великия пацифист, французки писател и общественик, Ромен Ролан, който казва: *„Ако жените не се борят с последня енергия против косата на смъртта, която се приближава, нека кръвта на техните синове*

падне над техните глави". „Те ще са съучастници в убийственото дело, което не са могли да осуетят". „Нищо не ще извини ония, които стоят пасивни по отношение на най-великото престъпление".

Пред тези грижи за запазване на световния мир, за създаване условия за всеобщо сътрудничество на човечеството за неговото благоденствие, са изправени днес жените от цял свят.

Какъв дял от тези грижи се пада на българската жена? Какво е положението на нашата страна днес и какъв е дълг на българката пред нея?

Нашата странта тегли, както всички победени, в известно отношение дори повече, от тежките условия на мирния договор. Ние - българите, преглъщаме все повече и повече несполуки и неуспехи относно подобриенето на нашето външно положение и стоим пред нови изненади по репарационните плащания. Не трябва да си правим илюзия, че към нас не би се прибегнало по отношение тези плащания до същата мярка на принуждение, каквато се приложи спрямо Германия.

Не стига и това, че се откъснаха части от родната ни земя и се хвърлиха в ново робство - без да можахме на поробените от по-рано да донесем освобождение, в името на което водихме и двете войни - но ние сме изправени днес и пред злата орисница, да посрещаме родни братя, бягайки немили и недраги ту от един, ту от друг поробен край, без да имаме възможност да ги приютим и без да можа нашата външна политика да се издигне на достойната си висота и да защити техните макар и малки права, като поробени всред своите властелини.

И не забравили още ековете на топовните гърмежи, не изличили раните и неизсушили сълзите по скъпите си загуби, ние чуваме не далече от южната ни граница отново да се кръстосват голите мечове и долавяме опасността да бъдем въвлечени в нова война. Защото великите сили в своите търкания и недоразумения по подялбата на световните владения, хвърлят малките във война. И не е далеч вероятността, понеже зад воюващите днес - Турция и Гърция, се сблъскват интересите на Англия, Франция, а също и на Русия, щото тази война отново да вземе по-широки размери и малката наша нещастна страна, като оръдие на една или друга велика сила, да бъде хвърлена от-

ново във война. Пък долавят се вече и известни примамливи предложения към нашата страна ту от едни, ту от други заинтересовани велики сили.

Но всичкия тоя ужас от избухването на нова, още по-страшна от световната, всеобща война, от възможното въвличане на страната ни в нея, ние като че не долавяме както трябва, защото сме изправени пред други за момента още по-страшни и по-гибелни събития от нашия вътрешен, обществен и политически живот.

На тези събития спираме ние днес всичкото си внимание и далеч от мисълта да ги разглеждаме от принципите на една или друга политическа партия, стоейки здраво на почвата, на която стои нашият съюз - Българският женски съюз, като „надкласов“ и „надпартиен“, *като чисто феминистична организация*, ратуваща за правата на жената, ние, българските жени, не можем да отминем без внимание тези събития, не можем да не се спрем върху тях, тъй както те стават и да не кажем своята дума по тях, понеже те засягат и нас *самите*, и *нашите семейства*, и *нашия народ*.

Друг би бил въпроса, ако тези събития засягаха и ощетяваха само тесните партийни интереси на враждуващи партии, но понеже не е тъй, понеже те имат съвсем друг характер и водят последици, които както казахме, засягат и *нас и целия ни народ*, като му готвят *пълна гибел*, то *ние*, жените, съставляващи половината от своя народ, не можем да стоим безучастни пред тях, пред туй, което става вътре в страната ни.

А какво става вътре в страната ни? Какво преживяваме ние днес?

Излишно е с много думи да го описваме, защото всеки от нас го преживява много близко, но и думите „*анархия*“ и „*терор*“, с които обикновено се предава това, което става, като че са недостатъчно силни да го изразят.

Пред нас са всеки ден: тук грабежи, там убийства, или атентати, или бомби поставени и всеки от нас чувствува, че неговият живот, неговият имот и неговата чест се намират в опасност, без да намери на що да се опре или да потърси защита за тях.

Властта е изпуснала властта! - това е пред нас. То се признава и от ръководните ни лица. И следствие на него, всичко онова, което по-рано, било от страх или пред престижа на властта, се притайваше, днес издигна глава, изправи се и безчинствува.

И ако до известна степен това може да се оправдае с последиците от войната, то в много по-голяма степен се дължи, обаче, на *партизанската стръв и мъст*, която е взела днес небивали размери. Тази партизанска стръв и мъст в своето вилнеене потъпка и логика, и право, и закони и прибегна до нападения, убийства, грабежи и палежи, за каквото най-добре говорят Търновските събития и станалите след това в София в свързка с Кюстендилските събития.

И в своята си забрава и, за да постави може би под прикритие своите деяния, тя посегна и на свободата на печата и на свободата на събранията, като постави над тях глобата и затвора; опълчи се срещу самоотверженото и доблестно служене на едни убеждения, противни ней, като го заплаши с отнемане на свободата и на живота; забрани критиката на положението и срещу борбата - легална, законната борба против режима, посочи оръжието като отпрати най-страшни закани срещу всеки опит на борба против властта и въздигна „цепеницата“ в култ.

И всичко това става заради властта и около властта.

Борбата за власт не е престъпление, нито позор; тя се оправдава от самото парламентарно управление, което, за щастие, нашата страна е добила със своята конституция, но, за зла наша участ, *тази борба се изроди в нашите ръце*, като от борба за правово надмощие на едни политически партии над други и привличане на една или друга страна народното доверие, тя мина в *борба на убиване*, в пълната смисъл на думата убиване - физическо унищожаване на *политическия си противник*.

Изроди се борбата за власт и с нея заедно се опорочи и нашия парламентаризъм, защото ние не успехме да създадем най-необходимите и най-важните условия за правилното развитие на парламентарното управление.

Парламентарното управление, въпреки своите противници, се смята като *„венец на свободните и демократични инс-*

титущии", защото дава възможност на една страна, която се управлява от него, да се управлява сама и на народа ѝ да избере и да изпрати в парламента, у нас в Народното Събрание, най-добрите си и най-подготвените си сили измежду гражданите.

Но ние не успяхме да постигнем това, защото то предполага едно *по-високо съзнание у гражданите, то изисква политическо възпитание у последните*, а през нашият почти 45 годишен свободен политически живот малцина са си поставяли това за задача. Нашите политически партии със своите борби, в местополитическо съзнание, са *насаждали по-скоро празно партизанство*, което днес, изострено до едно нечувано настървение, се изразява във взаимни гонения, преследвания и убивания, дори. *Там е началото и на цялото зло днешно. Оттам* последват и днешните върло непримирими отношения на политически противници, на правителство и опозиция.

При строгото, истинското парламентарно управление *правителство и опозиция се допълват*; те се намират във взаимна необходимост. Задачата на опозицията е да контролира делата на правителството и със своята критика да го предпазва от злоупотреби с властта, като сама не злоупотребява с това право и не пречи на законодателството. Самата тя, опозицията, се критикува същевременно и от печата и от избирателите, за което се предполага свобода на печата и свобода на събранията.

И ако опозицията в своята критика на делата на правителството намери подкрепа на болшинството, тя сваля правителството и поема властта. Тъй че, *свалянето на правителството се явява като логическа последица* от парламентарната борба, а не *престъпно деяние на опозицията*, срещу което ще трябва да се излиза с въоръжена сила.

И този акт, свалянето на правителството намира своето оправдание в народното доверие, което от правителството минава на страната на опозицията. За туй пък тази последната трябва да бъде всякога готова да поеме властта и при воденето на управлението да следва принципите, въз основа на които е водила своята критика, като опозиция, срещу правителството.

Правителството от своя страна трябва да държи опозицията в течение по държавните работи, дори по важни, съдбоносни за страната въпроси да иска нейното съдействие.

Тъй че при тези условия на парламентарно управление и най-острите политически борби не пречат на политическите дейци да подържат приятелски отношения и по този начин партиите се учат да се уважават една друга и да се въздържат от крайности в политическите борби.

А какво виждаме у нас? До къде се достига у нас, особено в последно време, с политическите борби?

У нас под влияние на партизанската стръв и мъст, която израстна вместо политическото съзнание, парламентът представлява не най-добрите и най-изпитаните български граждани, а най-отчаяните и най-върлите партизани. *Правителство и опозиция* са също най-страшни, най-непримирими врагове.

Правителството не търпи никаква критика, не я допуска, дори я преследва, виждайки в нея желанието на опозицията да го свали, да му отнеме властта. Тогаз когато, както се изказахме по-рано, за едно парламентарно управление свалянето на правителството *чрез една правдива и основателна критика на неговите дела*, не само не е престъпление, но е нещо *желано и необходимо*.

Правителството, ако е право и действа законно, няма защо да пречи на критиката на опозицията - тази последната, критиката на опозицията, като неоснователна и несправедлива, ще остане само по себе си без значение.

Правителството не държи опозицията в течение на държавните работи и още по-малко търси нейното съдействие. И *опозицията* от своя страна, поради туй отношение на правителството към нея, отказва му всяко свое съдействие и в своята критика си постави като прицелна точка свалянето без друго на правителството.

И тези отношения на правителство и опозиция остават непоколебими дори и тогаз, когато българския народ и българското племе се разпъва на кръст от разните конференции на победителите.

При това положение политическата борба отиде до такива крайности, щото потъпка и ред, и законност, и свобода на

печата, и свобода на събранията, и права и свободи на гражданите, като достигна до малтретиране, биене и убиване на политическия си противник.

А този начин на борба е вече начало на гражданска война, наречена с по-правото си и по-силно име, братоубийствена война.

И до като всички виждахме тази угроза, без да смеем да я изречем, днес печатът гласно вече изнася питането: *„Не е ли времена нелегалността да се отговори с нелегалност“*. То значи, че вратите на братоубийствената война се разтварят широко.

Има ли нещо по-страшно от това? Има ли нещо по-гибелно за нас, особено днес?

Не стига, дето всичките тези борби ни откъсват от грижите за подобрене на вътрешното икономическо положение на страната - за него като че престанохме да мислим и от никъде не се виждат никакви грижи за това, макар едва да влачим своето съществуване под небивалата скъпотия; не стига, дето те пречат да се вложат по-големи усилия, за да се издействува едно смекчение на условията на мирния договор, да се извоюва по-голяма защита на нашето племе; дето ще донесе ново и още по-страшно проливане на родна кръв, но те ни готвят и *явната гибел: да бъдем окупирани от чужди войски, да бъдем хвърлени в пълно робство, икономическо и политическо, а заедно с това и духовно, което е изпитал вече нашият народ в своето минало, гдето да бъде поругана и семейната ни чест и честта на народа ни.*

И пред тази угроза за страната ни, за народа ни, *трябва ли ние, жените, да мълчим и да стоим безучастни?*

Можем ли ние и днес да се оправдаваме с това, че не ние сме виновни за станалото? Може ли по този начин да отбегнем и отговорността, която носим пред бъдещето на народа си?

Ще се намери ли още *някой*, който да мисли, че това не е работа на жените, защото това са политически работи, а политиката не е за жените?

Не, ние не можем и не трябва да мълчим и да стоим безучастни. Нас не трябва да ни спират и отживелите предразсъдъци, ако се намират още някои, които да ги крепят, че за нас не била политиката, че не ни е работа да се месим в нея, кога-

то тази политика със своите последици не щадя жените, а засяга и нас, и нашето семейство, и нашия народ.

Като майки на своя народ и като гражданки на своята страна, *наше право е и наш дълг* е да се намесим и да дадем своите усилия за спасението на народа и за спасението на страната.

Защото, като майки, детето е наше, не само докато е в нашия скут и докато го божаем, но и като отрасне и стане пълнолетен гражданин. И ако от нас майките се иска да се жертвувате за това дете, докато е още малко, не може никой да ни отрече правото да се грижим за него и когато отрасне и влезе в обществения и политически живот. Ако се създават закони за строго наказание на майката, която посегне на живота на плода, докато е още в утробата ѝ, трябва да ѝ се признае и правото, да не оставя да се прилагат мероприятия и прокарват закони за отнемане свободата и живота на отрастените от нея с такива грижи и с толкова лишения и страдания граждани на страната.

И, като гражданки, макар безправни, непризнати още за имащи право да участвуват в политическия живот на страната, ние, *които живеем със страданията и болките на страната си, които носим всичките тежести на живота, които носим и всички задължения на гражданина и стоим пред отговорността за бъдещето на народа си, ние имаме правото и това никой не може да ни го отрече, нещо повече, ние сме длъжни дори да се намесим в политическия живот на страната и да предявим искания пред тези, които го ръководят.*

Без да защитаваме едни партии и да упрекваме други, за нас е ясно, че преди всичко тези, които имат властта в ръцете си, те са, които са длъжни да *внесат ред* *всрещ беззаконието*, да възстановят авторитета на властта и в борбата си със своите политически противници да се *опрат народното доверие*, като се откажат от всички ония начини и средства, които могат да разгорят братоубийствена война.

Ние искаме от тях, да *предотвратят, дотдето не е късно, всяка вътрешна, братоубийствена война*. Ние искаме от тях, да създадат условия за мирна културна работа, да сберат разпокъсаните народни сили за извеждане страната ни на един благоприятен край. Ние искаме също, да не се поддават

на каквито и да било примамливи предложения за въвличане на страната ни в нова война и при решаването на въпроси от подобен характер да потърсят и използват колективния народен ум - еднакво тоя на мъжете и на жените.

Същевременно, апелираме ние и към всички други, стоящи въвн от управлението политически партии, продължавайки своята борба на опозиция, *не само да не пречат, но да дадат своето съдействие за постигане на горните искания*, като при това се ръководят от съзнанието, че те дават своето съдействие не на едно правителство, изхождащо от една или друга партия, а *на своя народ*, който днес най-вече има нужда от усилията на всички свои граждани. Освен това, ако правителството носи отговорност за създаването или вмъкването на страната в една война, то с него заедно носят отговорност и всички ония, които са имали възможност и са били длъжни да я предотвратят, ако това не са сторили.

Апелираме ние към едните и към другите, към правителството и опозиция, като им заявяваме, *че ако вам народът е дал своето доверие, за да ръководите неговото управление, то вие нямате правото в своите борби за партийни и за лични по-скоро облаги да хвърляте народа в пропаст.*

Апелираме ние и към онова българско гражданство, останало неопиянено от партизанската стръв и мъст, да насочи своите усилия към отрезвление и опомняне на забравилите се.

Издигайки своя глас, питаме се, *ще бъдем ли ние чути?* Ще бъде ли нашият глас взет под внимание или все пак ще се отнесат към него със обикновеното традиционно пренебрежение - *„жените си приказват, кой ги слуша“.*

Ще бъдем ли чути - това зависи от нас. Ние трябва да направим да бъде нашият глас чут. Нашето днес първо събрание трябва да не остава последно. Нашият глас днес, изразен тук чрез днешното множество, трябва да обхване гласа на всички жени.

И срещу пренебрежителното отнасяне към него, като към жени, ние трябва да заявим:

Жените - това са майките на народа. Жените - това са гражданките равни по задължения и отговорности с вас гражданите. Българските жени - това са част от грамадна-

та половина на човечеството: жените от цял свят, които днес бавно, но сигурно поемат управлението на своите народи и на цял свят.

Гласът на българката, днес още неравноправна, но утре сигур равноправна гражданка, не може да бъде без значение и не трябва да се отмине днес без внимание.

Изпълнявайки своя дълг, всички жени единогласно да заявим:

Не щем тирания.

Искаме свободен и сигурен живот.

Нещем братоубийствена война.

Нещем и външна война.

Искаме мир: вътрешен и външен.

Опомнете се, вие, народни водачи, додето още не е късно!

СЕМЕЙНИТЕ И ОБЩЕСТВЕНИТЕ ЗАДАЧИ НА ЖЕНАТА*

Стелла А. Русчева

Странно е, че така бавно и трудно мислещето човечество се убеждава в истината, че изпълнението на семейните задачи от страна на жената е немислимо без изпълнението на нейните обществени задачи; че едните и другите съставляват неделимо цяло; че те са само два външни изгледа на нейната цялостна, единна дейност, на нейния живот. Странно е ... но пък и естествено е: нима доказването на най-простите и очевидни истини из областта на науката, морала, религията, не е струвало безбройни борби и страдания на човечеството? Голям психически закон е, че човечеството обича старите си, вкоренени концепции, заблужденията си.

Все пак, рано или късно, истините се съзират и възприемат. Социологията, наука нова, доскоро непризната, днес открива и посочва законите, които управляват индивидуалния и колективния живот, изхождайки от гледището, че той, като област и върховна такава на общия миров живот, е подчинен, еднакво с него, на принципи и закони в своето еволюиране. А една съществена концепция трябва да лежи в самите основи на социалистическите тълкувания: че личното съществуване е напълно обосновано от колективното съществуване, че първото, макар, и да е само една клетка в безкрайната и сложна мрежа на второто, капка сред океана, то е все пак в дадена смисъл едно и също нещо с него, неговото отражение и създаване, неговото резюме.

И като няма нищо в индивидуалния живот, което би могло да се създаде без всичко онова, което иде от колективното съществуване във вид на вродени разположения и тенденции, инстинкти и чувства, приспособления, подражания, внушения и разбирания, тъй също, и по тази именно причина, индивидуалните духовни сили не могат да действуват, нито да намерят

* сп. „Жената“, г. I, септ. - окт. 1929, № 6-7.

своето приложение и осъществление, своята пълнота, без да надминат границите на техния личен живот, без да потърсят съзнателното или несъзнателното сътрудничество на другите, т. е. без да докоснат колективността. Съществена и неотменима е потребността на индивидуалната душа, плод на колективната, да се замесва, чрез силите, тенденциите, стремежите си, в колективното дело.

Това, разбира се, не може да засяга само живота на мъжа, ами и живота на жената. Кой би посмял да каже днес, че женският психически живот се управлява от закони, различни от тези на мъжкия психически живот? Да се смята още, че жената може някак да се изолира от онова, което е неотменимо в личния живот: влиянията, които той търпи от колективното съществуване и въздействията му върху същия? Ако, все пак съществуват дадени различия между душата на мъжа и жената, това съвсем още не ще да каже, че само едната от тях се намира във вечния вихър на общечовешкия живот, на сложното преплитане на човешките взаимодействия, в общия пламък на всичките човешки дихания.

Тогава, ако и женската душа е също така продукт на колективното съществуване, което непрестанно и неотменимо облъхва и колорира живота ѝ, как е възможно да се мисли, че тя е в състояние да ограничи мисълта и дейността си само в рамките на личния и семейния живот?

А нима семейната грижа, предоставена в такива широки размери на жената, е нещо отделно и независимо от обществения строеж и нима жената може да мисли и върши семейните си задължения без да разбира, без да вниква в обществените дела, на които те са безкрайно подчинени - и без да се замесва в тях.

в същност, в кое свое проявление, в кой ден или част на живота си семейството остава незасегнато от неизброимите положителни и отрицателни влияния на колективното съзнание?

Какво колосално противоречие има наистина в това, да се иска от жената, от една страна, да сътвори щастливи семейни условия на живот и да създаде достойни хора от децата си, а от друга - да ѝ се пречи да се интересува и да действа във всички онзи свят на общественото съществуване, който, като непрестанно се преплита в семейния, го подчинява, също

така непрестанно, на влиянията си; да ѝ се възлагат велики възпитателни задачи, а да не ѝ се признава правото да вникне във външните условия, които заедно с нея - и много повече от нея - ще съградят душата на рожбата ѝ; да е творителка на доброто, да знае къде е злото.

Дори и когато не става дума за толкова очевидната потребност на жената да бъде равноправна на мъжа, защото наивно и недостойно е вече да се иска, щото тя да разчита само на мъжката закрила в живота си; дори също тъй, когато не става дума за нейното право да се радва, като мъжа, на един пълен закръглен, достоен живот, дето да намерят всичките ѝ умствени и духовни сили своя разцвет; все пак противоестествено и противонаучно е да се мисли, както личния женски живот, тъй и семейния живот, за нещо откъснато и независимо от общия водовъртеж на колективното съществуване и да се иска от жената да бъде достоен член на човешкото общество и достойна пазителка на семейното огнище, без да си възложи големи обществени задачи, такива, които ще развият и допълнят духовния ѝ мир и чрез които тя ще внесе в общественото съществуване всичките онези поправки, които ѝ се диктуват от майчината мисъл и сърце, за да дадат те най-благотворното си влияние върху живота на семейството.

БЪЛГАРСКИЯТ ЖЕНСКИ СЪЮЗ И НЕГОВИЯТ 23 КОНГРЕС*

*Реч, произнесена при откриването на конгреса
от председателката на съюза
Димитрана Иванова.*

Уважаеми делегатки и гости - членки,
Уважаеми шуменски граждани и граждани.

Като председателка на съюза и от името на комитета на същия с особено задоволство изпълням дълга да открия 23-ия редовен конгрес на Българския женски съюз и да поздравя делегатките с „добре дошли“.

Също от мое име и от името на комитета изказвам особена благодарност на настоятелството и на членките на Шуменското женско д-Во „Родолюбие“ за готовността, с която приеха да уредят конгреса в техния град Шумен.

Защо избрахме провинцията за нашия днешен конгрес?

Ние знаем значението на конгресите в столицата - близо е правителството, близо е ежедневния печат, може веднага да се действа, може бързо и всичко да се предава чрез печата. Има при това голям обществен кръг, на който конгресът ще стане достояние.

Но и конгресът в провинцията има своето значение. Той се явява като единствено най-мощно агитационно средство за целите и задачите на съюза. Ние трябва да отидем на всякъде, за да ни видят и чуят, за да ни опознаят, защото все има още предразсъдъци големи по нашите искания, все има още и незнание по дейността на нашия съюз.

В 1910 год. конгресът ни се състоя в Плевен, в 1911 - в Търново, 1921 г. - в Казанлък, в 1922 г. - във Варна, в 1923 г. - в Русе и сега - в Шумен.

Защо избрахме Шумен?

* сп. „Жената“, г. I, септември-октомври 1929, N 6-7, 133-143.

Шуменското женско д-во „Родолубие“, което урежда сегашния конгрес, е едно от ония женски дружества, които са основани преди Освобождението, в 1872 г. Възобновено след Освобождението, то е участвувало както в предварителната среща в 1900 г. за образуване на съюз, тъй и в Първия учредителен конгрес на съюза и дейните негови дружества. Неговата дейност може да послужи за пример и насърчение на други дружества. То издържа отдавна професионално училище и успя в последните няколко години да изгради собствено здание за това свое училище. В тоя градеж са вложени грамадни усилия на беззаветно и безвъзмездно служене на обществените нужди от страна на българската жена.

Шумен ни даде и първото класно девическо училище преди Освобождението, още в 1857 г. С откриването на това свое училище, той дойде практически да разреши въпроса, по който тогавашния печат спореше: еднакви ли класни училища да се открият за девиците, както и за момчетата или, пред вид особеното предназначение на жената, класните девически училища да имат своя програма, различна от тая на мъжките училища.

Предразсъдъкът, какво на момичето не му трябва много да знае, повдигна тоя спор. Представителите на нашето духовно възраждане, начело с Константин Фотинов, най-горещия защитник на девическото образование, обявиха борба срещу тоя предразсъдък, като настояваха девическото образование да бъде еднакво с мъжкото.

Шумен даде пример за това. След него откри същото училище Габрово, после Стара Загора и др.

Вън от това, Шумен е близък до историческите места град. Бележитата дата - 1000 г. от царуването на Симеона, оживи в паметта на всички ни ученото за величието на България в далечното минало, за нейната висока материална и духовна култура. Българските жени, подредени в своя съюз, поискаха от близо да изпитат, чрез пребиваването си в Шумен и от там в историческите места, гордостта от величието на българския народ.

При възхвалата на творците на освободителното ни дело, по случай 50 годишнината от Освобождението ни, заслужено бяха изброени в събрания и чрез печата имената на нашите ре-

волюционери и въстаници, на духовните ни служители и народни учители, на книжовниците ни и общественици, които имена историята е записала заедно с борбите за освобождението ни. Бяха почетени наред с тях и многобройните незначайни и с незаписани имена творци, които са посрещали, приемали и давали път на идеите и делата на водителите. Целият народ при едно възвишено настроение, беше призван да се поклони пред паметта на всички тези значайни и незначайни творци, които изведоха българина от петвековното му духовно и политическо робство.

Това беше един тържествен момент.

Уви, тази тържественост беше нарушена с една забрава. Нигде, никой нищо не каза за един голям творец на нашето освободително дело - българската жена, за българката.

Беше забравена българката - майка, пазителката на националния дух на българина.

Тогаз, когато елинизмът правеше всевъзможни усилия да пусне дълбоки корени у нас, майката на народа не проговори на своето дете на гръцки език, тя не се отказа и от народните приказки, песни и обичаи.

И благодарение на тази неоченима заслуга на българската майка - да запази у своя народ родния му език, историкът отрича да е живял българския народ в „тъмно робство“.

Беше забравена и българската учителка:

жената и дъщерята на свещеника - учител в черковните килии, където те му бяха най-близкия помощник;
монахинята - учителка в манастирските килии;
светската учителка в частните килии,

учителката в светските училища: *Анастасия Димитрова*, храненицата на майката на врачанския епископ, която още в 1840 г.* открива първото девическо училище в Плевен. Първото мъжко училище се открива в 1835 г. и само пет години след него се открива девическо.

От нейното училище излизат учителки, които бродят от град на град и откриват девически училища във Враца, Ловеч,

* Според най-новите исторически изследвания училището на Анастасия Димитрова е създадено през 1841 г. (бел. състав.).

София, Свищов, Котел, Хасково, Трявна и др.; също и *Баба Неделя Петкова*, учителката на девическите училища в Македония. Тя открива най-напред девическо училище в 1858 г. В София, после в Самоков, оттам в Прилеп и броди из цяла Македония, дето открива девически училища.

А знаем още и учителката Анастасия Тошева от Стара Загора и много още учителки, които чрез просветата служиха на нашето освободително дело.

Беше забравена и учителката - общественица, основателката на женските дружества още от 1857 г., когато по-будните мъже откриваха читалища, за да просвещават своите братя и да крепят у тях националния дух, по-будните жени основаваха дружества, в които се събираха жените да ги просвещават и събираха същевременно средства, за да издържат бедни момичета да се учат за учителки, да откриват училища, да градят или подпомагат граденето на здания за училища и пр.

Беше забравена и българката, която укриваше и ободряваше бунтовниците и апостолите на свободата.

Да, забравена беше българката при възхвалата днес на творците на освободителното дело.

Защо беше тая забрива? - Разбира се, тя бе не умишлено извършена. Тази забрива бе резултат на едно традиционно схващане по отношение на жената, че тя стои и трябва да стои далеч от големите политически и национални въпроси - традиция, по-скоро на новото време, на времето от Освобождението ни насам. Защото, когато робството тежеше еднакво над целият български народ, когато безправни бяха и мъже и жени, тогава ценни бяха в борбата срещу това безправие всички усилия, идящи от мъже и жени, тогава имаше място за всички сред борбите за духовно и политическо освобождение, тогава никой не отрече на българката да бъде учителка, да бъде общественица и въстаница, да бъде пазителка на най-дълбоките тайни по голямото освободително дело.

Започна реденето на освободена България, българката непотърсила своите права, задоволена от най-висшето право на свобода, което тя доби за своя народ, бива последователно отлъчвана от борбите на обществения и политически живот чрез запазване правото на участие в тия борби за мъжа. Зако-

ните, следователно, на освободена България почват да стесняват рамките на дейност на българската жена, особено по отношение на участието ѝ в политическия живот, на заемане държавни служби, дори по отношение на образованието ѝ и на гражданско правните ѝ отношения.

Тя доживя днес след 50 годишния свободен живот:
да предприемат ограничения на нейното образование,
да не я искат като учителка,
да не я допуснат до обществени и държавни служби, а от заетите такива да я изхвърлят,
да не я допускат да изпълни своя дълг на майка на народа си и пр. пр.

В миналото, преди Освобождението, въпреки оня турски дух, създаден от петвековното робство - момичето да се крие в къщи, въпреки израстналия над този дух предрасъдък - на момичето не му трябва много да знае, се откриваха училища еднакви за момчета и за момичета, или еднакво достъпни за едните и другите. Тенденцията беше: каквито училища се открият за момчетата такива да се открият и за момичетата, макар и по-късно да се откриваха те и на брой да биваха по-малко.

Освободителната война ни завари с еднакви класни училища за момчета и момичета - първите със завършен курс от седем класа, последните достигнали в своето развитие до V-ти клас включително.

Наскоро след Освобождението девическите училища се закръглиха с откриването на шести клас. Макар и да се направи това отклонение в броя на класовете и в програмите на тия училища, шестокласните девически училища бяха пълни девически гимназии с тройко предназначение: да готвят младите момичета за майки и домакини, да им дадат право за учителки и право да следват във висши училища, както и много от тях заминаха в странство да следват в разните университети.

В последствие, когато нашият университет, тогава наричан Висше училище, си запази правото да не приема девиците, защото идат от шестокласни гимназии, смятайки ги недостатъчни да дадат нужното средно образование за следване на Висшата наука, се наложи да се изравнят, девическите гимназии, както по количество на класове, тъй и по програма. По ко-

личество на класове изравнението стана в 1897/98 г., а по програма в 1904 г. От тогава до днес повече от 30 години се радваме на девическо образование еднакво с мъжкото, макар броят на девическите гимназии да е бил всякога по-малък.

Днес след 30 години се подема отново въпроса за ограничение на това образование и за заменяването му с друго, специално за жените. Искат да ограничат девическите гимназии до минимум и вместо тях да създадат нов тип училища наречени лицей, чрез които да задържат момичето в къщи, всред семейството, да не го пращат учителка или чиновничка. - Като че образованието праща момичето да става учителка и чиновничка!? Като че образованието му пречи да стои в къщи, да образува семейство и да бъде добра майка и домакиня!?

Ако е въпрос за реформи на образованието - такива са необходими, но те трябва да бъдат общи, за образованието на момчето и момичето, да преследват създаването на по-висока култура у българина и подготвянето му за живота.

Жената учителка преди Освобождението, беше търсена и почитана и след Освобождението. И тя заемаше тая служба, като най-присъща на естественото ѝ призвание, изпълнена от същия идеализъм да служи на просветата народна и изпълнявайки задължението да подпомага стари и немощни родители, невръстни братя и сестри или дребни дечица сираци.

И само когато започна раздроблението на нашите политически партии и, вследствие на това, се развиваха ожесточени политически борби, тогава жената учителка започна да пречи за поставянето на някой „наш“ на това място - средство за спечелване на партизани. Започнаха тогава да се измислят всевъзможни мерки за отстранение на учителката и за ограничение на нейния брой. Създаде се закон за уволнение на омъжените учителки, закон за намаление заплатите на учителките с 10%, прословутия чл. 73 от закона за нар. просвещение, според който броят на учителките в едно място не може да надминава броя на учителите и пр. и пр. Това беше времето между 1899 и 1901 год.

Упорити борби отмениха тия закони и запазеният за дълго време чл. 73 се отмени също. Днес, обаче, отново се предприемат същите мерки. Създаде се в 1927 г. закон за уволнението на

омъжените учителки с 20 г. служба и 40 год. Възраст, който през тая година намери широко приложение. Проектират се и редица други мероприятия за отлъчване на жената от учителството, само защото е жена и защото конкурира. Учителското звание иска способности за свой служител. За туй един трябва да бъде критерият за назначаване и уволнение: *ценз и работоспособност*.

Времето преди Освобождението не познава жени чиновнички - изобщо тогава нямаше българи чиновници, защото бяхме роби и нашият владетел редеше държавата. При уредбата на освободена България като държава бяха потърсени и жени, защото не можеха да се намерят нужните чиновнически сили само из средата на мъжете. Още в 1880 год. е назначена жена телеграфо-пощенска чиновничка и последователно наскоро се назначават известен брой жени по същото ведомство.

Други чиновнички дълго време не познавахме. В 1910 год. се назначиха, по настояване на нашия съюз, първите жени чиновнички в Народната банка. Изобщо до световната война малко жени ставаха чиновнички.

Войната привлече масово жените като чиновнички. Тежките условия на изгубената война, не само не задържаха голям брой от тия жени като чиновнички, но ежедневно увеличават броят им. Бащата и майката, синът и дъщерята излизат от къщи да търсят работа и ако нямат образование, отиват при черния фабричен труд, а ако имат отиват в държавните и обществени учреждения, гдето се още е подсигурен хляба, макар и да е сух.

Жената излиза от къщи, не за да се откаже от своите майчински задължения, но защото детето иска първом хляб. Момичето излиза също, защото и баща и брат очакват, колкото може по-скоро, то да поеме, грижата поне за себе си.

Женският труд в канцелариите се преследва. Срещу него се сипят куп хули, за да го подценят и отстранят. Ние приемаме, че има жени чиновнички прегрешили, но за да прегрешат те, има мъже чиновници, които заедно с тях извършиха същото престъпление. И най-страшното престъпление по отношение на женския чиновнически труд извършиха тези, които поискаха

от младото момиче честта, за да му дадат служба, както от мъжа декларация за партийност.

Давайте да пречистим чиновничеството: всичко негодно и некъдърно, без разлика на пол, да бъде вън, никакви фаворизации и партизанства при назначаване или уволняване на чиновничеството! Но способното и годното, също без разлика на пол, да намери всякога своето място.

Окачените табели из разните учруждения, че служби за жени няма, и разните наредби, да се съкратят преди всичко жените, са унизителни и оскърбителни за демократична България. Те трябва да бъдат премахнати.

Докато съществуват тия въпроси за ограничение правото на жената да учителствува и да заема държавни и обществени служби, до тогава тия въпроси няма да слезат из дневния ред на нашите конгреси. За туй те заемат първо място и в дневния ред на сегашния ни конгрес.

Наред с тия въпроси стои и въпроса за участието на жените в общинските съвети и училищни настоятелства.

Въпросът за признаване политическите права на жената се вече налага. Той е разрешен днес за повече от 35 държави, в 25 от които жените се ползват с пълни изборни права. Участието на жените у нас, особено в общинските съвети и в училищното настоятелство, е крайно необходимо. Училищното настоятелство има грижите върху просветата - образованието и възпитанието на нашите деца. Ние, майките, имаме право, носим и дълга да вземем участие в тая просвета.

На общините се възлагат задачи за грижи върху потомството - върху майката и детето. Тези грижи ще ги изпълни най-добре този, който най-голяма нужда чувства от тях - това е майката, това е жената изобщо.

Искането, следователно, да се признаят изборни права на жените, не е каприз, не е и цел на жената, а необходимост и средство за постигане на друга цел: да изпълнят своите задължения, като майки и домакини и като гражданки на своята страна.

Това са днес отбелязаните в дневния ред на конгреса ни въпроси, към тях идат и цяла редица други въпроси, които много вълнуват и засягат жената: против алкохола, за морала, за

пострадалите от войната, за мира, репарациите, малцинствата и пр.

Това са изобщо въпросите, които чертаят дейността на Българския женски съюз.

Българският женски съюз се учреди в 1901 г. като чисто феминистична организация с предмет - жената, със задача - защитата на жената и с цел - нейното издигане до положение на равноценна личност и равноправен гражданин.

Съюзът се замисли, когато се започна създаването на закони против учителката, за ограничение образованието на жената и пр. Той се основа с участието на около 20 женски дружества, а днес брой в редовете си 72 женски дружества в градовете и селата.

Основан като чисто феминистична организация, той се запази и до днес като надкласова и надпартийна организация.

Бори се за правното положение на жената изобщо, без разлика на социално и икономическо положение, защото жената е еднакво безправна и в най-мизерната колиба и в най-богатия палат.

Бори се срещу всички неправди към жената, от където и да изхождат те, критикува мероприятията на всички партии, без оглед на правителствени и опозиционни, щом тези техни мероприятия са против становищата, които съюзът е заел по отношение на жената, свободата и правата на гражданите, на мира и пр.

И не рядко ние сме били за това обвинявани от тези, които са засегнати от нашите критики, че сме вземали страна на техни противници, и едва ли не партийно становище.

Критиката, напротив, идяща от нашия съюз, трябва да извика у засегнатите от нея една самокритика, вместо да ни обвиняват в заемане страна на една или друга партия, защото тая наша критика, нека не забравят, иде от един съюз, който през целия си развой от 28 - 29 години, *никога* не се е определял в никоя партия. Нашата критика е критика обективна и безпартийна.

В нашия съюз могат да влизат, както и влизат жени с различни партийни убеждения - това е за нас без значение, щом те идат със съзнанието да работят против безправието изобщо

към жената, за по-голяма правда към жената, човека и гражданина, щом те в средата на съюза не партизанствуват.

С това нашият съюз носи една голяма придобивка за политическият ни живот - да подготви жените да работят, въпреки различните си партийни убеждения, за общи цели, засягащи жената, семейството, народа. Той ги учи, или по право, той ги възпитава, да бъдат готови да прескачат рововете, които делят партиите им, когато трябва това за общото благо на жена, семейство и народ.

Българският женски съюз отмина всички други опити на женски организации у нас, той се издигна над тях и се оформи в единствена организация, сплотяваща изобщо жените, изразяваща страданията и копнежите на жената за един по-щастлив живот на своя народ.

Образуваните през и след войната женски групи при различни политически партии не оцеляха, защото те почиваха на пренебрежението и подценението на жената. Оценяваната жена за сътрудник на мъжа в политическия живот трябва да бъде призната за равноправен член на партията, а не да бъде поставена в отделна група.

Българският женски съюз със своята обща цел: издигането на жената до положението на равноценен човек и равноправен гражданин, дава място на всички жени сред неговите редове. Под неговото знаме могат да бъдат подредени всички женски организации, работящи за жената и стремящи се към засилването на влиянието на жените във всички области на стопанския и политически живот.

Това още повече се налага, пред вид общественото признание, което съюзът си извоюва. Той заема своето място сред общата културно-просветна и национална работа на всички организации в страната. Той се признава и от другите обществени фактори като единствен организиран представител на българската жена. Нему предписват и всяка една инициатива излизаща от организираните жени, в защита на жената и нейното влияние за обществен и политически живот. Всяка жена, защитавайки жената и нейните права се счита за принадлежаща към съюза.

Това широко признание е плод на определената и енергична работа на съюза през цели 28-29 години, от когато той е учреден.

Нищо не е било в състояние да го отклони от това негово становище - феминистична, надпартийна и надкласова организация; нищо не е било в състояние да го пречупи. Опитите срещу това негово становище са отминавани, заедно с техните деятели, без значение. И нищо не е било в състояние да го отклони от неговата енергична и смела борба, когато неправдите към жената са били жестоки и сурови.

Българският женски съюз е напълно оформен и неговата дейност напълно определена. Организираната българска жена живее със своя съюз и от ден на ден връзките ѝ с него стават се по-силни.

Българският женски съюз си създаде здрави и силни връзки и с чужбина, с най-големите женски организации, за които свободата на жената се покрива със свободата на народите.

Българският женски съюз, чрез тези международни организации си създаде една сигурна трибуна за защита националните права на българския народ.

Това е днес българският женски съюз и около него трябва да бъде сплотена всяка българска жена.

И ако има още неведение по целите и задачите на съюза, то трябва да бъде разпръснато с истината:

Жената иска права, не за да престане да бъде жена, не и за да се откаже от естественото си предназначение на майка и домакиня, но тъкмо, за да изпълни тези свои задължения, като вгради същевременно в общите устои на живота присъщата ѝ майчина любов.

Да изпълни своя дълг, иска тя права.

Чрез правата към дълга - това е съзнанието, което движи съюзената българка.

V. ЖЕНИТЕ В ОБРАЗОВАНИЕТО И ПРОФЕСИЯТА

ВИСШЕТОУЧИЛИЩЕ И ЖЕНСКИЯТ ВЪПРОС*

К. Столетов

През миналата година от няколко места бяха постъпили в Народното събрание, в Министерството на народното просвещение и в някои вестници колективни заявления, подписани от много дами (преимуществено учителки), с което се молеше да се отворят вратата на училището и за жените. В Народното събрание този въпрос не получи никакво разрешение: то го препрати просто на Министерството, дали само за да изучи то въпросаили за да го разреши, не ни е известно. Но преди още Министерството по своя инициатива да повдигне въпроса, той се повдигна в самото висше училище - съвсем случайно - от един преподавател, чиито лекции се посещаваха известно време от две дами. Академическият съвет, в който Ректорът внесъл тоя въпрос, го разрешил по принцип, и то в благоприятен смисъл. Решението на Академическия съвет, обаче подлежи на утвърждение от Министерството на народното просвещение, което до сега още не се е произнесло, и което от своя страна е внесло въпроса във висшия учебен комитет. Така щото, поне по ония сведения, които ний имаме, на висшия учебен комитет предлежи в скоро време да разреши окончателно въпроса: ще се приемат ли занапред жени във висшето училище, т. е. ще се узакони ли в България висшето образование на жените, ще се даде ли там правото и възможността да се ползват от същото образование, от което се ползват мъжете.

От всички права, за спечелването на които жената се бори, на първо място стои, безспорно, нейното свещенно право да развива своите умствени сили тъй безгранично, както и мъ-

* Сп. Мисъл, г. VI, март 1896, № 2, 138-140.

жът. Действително жената е различна от мъжа, но ако някой би искал да основе на това различие и една разлика в техните права на умствено развитие, то ще бъде еднакво лесно, на една тъй пясъчна основа, да се говори и - *за* и *против* висшето образование на жените, тъй като да приемеш, че между мъжа и женат има различия, още не значи да си доказал, че те *във всичко* са различни, нито пък, че *в тая точка* са различни. Но даже и да не се изпуска из презвид, че в психическо отношение жената е различна от мъжа, от това ни най-малко няма да следва, че тя е неспособна, и следователно, трябва да бъде лишена от правото да се развива. Има ли нужда от припомняне тоя елементарен факт, че и между мъжете има често по-големи индивидуални различия, нежели между един мъж и една жена и че има мъже по-неспособни и от всяка жена, но че днес, след като френската революция разруши вековни предразсъдъци никой не се осмелява да проповядва, на това основание, различие в мъжките права на умствено развитие! Твърде печално доказателство за „превъзходството“ на мъжкия ум би дал онзи мъж, който би бил неспособен да разбере тая, отдавна разбрана от всички жени, истина!

Колкото частно до въпроса за приемане на жени във висшето училище, той не е толкова лесен и толкова прост, както изглежда. Законът за висшето училище изисква от всички кандидати за *редовни* студенти да са свършили пълна - разбира се, мъжка гимназия, реална или класическа. Женските гимназии, обаче, не отговарят, по своите програми, нито на реалните, нито на класическите гимназии у нас, така щото без да се измени по законодателен ред Законът за висшето училище, - нещо, което ний не бихме одобрили - възпитаниците на нашите женски гимназии не могат да бъдат приемани за *редовни* студенти. Така щото, според нас, на Постоянния учебен комитет предлежи да реши само въпроса за тяхното приемане като *извънредни* или *слушателки*.¹ А тъй поставен въпросът, ний не вярваме да се намери - не между членовете на Постоянния учебен комитет, но даже между нашите колко годе образовани хора - нито един, който да не желае да се разреши тоя въпрос най-скоро и в положителен смисъл. Разумява се, че след решението на тоя въпрос остава за Министерството на Народното просвещение един по-важен и труден въпрос, въпросът за създаване и на жен-

ски реални и класически гимназии, чрез които едвам ще се даде възможностна всяка жена, която би искала да се предаде на науката, да направи туй с всичката нужна за това подготовка и с шанса: да се ползва от всички ония права, които висшето образование дава на мъжа, защото е мъж, макар често да е по-ленив и по-неспособен от жената.

Но за тоя въпрос друг път.

Бележки:

- ¹ Не знаем дали тъй ще погледне на въпроса самият Пост(оянен) учебен комитет, но по буквата и духа на закона е тъй, понеже не е мислимо да се сравняват петокласните всъщност женски гимназии с реалните или класически мъжки, нито пък да се поставят по-горе от педагогическите училища, които тоже не дават право за постъпване във висшето училище. Друг е въпросът, ако изменението се простре и върху педагогическите училища, т. е. ако и тям се даде право да постъпват за редовни, поне в известни факултети, като се направи само една малка разлика в правата им.

БЪЛГАРСКИТЕ ЖЕНИ И МИНИСТЕРСТВОТО НА ПРОСВЕЩЕНИЕТО*

Д. Столетов

От две години насам между българските жени и българското Министерство на народното просвещение се води една борба, която колкото въздига в нашите очи българската жена, толкова унижава, толкова в по-незавидна светлина поставя едно учреждение, което трябва да бъде носител на най-светлите и наи-напредничави идеи, но което със своите действия в този въпрос не само се явява представител на отживели идеи, но и действа с един нечуван произвол и с една печална безпринципност. Касае се до допускането на жените във висшето училище. Ний имаме случай още миналата година да се произнесем по този въпрос на това същото място;¹ но от тогава, обаче, този въпрос мина през няколко фази, с които ний тъквим в една особена статия да запознаем четеца, тъй като, до колкото ни е известно, печатът и до сега не е осветлил с нужната обстоятелственост вървежа на тая работа. Но в тая кратка бележка ний ще се ограничим само с няколко думи върху колективното заявление на българските жени до председателя на IX Обикновено] Нар[одно] събрание и исканията, които това заявление съдържа.

Отбелязваме, преди всичко, този радостен факт, че това колективно заявление е придружено с повече от 600 подписа на български жени. То е вече напечатано и разпратено до вестниците; длъжност на тези вестници е да подкрепят енергично тяхната просба - една просба, която само най-крайният ретроград би могъл да осъди. С това заявление се искат следните три неща:

1. Да се разреши по принцип допускането на нашите девизи във висшето училище.

* сп. Мисъл, г. VII, 1897, № 1, 67-71.

2. Да се приемат за редовни студентки или, ако това не може, да се приемат като слушателки, докато издържат изпит по програмата на мъжките ни гимназии.

3. Да се реорганизират нашите девически гимназии в смисъл, щото свършващите да могат свободно да постъпват във висшето училище.

Преди да разгледаме самите искания, трябва да обърнем вниманието на ръководителите - или ръководителките на това движение, че само с това заявление не е възможно да се постигне никакъв практически резултат. Необходимо е да се прибегне и към особна агитация между народните представители, освен това, да се намери един измежду представителите, който по установения ред да внесе предложение за допълнение бележката към член 12 от закона за Висшето училище. За да не пропадне добрата идея, не е зле да се потърси такъв човек между партизаните на правителството. Г-н Иван Вазов, горещ привърженик на женското образование, би бил може би, най-подходящият, като лице твърде приближено до министъра на нар[одното] просвещение.

Относително самите искания има да забележим това, че те са напълно съобразни със закона за Висшето училище от 1894 г. и че, всъщност, по нашето разбиране, не би имало даже нужда от особен законодателен акт. Самото Министерство на народното просвещение, ако то, за жалост, не се управляваше всякога от хора, останали далеч от прогресивните идеи на своя век, би могло, въз основа на горепоменатата забележка към член 12 от закона² да разреши утвърдително, както въпроса за приемането на жени като слушателки (тъй като за слушатели се приемат не само матуранти от педагогически и духовни училища, но и въобще ученици с непълно гимназиално образование), така и въпроса за тяхното приемане като редовни студенти. В полза на това схващане на въпроса говори и решението на Академическия съвет при Висшето училище, решение взето още през последните месеци на 1895 година. Това решение е, както съобщихме още в първата си бележка по този въпрос, *утвърдително*, а между това на членовете на този Академически Съвет никой до сега не е приписвал някои особено прогресивни идеи (никой от тях, слава богу, не гледа с криво око от самозваните

пазачи на истината и на нравствеността), нито пък те сами са проявили никакви смели и опасни стремления. Казваме това, за да въздадем на членовете на тоя съвет заслужената похвала, за дето те, при все това, са се показали по-напредничави, по-разумни и по-последователни тълкуватели на закона, нежели Министерството на просвещението. А че това тълкувание е и разумно, и последователно, не е трудно да се докаже. Въз основа на същите съображения, по които Академическия съвет приема слушатели във Висшето училище младежи, свършили само V или VI гимназиален клас, той може да приеме (в такъв смисъл е било и неговото решение) девизи, свършили V и VI клас на женските гимназии. Колкото за въпроса, могат ли да се приемат жени за редовни студенти, той е разрешен от самия закон. В бележката към 12-ия член се казва, че за това се изисква „полагане матура при някоя гимназия“. Ний няма да боравим със софизми; няма да се ползваме от неточността и немарливостта на съставителите на закона, за да утвърждаваме, че и женските гимназии са *гимназии* и че една матура при женска гимназия дава правото за постъпване във висшето училище като редовен студент. Ний няма да направим това, защото то би противоречало на смисъла, както на тая бележка, така и на целия закон; ний ще признаем, че тук трябва да се разбира матура от мъжка реална или класическа гимназия и че до тогава, додето тоя закон е в сила, всеки, който иска да постъпи като редовен студент, трябва да притежава именно такова образование - *всеки*, бил той мъж или жена. В тая бележка нито се казва, нито се подразбира, че правото за полагане матура при м[ъжка] гимназия се дава само на такива човешки същества, които имат тая заслуга, че са се родили мъже. Това е неизбежно логическо последствие на принципа, прокаран в тая бележка, принципа, да се позволява полагането на матура при м[ъжките] гимназии и на младежи, които са следвали в учебни заведения от друг род. Но види се, че за един български министър на народното просвещение логическите последствия съществуват толкова, колкото и законите, а не е чудно, че за него може още да е *въпрос*, дали България е *културна* страна и *дали* в нея е *разрешен* въпросът: има ли жената ония човешки права, от които се наслаждава „венецът на творението“, мъжът!

И тъй скромните искания на тия 600 български гражданки са напълно съгласни и даже (с изключение на последното) пред-решени от действащия закон за висшето училище. Но при всичкотова, и понеже у нас волята, а често и капризите на един министър заместват смисъла на законите, нека с един законодателен акт се направи тоя *смисъл* наложителен за министъра. За тая чел ще бъде достатъчно да внесе един народен представител предложение за изменение бележката към 12-ия член на закона. Думите „свършивши педагогически и духовни училища“ да се допълнят с думите „и девически гимназии“. С туй въпросът ще бъде по начало разрешен и ще остане само да се разреши на времето си въпросът за реорганизиране на женските гимназии.

Ето най-прекият път за разрешаването на тоя въпрос. Дали болшинството на нар[одното] събрание ще се покаже логично и по-напредничаво от министъра на просвещението, ний не знаем; това ще ни кажат фактите. Имаме, обаче, толкова оптимизъм, да вярваме, че едно Народно събрание не ще се изложи на тоя срам, да отрече в една конституционна страна едно човешко право на жената - „нейното свещено право на умствено развитие“. А дали нашето висше училище е в състояние да даде на българската жена онова, което тя търси в него, дали то може да й даде ония идеи, които правят живота живот и въздигат човешката личност, това е един много важен, много труден и много голям *въпрос*, но това е съвсем друг въпрос.

Бележки:

¹ Гл. В кн. 2, година VI на същото списание, нашата статия „Висшето училище и женският въпрос“.

² Тая бележка гласи: „Лица, свършивши педагогически и духовни училища с матура, се приемат за редовни студенти по педагогия и философия, а в другите факултети - за слушатели и след полагагане на матура при някоя гимназия, приемат се за редовни. В тоя случай *времето, прокарано като слушатели*, им се зачита, ако положат полугодишните изпити.“ Да извини читателят за тая официална безграмотност - (в един закон - и закон за висшето училище) - „времето, прокарано като слушатели!“ Нашите закони се правят по такъв начин, че можем да се удивляваме на оная грамотност и ония добрини, които съдържат.

ЖЕНАТА И ВИСШЕТО УЧИЛИЩЕ*

Лидия Шишманова

Въпросът: да се допуснат ли и жените в нашия Софийски университет е за сега на дневен ред. Много се говори по него, обсъжда се и се търси да му се даде известно решение в тая или оная смисъл, но по нашето скромно мнение, партизаните на допусането могат да бъдат спокойни в едно, даже, че в случай че се постигнат неблагоприятни резултати: то е че въпросът колко и да е труден, е само въпрос на времето. Рано или късно жените ще влязат или ще се промъкнат в нашено Висше училище, както в толкова други страни.

Пред съда на историята на едни ще принадлежи честта, че са улеснили решението на въпроса в положителна смисъл - на други, че са го замедлили в силата на едно, може би, искрено, във всекислучай твърде почтено, но според нас, съвършено лъжовно убеждение.

В действителност доводите на противниците могат да се разделят на две категории: едните са свързани с *правото*, другите с *морала*.

Нека се постараем да ги разгледаме и опровергаем едно по едно.

„Жените не могат да бъдат допускани, защото не притежават удовлетворителни дипломи, за да имат право да бъдат *редовни студентки*“.

На това ние ще отговорим: Жените и не искат да бъдат за сега *редовни студентки*, а само *слушателки*. Ний сме следили доста отблизо историята на Висшето училище (която съвсем не е така древна!) и знаем, че когато то се основа, за *редовни студенти* се приемаха такива, които далеч не притежаваха „матура“. Ако би се поразтърсило в архивите, би се намерил повече от един *съмнителен* „мъжки“ диплом. Обаче тогава затваряли малко очи за всичко и с извинителна снизходителност, защото всеки знае, че всяко начало е трудно. Сега се показват строги

* сп. Българска сбирка г. IV, декеври 1897, № 101.

за жените и подчертават параграфа от закона. Правилникът на Висшето училище допуска ли *слушатели*?

– Да.

Изисква ли от тях дипломи?

– Не.

Правилникът казва: „За слушатели се приемат лица, които“ и пр.

Тая дума *лице* и *слушател* изключва ли жените?

Подразбира ли се под нея само мъже?

Да, казват противниците. Не, отговаряме ние.

Погледнете българските закони, и вие ще намерите в тях на всяка страница думите „лицето“, „длъжникът“, „наследникът“, „престъпникът“, употребени в кодекса само в мъжки род, но еднакво важщи и за мъжа и за жената. Не са ли сега тия същите закони, които заставят у нас жените, да плащаме данъци и да лежим в затвора, ако ни се случи, да извършим някое престъпление?

Поразпитайте и вие и ще видите, че в двата случая законът говори в *същите общи термини*.

В правилника на Висшето училище се говори само за *лица и слушатели*, също и в кодекса само за лица, престъпници и пр.

Да бъдем логични: щом под думата престъпник се „подразбира“ и всяка „престъпница“, думата слушател означава и „слушателка“.

Вие подчинявате българката на гражданските и углавни закони, а я изключвате, когато иска да се възползва от плодовете на образованието. Ако се говори в тоя случай за право, где е тогава *справедливостта*?

Няма, следователно, никакво убедително основание от *правно* гледище да се откаже на българката постъпването в университета, щом ѝ се налага евентуалната обязаност да лежи в Черната джамия.

Впрочем какви противоречия у самите тия, които разполагат с нещата!

1. Вратите на Висшето училище се затварят за жените, а им се отварят вратите на *Рисувалното училище*. (Нека забележим, че във Франция, в една страна, която се смята за фриволка - жените, които от години вече следват в Сорбоната, едва

неотдавна сполучиха да насилят вратите на училището за изящни изкуства и ние знаем от вестниците с каква мъчнотия!).

2. Ако се мисли, че мястото на жената не е да седи на същия чин със студентите, защо се дават държавни *стипендии* на *девици* да следват в чужди университети?

Самите тия противоречия доказват, че съображенията на противниците не са юридически, а от нравствен характер.

Мислят, предполагат, че българката не е доста зряла да седи на същата скамейка с нашите студенти, че тия последните не са достатъчно възпитани да понасят присъствието на жената без опасност за обществената морал.

В действителност, вярвате ли обаче, че нашите момичета ще са изложени на по-голяма опасност, ако следват с един другар някой сериозен университетски курс, отколкото ако се въртят с някой изкусен „valseur“ в Славянска беседа или другаде?

Ний познаваме доста нашите студенти, за да знаем, че те имат много повече уважение към жената, отколкото изящно облечените господа, на които украсената с цилиндър глава има често идеи, които не се различават от идеите на харемите.

Между туй нашите млади момичета се разхождат, продават цветя на благотворителни увеселения, патинират, ходят на бал, без никой и да говори, че с това се подравят основите на морала.

Един курс по Геология или История, е значи, нещо по-опасно от пързалката?

И после, кои са тези жени, които ще искат най-напред да посещават университета: не са ли тъкмо *учителките*, които по самата си същност на званието си са независими и няколкото жени, които и без това познават студентите твърде добре, просто за туй, че образуват с тях групи, тесни кръжоци, свързани с едни и същи идеали.

Фактът, да бъдеш в една и съща аудитория, не ще прибави и не ще отнеме така нищо от нравствеността нито на едната нито на другата страна.

Нека отбележим още едно последно противоречие: учениците от втория курс на Рисувалното училище трябва да слу-

шати перспектива, по които предмет се четат лекции и във висшето училище. Тъй като сега е на дневен ред, да се правят строги икономии, министерството много справедливо е съобризило, че е безполезно да се повтаря същия предмет само за рисуващото училище. Затова и учениците и *ученичките* се водят просто във висшето училище и слушат заедно със студентите.

Да не би перспективата да е по-малко опасна от всеки други научен клон?

Ето, наистина, едно становище, което би могло да възбуди забавна редица от твърде неочаквани размишления.

всичкотова доказва, според нашето скромно мнение, че жените имат право и пълна нравствена възможност, да бъдат слушателки в нашето висше училище.

Това ново идейно течение, което тласка жената към университета няма нищо застрашително за моралността.

Всеки ден ний слушаме оплаквания от необоримия факт, че разкошът и светския живот нахлуват все повече и повече в България. Дават се тук съвети, търси се лек, е добре, *трудът е един мощен цяр*.

Проникването на жената в чистите сфери на науката ще даде без друго в бъдеще една съвсем нова посока на българското общество, което далеч от да изгуби ще спечели навярно.

Е ЛИ ДОСТАТЪЧНО ИЗЯСНЕН ВЪПРОСА ЗА АДВОКАТСКОТО ПРАВО НА ЖЕНИТЕ?*

Димитрана Иванова

Въпросът за признание адвокатското право на жените юристки се яви у нас, когато се допуснаха жените да следват в нашия университет, включително в Юридическия факултет. Това беше в 1902 г.

Може би да е имало до това време жени свършили правните науки в чужбина, но за тях не се знае да са потърсили своето право на упражняване на адвокатска професия.

В свързка с допускането на жените до нашия университет с приближаването да свършат постъпилите в разните факултети по него, Българският женски съюз излиза с една резолюция на IV-ия си конгрес в 1905 г., с която иска да се работи за допускането на жените до всички обществени и държавни служби, до всички свободни професии и клонове на труда.

Жените ставаха учителки, ставаха и лекарки, които биваха назначавани и на държавна служба. Освен това получаваха и служба и по телеграфо-пошенското ведомство. Но те не можеха да стават адвокати, нито да заемат и от по-друг характер, държавни и обществени служби. За това нямаше изрично запрещение по закона. Нито законът за адвокатите, нито законът за държавните служители съдържаха изричен текст, по силата на който да се изключваха жените, било от адвокатската професия, било от обществени и държавни служби. Само по едно своеобразно тълкувание на закона за адвокатите, че адвокатът трябва да се ползва от политически права, се остави жената вън от тая професия, тъй като ней не се признаваха политически права. Казвам своеобразно тълкувание на закона за адвокатите, защото той не се различаваше в своя текст относно условията, които се искаха от едно лице да стане адвокат, от другите закони, по силата на които жената ставаше учител, лекар или чиновник. А за недопускането ѝ до разните дър-

* сп. Жената, г. 1, дек.-ян. 1930, №9-10, 214-218.

жавни и обществени служби, не се потърси никакво тълкувание на закона, тъй като предразсъдъка по отношение на жената, че е унизително да работи в учреждение, че е „неприлично“ да работи там, където работят и мъже, я държеше по-далеч от тия служби; самите жени под влияние на тоя предразсъдък, не търсеха службите в учреждения, а се отдаваха на учителството и на другите признати им свободни професии.

Въпросът за допускане на жените до разните служби се реши със световната война, която скъса с много предразсъдъци и отбори вратите на много учреждения за жените, за да заместят повиканите под знамената мъже. И макар днес все още да не се допускат жените до много служби, това става не по силата на някакъв закон или своеобразно негово тълкуване, а по простата причина, да не увеличат конкуренцията. Обаче, с въпроса за адвокатството не стана тъй. Той остана и до днес неразрешен.

Тъй че резолюцията на Българския женски съюз за допускане на жената до разните свободни професии се отнася главно до допускането на жената до адвокатската професия.

университет, подава заявление до министъра на правосъдието, с което иска разрешение да стажува в някое съдилище. Тогавашния министър ѝ отказва, като ѝ отговаря, че по закона не се разрешава, даже ако би искала да стажува при адвокат.

В 1909 г. през есента във връзка с внесения в Народното събрание законопроект за изменение и допълнение на закона за съдоустройството, студентките при юридическия факултет в София подават петиция до Народното събрание, с която молят да им се признае „правото да упражняват адвокатската професия и да изпълняват съдийска длъжност“.

Едновременно Българския женски съюз, председателствуван от г-жа Ю. Малинова, прави изложение до народните представители, с което, като подкрепя петицията на студентките юристки, настоява да се допълни института на съдебните заседатели и с жени. Съюзните женски дружества подкрепят изложението с писма и телеграми до Народното събрание

Петицията на студентките и исканията на съюза се разглеждат от Народното събрание и, макар да са намерили защит-

ници из средите на депутатите : Кр. Мирски, Ат. Краев и Милев (демократи), К. Сидеров (рад. демократ) и Ал. Стамболийски (земелец), който е бил и за назначаването на жените за съдии, болшинството се изказва против.

В 1910-1911 г. студентките юристки пак подават петиция и Съюзът отново прави опит за вписване на законодателно предложение, но резултат не се добива.

Понеже един от главните мотиви на противниците е бил този, че жените не могат да бъдат адвокати и съдии, защото нямат политически права, съюзът засилва борбата си за политическите права на жената и чрез това продължава да работи за каузата на юристките. Освен чрез своя вестник „Женски глас“ и чрез другите вестници и списания, той води своята защита и чрез публични събрания.

На 20 януари 1912 г., във връзка с изменението на избирателния закон урежда голям митинг за политическите права на жените, на който говорят професори и общественици: проф. д-р Ст. Киров, проф. Г.Т. Данаилов, Ц. Бръшлянов и д-р Н. Сакаров.

Започват след това войните. Борбите на жените замират, макар през това време броят на студентките юристки да е много голям.

В 1916 г. през есента студентките юристки пак подават петиция до Народното събрание, но тя остава без последствие. В 1917 г. през есента се внася в Народното събрание законопроект за изменение и допълнение на закона за устройството на съдилищата. Едно от тези изменения е: да се даде възможност на хора без специално правно образование или, както се казваше тогава в законопроекта, на практиците юристи да заемат длъжности по съдебното ведомство, мотивирано с това че липсват юристи.

Юристките, главно студентките юристки, подкрепени от Българския женски съюз, използват тоя момент. Настояват: жените свършили правните науки, да бъдат допуснати да набавят тая липса. В защита на това си искане уреждат публично събрание, на което говорят Ил. Янулов и д-р Н. Сакаров. Издават речите в брошура, която раздават на народните представители. Успяват да постигнат, щото група измежду последни-

те да внесат в 1918 год. законодателно положение за назначаването на жените за съдии и допускането на адвокати. Вносителите на предложението са Ил. Янулов, Д-р Н. Сакаров, А. Цанков, Б. Лисев, Д-р П. Джидров, Д-р И. Фаденхехт, Ст. Костурков и П. Станчов. Подписали предложението голям брой народни представители, между които на първо място проф. Г. Данаилов, проф. Д-р Данев и др.

Вътрешнополитическите промени през онова време попречат да бъде постановено на дневен ред това предложение.

След войната, от 1920 г. въпросът заема по-друго положение. Министерството на правосъдието, при министър д-р Фаденхехт и началник В. Кючуков, работи проект за изменение закона за устройство на съдилищата и предвижда в него допускането на жени за адвокати. В 1922 г. Адвокатският съюз работи проект за изменение закона за адвокатите и предвижда също допускането и на жените за адвокати, макар, че в следната 1923 г. конгресът на адвокатите, едно болшинство от около 10 гласа, да отхвърли това.

За протест срещу това решение на Адвокатския съюз, Българския женски съюз свиква свършилите юристки и уреждат съвместно публично събрание, в което от страна на Съюза говори г-жа Д. Иванова. В събранието се развиха и дебати по въпроса за допусане жените до адвокатска професия. В дебатите взе участие и Плевенския народен представител г. Милковски, който се изказа против. Взетата на събранието резолюция се поднася на министъра на правосъдието и на Председателя на Народното събрание. Даде й се и широка гласност и чрез печатта.

Наскоро след това „Женски глас“ урежда анкета по въпроса. Отнася се до ръководители представители на разни политически партии. Изказват се тогавашния министър председател проф. Ал. Цанков, г. Ал. Малинов, проф. Г. Данаилов, проф. Фаденхехт, проф. В. Ганев, д-р П. Джидров и д-р Н. Сакаров. В това време става министъра на правосъдието Р. Маджаров, който също се изказва за.

В 1925 г. в свръзка с внасянето в Народното събрание новия закон за адвокатите, Българския женски съюз действа пред всички участвали в анкетата и пред всички парламентарни гру-

пидасевпишевнегоидопущанетонаженитезаадвокати.В резултат на това депутатът А. Вълчев, демократ, сега покойник, внесе подобно предложение, но за съжаление, едва при трето четене на закона, което обстоятелство даде най-силен аргумент на противниците да провалят предложението, защото при третото четене не се допускат изменения на закона по същество.

Съюзът засилва борбата. Организира юристки, прави предложения пред всеки конгрес на адвокати и съдии да се занимаят и изкажат по въпроса. Постига, щото съборът на два съюза - Адвокатския и Съдийския, състоял се в 1927 г., да вземе решение, с което задължава съюза на адвокатите да проучи и внесе през следващия конгрес на същия въпроса за допускане на жените-юристски до адвокатската професия. В изпълнение на това решение, Адвокатския съюз го постави на дневен ред в конгреса през 1928 г. Българският женски съюз издаде по тоя повод брошура „Адвокатското право на жените“, която разпрати до много юристи и общественици и раздаде в конгреса на адвокатите. Поддържаше въпроса и чрез печата. В конгреса се разбиха при разглеждането му много оживени дебати, изказаха се 20 души, от които 12 за, 7 против и 1 на особено мнение. Но въпреки това, при гласуване се прие противното становище с едно малко болшинство, получено по силата на пълномощията, които носеха делегатите от провинцията, без да имат всички от тях мандат да гласуват против.

След това Българският женски съюз развива тъй въпроса, че предизвиква подаване в 1927 г. заявление за стаж за адвокат от страна на г-жа Д. Иванова, да се изкажат по него местния адвокатски съвет, висшия адвокатски съвет и върховния касационен съд. И до като двете инстанции на Адвокатския съвет мотивираха отказа си за непущане на жената до адвокатската професия все със старото поддържано схващане, защото жената нямала политически права, върховния касационен съд в общото си разпоредително заседание на 18.03. 1928 г. (с определение №12), намери, че този въпрос за политическите права на жените „погрешно е повдигнат“ в свръзка с допускането на жената до адвокатска професия и „не играе в случая никаква роля“. Той подкрепи, обаче, отказването да бъде пусната жената до

адвокатска професия с волята на законодателя, изразена и при допитването му през 1915 г. с предложението на депутата Вълчев при приемането на новия закон за адвокатите.

По тоя въпрос, обаче, тълкуването на закона се поддържа у нас и противоположното становище, начело на което стои проф. П. Абрашев, който в лекциите си по гражданско съдопроизводство казва: „нашият закон, както и руският, при излагането условията, на които трябва да отговарят лицата, за да бъдат те адвокати, не изтъкват и условие да бъдат тия лица от мъжки пол (Гражд. съд., т. 1, стр. 159).

Адвокатското право на жените става в свързка с това голям обществен въпрос. Печатът го следеше с внимание. По него се говореше и разискваше много често из разните среди. Уредиха се и публични събрания: едно от юристките на което говори г. проф. д-р Фаденхехт, а друго от Българския женски съюз, на което говори г-жа Д. Иванова.

Тъй развил се тоя въпрос в един период от 25 години, той днес сам, със своята сила, се наложи да бъде сложен от законодателя за разискване.

И, наистина, внесеното за неговото разрешаване законодателно предложение в Народното събрание от страна на Народния представител г. Г. Т. Данаилов и подкрепено от министъра на правосъдието г. проф. Т. Кулев, намери голямо болшинство подържници из средата на всички партии.

Това законодателно предложение получи подкрепа и от Берлинския конгрес на Международния женски съюз за правата на жената, който конгрес се състоя през юни 1929 г. Разглеждайки неправдите към жената разните страни, конгресът посрещна със задоволство внасянето на законодателното предложение у нас за признаване адвокатското право на българската юристка и телеграфически направи своето ходатайство пред г. председателя на Народното събрание за по-скорошно решаване на въпроса.

От какво по-голямо разяснение се нуждаят противниците?

Давайки, макар накратко, историята на въпроса за признаване на адвокатското право на жените-юристките у нас, за да покажем на противниците, че въпросът е бил отдавна подложен на широко „обществено дебатиране“, каквото те отричат при

дебатите на първо четене на законопроекта, и, разяснен тъй, както малко други въпроси, ние се отказваме да отговаряме на другите техни аргументи против даването адвокатски права на жените, които аргументи са само една отживелица - осъдена вече от цял свят. Защото жените имат адвокатски права, освен в многото задокеански страни, начело с Америка, но и във всички държави в Европа: Швеция, Норвегия, Дания, Финландия, Холандия, Англия, Белгия, Франция, Германия, Русия, Литва, Летония, Полша, Чехословашко, Унгария, Италия, Испания, Португалия, Румъния, Югославия, Гърция и Турция. Само в България жените юристки чакат своите права.

Върховно време е да ги добият.

АДВОКАТСКОТО ПРАВО НА ЖЕНИТЕ ЮРИСТКИ (Реч държана в конгреса на Адвокатския съюз през юли 1928 г. при дебатите по въпроса за Адвокатското право на жените)*

Александър Малинов

Взех думата в същност да мотивирам моя вот, да се обясня накъсо по въпроса, който се дебатира. Аз трябва да внеса една поправка в доклада, който тук биде направен по въпроса, дали жената юристка заслужава да бъде в нашата среда като колега или не.

В доклада¹ се говори, че с предложението на починалия вече народен представител г. Вълчев, който е мой личен политически приятел, вместо да се изпишат вежди се извадили очи. Местният адвокатски съвет, а по-късно и висшият адвокатски съвет по служба трябваше да се произнесат по въпроса, дали жената юристка, според нашия закон, може да упражнява или не адвокатска професия. По съображения, които всеки от вас, който би се интересувал, би намерил в съответните определения на местния адвокатски съвет и висшия такъв, биде признато, че според сега действащия закон от 1925 г. жената юристка няма такива права. Върховният касационен съд не сподели това мнение - на местния адвокатски съвет, нито на висшия адвокатски съвет. Той намери - и то съвършено неоснователно според мене, че при вотиране предложението на г. Вълчев в Народното събрание, било дадено автентично тълкувание на закона за адвокатите, и като така тоя въпрос, дали жената има или няма право на адвокат, бил разрешен от самата законодателна власт, в *отрицателна за жената смисъл*. Нищо по-неверно от това. Касационният съд, ако мислеше, че българската жена юристка има права по закона за адвокатите от 1925 г., трябваше тия нейни права да признае. Той не можеше да се скрие зад един инцидентен вот на Народното събрание. Всичките дълбоки почитания към Върховния касационен съд, но той

* сп. Жената г. 1, януари 1929, № 1,4-9.

ще позволи да бъде критикуван. На трето четене вече, колегата вълчев направи предложение да се дадат права на жената правничка да упражнява адвокатската професия, смятайки че по закона тия права не са ѝ дадени. Народното събрание пък от негова страна, съвършено правилно, сметна, че подобно едно предложение за права, според правилника на събранието, трябва да бъде дебатирано не на едно, а на три четения, и го отхвърли по съображения чисто формални, че г. Вълчев не е повдигнал въпроса още при първото четене на законопроекта. Следователно върховният касационен съд беше свободен да каже своята авторитетна дума по тоя толкова важен въпрос, без да се крие зад чисто формалния вот на парламента.

Втората причина, която ме накара да взема думата е следната: още снощи, на нашия банкет, и днес сутринта, прелиствайки нашите сутрешни вестници, констатирах факта, че в нашата среда има едно установило се течение против - според моето скромно разбиране, - легитимното домогване на българската жена правничка да бъде допусната в нашата среда, да бъде наш колега.

Аз не изключвам тая възможност, щото конгресът да вземе отрицателно становище по тоя толкова важен, както казах вече, не само професионален, но и социален въпрос. Разискванията, които тук стават и които правят чест на нашия събор, за излишен път доказват това, което на всички е познато, че историята е зарегистрирала повече случаи, в които правата са били извоювани, и много малко случаи, когато тези права са били подарени или октроирани на ония, които жадуват за тях. Българсаката жена правничка има за излишен път случай, възможност да се убеди в тая горчива истина. Ако би се направило грешка да се откаже, щото тя да може да иска, позовавайки се и на нашето авторитетно мнение, от парламента, да ѝ бъде дадено правото на адвокат на нас би останало в такъв случай да ѝ дадем същото, от което тя надали особена нужда има - *да продължи своята борба*. Печели този който се бори; днес това е факт. Мъжът правник, силният ще иска, скрил се зад един закон, по принцип да откаже изобщо едно право на жената да изпълнява адвокатската професия. Победата на силата според мене, винаги е била победа временна. Затова ни учи историята.

Е ли на нейна страна, на жената-правничка правото? Ето въпроса тъй сложен, е сложен по същество.

Аз ценя и уважавам противните на моите убеждения и заради това разчитам, че ще бъде зачетено и моето убеждение, че ще бъде изслушан. Няма нищо по-скучно, по-досадливо за самия оратор и неговата аудитория от да повтаря онова, което е общоизвестно. Ето защо няма да се спра, по посочената вече причина, върху ония съображения, по които мога да твърдя, че жената има право да разчита на нашата морална подкрепа в една борба за извоюване правото на адвокат. Вместо да давам тия аргументи, да ги преповтарям, бих си задал само няколко въпроса. Кои са онези обективни социални причини, които ние бихме могли да противопоставим на домогването на правничката да упражнява адвокатска професия? Слагам този въпрос с всичката сериозност, ясност и на високо, защото до тая минута ще кажа аз, не се даде поне един довод от преждеговорившите против соченото домогване на жената. Направиха се и тук алюзии, каквито се правят и във от тази аудитория, че социалното положение на жената, нейното социално предназначение, били едни от най-големите обективни аргументи против домогването ѝ да има правото на адвокат. Не е въпроса да полемизирам с моите колеги - лесно ще им се отговори, ако им се напомни поражаващият и общоизвестен факт, че социалното предназначение на жената в България, не е по-друго, отколкото е нейното предназначение във всички други цивилизовани народи. Това не е попречило там да се даде, и то отдавна, правото на жената да бъде адвокат. Нима между вас ще се намери някой да каже, че предназначението на българката в нашата страна е по-друго отколкото предназначението на всяка културна жена! Направиха се също алюзии, дадоха се аргументи, които бих таксувал, ако бях на онова място (сочи председателското място) като оскърбление против българката като жена и правничка и, като така, не бих ги позволил. Аз не съм допускал, че оскърблението, което мога да отправя към онези, които претендират да бъдат изслушани и разбрани, ще бъде здрав аргумент против тяхното право. Оскърблението нищо не губи от своето безсилие, даже ако то се скрие зад авторитета на един Анатол Франс, който тук се цитира.²

Какви други причини, обективни, има за да откажем да подпомогнем жената-правничка в нейната борба. Пак с алюзии се боравеше в тоя случай. Смята се, че жената не би могла така да се каже да издържи, да се справи с работата си, поставена в тези тежки обществени условия, в които сме поставени ние, защото тя нямала тия способности, знания, които ние мъжете-правници сме имали. Тоя аргумент говори само притив ония, които си служат с него. Позволете на жената да излезе на нашето наистина трудно поприще, и аз оставам при убеждението, че тя тогава ще даде доказателства за своите несъмнени способности и да се бори ... да побеждава. Но ако моите твърдения са неистински, необосновани, толкоз по-зле за жената, толкоз по-добре за мъжа. Тогава на адвокатското поле, на което ще се борят за парче хляб, ще паднат повалени от знанията и от способностите на силния мъж, а не от силата и преимуществата, които сме си запазили по закона от 1925 г.(Ръкопляскания).

Дали тук ще се намерят някои да се одързостят да кажат, че българката по своите морални и духовни качества стои подолу от мъжа? Не искам да подценявам нашите качества, но все мисля, че жената има поне тия качества духовни и морални, каквито имаме ние. Един от нашите колеги, трябва да признае твърде красноречиво, засегна въпроса за равенството в процеса, и с основание го сметна, че той е основата за едно правосъдаване. Но той изказа своите страхове, че съвестта на правосъдието, раздавано от мъжа, поради специалните качества на жената, в някои страни би се наклонила не към закона и истината, но към жената. Аз бих помолил другия колега, послужил си с тоя аргумент, да се спре върху него, добре да го проанализира, за да разбере, че той може да говори против мъжкото правосъдие, а не против домогването на жената да стане наш колега. Ако българското правосъдие в нашите очи е паднало тъй долу, чъ мъжът съдия ще наклонява везните там, гдето е жената адвокатка, аз ще се възмушчавам не от жената, а от правосъдието.

Дадох се и аргументи с претенцията на „обективност“. На всички не ще се спирам. Върху един от тях като съществен ще се спра.

Казва се нещо за болната психология на българския народ след войната, за подронването на всички морални ценности, че било турено в подозрение дори българското правосъдие. Има нещо вярно в тази констатация, но участието на женат в правораздаването, като негова помощница, в какво би засилило тези подозрения? Нека бъдем откровенни и нека имаме куража да отидем докрай и назовем нещата със собствените им имена. Позволете на мене да мисля тъкмо обратното. Аз мисля, че жената въобще, и българката по-специално, има качества, които в това болно време, в дни, когато наистина са подронени всички духовни политически и морални ценности, трябва да спечелим за българското правосъдие. Жената има ценни качества. Тя е, как да кажа, по-хуманна, по-добра, по-внимателна от нас, ако искате, тя е с по-големи, отколкото мъжа, скрупули. Според моето убеждение тя ще влияе благотворно върху правораздаването. Изпитвам тук в конгреса, едно огорчение и разочарование. Аз никога не допусках, че жената българка в своето достойнство, в своя морал ще бъде заподозряна и това подозрение ще бъде издигнато в конгреса до височината на един аргумент, че нямала право да бъде мой и ваш колега. (Бурни ръкопляскания).

Тук дължа особено да отхвърля натякването, че в нашите адвокатски „весели“ разговори из кулоарите на съдилищата жената би допринесла нещо, но не и за правосъдието. Много жалко е, недостойно е, позволете на мене, аз съм и колега и стар човек - това тук да се говори. Други освен критикуваните аргументи не чух; ако ги има, дайте ги. Имаше впрочем още един, той бе следният. Някои хора плащайки данък на времето „кокетирали“ с всички „нови“ и „политически“ въпроси, с всички реформи. Успокойте се, защото това кокетство е закъсняло.

Въпросът за политическите права на жената е по-стар, отколкото дебатирания в конгреса въпрос за адвокатските права на българската правничка.

Това е то, което полемизирайки с някои от вас исках да кажа в защита на моите убеждения. Моето мнение по дебатирания въпрос, изказано още преди да бъда член на съюза, преди да бъда ваш председател, вие го знаете. От това мнение, обаче, се прочетоха тук само два реда и само толкова.³ Но те не бяха единствените. Аз изнесох тогава и други съображения, за-

щото жената трябва да сподели с нас честта да бъде помощница на правосъдието. С думите, с които почнах завършвам: ценя и почитам искрените убеждения, на всеки, който и да е той, макар и несъгласни с мене, но претендирам да се ценят и моите.

Конгресът е свободен да вотира, както разбира въпроса, според своята съвест, според своето убеждение. След час-две ние ще имаме неговото решение. Казах, аз не изключвам то да бъде отрицателно, конгресът да откаже на правничката да се бори за своите адвокатски права. Министърът на правосъдието си каза думата. Той чака от вас да го насърчите или не, в това, което той поема пред нас, в задължението да направи благоприятно за правничката законодателно предложение. Той не скри, че е за правата на жената да бъде адвокат, но той иска от нас да я подпомогнете морално. Ако откажете да сторите това, за мене това ще бъде голяма грешка. Аз се боя, че в този случай парламентът ще ви изпревари и ще даде правата на жената - правничка. (възражения.) Моля ви се, аз не съм парламент, аз съм само член от парламента и толкова. Аз не бих желал по този въпрос жената, борейки се за своите права по законодателен ред, да ни победи. Бих желал, ние да ѝ октроираме морално това право, да ѝ го дадем. Какво ще направи парламентът в края на краищата, не зная. Както не е изключена възможността, вие да отхвърлите исканата от вас помощ, тъй не изключвам и другото: Парламентът, който държи сметка и за болната народна психология, от която се правеше въпрос и на редица социални, политически наши условия, също да каже: отхвърлям искането на правничката-жена, отхвърлям го защото, както откровенно го каза един колега, има се страх, че адвокатската конкуренция ще стане по-голяма. У мене има същия този страх, че към две хиляди и толкова души адвокати, да се добавят още две хиляди и толкова жени. Но аз бих казал, ще оцелеят онези, които за това ще имат условията, знанията, способността да се справят с трудностите на нашата професия. Аз зная положението на адвоката, зная, че преди жената да е почнала да го конкурира, то е вече станало тежко. Но, ако най-големият наш аргумент е страх от конкуренция, то принципално той не е убедителен аргумент, за да дам гласа си про-

тив жената в нейното домогване да бъде адвокат. Аз лично ще гласувам за нейното право да бъде такъв. (Ръкопляскания).

Бележки:

- ¹ В конгреса на Адвокатския съюз се прочете, според предварително определения дневен ред, от секретаря на съюза г. П. Стефанов доклад върху адвокатското право на жените. В този доклад, между другото, се посочваше на направеното, в свързка с приемането на сегашния закон за адвокатите през 1925 г., предложение в Народното събрание от тогавашния депутат делюкрат вълчев, сега покойник, за допусчане и жените правнички до адвокатската професия. Върховният касационен съд, мотивирайки отказа да се допуснат днес жените до упражняване на адвокатската професия с волята на законодателя, се е позовал, за удостоверяване тая воля на законодателя, и с отхвърлянето предложението на г. Вълчев от Народното събрание (бел. ред.).
- ² Адвокатът Д. Бакалов от Н. Загора, изказвайки се против, приписа на Ан. Франс думите: че имало в света три глупави животни - конят, хипопотама и жената, които думи всъщност Ан. Франс е вложил в уста на един герой в един свой роман, за да осмее и подиграе глупостта на този си герой (бел. ред.).
- ³ Адвокатското право на жените - брошура, издадена от Българския женски съюз по случай адвокатския конгрес, съдържаща **анкетата на „Женски глас“** от 1924 г. по същия въпрос. Тази анкета съдържа и мнението на г. Ал. Малинов (бел. ред.).

ДАВАНЕТО НА АДВОКАТСКИ ПРАВА НА ЖЕНИТЕ ЮРИСТКИ В БЪЛГАРИЯ*

Проф. Георги Т. Данаилов

Мотиви към предложението

Г. г. Народни представители,

С допълнението към член 1, алинея първа, от закона за адвокатите, което тук се предлага на вашето внимание и обсъждане, се цели да се даде на жените, които са добили право на образование и отговарят на предвидените в закона за адвокатите условия, свободен достъп до адвокатската професия. Тая професия им е днес затворена, единствено поради това, че са жени. А има повече от двадесет години, откак на жените се отвориха вратите на юридическия факултет при нашия държавен университет. Наистина, броят на жените завършили с успех своето юридическо образование в тоя факултет не е голям. От тоя факт може да се извади заключение, че даването на жените, притежаващи завършено юридическо образование, достъп до адвокатската професия, не е един въпрос на една масова социална нужда. Касае се, обаче, за премахване на една обществена неправда, едно с нищо неоправдано накърнение на основния принцип, върху който почива днешното обществено и държавно устройство: да се даде свобода на всеки индивид да развие и използва своите способности и дарби в оная област на живота и на поминъка, в която тия дарби и способности биха могли най-добре да се проявят и развият.

Ограниченото положение на жената в стопанската дейност днес и слабото участие в придобивни занятия е безспорно един остатък и преживелица от минали времена на стопанската история. То може да бъде оправдано при един строго патриархален строй, гдето материалното съществуване е обезпечено на всеки член от домакинството и гдето върху жената са били възлагани особени и тежки домакински задачи. При новите

* сп. Жената, Год. I, март 1929, № 3, 49-51.

времена, когато патриархалния строй и неговите стопански форми, обезпечаващи материалното съществуване на жената, вече изчезват се заместват с малката индивидуална фамилия, в която жената, наравно с мъжа, трябва да поеме грижа за материалното обезпечение на себе си и на челядта си, на жената се открива ново поле за работа и стопанско творчество. Но, за да може да достигне това, трябва да ѝ се даде свобода за работа и достъп към придобивни занятия. Това и става постепенно. Ние виждаме жената и у нас вече като учителка, като лекарка, като чиновничка, като аптекарка и пр. Само достъп в адвокатската професия не ѝ се позволява от закона. Има ли някои сериозни основания за това запрещение? По-напредналите страни са разрешили и този въпрос в положителен смисъл. Така още в 1900 г. Във Франция се допуснаха със специален закон (от 1 декември 1900 г.) жените юристки към адвокатура, като се изключиха само от правото и длъжността да заместват в някои случаи съдии. (Същото ограничение се предвижда и в предлагания законопроект.) Днес в Европа жените са допуснати в адвокатската професия наравно с мъжете във всички почти държави: Франция, Австрия, Германия (от 1922 г.), Белгия, Дания, Данциг, Ирландия, Испания, Италия (от 1919 г.), Литва, Норвегия, Румъния, Холандия, Чехословашко, в повечето Швейцарски кантони, Швеция, Югославия, Гърция и Турция. Вън от Европа, жените имат днес, наравно с мъжете, право да бъдат адвокатки в Северо-американските съединени щати, Мексико, Чили, Канада, Зеландия и Индия. Както се вижда днес на Балканския полуостров само България още не е отворила вратите на адвокатурата за жените. Всички нейни съседи - дори Турция - в туй отношение са премахнали неравенството между двата пола. Може ли да се поддържа сериозно, че България има някакви особени национални, обществени или племенни съображения, които да оправдават да се държи затворена за юристката българка една професия, която даже на юристката туркиня е вече отворена? Ако българката може да бъде днес директорка на гимназия, да бъде околийска лекарка - значи да упражнява и публична държавна власт, ако една българка свършила с отличен успех нашия правен факултет, е вече шест години съдия арбитър от страна на България в Рим в Итало-българския смесен арбитра-

жен съд, какви могат да бъдат разумните, уважителни предложения, да не се даде на българката, завършила правните науки и издържала всички изисквани университетски и държавни изпити, правото да се посвети на адвокатската свободна професия, намираща се под строгия дисциплинарен контрол, организиран според действащия закон за адвокатите?

Страхът, че с допускане на жените до адвокатурата щяла да се увеличи конкуренцията между хората на тая професия, конкуренция, която и сега вече съществува, е съвършено неоснователен и несериозен. И след като се направи адвокатурата достъпна за жените, толкова незначителен ще бъде броят на жените адвокатки, в сравнение с броя на мъжете адвокати (понастоящем жени със завършено юридическо образование, които биха се възползвали от предлаганата реформа, не ще има повече от 30 - 40, а процентът на студентките в правния факултет не е по-голям от 7% - от 922 студенти през зимното полугодие на 1927/1928 г. мъже са били 858 и жени само 64), щото абсолютно никакво влияние не може да окаже това обстоятелство върху съществуващата криза в поминъка на адвокатите. Голямото морално и обществено значение на премахването на още една неправда, под която у нас жените живеят, ще трябва да сподави всякакви съпротивления и опозиции на когото и да било.

внесайки настоящето предложение, ние дължим да отбележим, че то не носи на себе си отпечатък на никаква партийност, че, следователно, то ще трябва да бъде осмислено и гласувано напълно свободно, като резултат на една лична преценка на г.г. народните представители.

Като имате г.г. народни представители, пред вид изложените съображения, моля да гласувате и одобрите предложението от мен допълнение към чл. 1, алинея първа от закона за адвокатите. С това ще извършите едно дело на правда и държавна мъдрост по пътя на изравняване правата на българката с правата на мъжа, за да се премахне едно днес с нищо неоправдано унижение на достойнството на жената, каквото безспорно се съдържа в изключването ѝ от адвокатската професия. Родното правосъдие само ще спечели, ако негова служителка стане и българската жена.

VI. ДИСКУРСИТЕ ВЪРХУ ЖЕНИТЕ

НА КЪДЕ НИ ВОДИ ЖИВОТЪТ?*

На моите другарки в „Самосъзнание“

Jenny

Въпросът - „на къде ни води животът“ - подет и разгледван от една жена, вярвам, ще се разбере от всички, се отнася за жените, т. е. изтълкуван по-точно: на къде животът води нас, жените?

А под думата живот, която има различно и по-широко и по-тясно значение, ний ще да разбираме тук онези общественоеикономични условия, които обуславят дадено положение на жената и които, като се изменят, водят неминуемо изменение и въввсичко, що се отнася до възгледите и понятията, възпитанието и образованието, правата и задълженията на жената. Така разтълкуван, горният въпрос взема форма: какво положение се готви на жените от съвременните общественоеикономични условия и тези, за които има явна тенденция, че ще се развият?

Преди да разгледаме този въпрос, обаче, за по-голямо осветление, нека хвърлим поглед върху сегашното положение на жената, признато и санкционирано от закони и традиции, и нека видим още, кои условия са обусловили и затвърдили това положение. Господстващото мнение за жената днес, прокарвано в правила и закони, в институции и наредби, е, че жената по някакво предопределение е предназначена изключително за „домакия“, длъжностите на която е да пази „семеиното огнище“, да урежда домашното хазяйство, да гледа и възпитава децата и че тя не е самостоен човек, а някаква прибавка на мъжа. И върху тази главна основа се градят съобразно всички други правила и понятия за детайлностите на това положение. Само

* сп. Женски труд, март 1905, № 10.

върхутази основа може да се издигне такова ограничение на жената между четирите стени на „семейното огнище“, което ограничение има сила дори и тогава, когато жената по една или друга причина не притежава никакво семейно огнище; само върху тази основа могат да се установят граждански и канонически закони, които налагат и узаконяват подчинението на жената; само върху това разбиране може да се съгради подобна едностранчива система на образование и възпитание за жената, според която система в жената се изтрива всяка индивидуална наклонност и нейната личност се изкалъпява по някакъв особен образец на „женственост“. При това положение става естествено незачитанието на жената за обществена единица и игнорирането ѝ при уредбата на обществените работи. Тя не е самостоен човек, който влиза във външните борби, а подчинен член на семейството, господар на което е мъжът, който ѝ го представлява пред външния свят и който остава за такъв дори тогава, когато е съвсем неспособен да изпълнява такава работа. Всеки знае, какво предпочитание владее и в наши още дни за сметка на мъжа, па бил той и последен глупец пред най-разумната дори жена. Той може да борави с законодателната и законоизпълнителната работа - да се разпорежда с обществената съдба! Жената, напротив, не е напълно „женствена“, ако тя посмее само да заговори за някакви външни, наричани „мъжки“ работи. Идеалът на женското образование и възпитание при тази конценция за жената се свежда до развитие на пълна „женственост“, т.е. някакво съчетание на нежност, послушност и покорност, безличност и слабост, а добродетелите, които се изискват от нея не излизат вън от областта на „добра домакиня и хазяйка“, която да урежда и прибира спечеленото и донесеното от мъжа. Това различие в грижите и длъжностите, във възпитанието и образованието между мъжа и жената, прокарано през векове, удари безпорно своя печат и днес ний имаме два различни типа - мъжки и женски - които, ако не е неразривната природна връзка, биха престанали да се срещат и разбират един друг.

Но това положение на жената не е предопределено от някакво върховно същество, възгледите за нея не са естествени закони, нито пък наличността в нея от слабости, до които я е

довела системата на нейното възпитание и образование е изключително собствена женска съдба. Това нейно положение се дължи главно на старите економични условия, на дребното производство, и на всички условности на частната собственост. При условията на дребното производство вътре в дома се отглеждаше една широка трудова област, която се предаде на по-привързания към дома родител - майката и тази област я всецяло поглъщаше. А при господстващата днес наредба, девизът на която е „всеки за себе си“ обществото обръщаше гръб към подрастващото поколение и възпитанието на последното, в най-широк смисъл на думата бе дело на дома, или по-право на постоянно свързания в дома родител- майката. По такъв начин изработването на всички продукти, необходими за удовлетворение потребите на цяло семейство, отхраната и възпитанието на децата ангажирваха всичкото време, всичката енергия на жената; тя се развиваше едностранчиво в тази област на труда, докато най-после дори изгуби способността да вижда, мисли и преживява явления, които остават вън от домашните стени.

Една сила обаче я изтръгна и изтръгва от това ѝ положение. Тази сила смути отпървом нейното спокойствие, или по-право нейната слепешка безгрижност, но тази сила пък ще изнесе нейното освобождение, нейното щастие.

С пропадането на дребното и главно на домашното производство и пренисането му в занаятчийниците или фабриките се по се стесняваше областта на женския домашен труд и ако не бяха други неблагоприятни условия, неразривно свързани с това намаление на домашния труд, жената би трябвало да почувствува известно освобождение и облекчение. Това отнемане обаче на част от нейната работа има за нея друга лоша страна и последната бе подавяюща. От производител горе долу член в семейната община, жената сега стана член на едно само консуматорско, а не и производително дружество. Нейната цена като производителна сила в семейството явно се намаляваше, а нейната индивидуалност като остана да се развива се в предишния ограничен семеен кръг при липсата сега на сериозен труд, още повече издребняваше и се изгубваше.

Това не е всичко. С развитието на индустрията и осъвършенствването на техниката в производството от една страна се изхвърлят се повече човешки ръце като ненужни, а от друга - открива се лека работа за по-неподготвени и по-слаби същества. Жената, чийто мъж, като наемник с малко възнаграждение, или като работник в безработица, не може да живее повече със своите добродетели в домашния кът, напуска го, за да търси прехрана за себе си и малките си. Там дето машинното производство е силно развито, жените от бедната класа се простиха много скоро със старите традиции и се хвърлиха в буйния водовъртеж на живота; те се оказаха желани гостенки в производството, тъй като се задоволяваха с по-ниска заплата. Тъй че една голяма част жени, тласкани от нуждите, напускат дом и семейство, за да се борят на свой ред за хляб и живот. Жените от средната класа не остават също незакачени: шансът за ранни и щастливи задомявания се значително намали, а и положението на този род жени не е съвсем безгрижно, ако и под подслона на мъжа - баща, или съпруга. Постояното пропадане на дребното производство, конкуренцията, която съсипва съдбоносно по-слабия, недостигът на чиновнишката заплата да покрие големите нужди на семейството - всичко това смущава спокойствието на този род жени и те, непросветени още със старите традиции за „назначението на жената“, отправят претенции за извъндомашни длъжности и професии, които могат да задоволят тяхното чувство на собствено им положение. Женското образование едва ли би достигнало до тази степен на развитие, ако не бе стимула на този род жени, който ги караше да претендират за еднакви длъжности с мъжете от тяхното положение, а като така явяваше се нужда и от еднаква подготовка - еднакво образование.

Без да ходим надалеч, из европейските напреднали в индустриално отношение страни, като Германия, Франция, Англия и пр., дето на всяка стъпка в търговия, фабрики, занаятчийници, интелигентни професии, жените се срещат масово, или както в Америка, дето жените са си извоювали свободен достъп и във всички изборни длъжности, без да визираме чуждите страни, един поглед около нас ще ни покаже ясно, че „осветеното“ от закони и давност домашно положение на жената се подронва и

че тя извиква от съвременния живот да заеме нови позиции, нови длъжности. Напливът на интелигентни момичета за няколко само години в учителското поприще - едничката у нас достъпна за жени професия - нуждата от цяла мрежа различни стопански училища, дето постъпват маса момичета, които не могат да следват гимназия, енергичното протестиране за достъп на жените във висшето училище, натрупването на млади момичета в няколко наши фабрични заведения, масовото прииждане на селянчета в града за в частната прислуга - не ни ли показва всичко това, че жената - мома или задомена не намира вече гарантирано положение под покрива на мъжа - баща или съпруга? А домашните работнички, що се занимават с домашна индустрия и цял ден прехвърлят совалката, или въртят вретеното и пак не могат да надвият разноските на семейството? А другите прислужници, перачки, чистачки, що се трепят по цял ден из чужди домове за един залък хляб? Да пеем ли още песни за „благословеното семейно огнище на жената“, да превъзнасяме ли още семейните добродетели на жената като хазяйка и домакинка? А когато тя изтикана от нуждите на съвременния живот, остава без дом и семейство, или ги оставя на заден план, за да се бори за своето съществуване, да викаме ли обратно старите времена и обрата на историята? О не! Съвременните обществено-икономични условия извикват жената вън от дома и я въвличат във водовържежа на обществените борби. Нейното спасение не е в поврата и между тесните четири стени на дома, което впрочем е невъзможно, но във въвличането ѝ в промишлен труд от една страна и в създаване на ред институти, които ще я освободят от хазяйствени и домашни грижи, които тя сега по нямане достатъчно време и пълна подготовка изпълнява само умлетански. Развитието на живота в другите страни, наченките и явните тенденции на този живот у нас ясно ни рисуват смяната в положението на жената. Сега тя заема, или в скоро време ще заеме позиции в широката област на обществените борби, където ѝ се налагат нови задължения, а от нейната подготовка зависи да си отвоюва своевременно и нови права. Тя трябва да бъде приготвена за тази борба, за да разбере новото си положение, неговите несгоди и техните причини. У нея трябва да се развие по-об-

ширен ум, по-широк кръгзор на гледане, у нея трябва да се въздигнат обществени добродетели.

Днешната държава, представителка на капиталистическата наредба, която именно е създала подчиненото положение на жената в дома, не може да се прости с принципите, върху които тя почива и се мисли за подготовката на „добри“ „домакини“ и „хазайки“ дори и тогава, когато явно фактите тъпчат нейните намерения. В урежданите от нея училища владее дух, който почива върху старото положение на жената и който само ѝ пречи да се освободи после и да поеме новата акция, която ѝ предлага животът.

Старото, или ако щете буржоазното женско движение, като иска да пази „различието на половете“, до което са довели вековете като не може да прескочи традиционното положение на жената, крета като пето колело подир тактиката и практиката на държавата и се още гони „високите добродетели“ на „идеалната майка“ и „добра къщовница“, при се че животът неумолимо се гаври над тези усилия. А жените, изхождайки от новите предявявания на живота, съзирайки новото положение, което са извикани да заемат те, трябва да работят за организирането на жените в името на своите нови интереси, за да развият у себе си чрез самообразование нужните тям сили и способности, за да действуват като сила пред държавата за въвежданенужните реформи в законоположения що уреждат образованието, подготовката и трудовото положение на жената, а както и за създаване условия, намаляющи кризата в неминуемата смяна, която прекарва съвременната жена.

Това е накратко положението, което ни готви съвременния живот и тези са задълженията, които ни налага той. Схванем ли това, нашата дейност ще има съвременна полза и бъдещо значение.

ИЗ „ЖЕНАТА“*

Н. Славчев

[...]

Застрашен ли е бракът - респективно родът - с унищожение?

Този въпрос се поставя повече не с цел да се осъди еманципацията, да се откажат свойствата и особеностите на жената, отколкото да се защити същността и значението на брака. Противниците на еманципацията търсят и намират неудобствата и злините, които извънсемейният труд нанася и докарва във вреда на брака. Противниците на еманципацията казват, че именно „еманципацията“ прави жената да не бъде жена. Когато жената престане да се занимава със своето истинско, специфично звание, то тя, тъй да се каже, вече преставя да бъде жена; тогава тя влиза в една нова сфера между неща, обстоятелства и закони, които взети всички заедно носят названието народно стопанство. А в тая сфера владеят положителни, твърди и неумолими правила; тук е в сила онази желязна формула, според която нито един човек не може да получи за своята работа повече, отколкото струва; това не може да се промени по никакъв начин; тук не помагат нито любов, нито чувства, били те мъжки или женски, казват противниците на еманципацията.

Тези последните обаче забравят едно важно съображение, което, нарочно или не, не вземат под съображение, а именно, че жената не е задължена само да произведе или поддържа рода, но и да отгледа, да възпита. Ако това не е тъй, ще следва еднакво да се осъди небрежността към възпитанието на голямата плодovitост, както се осъжда еманципацията заради нейния унищожителен призрак. По-добре ограниченост, отколкото претъпна небрежност към правилно отглеждане и възпитание.

* Н. Славчев. Жената. Теоретико-историческа студия. София, 1926, 15-23, 28-31.

Към извънсемейна дейност прибягват не само неомъжените, но и омъжените жени и майки и то на многочленни семейства. В работната класа това вече отдавна е станало правило, но и сред тъй наречената интелигенция женското стремление към извънсемейна деятелност все повече влиза в обичай. Към това я подбужда не само нуждата, но и стремлението ѝ към всестранно развитие. Ето тъй се е родил въпросът: *може ли хармонически да се съединят естествените длъжности на майката и жената с новите ѝ обществени задачи?* Едни отговарят, че това се отразява на младото поколение тежко, че последното се ограничава, други, че не оказва никакво влияние и пр. Аргументите на противниците на умствената женска култура се свеждат до несъобразности: от една страна, те казват, че колкото повече жената се увлича и предава на умствен труд, толкова повече тя се изтощава, намалява или избягва от плодовитост, застрашава с израждане и пр.; от друга страна, същите аргументират, че домакинската служба подхожда и е по силите на жената, макар и цял ден да е заета и да не ѝ остава никак време да отгледа и възпита правилно своето многочленно потомство... Каква ирония! Професор М., противник на женското движение, казва: „прогресивната цивилизация подравя самите корени на живота; интелигентната умствена деятелност води към безплодие; колкото се подобряват женските школи, толкова се влошават женските болести, толкова по-трудно е раждането, по-малко млякото и пр. Учените дами са некадърни майки, децата им слаби. Жената изгубва много сили в новия си път и с това поврежда здравето на потомството.“ Според аргументите на професора ще трябва да се каже, че и физическият труд изражда расата, защото жените на работната класа страдат телесно не по-малко, отколкото тия на интелигентната среда.

Аргументите на професор М., както и всички други, целта на които е да ни уверят в едно голямо зло - свършването или израждането на рода, са неоснователни. Не отричаме, че съществува едно намаление на плодовитостта, но тук природата следи зорко за равновесието на факторите на разрушението и смъртта (ражданията), от една страна, и саморазвитието, от друга, т.е. дава се повече свободно време на жената да се грижи за своето саморазвитие и онова на своите деца. От

тия мисли се дохожда до две основни положения на въпроса за рода, а именно, че с културното развитие плодовитостта се намалява и че между индивидуалното развитие и плодовитостта съществува антагонизъм, който не води до крайно унищожение, а до изравняване. Тъй че бракът, респ. родът не е застрашен с унищожение. Той би намерил всичкото одобрение на една, в истинската смисъл на думата, интелигентна жена, но спасението не е в ограничението и робството, а в умственния и социален прогрес на жената, който не носи застрашителен prizrak за брака и поколението.

„Жената нийде не може да замести
и изпълни качеството на мъжа!“

Ами като другарката - съпруга
изпълнява ли го?

Жената не може туй, жената не може онуй, жената е само за в къщи, за семейството, за бавачка, за готвачка, за сериозни работи тя не е подготвена! Колко остарели възгледи, колко несъстоятелни позиции. Изглежда, че храната, която тя ще подготви, децата, които ще отгледа и къщната уредба за нея са главните средства на любовта ѝ към мъжа! Каква ирония! Бащата е цял ден зает със своята работа, със своите грижи и обедът изглежда ще да е единственият общ интерес в семейството. По този начин стомахът изглежда ще да играе ролята на свързка. Как жената изпълнява ролята на другарка тук, в семейството? Ето въпросът, който може да се зададе на ония, които отричат едва ли не правото на жената да диша.

Съпружеско неразбиране

Съвременното женско движение се развива, то прогресира мимо възгледите и мненията на неговите противници. Тези последните често изпадат в глупави състояния със своите искания. Техните аргументи ни довеждат до несъобразности. Така напр. противниците на умствената женска култура проповядват някакво си равновесие, което жената със своята „естествена и интелектуална простота и невинност“ ще възстановява. Те поддържат, че мъжът се преуморява умствено, че из-

тощава мозъка си и по тоя начин се нарушавало равновесието, което простата, невъзпитана и некултурна съпруга ще възстановява и ще се доближат до взаимно разбиране.

Женското целомъдрие и духовна нищета при наличността на умственото преуморяване на мъжа щели да уякчат взаимните съпругески връзки. Това е толкова парадоксално, щото не заслужава оборване. Напротив, при това положение и съчетание ще се получи в резултат едно пълно съпругеско неразбиране, но не в *идеален*, а в *граматически* смисъл на думата. От горния несъстоятелен аргумент би следвало да се извади заключението, че колкото е по-умен мъжът, толкова по-глупава трябва да бъде жената. Кой сериозно би смял да защитава една подобна мисъл?

Българката в обществото. (Ролята ѝ като организаторка и възпитателка)

У нас и общественикът, и учителят, доколкото върши своята извънучилищна просветна дейност и политика, и всички, които са допринесли нещо за повдигане на общото ни културно ниво, са направили и правят всичко едва ли не в полза само на едната половина на обществото - мъжката. Не искам да кажа, че тази последната е много превъзпитана, не - и в нея има назадничавост и невежество, ала нищо почти не е направено за другата половина - женската. Онези страни и народи, у които развитието на двата пола върви успоредно, напредват по-бърже, отколкото ония, у които се развива само единият пол.

Жената, както мъжът, може и трябва да основава женски дружества, да отваря вечерни и неделни училища, да събира жените и да им чете по възпитание, стопанство, хигиена, за успеха на женското движение, да направлява това последното у нас съобразно местните условия и пр. Жената е длъжна да направи нещо повече от онова, което прави мъжът, защото нашите жени са останали много по-назад от мъжете в научно-образователно отношение; защото у жените има закоравели предразсъдъци и суеверия, защото най-послед социалните условия затрудняват прогреса на женското движение. А жената, като член в

обществото, с повече задължения и по-малко права има също тъй нужда от възпитание и образование, от упътвания и разясняване на нейните права и задължения. Като майка пък тя е първата ръководителка на бъдещия гражданин и баща, на бъдещата гражданка и майка. Ако майката е заблудена и проста и тя ще заблуждава своите деца и те ще бъдат прости. А онова, което майката първа е посадила в детската душа, отпосле е мъчно училището и животът да го поправят.

Философите и историците са дошли до убеждението, че подигането или понижаването на жената служи за най-точна мярка на цивилизацията на кой да е народ или век.

Българката (жена и майка) има нужда от възпитание и образование; от нея трябва да се изкоренят предразсъдъците и суеверията, трябва да ѝ се покаже правия път за духовен напредък. Кой може да извърши тая работа? Несъмнено интелигентната и възпитана жена и най-вече учителката, която и без това разполага с най-много свободно време. Със своето високонравствено поведение, със своята интелигентност жената-организаторка ще извърши великолепно своята задача. Тя ще внесе привички на ред, акуратност, добродетел, любов към труда и скромност. Как могат да се постигнат тия цели и задачи на една привързана към делото деятелка? По много начини.

На първо място стоят женските дружества, които вече съществуват в България (около 60) в почти всички околийски и окръжни центрове. Тези дружества биха дали подтик на много благородни дела, стига да се адептира за увеличение на членките и редовното им посещение и издръжка.

На второ място биха спомогнали доста много неделните и вечерните женски училища или курсове, както щете ги наречете. Тия училища или курсове могат да се посещават от жени с различно обществено положение и тука може и трябва да се даде на жената всичко онова, от което тя се нуждае за своето саморазвитие и самоусъвършенстване; с други думи да ѝ се даде всичко онова, което тя е пропуснала или не е имала възможност да добие.

Покрай другото жената-организаторка и възпитателка в тия училища и дружества ще трябва да се бори и против модата, о която сяпа се води нашата българка. Модата поражда

чести семейни раздори, изнежва пола, изпразва кесията, дава пободи за укори и разправи и всичко това отива се в ущърб на женското движение и дава повод за едно несериозно отнасяне от страна на мъжете спрямо женския въпрос. Истински и напълно интелигентната жена, която ще търси здравия смисъл в облеклото, в модата може с пример да укаже въздействие върху останалите жени. Тая и тям подобни второстепенни задачи жената ще постигне покрай другото в тия училища, дружества и курсове. И в организаторската си дейност българката нека вземе пример от по-културните и напредналите. В Америка, в Англия първите женски дружества, лиги и клубове са имали първоначално религиозни задачи, та отсетне са гонели и постигали по-далечни цели.

Удоволствията и развлеченията много пречат на нашата българка в стремлението ѝ да постигне нещо сериозно, да придобие и права покрай задълженията, които има. Това се дължи на лошото домашно възпитание. На момичетата е втъпявано от майките, че те трябва да се харесат, да се пригодят - за външно одобрение. По тоя начин нашата мома, бъдеща съпруга и майка, е добила повече усет за красота и външния лукс, а по-малко или никак ония духовни богатства, които ще ѝ бъдат необходими в семейството или живота. Училищата и дружествата и в това отношение могат да играят ролята на регулатор и възпитателен фактор.

Още една и може би най-главна причина за неупражняването, за неприявяването и занеучастието на българската жена в дружества и училища и техните движения е страхът от обществено мнение. Общественото мнение, специално у нас, е строго и хубаво е човек да се съобразява с него, ала сляпо да му се подчинява не е разумно и е вредоносно. Българката, за да се предпази от това обществено мнение, което понякога е дори злобно, се отказва дори и от най-хубавите и благородни дела.

Женските неприятели

Жената си има свои неумолими неприятели, които съпътстват нейните стремления. Кои и какви могат да бъдат те?

Тези неприятели са от различно естество и против някои от които жената сама трябва да се бори, а против други тя има и чужда помощ - мъжката.

Нима луксът, модата, падението на жената, невежеството (суеверия и предразсъдъци) не са нейни неприятели? Поотделно и всички заедно те водят ожесточена борба или най-малкото оказват голямо противодействие на женското движение. Без да подлагаме на критика произхода и да търсим причините за това зло, ще трябва само да констатираме факта.

Кой се придържа о модата и какво носи тя? Модата се изразява в луксозно, често необмислено и леко облекло, което придава на тялото външен блясък. Тя, модата не може да носи, освен разточителство и неразбирателство, семейни раздори и да предизвиква съблазнителни въображения, които водят към разврати хули. Често модата намира съмишленици и у мъжете, които също я поддържат. Може ли да се отрече, че модата не е неприятел на женските културни стремления? Не.

Падението е едно общо социално зло, засягащо еднакво интересите и на двата пола. Спор не ще водим кой е виновен за това - най-малко еднакво са виновни и двата пола. Падението, душевната и нравствената поквара е също не по-малък неприятел на жената в нейните стремежи за еманципация. Известни в това отношение са подигравките и ироничните закачки и подмятания на мъжете колчем се отвори въпрос за даването по-широки права на жената. Женското невежество е също тъй неприятел със сила от голяма величина.

Всички поменати и непоменати неприятели поотделно или зависимо играят своята противодействаща роля за прогреса на човечеството и частно за жената и нейните стремежи. Какво да се прави?

Против модата и невежеството сама жената ще трябва да се опълчи, а против падението - с помощта на мъжа. Средства за това жената има: личният пример, участието ѝ в дружества и пропагандирането ѝ за широка просвета на жената. В тая насока трябва да се действа енергично и постоянно, ако се търсят резултати и успехи. По тоя начин ще могат да се отнемат някои от позициите на противниците на женското движение.

ние, жената ще се издигне и тогава по-скоро би постигнала и осъществила онова, към което вчера се е стремяла.

Жената като омиротворителка

Шопенхауер казва, че жената е хитра, дори лукава в егоистичните си стремежи да постигне нещо. В замяна на това тя била крайно добродетелна и благонравна. Без да желяем да даваме характеристика на жената и да оборваме каквито да било тези на Шопенхауера, който минава за женофоб, и който винаги се е отнасял с тънка ирония към жената, ще трябва да признаем доста положителни и добри качества в полза на жената.

Семейството, дето жената има най-често и постоянно съприкосновение, като първа стопанска единица; обществото като втора стопанска единица, дето също жената не е без съприкосновение и най-после държавата като най-висша и сложна стопанска единица, също така не е лишена от общезитието на жената. Е добре, ще трябва следователно да признаем, че във всички свои функции, които жената би изпълнявала в горните стопански единици, тя ще да указва своето, макар и незначително, влияние. В своите отношения тя ще да има случаи да проявява свои способности или да открива на показ свои специфични добродетели. Със своите добродетели жената, без преувеличение, превъзходства мъжа. Жената не пиянства, жената не манкира от своите обязанности (с редки изключения на известно число гражданки). Жената не върши и предприема нищо със зли намерения. Заради това тя гледа на нещата винаги прямо, трезво, право на целта.

Много естествено е следователно, че жената не може да бъде коравосърдечна и порочна. Когато тя не е такава, може ли да не бъде освен добродетелна и благотворителна. Благодарение на тия свои качества тя ще указва своето влияние, както споменахме, в ония стопански единици, в които тя има сфера на действие. От доброжелатели може ли да се очакват злоумишлени действия? От състрадателни човешки същества, каквито по природа са жените, могат ли да се очакват жестокосърдечни отношения?

Някои казват, че жената би се ожесточила, ако навлезе във всички обществени сфери и грубата действителност би я преодидила. Това становище е погрешно и тъкмо затова жената ще съдейства да се омекотява средата, да се облагоденрави тая именно груба действителност. Ако всичко бе идеално устроено, то не бихме тъкмо тогава искали и очаквали от жената нейното въздействие за омиротворение.

След войните навсякъде, по цял свят се създаде доста тежко економическо положение и атмосфера за виреене на течения и схващания за преустройство и урегулиране на обществения живот, някои от които са дори пакостни. Моралът вследствие на това се понижи, отпадна. А знайно е, че обществото и обществените функции не биха могли да преуспяват без морал. Тъкмо затова участието на жената в разрешаването на обществени проблеми става по-необходимо и влиянието ѝ поналожително. За изкореняването на придобити от войните пороци у мъжете, дори и у жените, жената тепърва ще има да играе своята важна роля. Със своя личен пример следователно в семейството и обществото тя ще предизвиква одобрение и критика. В дружествата и публичните сказки жената ще се бори против всички ония предразсъдъци, схващания и възгледи, които пречат на един относително, да не кажем идеален, добър, правилен и благодатен строй. Тя ще се стреми да събуди и извиква чувства на състрадание и благоденравие, чувства на хуманност и човещина; тя ще култивира коравото сърце у ония, които го притежават, за да отстрани жестокостта и престъпленията.

Днес всъде по света човешките нерви са изострени; богата почва е създадена за престъпления и плевели; малко нещо е достатъчно, за да се възбуди човек срещу човека и брат срещу брата. При това положение умението, тактичността и благоденравието на жената към омиротворение налагат нейното по-широко участие в обществените функции. Нима ограничението ѝ в отделна област на действие, каквато предстателва семейното огнище, ще спомогне или по право не уврежда мирното и спокойно развитие на обществото? Колкото повече се ограничава жената, толкова повече се получават обратни на очакваните резултати и обратното. Защото жената не може да се

изолира от културния прогрес, който не може да не засегне и нея, колкото и да я ограничаваме. И тя е като нас мислещо същество с не само задължения, но и права и преди всичко права за умствено саморазвитие и издигане. Ние не можем да даваме предел на умствена култура. И като така тя ще се самообразова. А като присъедините към това и ония нейни качества, за които споменахме: качества на благородство, чистосърдечие и състрадателност, вие ще получите в истинската смисъл на думата великия фактор на истинско обновление и омиротворение, какъвто би представлявала жената.

Заклучение

Прогресът на човечеството, развитието на неговата материална и духовна култура, съставлява върховният смисъл на човешкия живот. Непосредствената цел на женското движение е именно подобрене материалното и обществено положение на жената, а крайната - подобрене на семейството и повдигане нравите на мъжете и бъдещото поколение.

Аз съм убеден, че всякой, който е имал случай да се е запознал с женския въпрос или ако не, след прочитането на повдигнатите въпроси в настоящата студия ще да е оформил свое гледище по този въпрос. Каквото и да е неговото гледище обаче, от която страна и да се разглежда темата за жената, в края на крайщата въпросът се свежда до следната мисъл: 1) ако трябва да се ползват жените от еманципация каква трябва да бъде тя, политическа или морална и 2) как да се разреши въпросът за семейството и възпитанието и във връзка с първия, въпросът за конфликта между материнските и обществени задаци.

При разглеждането и разрешаването на горните проблеми нашите субективни желания, симпатии и антипатии трябва да отстъпят място на съвременната действителност, която е по-силна от нашите чувства и желания и която се направлява сама по себе си без намесата на нашите съзнателни стремления. И най-големите приятели следователно на еманципацията

ще трябва да се придържат повече о действителността, в която ще търсят еволюиращия елемент и съобразно с това да насочват своите по-нататъшни идеали.

Разрешаването следователно на въпросите: до де да се простре еманципацията и във връзка с това как ще се разреши въпросът за семейството и възпитанието на децата, не може да се иска преждевременно. Горните въпроси не могат да се разрешат отведнъж без оглед на средата, времето и природата на женската личност. Разрешаването на горните въпроси влече наложително и разрешаването на проблемата за брака и целомъдрието. И наистина всеки един от нас би искал да знае какви биха били в бъдеще новите форми на брака, целомъдрието на неомъжените и неомъжените. Това са все въпроси, които еволюцията сама по себе си ще разреши.

Не по-малко важен във връзка с брака е и въпросът за любовта в семейния живот. Кризис в любовта обхвана не само младото поколение, но и родителите. Ала това се дължи на причини от социално-економическо естество.

Всички тези са толкова сложни въпроси, които не могат да се разрешават с никакви предохранителни мерки и ограничения. Усилията ни трябва да се насочат към подобрене условията на общия труд, а бъдещите поколения сами ще уреждат своите интимни отношения. Следователно в пътя на цивилизацията не могат да се отбегнат мъчнотиите и конфликтите на настоящото време и ние сме длъжни само да ги намаляваме и предотвратяваме.

При разглеждането и разрешаването на женския въпрос селянката не е обект, могат да ни възразят някои. Действително това е тъй, но селянката днес, която олицетворява по-простата, по-несъзнателна жена, утре ще стане гражданка, съзнателна образована и възпитана. Тя ще достигне умственото състояние на ония, на които днес животът налага някои обществени задачи. Днес селянката изпълнява ролята на мъжа; тя върши всички негови функции в първата стопанска единица - семейството; тя, селянката оре, копае и помага на мъжа във всички полски работи. Но дотук се ограничава цялата ѝ дейност; тя нищо повече не може да стори за своето и онова на децата развитие и повдигане.

И селянката като гражданката се нуждае от умствено издигане. И тя има духовни и материални нужди, които, за да ги добие, щетрябва да се саморазвива, защото саморазвитието й ще я доведе до положение на творител в нейната област, а не само да се покорява на неумолимата съдба.

Нашата българка изпревари онова, което ней е забранено: вследствие на войните изпита се способността и силата на жената-селянка - тя взе участие в частното и държавното стопанство за изхранване на армията; онова, което на гражданката-жена търговското право отрича, тя си го доби по друг начин: навлезе в търговската сфера, макар и под мъжка закрила - днес имаме жени дрогеристки, търговски агентки и др.

Нашата българка и без това се полза от гражданското право в това отношение тя стои по-високо от францужойката; но въпросът не е само в ползване от права, а и непосредствено участие в придобити чрез права творчески обществени функции.

Чрез морална еманципация жената ще се издигне над сегашното си положение до степен на творителка. Като такава тя ще придобие всички сръчности и способности на човека и никой не би се противопоставил на нейната евентуално по-широка обществена деятелност. С течение на времето защо жената да не добие и политическа еманципация, т.е. да участва в уреждането, устройството и ръководството на държавния обществен организъм, който би добил може би още по-ценните услуги на жената, отколкото ония на мъжа.

Тука му е мястото да посочим на един странен и необясним факт. От една страна, противниците на женското движение като навеждат своите съображения против извънсемейната деятелност на жената и то повече с оглед уж в полза на материнските обязанности на жената, възпитанието и децата, от друга, същите не само че не отричат намалението на плодовитостта във вреда на рода, ами и способстват за неговото ограничение всячески. И ние получаваме картината: жената, от една страна, ограничва своите природни функции, а от друга, противниците ограничават нейната сфера на действие и тя е принудена да тъне кой знае до кога в първобитното си състояние, изолирана едва ли не само за „по-специални назначения“.

Това положение на жената много естествено не би могло старателно да се удържи. От една страна, самата жена е длъжна в полза на своя собствен интелект да реагира против всички ограничителни мерки и средства, а от друга, и обществото не може да остане равнодушно пред дилемата, която съвременната действителност решително поставя за разрешение. Може би онова, което днес жената желае да догони и постигне да е още в рамките на идеалното, но то утре ще намери реален израз на живота. И едва ли има по-мъчна проблема от проблемата за жената и нейните обществени задачи. Ето защо и да съчувстваме на женското движение, не бива да си правим илюзии за бързи и големи реформи в тая област.

Нима довчерашната жена-майка е имала достатъчно време и подготовка да напътства и възпита своите деца? Нима не е възможно утре, когато жената ще бъде извикана да дели участието си в обществените функции с онова на мъжа, да се устрои тъй нейното участие, щото да остане пак толкова свободно време на нея като майка-възпитателка, колкото е имала вчера, ако не повече, за да се погрижи за своето потомство? Не само че е възможно, но никак не е и в ущърб на самото възпитание. Колко днес са ония майки, които, заети със своето домакинство, намират повече свободно време за възпитанието на децата?

Да не посочваме на днешното състояние на този въпрос, защото не в негова полза ще бъде това.

Д-р П. Киранов

ПРЕДВАРИТЕЛНА ГЛАВА

Жената като особен психофизиологичен тип

Не може да бъде предмет на тия кратки бележки изчерпателното разглеждане Въпроса за природата на жената доколкото за особна такава, сама по себе си, природа може да бъде реч. В нашето правно-социологическо третиране на Въпроса природните елементи или предпоставки имат само едно странично и ограничено значение. Тая природа освен това е нещо в действителност придобито, резултат на дълго обществено и културно влияние, а съвсем не един първичен продукт на чисто естествени различия и особености. И от това гледище следователно въпросът има само едно второстепенно значение.

Все пак едно общо набелязване на някои съществени страни на въпроса се налага за разбиране онова, което по-нататък ще има да бъде изложено върху живота и участието на жената. Характер на такива бележки носят следующите редове, които са при това далеч от да претендират за думи, казани *ex professo*.

Жената, въпреки всички мизогински и други подобни схващания за нея, не е същество изключително, в същността си нещо различно от мъжа. Общочовешкото ѝ е еднакво присъщо и характерно за нея както и за мъжа и иначе не би могло да бъде. Тия качества се обаче различно нюансират и се с различна сила проявяват у мъжа и жената под влиянието на особености, присъщи на половата им същност. Без да придаваме някаква абсолютност и неизменност на тая същност, каквато тя е дадена днес, ние искаме все пак от тук да захванем, за да разберем жената-човек под влиянието на жената-пол.

* Д-р П. Киранов, Жената. Правно, економическо и социално положение. Книга първа. Семейство и семейно право. София, 1929, 1-11.

Жената-пол. Ето една формула, с която мислят, че могат да поставят жената на едно съвсем особно и, разбира се, понизко от това на мъжа място, за да ѝ отрекат интелектуални и въобще духовни ценности, да я обявят негодна за сериозна и отговорна работа, да я обрекат завинаги на притесненото и принизеното ѝ положение на слагиня на мъжа. За други пък, жената-пол и жената-проститутка са корелати, които необходимо са свързани и се следват един други. (вайнингер, пол и характер). За трети, жената е само демонско изчадие и съблазън, опасност за благонравието и добродетелите на мъжа и т.н. (аскетизъмът).

Единствено вярното в тия констатации е, че у жената полът действително играе една по-основна и жизнена роля, отколкото у мъжа. Действието и значението на пола за жената е ограничено такова. Жената, която трябва да отглежда в утробата си пола цели девет месеца и да го храни след това на гърдата си най-малко една година и ред години след това да бди за отглеждането и отрастването на малкото дете; жената, която търпи ежемесечните органически разстройства вследствие на периодическите секреции (менструации), изпитва родилните мъки и рискове; жената, за която особено в периода на бременността, но и след раждането, външните условия на живот и вътрешните преживявания и възприятия имат едно тъй силно и често фатално значение; у тая жена органическият полов живот играе безсъмнено, повече отколкото у мъжа, една доминираща роля и към нормалното задоволяване на потребите на тоя живот или обратно към нарушението на нормалното функциониране на половите си прояви жената е особено чувствителна.

Но веднага трябва да се забележи. - Тия усещания и нужди на жената се свързват неразривно с нейната роля на майка. А това значи първо, че когато и доколкото жената ще се освобождава от тая иначе най-естествена своя функция, ще се изменя заедно с това и половият нагон у нея и ще добива форми и прояви, близки на тия на другия пол. От друга страна, от значение за силата и половите чувствавания и за болезнеността при неудовлетворяването им се явява и чисто психическият момент: стремежът у нея, обществено санкциониран, съзнанието

за дълга да стане майка, за да служи за възпроизводството на рода. Колкото по-малко жените ще искат да раждат и колкото по-малко ще се стремят към това, толкова и техният органически и психически строеж ще добива нов отпечатък.

Друг е въпросът доколко това може да се счита за едно желателно състояние на нещата - по този въпрос ние ще се върнем на друго място. Искаме да обърнем сега внимание върху друга една страна на работата - Как може това материнско проявление да се счита за основа или за корелат на някаква си проституитност, каквато искат да припишат на жената? въпросът изглежда малко странен. Преди всичко, когато говорят за половата разюзданост на жената, приписват на жената въобще това, което отличава отделни, обикновени патологични или деградирани елементи от женски пол; или считат за доброволно и желателно отношение към нещата това, което жената в най-вечето случаи е принудена по неволя да търпи; а забравят, изпускат из предвид разпуснамотта на нравите, разгулността, разплутостта и други от този род, практикувани, насаждани и култивирани от мъжа; забравят за насажданата, търпена, регулирана от него явна или прикрита проституция. Умаловажават след това активността, импулсивността, с която половият нагон се проявява у мъжа и много по-малката способност на въздържане у него. Забравят, че ако неудовлетворението на половите нужди у жената я прави да се чувства нещастна, то това неудовлетворение за мъжа, не по-рядко отколкото за жената, е причина за физически и психически израждания и болезнености. Изпускат из очи в колко много случаи и в колко много отношения половият нагон у мъжа и формите на неговото удовлетворение се явяват несравнено по-грубо материални, отколкото е това у жената, у която нуждата от нежности и милувки като че надвишава същински сексуалното.

Значението на половите прояви, особено материнството, у жената, за нейното положение и за нейната роля в семейството, обществото, ние не ще и дума не отричаме. Излишно е почти да се казва, че за тия прояви в интереса колкото на жената, толкова и на носеното и отглежданото от нея поколение, трябва да се държи добра сметка. Когато и доколкото бъде ангажирана за себе си и за децата си, жената не може не само да

gage особно голяма енергия в разположение на обществото, но не може и да се носи с ония духовни други обществени интереси, от които се ръководи свободният от нейното бреме мъж.

Но преди да говорим за духовните интереси на жената, нека спрем на въпроса за жената майка. Жената майка, това безспорно е най-основната и насъщна природа на жената, а същевременно залога за запазването и преуспяването на рода. Инстинктът на майката, това е инстинктът на рода и той е неизмеримо много алтруистичен, за да може да се третира като ултра егоистична проява. В природно и морално здравата жена,

в морално здравите общества това инстинкте е особено високо развит, пазен и тачен. Искат да кажат обаче (Отовайнингер), че това инстинкт е твърде много материален, поради което е по необходимост егоистичен. Истина е, че една майка е майка именно на своите деца, т.е. на материално откъснатите от нея и от нея откърмените и отгледани деца. И естествено е, че при избор между своите и чужди деца тя ще предпочете своите собствени деца. Но няма при нормални условия и бащата не ще предпочете своите собствени деца пред чуждите. Затова пък няма не е равна любовта на една жена към отглежданите от нея, заместващи собствените ѝ деца чужди такива, с любовта на майката към собствените си деца? Или нищо не значи нежността, любовта, с която жената е готова да се отнесе към децата въобще? Но ще се възрази - това не е освен пренасяне любовта от собствените деца към тия, които ги заместват и от там към децата въобще. Но защо да не се приеме противното - вроден родов интерес, вродена близост и инстинкт към децата въобще? Защото как би се извършило това пренасяне от уж чисто материалната любов към собствените деца в една любов към несвързаните с плътта, към несвързаните материално с майката чужди деца? Или може да се отрече социалното чувство в жената, да се постави то по-ниско от това на мъжа? Безспорно силата и обема на това чувство зависи от кръга интереси, които засягат човека, бил той мъж или жена, а жената, затворена в своето домакинство, има много малко съприкосновение с широката общественост. Но за да проверим нейната природна социалност, нека я поставим на изпитания. Изключение ли е типът на майката - римлянка, която с готов-

ност и гордост отпраща на бойното поле своя син, когато това е необходимо за спасението и величието на страната, а изгонва с презрение недостойния и страхливия беглец? Но и обратното, нима не е дълбок социален смисъл това, дете жената инстинктивно реагира против кръвопролитие, против унищожението на човешки и материални ценности?

Да, майчинството е наистина един егоизъм, но един егоизъм, в който живее в най-чистата си форма и добре заварден смисълът и съзнанието на рода и малко или много той смисъл съзнателно се носи от всяка жена. Не е никаква символизация това, когато жената се счита или я считат и третират не само като майка на своите деца, но и като майка на човешкия род въобще. Едно лишно доказателство в това направление е и борбата, която инстинктът на материнството има да води тъкмо с егоистичното човешко в жената. Тъкмо в епохи и народи с разюздани индивидуалистични, плътски и други пориви съзнанието за материнския дълг се губи. Жената в епохи на морален и социален упадък не само не иска да ражда, тя не проявява никакъв интерес в отглеждането на собствените си деца, заангажирана изцяло със своето малко, одребнело аз.

И тъкмо с това явление на упадък се срещаме в значителна степен и днес в почти всички цивилизовани народи и среди.

Няколко думи сега за жената като *разсъдъчно, волево и сантиментално същество*. Тук ние наистина ще трябва да констатираме различия, не винаги в полза на жената.

Прието е и позволено е да се захваща от сантименталния мир на жената. По-силен или по-слаб, по-ярък или по-блед е той у жената, отколкото у мъжа, това не може общо да се каже и за отделните области чувствания отговорът може да бъде различен. Всеки случай и изследователите на женската душа спорят. Спорят преди всичко колкото се касае до външните чувствания - усещанията. Оставайки настрана тия спорове, ние за нас си тук бихме могли да се задоволим с положителния отговор, даден от един руски учен (Крептерев - душевни свойства на жената), който в заключение по този спор бележи (стр. 94), че с оглед на това, че жените по-често, по-охотно и в по-голям размер се ползват от органите на усещанията си, може и трябва да се

приеме една по-голяма чувствителност на тия органи у жената, отколкото у мъжа.

По-важна и интересна е обаче друга една страна на нещата - *органичната непосредственост на чувстванията у жените*, неподчинеността им на една доминираща рационалистична роля и оттам бързината и неударжимостта, екстензивността и изразността (експресивността) на чувстванията на жените.

Болезнен и повишен израз на типична женска чувствителност е истерията, която без да бъде изключително женска болест, засяга предимно жените. Същевременно има обаче една особеност в положителното направление тук да се отбележи. Като резултат, както на оная пасивна роля, която се пада на жената да играе в отношенията си с мъжа, така и на условията

в тесния семеен и особено детския кръг, в който има да се движи и на който кръг, особено в отношенията с децата, не жестокостта, а нежността и милостта са основните стимули и особености; като резултат на тия условия се явява чувството на по-голямата състрадателност, с което се отличават жените. Това, разбира се, не им пречи, когато са увлечени или възбудени от някоя неправда, или разпалени от някоя страст въобще, да избухват и се поддават на необузdana стръв към отмъстителност, често не по-малко дива от мъжката жестокост. Кротостта, с която кичат жената моралистите и нейните венцехвалители съвсем не й е тъй неразривно присъща черта и там, гдето тя видимо се показва, съвсем не е от морален произход, а е най-вечето само израз на потиснатостта, слабостта и безпомощността на жената.

За погрешно и недостатъчно обоснована е изказаната от някои мисъл за по-голяма моралност у жената, което искат да извлекат от по-малкия брой жени престъпнички по данните на криминалната статистика. Никъде повече не важи, отколкото тук, да се помни, че престъплението и престъпникът не са природен, а социален продукт - не моралността на жената, а по-скоро по-ограничената маса случаи на докосване с външния свят и следователно по-малката маса поводи за престъпление определя по-тесния кръг на престъпления, за които отговорна може да се яви жената. От друга страна, не без значение са, колкото се касае до престъпления, свързани с насилие, нейната

физическа слабост и беззащитност и пасивността на характера ѝ. Най-сетне нищо трайно и предварително дадено в тия отношения няма - с промяната на живота и относно разните престъпления участието на жената е също твърде различно.

Ако има област специфична, в която може да се говори за особна женска моралност, то е областта на семейството. Тук действително жената може да се похвали, и в това се проявява положителното и специфичното на нейната психика, със сила, дълбочина и трайност на чувствата, които изглежда по общо правило далеч надминават тия на мъжа. Много по-беззаветно и безгранично жената може да люби, много по-трайна и дълбока е привързаността, която тя проявява в отношението си към любимия човек, а особено *ненадмината и несравнима е обаче любовта, себеотрицанието и привързаността на майката към децата.*

За отрицателната страна на тия добродетели или за тяхното отсъствие ние вече споменахме. Могъщо оръдие и могъщ стимул за героично самопожертвувание и неземна възвишеност, любовта, половото чувство на жената се превръща не рядко във всепоглъщаща, всичко изяждаща страст (разбира се, не само у жените, но с по-голямо значение, когато се проявява у жените, защото в такъв случай тая страст е единствена и изключителна и не остава без влияние и върху мъжа), страст, която ражда много и много престъпления и извращения. По-слабата контролираност на чувствата у жената от нейния разсъдък се проявява и тук като едно отрицателно явление. Правилно е прочее да се каже, че в областта на семейния живот, на половите преживявания жената е в състояние да прояви най-големите добродетели, но и най-голямата демоничност, най-необузданата развратност.

Тясно свързана с отношенията на половете и резултат на възренията върху семейния и полов морал, много по-строг за момичето и жената, отколкото за мъжа, е срамливостта на жената и по-специално половата ѝ срамливост. Резултат в много отношения на едно изкуствено култивиране, тая срамливост не рядко взема форми и съществуване твърде фалшиви и противоестествени. Но в своите различни рамки тя се явява не само обществено необходима, но една проява и в очите на здра-

вочувстващия мъж, също твърде ценна и естествена за женския пол.

Идейният склад на Жената, трябва да се признае, е по необходимост тесен, в зависимост от по-тесния кръг, в който жената по правило се движи. Нейният идеен мир носи освен това характер несравнено по-емпиричен, по-конкретен и личен.

В зависимост от повече органичния склад на душевния и физическия ѝ мир, тя е по-малко склонна и годна за отвлечено мислене и повече чувства, отколкото разбира нещата¹. Все в свързка с това стои обаче и по-голямата целност, закръгленост и неделимост на нейния душевен и по-специално идеен мир. Тя живее не с идеите и в идеите, а чувства, преживява нещата непосредствено и затова крайната специализираност, абстрактност и обективираност на мисълта ѝ са неприсъщи. Във всичко, което подлага на своя преценка, тя повече влага своето непосредствено органично аз. А това нейно аз заема един тъй основен дял в нейната същност и тя го познава несравнено по-добре, отколкото мъжът, живеещ с един широк, бързо и значителноменяващ се и твърде мъчно уловим външен свят, материален и духовен. Разбирайки обаче добре себе си, и имайки към нещата около себе си едно по-непосредствено и конкретно отношение, жената е отлична познавачка на своите околни, на близките си преди всичко, на живия човек въобще. Много по-впечатлителна, тя е и много по-наблюдателна. Всичко онова, което за мъжа отбягва от поглед като дребно, незначително и повърхностно, жената забелязва и запомня много добре.

Характерността на нейния изходен душевен поглед - собственото аз и цялостната жива човешка личност - се проявява и в стремежа на идеите ѝ в собствен смисъл на думата. Системността, основана на обективната принципност, бидейки ѝ малко свойствена, тя в своето отношение към хората и нещата влага безсъмнено всякога повече субективизъм, отколкото мъжът. Само че субективизмът не бива, разбира се, да се смесва и идентифицира с друго едно понятие, което също има за изходен пункт личността - индивидуализмът и неговото социално-философско оправдание егоцентризмът. Индивидуализмът не е само идейно, а и волево отношение, което предполага съзнанието и волята в индивида да наложи себе си като меродавно нача-

ло на отношенията си в обществото и света и да не позволява вмешателството и дирижирането от външния свят. Жената в редки случаи може да се чувства като център, от който почва движението на другите, а наопаки, поради своята социална и физическа слабост, в най-вечето случаи по правило има нужда от център, опора извън себе си, на която да се опре и която представлява в най-благоприятния за нея случай действащ по нейно внушение мотор.

За постигане дори простото усвояване на една отвлечена идея жената - обикновената жена, както впрочем и мъжът от едно по-ниско интелектуално ниво - има нужда да я види, да я знае тая идея, вплотена в дадена личност, която с обаянието, с импониране на известни свои качества възбужда доверието ни и се явява идеал, демиург. Затова пък увлечението на жените от известни особни, силни и ефектни идеи, когато са станали обществено достояние, по-точно един инстинктивен обществен мотор, се явява колкото инстинктивно неудържимо, толкова и малко рационално в основата си. Колкото по-обаятелен се явява носителят, апостолът на една идея, толкова по-беззаветно и бързо жените са в състояние да го последват, но затова пък толкова по-малко трайно, толкова повече лично и променливо се явява това увлечение. Консерваторка поради положението си, тя много лесно може да се възпламени и да стане яростна и отчаяна революционерка, за да се превъне скоро след това в реакционерка. В свръзка колкото със сравнително ниското културно развитие на голямата маса жени, толкова и с принизеното положение и пасивността на жената въобще трябва да се обясни склонността на жените към религиозен мистицизъм. Много често достигащи до религиозен екстаз, жените в своето религиозно увлечение не правят друго, освен да намерят едно същество идеализирано и считано за всемогъщо, на което да поверят участта си и от което да очакват да бъдат ръководени, подкрепяни и възнаграждавани; едно отношение, което в не редки случаи не е далеч от половото бълнувание или се слива изцяло с него. Но бидейки по-малко склонна към абстрактно мислене, жената още далече не може да бъде считана неспособна към сериозна мисъл въобще, както искат да кажат някои. Вярно е, че да установят противното, жените и техните при-

атели се виждат принудени да изброяват имената на жените, проявили някакъв научен или художествен талант, без този списък да може да бъде тъй обширен и изчерпателен, колкото доказването на тезата го изисква, без да могат, от друга страна, да посочат на нещо повече от обикновени таланти.

Това едва ли би могло обаче да бъде и иначе. Преди всичко, както справедливо се изтъква от приятелите на женската еманципация, жените най-малко са имали до сега каквато и да е възможност, социална, семейна и друга, за създаването си и за проявяването си като таланти, още по-малко като гении. Едно или няколко поколения, след това сравнително по-благоприятен за тяхното развитие живот далеч не е достатъчен за пълното им духовно съзряване, вече и затова, че всяка жена, по силата на законите на родовата наследственост, не може да не отразява в себе си наследствените физически и духовни качества на женския род въобще. Обратно, знае се, че твърде много е направено във вековете за убиване на духовните заложи на жената, за да не е позволено да се вади от примерите на историята аргумент за или против съществуването на тия заложи.

Следва обаче веднага да се направи обратната уговорка. Не би могло да се очаква едно пълно приравняване духовните разположения и качества на мъжа и жената, както не може да се очаква това и по отношение физическата им структура. Сигурно, и за в бъдеще малко склонната и способна към абстрактно мислене жена не ще бъде всякога на висотата на съвременното научно мислене, особено в областта на положителните науки и техническото знание и мислене.

Съвсем не е обаче за отричане способността у жената за оригинално мислене и за творчески проблясъци на мисълта. Тъкмо обратното може да се приеме. Притежаваща един по-малко свързан с абстрактности и затова по-подвижен, по-пъргав и находчив ум, жената сигурно по-често и по-лесно може да попада на оригиналното, на новото. Само че това оригинално у нея също тъй сигурно ще трябва да се мисли по-скоро като обикновена находчивост на мисълта, отколкото като нещо изтичащо из една системна работа и достигаща до една система мисъл.

Има област обаче, в която интуитивното, здравето и ценно човешко разбиране, непосредственото чувстване и вжи-

вяване, индивидуалното и интимно проникване на нещата струват повече, отколкото сухата логична мисъл на учения - областта на човешките, на обществените отношения и на практическата дейност за обществото и в сред обществото. Може би, не при създаването на теоретически и социологични конструкции, не при доктринерното изграждане на нови педагогически и социалреформаторски и политически системи се извършва това. Но затова пък в подтика и одухотворението на тия системи. Вече в обикновената социалреформаторска работа на обществени и частни учреждения участието на жената има едно твърде основно значение за пълнотата и жизнеността на тая работа, заменявайки шаблонността и бюрократизма на мъжа с особената нейна любов към предмети от тоя род. Но и по-нататък. Във въпросите на обществената организация, във въпросите по изграждането на обществото жената има едно отношение много по-непосредствено, чувства неправдите и несъвършенствата на обществените отношения много по-живо и с неотразима сила и импулсът у нея към изправление на тия неправди и несъвършенства е много по-жив, човешки и естествен. Може би пак не за отделната жена, но за жените в тяхната маса, това е всякога справедливо да се каже. Обикновено е почти това, импулсът на едно движение в такова едно направление при съществуващите днес обществени отношения и при духовното превъзходство на мъжа да изхожда пак от някой мъж, издигащ идеята, създаващ теорията или поемащ организацията на движението. Но идеята на това движение никне, расте и се развива и движението се носи и изгражда именно от приносите, от чувстванията и стремежите на многобройните: живеещи отделно, но чувстващи еднакво жени. Тука е живият източник, моторът, тук е анонимният автор на реформите, идеите, теориите, които приятелят мъж е само разработил, тук е геният на жената - *геният на сърцето*.

Една бележка е необходима. Тоя гений, тая сила на сърцето не бива да се мисли като нещо откъснато, чуждо и независимо от даровете на ума, от гения на разсъдъка, който сме приели да считаме за специално достойнство на мъжа. Защото никоя воля и никоя емоция у човека не стоят откъснати от идеите и общия му духовен склад. Идеалите на човека не са нещо неизмен-

но, те са в известен смисъл израз на обща негова духовна култура. Жената, освободена чрез съответна просвета от предрасъдъци и издигнала се до самосъзнанието на свободна и равноценна на мъжа човешка личност; жената, научена да цени и разбира придобивките на науката и техниката; усвоила не само имперически, но и рационално-теоретично истината върху пружините и законите на обществения живот, тая жена става безсъмнено един сигурен агент на здравия обществен прогрес и истинското човешко добруване. Когато следователно се говори за отрицателно влияние, консерватизъм, ретроградност, мистицизъм и др. подобни качества у жената, което е точно в много отношения за жената от вчера или и дори и за тая от днес, то няма защо това да се приписва като присъща и неотменна участ на жената въобще.

Казахме малко върху особеностите и природата на жената. Не сме казали при това нищо неизвестно - въпросът е твърде стар, твърде много общо достояние, за да има да се каже нещо ново. Повече от това малко, при това поне за нашия случай, не е и нужно да се казва. Можем само да подчертаем още веднъж накрая, че тъй наречената природа на жената нито е нещо тъй просто и еднородно, както минава в очите на мнозина, нито е нещо първично дадено, чуждо и свободно от хилядилятни исторически влияния. Тая „природа“, от друга страна, и тъкмо защото самата е социален продукт, нищо не предreshава по въпросите от чисто социален характер, за които ще бъде реч по-нататък - тия за мястото и ролята на жената в семейството и обществото, тия за нейните лични, имуществени и политически права и задължения и т.н. На тия въпроси е посветено нашето по-нататъшно изложение. Но ограничавайки разглеждането им в много отношения не само по обем, но и по време - само с отношенията на нашето време и нашата култура, ние искаме да се спрем с няколко общи думи и върху положението на жената в миналото, давайки по този начин не само една идея сама за себе си за миналите епохи, но и хвърляйки едно историческо, чисто социално осветление на проблемите и средствата за разрешението им днес.

Бележки:

- ¹ По това интерес представляват думите на един представител от самия женски пол, писателката Elen Key - в книгата и *Missbrauchte Frauenarbeit*, 61. Дълбочина и настойчиво научно изследване, силата на комбинираната мисъл, която групира нещата в едно цяло; острият, последователен анализ, големият синтез, консеквилното на дадени принципи; всичко това, което отличава философите, геолозите, политиките, социолозите, учените се среща в по-слаба степен при жената (цит. по Р. Анг. Rosier, *Die Frauenfrage*, 32).

ДУШАТА НА БЪЛГАРКАТА*

Константин Н. Петканов

Нашият овчар беше прост човек. Живееше в кошарата, галеше овцете, караше се на кучетата и враждуваше с вълците. Една вълчица редовно му правеше пакост. Зарече се да я накаже, издебна я в скривалището ѝ и я уби. В село той се прибра с шест малки вълчета. Жена му, която беше много по-проста от него, щом видя вълчетата, въздъхна:

– Горкичките! Шест сираченца! Никола, много ти се моля, пусни ги!...

Милост и към рожбите на вълчицата. В това дълбоко, скрито, първично чувство е и ключът, с който се отключва душата на българката. През тая чиста светлина тя вижда света, възприема живота и съзерцава неznайното. Всичко около нея и над нея има образ на майка - така „нивата суче от гърдите на земята“; „пшениченото зърно лъщи като детско личице“; „облаците висят над земята като напращели ненки“; „вятърът се сърди на майка си“; „слънцето трепти, захожда, при милна майчица отива“. *Майката е всичко на тоя свят. Тя е първо и последно начало.* А щом тя е всичко - за нея са и радостите и грижите. Радостите изхождат от нея: „Изгряло е ясно слънце, то не било ясно слънце, а мъжка рожба в люлчица“; „булче влезна, къща светна“. Българката смята за свой върховен дълг да народи деца, да развесели къщата, да подслади сухия хляб. И, за да постигне това, тя се мъчи, вмениява си в дълг съвсем чужди за характера ѝ неща, сама се слага по-долу от мъжа и не си прощава грешките. Когато върви из улиците, в земята гледа; на нивата ръкойките брои, а в къщи всички на нея чакат. За да причини радост на мъжа си, с едната ръка държи детето, с другата мъкне коша с плявата, за да нахрани добитъка. И мъжът, и жената са измокрени до кости от дъжд, но жената бърза да донесе сухи дрехи, за да не простине и не се разболе „човекът“. *Тя е на второ място.* Щом е в къщи, тя не бива да се отпуска, защото

* сп. Философски преглед, год. V, 1933, N° 5, 385-393.

„къщата мене чака". Тук тя не се колебае и не търси отстъпка и нежност: „галена жена хурка не преде"; седиш ли много на праг, праг ще те изяде"; „не метеш ли, ще те изметат". *Колкото е строга към себе си, толкова е снизходителна към мъжа. На него тя лесно прощава, стига грешките му да са „човешки".* Той е, който „носи". А щом носи, той е мъж и повече знае, повече може: „ако влизаш с празни ръце в къщи, не се смятай за мъж"; в къщи да е „пълно и равно"; „хляб да има за децата"; „парцал дре-ха не става". И когато определя дълга на мъжа, тя определя и своя: „мъж с кола да внася, жена с игла да изнася, пак къща оголя-ва"; „жената е най-скъпата покъщнина"; „женска воля мъжа ого-ля"; „къща без жена огън да я гори". *Българката е предназначена да даде радост на всички, затова прави всичко, каквото ис-кат от нея:* ражда, мете, меси, пере, шие, тъче, оре, сее, жъне, копае и т.н. И оттука - грижите са за всички, но най вече - за нея. Тя има да се грижи и за неща, които нямат нищо общо с нейния живот. Десет пъти ще напомни, че палешникът е изкри-венили че ралицата е изгнила. Безпокои се, че дъждът се бави; тревожи се, че с време не са издоени овцете; остава без сън, когато кравата не иска да яде; непрекъснато мисли за утреш-ния ден и гледа на всяка цена да скъта „бели пари за черни дни".

И когато се радва, и когато се грижи, българката вярва, че върши свято тайнство. Тя не се движи по повърхността, а се задълбочава, разгъва незнани, пъстри дипли и ни показва до-къде може да отиде човек, щом поиска да бъде „човек". Когато българката се радва, тя цяла е любов. Тя не обича нито с очите си, нито с носа си, нито с ръцете си, а „от все сърце". „Жената е благословена от Бога да е помощница на мъжа." Тя приема с чисто сърце това предопределение и напълно му се отдава. Мислите ѝ се превръщат на пътеки, що водят „към равни дво-ри", „към чимшир порти", а сънищата ѝ я издигат „до бяла земя", „до синьо небе". Стреми се към мъжа, както се стреми капката към земята, прашецът към цвета. В тоя си стремеж тя е безплътна. Везе пъстри поли, шари върху копрнена риза най-чудни рогчета, цветчета, кръстчета, кукувички и пр., пее песни за звездите, за месечината и слънцето и не смее да помис-ли, че нейната обич може да има край. Хубостта ѝ е такава, че „слънцето три дни я гледа, не захожда". Щом е такава хубостта

и,мо тя не е само нейна, тя е на цялото село, на земята, на слънцето; и като така, тя я пази само за „него“, за избраника. Преди да се задоми, мисли за деца, но никога не издава човешките си слабости. Те са въглени, които изгарят не само сърцата, но и къщата. *Както любовта ѝ е дълбока и чиста, така и страданието ѝ е дълбоко и пълно с трагичен смисъл.* На плещите си носи цяла планина, защото тя има само един щит и едно оръжие - сърцето си. Това нейно сърце е първично, неговите удари са сигурни удари: нито забързват, нито спират. То „така е запомнило от тате и мама, от дядо и баба“. *Българката няма понятие от закони, за нея има истина и само истина:* „така трябва да стане“; „тъй иска Бог“; „така е писано да стане“; „от Бога грехота, от хората срамота“. Нейната истина се движи сред дълга и нравствеността. Парите, имането, нивите, трудът, честта, обичта и вярата са за „в къщи мир да има, добро да се добрува“. Нейната истина е един кръг, в чието средище е самата тя и който се разширява и стеснява според трепетите на сърцето ѝ. Истина е всичко онова, що е дълг: „да народиш деца, да ги изгледаш, да им дадеш хляб в ръка, да им оставиш имот, да ги пуснеш по прав път, да се трудиш за честен добив, да знаеш кое е твое, кое чуждо, кое къща разваля и кое челяд пръска“.

всичкиятя ограничения не правят българката робиня на мъжа. *Тя не се оплаква от живота и от неговите тежести, нито се бори да извоюва свободата си.* „Момче се жени когато поиска, момиче - когато го поискат“; „момата е като вино: дойде ли купувач, продавай, остане ли, кисва се“. Но въпреки всичко това, *тя не се чувства унижена, излишна и по-долна от мъжа.* Щом е при него, те са „дор два другара“; „две слънца греят: първото слънце - младият зет, второто - гиздава невеста“; - „на чела им - ясен месец, на плещи им - ясно слънце“. Животът, трудът, слънцето ги свързват навеки, те са вол и крава, впрегнати в рало. Кравата е по-слабичка, но затова пък тя ражда телето, запазва породата, продължава рода и това е предостатъчно тя да бъде по-ценна - „породист вол струва хилядо гроша, породиста крава - десет хиляди“. Затова: „жена си който бие, главата си бие“; „на мир и любов и Бог помага“; „добра жена от имане е по-добра“; „който се бори с жена си и я зава-

ли, голяма чест не добива"; „мъжът е глава в къщи, жената - душа"; „мъжът ще мине през Бяло море и Черно море, - жената да нахрани"; „работната жена от Бога е благословена". Така тя стои на върха, гледа надлъж и нашир, *чувства дълга по-силно от мъжа, сърцето ѝ вижда по-далече от очите* и затова здраво се придържа в останеното „от бащи и деди", в „посятото от божия ръка". - Българката е консервативна, *мъчно се поддава на влияние*. Тя се увлича, но не се изменя - „чупи си главата, но къщата и вярата си не оставя"; „руси ми коси да окапят, бели ми пръсти да изгният, но вярата си не давам". *Когато не може да издържи на влиянието, тя му дава своя багра, свой ритъм*. Тя харесва турските гайтани и сърма, вплита ги в полите си, в ръкавите, смесва ги с ярките багри на слънцето, но това влияние е само външно. Мъжът бързо се превива, за него е всеедно да каже: *рало* или *сабан*¹, но жената винаги казва само: *рало*. Мъжките игри, създадени под влияние на турския кючек, запазват движението на торса, но хороводните женски песни, ако и да запазват цялостен мотива, променят съществено ритъма: движението минава от гърдите в раменете, от торса в краката. Дългите поли закриват снагата и в играта вземат най-голямо участие ръцете и краката от коленете надолу. Чуждото става българско - минава през сърцето и добива нова кръв, ново съдържание, нова душа. Българката не иска да подражава, да се води по ума на другите - щом тя е майка, щом на нея подражават земята и небето: това, което е чуждо, трябва да стане нейно. За да има тя подобен светоглед, голям дял има и мъжът. Той често не е в къщи, ходи по печалба. В минали времена, когато се е формирала душата на българката, дългото робство е ограничавало творческото поле. Жената е оставала често сама и е *трябвало да запази непокътнатото всичко до завръщането на мъжа*. Това съзнание се превръща в стоманен щит и в него се пречупва унищожителната стихия на вековното политическо и духовно робство. За *българката моралът е оръжие срещу похитителите на рода*. Освен това тя чувства смътно, че без здрави, установени традиции не може да има любов към труда. Най-голямо щастие за нея е: да изгледа „левент-юнаци", „сръчни къщовнички", а най-висше благо - е трудът. Когато хване лошо време и мъжете се заседят, тя се тревожи и посто-

янно мърмори: „изгнихме от седене“; „я се пораздвижи из двора, все ще намериш нещо да направиш“; „не гледай съседите - тяхната е на ред“; „защо не съм мъж, че да ти кажа как къща се гледа“!

Когато се жени, българката знае, че на нея гледат и като на работник. Най-хубава и най-желана похвала за нея е да кажат хората, че е работна. *И когато обича, тя изразява обичта си чрез работа.* Ако е жътва, отива да помага и през целия ден не дига глава от поетата; ако е зима, отива на попрелката и пълни вретено след вретено. Чрез труда всичко се изразява - и мъката, и любовта. Ако я нападнат черни мисли, тя навежда глава, залавя се за работа, рони сълзи и се разтушава чрез труда. *Влюбил ли се, млъква: смее се и при най-малък повод, дори и тогава, когато трябва да плаче.* Тя захваща всякаква работа и чрез труда изказва чувствата си. Трудът е благословия. Той е, който взема хубавите, добрите неща под закрила. За дребни неща тя се безпокои, но на тях не посвещава особени грижи. По-важни са за нея големите въпроси, от които зависи добрият ред в къщата, благополучието на челядта, честта и силата на рода. „Къща без ред е бунище със смет“; „не оставиш ли на децата, ще те забравят“; „човек умира, човек остава“; „нямаш ли чест, нищо нямаш“; „щом нямаш сила да пазиш честта си, стани циганин“; „човек без чест е вмирсано месо“; „който няма сила, гъска го родила“. И тук българката слиза в големи дълбочини и постила на рода най-хубави черги и килими, за да мине невредим през света и да остави път след себе си. *Най-ярката самобитност на българина сякаш е изразена в жената.* Нейната привързаност към въпросите, към „работата“, към всяко нещо, което иде от човека, като че ли определя и пътя на мъжа. *Нейните хрумвания са по-устойчиви и по-пълни със здрав смисъл. Тя е в непрекъснатата борба със слабостите на мъжа:* „пиян човек, съдран чувал“; „пияни сълзи Бог не приема“; „когато мъжът е пияница, жената е мъченица“; „пиянството е от чума по-лошо“; „дълг къща разтуря“; „инат два дома разтуря“; „затвор дълг не плаща“; „женска кръчма няма“.

Във всяко нещо, което не върви както трябва, българката вижда *Божия напаст.* А Божията напаст само с вяра може да се отмени. Затова е *религиозна и суеверна* и мъчно прави разлика между едното и другото. Това може да се обясни така: чо-

век трябва да бъде религиозен не толкова защото има задгробен живот, *колкото затуй - земният Живот да бъде в ред.* Всяко нещо, което може да задържа човека, е добре дошло: „юздата е за коня, но и на човека помага“; „който вярва ломи, невяра ще го сломи“. Важно е да се запази „човека“, на когото българката е дала живот. Инстинктът за съхранение на рода я прави религиозна. Този, който престъпва вярата, носи нещастие не само за себе си, а за целия дом. *Отговорността пред Бога е съвокупна, личността е нищо в сравнение с челядта.* „Ти правиш, ние теглим“; „на тебе ти е хубаво, но питай нас добре ли ни е“; „ако бях постила, нямаше да падне този огън върху къщата ни“; „човек хвърля злото върху едного, то пада върху всички“. През известни дни на годината не се работи никаква работа, не за да се даде път на мистичното, а за да се омилостивят стихии, зверовете, хората. Така: свети Никола да помага на бедните, свети Георги да мине с благословия из нивите, а света Богородица да закриля всички и да не ги забравя - да им дарува здраве и живот. Исус Христос е хлябът - неговият образ е изобразен на единия край на пшениченото зърно. Нивите са негови и Той е, който пълни хамбарите със зърно. Вълците да не нападат стадото, мишките да не гризат дрехите, да бягат змиите, гущерите, бълхите и т.н.

Българката е вярна съпруга, пестелива и с много силно сестринско чувство. Нейната вяност е изпитана по най-различни начини. Тя самата бди за себе си. Мъжът е на кирия, на гурбет, в затвора, тя гледа земята, въздиша и го чака. Докато венчилотойстои на глава, тя е неразделна частица от тялото на своя мъж, пълна негова заместница в работата, била тя полска или късна. В народната ни песен е показано докъде може да отиде верността на жената и при какви случаи тя престава да мисли за мъжа си. Най-характерният случай е този - младоженецът на другия ден след сватбата заминава в „крайнина-заборавена“. Невестата го изпраща, дава му китка и му определя колко време ще го чака - докато увехне китката, която той трябва да носи до сърцето си. На деветата година китката увяхва, той бърже се връща, заварва жена си да се жени, отива на сватбата, изказва се на невестата и тя отново се връща при него. *Едничкото нещо, което освобождава българката от*

вярност, това е смъртта. „Живият с живите, умрелият с умрелите“; „с плач умрял се не вдига“; „мъж се жали до година“. Смъртта туря край на живота, „с нея никои не може да се бори“. - *Вдовицата не е много на почит* - „на вдовица жена и полите са душмани“. Тя трябва да повтори - отново да се омъжи - „първа жена мъченица, втора жена - царица“; „добре че има и втора женилка“. И като втора жена, нейната вярност е изпитана. Ако и да тачи мъжа си, тя чувства, че заварените деца не са плът и кръв от нея и с това си чувство е в постоянна борба. *Оттук иде и лошият образ на мащехата в народните ни приказки и песни*. Мащехата е нападена от всички, щом тя не гледа както трябва децата. С лошата мащеха и най-лошият мъж не може да се бори. Тя е жестока, непреклонна в желанията си, дори и човекоядка. В една приказка мащехата сама заколва завареното дете и го опича във фурна. В друга приказка мащехата накарва бащата да заколи децата си. Тия страшни обвинения срещу мащехата в народното ни творчество *изхождат от жените*. С тия невероятни измислици, разказвани и пети при всеки случай, се цели да се запази равновесието и в оня дом, в който жената е заварила деца. Тя трябва да се приобщи, да приеме чуждите деца като свои, ако иска да има „мир и любов в къщата“, „плодородие на нивата“, „сила в ръцете на бащата“. И тук най-важното си остава - да се направи всичко, за да има добър живот на земята.

Този добър живот много зависи от пестеливостта на жената. Мъжът е пестелив, но жената го надминава. *Ала както при мъжа, така и при жената пестеливостта не е скъперничество* - пести се, „за да има“, „къща да се направи“, „нива да се купи“, „на деца да се остави“. Българката има към парите особено чувство. Те са „кървав пот“, „реки от сълзи“, докато се спечелят - „ръцете и краката с рани се покриват“. Така може да се обясни и голямата ѝ пестеливост. Мъжът купува нива, жената му дава пари. Той казва: „трябват ми няколко гроша да си купя нещо“, а тя веднага вдига вежди и го пита: „колко гроша ти трябват?... Пет гроша ли? Аз да съм на твое място пукната пара не давам.“ За нея стойността на парите е голяма, тя винаги има предвид, че те са от злато и сребро и че не всеки може да ги има. И в днешно време, при обезценяването на лева, тя

казва вместо: „дадохме сто лева“ - „дадохме пет наполеона“. За нея и стотинките са от значение, защото „капка по капка вир става“, „пара по пара хиляда става“, „пари се държат за лошо време“, „пестенето е по-добро от работенето“. Щом човек работи, трябва да има и пари - „мъж без пари огън да го гори“. За жената парите не се намират лесно - „човек докато не запретне ръкави и не плюйне на ръце, добив не сдобива“. Щом не се печели лесно, пестенето е задължително, то е висша добродетел и от него „къщата става пълна и равна“. *Пестеливостта* е задължителна в къщата на българката, тя носи „добруването“ на всички в къщи: „непестелива майка, крадливи деца“; „широка ръка - широк живот, пестелива ръка - честит живот“; „пестеливостта продължава живота на човека“.

Като сестра българката е може би единствена: „кръвта вода не става“; „свой своего не храни, тежко му кой го няма“; „брат не е враг“; „сестрице - звездице“. Нейното сърце е препълнено с *най-нежни чувства към брата и сестрата*. Тя поскоро майка и баща би забравила, отколкото да се откаже от брат и сестра. Затова и най-трагичните случки са, когато братя и сестри се карат за имот.

„Който иска либе без кусур, без либе остава.“ Българката и тя си има свои човешки недостатъци, но онова, което я отличава от другите жени, е *нейната слабост да кълне при всеки случай всичко и всички*. *Клетвата е нейно оръжие*: с нея тя се защитава и отмъщава. През време на вековното ни робство тя не е могла да понася пристъпите на потисниците и за да се запази, търсила е помощ от Бога, от стихииите. Всички знайни и незнайни сили са в нейна услуга и защита и тя при всеки неприятен случай ги призовава. Това става навик и тя кълне не само враговете, но и съседите, мъжа си, децата и и всички предмети, които са станали причина да се ядоса. В клетвите тя е изобретателна и прави такива словесни съчетания, че „косите на човека настръхват“. Но веднага трябва да отбележа, че колкото да е остра, груба, злобна клетвата, тя си остава *пасивна* - „казах го да ми олекне на душата“; „ако не бях го казала, дамла щеше да ме удари“. Макар да знае, че „бащина клетва къща запустява, майчина - дом изкоренява“, тя пак кълне: „такава къща огън да я гори“; „сляп и сакат да те видя“; „да се изко-

рени тоя род, та никакъв да го няма"; „чума да ви чумоса"; „камъни да ядеш"; „хляб ли? - отрова да те отрови!"; „очите ти да изтекат"; „по корем да се влачиш"; „да те лъсне, да те гръмне"; „пуста да опустее и къщата ти, и работата ти"; „пепел да сееш, тръни да жънеш"; „краста да те изяде"; „прокопсия да не видиш"; „на сламка да станеш" и пр.

Всички клетвицелят да засегнат здравето на прокълнатия, неговия имот, поминъка му, печалбите му, с една дума всичко онова, което носи „добрване и честит живот". Най-лошото на тоя свят е: да не добруваш и да не знаеш сладостите на честития живот. Това, че българката много често кълне и *себе си*, показва, че *тя не държи много на клетвата си* и че го прави „от глупост", „от дълъг език", „от припряност", но не и „от лошо сърце". „Боже, не ми слушай клетвите"; „понякога сама не зная какво говоря"; „не гледай какво приказвам, а какво върша"; „думите са от езика, не са от сърцето".

Светогледът на българката е тясно свързан с живота на семейството и с грижите около къщата. Нейното влияние върху мъжа е доста силно. Той без съпротива възприема всичко, което се отнася до „децата и къщата" и често се поддава на внушенията на жената. Тя всичко дава за къщата, непрекъснато се грижи за децата, за техния утрешен ден и много естествено е, че не обича онова, което отделя мъжа от нея и спира работата. Голяма противница е на мързела, мрази чуждинството, бори се срещу разсипничеството и не обича кървавите разправи. „Ножът е за потреба, а не за повреда." На всяка цена иска: мъжът да е привързан към дома и работата. Това у нея е толкова силно, че то често пъти донася и големи пакости. - *Българинът е храбър, но на война не обича да ходи или ако отиде, иска по-скоро да се върне. И тук Жената има свой голям дял. И ако речем основно да проучим защо българският войник не издържа докрай войната, непременно ще установим влиянието на жената.* „Отидохте на война, а нас ни оставихте сами да си блъскаме главите"; „ти стоиш там, но нивата ти буренясва"; „който иска бой, сам да иде да се бие, ти си имаш и деца, и къща"; „как ви се седи толкова време без работа!"; „мъже сте, пък сте като стадо, сами отивате на вълка в уста-та"; „от война човек с добив се не връща"; „войска челяд не гле-

да, тя сираци и вдовици оставя". В тия си настроения жената не влага никаква предумисъл; тя не служи на пацифистични идеи, нито взема страна. Цялото внушение иде от нейния инстинкт, от нейния сраснал с кръвта ѝ светоглед: да живее и да се труди за благото на чадата си и за своя дом.

Тия мои бележки засягат предимно *българката-селянка до войните*. От войните насам в българското село има нов кипеж. Партизанството на мъжа до известна степен се е отразило и върхудушата на жената. Наблюдават се доста криви линии, но *рано е още да се обожава, да се вадят заключения и да се търсят характерни белези на един нов Женски тип*. Каквото и да стане с българката, струва ми се, че тя много няма да се отклони от онова, което вековете са напластили в нейната душа. Консервативността ѝ, любовта ѝ към децата и къщата ще я запазят до голяма мяра от пристъпите на днешното преходно време.

Освен селянката у нас има и един друг тип: *Жената на големите градове* - интелигентната и цивилизована жена. Но за нея ще предам наблюденията си при друг случай².

Бележки:

¹ Турска дума за „рало“.

² Забележка от редакцията. Като предава своите крайно интересни наблюдения, подкрепени на всяка стъпка чрез една богата, вече кристализирала народна мъдрост, г. Константин Н. Петканов рисува по-горе душата на българката очевидно доколкото тя е типизирана от вековната обществена съдба на българския селянин. Обаче новото време и най-новите обществени условия, както сам авторът признава, разстроиха доста тая типизирана психика. Новото едва ли би се поддало лесно на характеристика, защото то и досега не е добило единна физиономия. Такава типизация липсва още повече всред градските съставки на нашия народ. Поради всичко това ние разбираме добре рамките, в които нашият уважаван сътрудник се е видял принуден да ограничи своята превъзходна студия.

НОВИЯТ МЪЖ И НОВАТА ЖЕНА*

К. Кръстев

Ако заговорите на младото момиче за любов, ще отвърне, че не вярва на думите ви, защото любовта за съжаление не съществува вече. Съвременните мъже търсели развлечение, пол или сметка.

Добре тогава: постарайте се и докажете на това младо момиче възможната дълбочина и искреност на вашите чувства. - Ще видите, че същото младо момиче, което прави въздишка, когато се говори за истинска любов, ще се яви сега неподготвено да посрещне искреното изключение на вашите чувства. Ако поемете риск да докажете една дълбока любов, трябва да сте готов срещу това за следните изненади: може тъкмо така да ви намерят сега старомоден и немъжествено сантиментален, макар и „много мил“; може даже да станете накрая отегчителен със сериозните си чувства и да бъдете открито иронизиран.

Старите хора също пригласят на оплакванията за изчезването на истинската любов. Някога, както всички неща в тяхното време, и любовта била по-друга, по-възвишена, по-чиста. Тогава любовта била нещо мъчно достижимо, някакъв подвиг. А сега нищо по-лесно нямало от това да намериш любов на всяка крачка, стига да търсиш.

Истина е, че днес мъжът и жената се срещат по-лесно от всякога като партии в любовната игра. Но също така истина е, че никога, както днес, в любовта не съществуват толкова много противоречия, толкова много вътрешна отчужденост и недоразумения. Никога, както сега, любовта не е една толкова голяма война между половете и твърде прав, съвсем прав е един бележит френски писател, като казва: „Аз мисля, че хората се събират в любовта само чрез презрението и че всяка човешка хармония е изтънченият плод на едно заблуждение.“

* сп. Българска мисъл, IX, 1934, N° 6, 357-361.

Наричат новата любов развратна. Но ако е такава, това е тъкмо не защото е тъй лесно външно достижима, а защото е всъщност тъй малко вътрешно постижима, тъй малко доволна, просмукана от съзнанието за някаква основна отчужденост. Новият мъж и новата жена са чужди един на друг, - врагове, които не се разбират взаимно, затова в любовта владеят законите на войната. Никаква милост към противника. Опустошавай, когато можеш да подчиниш, защото утре тебе ще стъпкват.

Как просто е било дадено любовното разбирателство и любовното щастие на нашите деди. Мъжът и жената са били тъй цялостни като типове, завършени и уяснени, с определени права и психология. - Мъжът, със склонността му към метафизичното, към интелектуална работа, към солидността, към деловия живот. - Жената, със своята миловидност, скромност, домакински влечения, чувствен чар, радостен и трепетен темперамент. Всичко е тъй ясно, тъй измеримо и тъй постижимо. Знаеш какво трябва да бъдеш и какво трябва да търсиш. Любовното събиране в старото време си има релсите на своята красива сантиментална система.

За новия човек обаче това не е така. Дадена му е пълна свобода и затова е в бързпътица. Близък си вече повечето отколкото трябва, можеш да се доближиш лесно до всички и затова не знаеш тъкмо дали изобщо имаш отношения с някого. Отношенията, които имаш с другия, не са вече твои; те са на природата. Ти си нищо: можеш да бъдеш всеки друг. Ти оставаш еднакво чужд на другия, колкото и всички други. - Защото ти не си вече тип, не си проблема, - ти си само момент от едно неясно търсене.

Новият мъж и жена са разрушени като типове. Оттук почват протворечията на любовта: тъй лесна, тъй достъпна уж, но тъй вътрешно чужда.

Мъжът е много по-разрушен като тип. Той притежаваше твърде много духовни измерения - и сега не може да се покаже ни в едно: не правят вече впечатление. Той имаше твърде много лични качества и сега това се обезцени от любовната инфлация книжни пари. Мъжът има твърде много права и не може да упражни ни едно. Той прилича на съвременен монарх: длъжен е да прави комплименти на демокрацията, която е също така поня-

тие от женски род. Мъжките права в любовта са фиктивни. Трябва да умееш да се откажеш от себе си, за да получиш онова, което искаш. И тук владее черната лъжа на дипломацията.

Цената на мъжете наистина се смята за твърде голяма, защото мъчно се женят. Това е обаче една последна ценност, която в колкото повече взели се завързва, толкова повече губи от пазарните си възможности. Дълбока резерва, която слабо помага, когато дойде дума за любов. Нямах какво друго да предлагаш. Можеш само веднъж да се продадеш, а през всичкото друго време си само купувач. Жената обаче всеки ден стои на витрина. Много жени наистина, - всички стоят на витрините: всяка очаква купувач. Минаваш ти, минават и другите мъже. Много мъже: всички гледат като тебе. Готов ли си да развържеш диветтехвъзела?

Естествено не си готов. Условиата не са леки, качеството е неизвестно. Тръгнал си да търсиш любов; - питат те открито за последната ти дума. Тогава отиваш в разпродажната къща и купуваш нещо на намалени цени. Първо противоречие в любовта.

Съвременният мъж е напълно разрушен, защото не знае вече какъв да бъде. Някогашният мъжки идеал имаше автономните си човешки качества. Днес, за да успееш в любовта, не можеш повече да останеш обикновен любител в тази област, колкото да си гениален в други. Интелектът, способностите, сериозността, откровеността или упоението са излишни и отечени.

Днес любовният пазар се владее от специалиста и професионалиста в тази област. Също както в политиката на демокрацията. Може да имаш бляскави качества: - цената ти се определя само в пазарното стълкновение. Няма по-висше изкуство сега от това да специализираш да владееш жените. Другото ти е излишно. Не можеш дори да се опиташ да съпоставиш с това нещо друго. Смятат в такъв случай, че имаш основание да се оплакваш от някакви неуспехи.

Нуждата да се явят професионалисти в любовта показва колко са чужди в любовта си мъжът и жената, за да снима единият от себе си истинския си лик и да се отдава на майсторска

специализация в борсата на любовта. Второ любовно противоречие.

Някога, за нашите прадеди, колко лесно е било да се явяват в ролята на чаровни принцове или на затворени студени типове, които караха да бликат женските желания. И в сегашната жена има още малко мътилка от това влечение към силния, властен и недостъпен мъж. Той трябва да стои в уморителна поза на някакъв пиедестал и жените да го съзерцават в захлас, когато минават под ръка със своите любовници. „Интересните мъже престават да бъдат очарователни, заявяват много жени, когато почнат да ни задирият или да се влюбват в нас.“

Какво ново любовна противоречие за мъжа е тази чест на далечното съзерцание? Ние, мъжете, искаме да обичаме и да бъдем обичани човешки, просто без приструвка и без поза. Защо трябва да губим сили за любовната поза и любовната примамка, когато нещата изобщо са се изменили и сама жената е престанала да бъде недостъпна.

Новата жена, да, е престанала да бъде недостъпна или поне толкова недостъпна. В това отношение само жената се е променила.

Във всичко останало обаче жената се е позапазила като тип, даже повече се е обособила като характерен женски тип. Преди всичко безкрайно са се разширили нейните права в любовта - истински или фиктивни, но все така жената фактически или поне привидно управлява любовта.

В любовната игра мъжът се явява като една галантна и благосклонна партия. Правото на „отказ“ мъжът е предоставил предимно на жената, като е запазил за себе си правото на задиряне. Но това право на инициатива е по-скоро всякога един дълг. Длъжен си вечно да наддаваш, без да знаеш в кой момент и на кого ще се падне печалбата.

Съвременната жена не иска и да знае за откровеното отношение на мъжа към любовта. Мъжът е длъжен да се бори вечно за своята любов и да я доказва. Жената има право да не вярва или да отстъпва по малко.

„Мъжете винаги ни лъжат, заявяват жените. - Мъж ли е? - всички са такива. Ухажват всякога и всякоя.“

Опитайте се обаче да не ухажвате, явно или дискретно, всяка жена поотделно. Бъдете от невинност въздържан или автотомен. Всякога може да се чуе една тежка присъда зад гърба ви. Не е разбрал добре мъжките си задължения и мъжката си съдба оня мъж, който мисли да разчита на лоялността в любовта, който слага доверчиво оръжие пред запрещението и възмущението на една жена. - „Какъв мъж е, заговорва отново жената, ако е въздържан, ако се подчинява на нашето не, ако галантно не се опитва безкрайно пъти отново?!“ - Колко много нови противоречия в любовта.

И на мъжете тогава ставя ясно, че в любовта няма друг успех, освен по пътя на противоречията. Намират ни безнадеждно неискрени, но ние знаем, че не биха ни търпели никога в преображението на искреността, защото може би в същото време не би се намерила жена с особен вкус към истината.

Ако успеем да дадем необорими доказателства за своята искреност, тъкмо тогава съвсем не ни вярват. Виждат или че сме неопитни, - или подозират, че сме някакви немъжествени и безпарични идеалисти от стара школа. В повечето случаи ни изслушват недоверчиво като хора, уморени от живота, които искат да си починат от своята професионална неискреност. Даже бракове с мъже, които не са си поживели достатъчно, не се смятат за много щастливи. Друго любовно противоречие.

От своя страна пък, мъжът, поради това, че е свикнал да бъде все приемчивата страна, също не цени любовните уверения на жената, така както цени предимно нейното отсъпление. Мъжът знае, че жена, която сама задира, търси преди всичко да се омъжи. Той вижда още, че в наше време хубавата жена не задира изобщо.

Така двата пола остават квит в безсърдечността един към друг и накрая се разбират отново в смисъла на противоречието.

Новият мъж и новата жена носят в себе си хаоса на противоречието, но тръпно се боят да покажат своя истински лик зад неговите маски, защото най-после тяхната любов почва да добива вкус към него: - противоречието в любовта се обръща в някакъв стил.

Психология и Социология НА БЪЛГАРСКАТА ПРОСТИТУТКА*

Д-р Вера Златарева

Интересът към живота на престъпника не е нещо ново. Съществуват много опити да се проникне в него, да се очертае една или друга негова страна, да се даде външния му или вътрешен образ. Краят на миналия век ни завеща сериозния опит на италианския лекар-психиатър Ломброзо¹ да бъдат обяснени причините на престъпността. Тях той потърси в особения психофизичен строеж, с който известни хора идат на света. Оставаше само да се определи какво точно е онова, което престъпникът носи у себе си от своето рождение, което го отделя от другите хора и което именно го прави престъпник. Ломброзо се помъчи да даде отделни белези на „родения престъпник“ и чрез тях да очертае неговия образ. До „родения престъпник“ - мъж Ломброзо постави „родената престъпница“ - жена, проститутката². Според него, както съществува мъж, който поради своите наследствени качества не може да не бъде престъпник, също така съществуват жени, които поради своите вродени качества не могат да не бъдат проститутки. Проститутката - това е „жена-престъпница“. Независимо от другите неверности на такова твърдение, типът на „родения престъпник“ и на „родената проститутка“ бе отречен от самия живот: само 40 % от изследваните от самия Ломброзо престъпници носят белези на очертания от него тип.

Друг научен опит да се надникне по-дълбоко в живота на престъпника и да се очертае истинския негов образ пак чрез откриване на причините, които го създават, направиха създателите на *социологичната школа*³ в наказателно-правната наука. В живота човек иде с известни предразположения, но дали те ще се развият и кои от тях ще надделеят, зависи твърде много от условията, при които човек живее, от средата, в която се движи и развива, от влиянията, под които попада. При

* сп. Философски преглед, год. VII, 1935, N 1, 15-32.

това престъпниците по навик, поради еднакъв си начин на живот, който водят, се оеднаквяват, добиват общи навици, еднакви изразни възможности и се групират в свои отделни типове: типът на крадеца е различен от типа на убиеца, типът на развратника е различен от типа на шпионина и т.н. Затова, според същите автори, не образът на престъпника изобщо, а образът на отделните видове престъпници би могъл да бъде очертан. И това само когато те биват разглеждани като професионални типове.

Проститутката не е престъпница⁴ в наказателно-правен смисъл на думата. В модерните наказателни законници прости-туирането не е наказуемо. Успоредно с това обаче законодателствата на всички страни съдържат норми за защита на обществения морал и на добрите нрави. Проститутката с особения си начин на живеене нарушава тези норми. Затова тя бива преследвана. Срещу нея се вземат известни мерки за обществена защита, но те не са наказания. А в общественото съзнание нейната дейност винаги е бивала съпроводена с укор, който в някои времена и страни е имал дори правото на признание.

У нас професионални проститутки в пълния смисъл на думата не съществуват. Ние почти нямаме жени, които от началото на своето полово съзряване, та докато трае способността им за полов живот да имат *само* прости-туирането като своя професия. Нашите „професионални“ проститутки са жени, които обикновено само за известно време, понякога за по няколко години, правят прости-туирането единствена своя професия⁵. Тяхното число обаче расте. Еднаквите условия, при които те живеят през тези години, еднаквостта на интересите им и еднаквата възможност да бъдат задоволявани тези интереси ги отделят все пак от нормалния живот и ги обособяват като отделен тип. Да се обрисова техния образ с характерните черти, които професията и особеният начин на живеене създават в техния вътрешен свят и печатът, който слагат във външните им изразни възможности, е задача на настоящата работа.

Външността на проститутката. На смръкнало тя искача от тъмните ъгли и несмело нейният силует се очертава и мярка по определени улици, по мястото на нейния „пазар“. Тя е „стока“, която трябва да бъде купена. Купувачът трябва да

знае где да я търси. Като стока тя трябва да се хареса с онова, което е характерно за нея. Купува се. Когато отнякъде ѝ се отпраща укор за него, тя отговаря: - „Не съм откраднала, не съм убила.“ Нейният живот се определя от други морални норми. Тя смята, че да открадне портфейла на този, който като клиент се е показал скъперник, е нейно *право*. Но успоредно с това тя приема като задължение да даде и последния си лев, за да нахрани и облече изпадналата в нужда другарка. Да има между клиентите си женени мъже, това не е неморално. Но да отнеме сутенъора на някоя от своите другарки, това е твърде „нечестно“. За проститутката не съществува обикновеният обществен морал. Тя се е отделила от общия живот и неговите норми не важат за нея. Но тя има свой морал, моралът на своята среда, на който е подчинена и който сама брани.

Проститутката и професията ѝ. Проститутката е „жена с професия“. Тя самата има това самочувствие и то е много вярно предадено от една от героините на „Процесът на Мери Дюгън“: - „Та нима не може всяка професия да се упражнява честно?“ Проститутката „работи“. Работата на хората може да бъде различна. Нужно е само тя да бъде извършвана съвестно. Всяка професия има свой морал. Проститутка, която се придържа о морала на своята среда, е горда и спокойна. Професията ѝ създава икономическа независимост. Това ѝ осигурява и известна самостоятелност. Особеният характер на професията определя временните граници, в които тя може да се упражнява. Търсят се всякога млади, свежи, хубави. С усет на търговка проститутката се стреми да използва времето си⁶. Трябва да се бърза, да се освободи от посредничеството на другите, да си създаде пълна независимост, за да запази приходите само за себе си. От хотела тя бърза към частната квартира. А когато поуехне, тя се ограда с млади приятелки, „за да не изпусне никого от клиентите“. Работата се променя - тя става посредница, започва да използва другите. Но тя продължава да бъде „жена с професия“ и се стреми да стане майстор в нея.

Проститутката и парите. Проститутката „работи“ за пари⁷. Алчността ѝ за пари, която расте с течение на времето, по необясним начин обикновено се преплита с липса на всякакво сметкаджийство и с липса на пестовност. Тя се стреми да из-

мъкне от клиента колкото се може повече. Тя се пазари. Прави скандали, краде и ограбва. А от същите пари тя дава богати бакшиши, прави подаръци, дава заеми дори когато е сигурна, че парите ѝ никога няма да бъдат върнати. Но това е в началото на живота ѝ като проститутка. Всяка професия има свои мъчнотии, които създават грижи. Нейната професия повече от всяка друга е свързана с риск за здравето ѝ и с несигурност в работата. Има проститутки, които проявяват особена загриженост за бъдещето. И наистина те успяват да прикътат спечеленото. Има проститутки, които благодарение на някои и други връзки в живота: задължение към родители, деца, любим и др. - използват професията си изключително за спестяване на пари. Когато у проститутката се роди желание за пестене, алчността ѝ невероятно пораста. Щедростта ѝ постепенно угасва и тя става неузнаваема скъперница.

Когато не пести, проститутката пропилява за удоволствия всички преипечелени пари.

„Пари нямам. Колкото спечеля, изгуляя ги. Събера приятелки, заведа ги с такси някъде. Ех, разбира се, не сме сами. Имаме си кавалери, но гуляя плащам аз. Така е весело. Защо ми са пари? Когато остареея, добър е Господ. Все някак ще преживея.“

Но когато пести, проститутката има чуден усет към практичното използване на парите.

Една проститутка в София от спестените пари е купила три гальоти с коне и за тях си е наела двама работници. Стремехът ѝ е: с печалбите от гальотите да отбие проституирането, да заживее редовен живот, за да може да се омъжи.

Друга проститутка, известна в своите среди като безогледно алчна, внася парите си в различни банки, за да не загуби всичко, ако някоя от банките ликвидира или фалира.

Трета проститутка, изплашена от болестта, от която страда, купува на незаконороденото си дете апартамент, за да осигури съществуването му в случай, че тя умре.

Алчността на проститутката не трябва да учудва. В нейния живот парите имат особено значение. Всички гледат да я ограбят и да я тормозят: хазяинът, приятелят ѝ, сводникът, самозваният полицаи. В душата ѝ се надига бунт срещу този гнет. Но него тя може да избягва само когато разполага с много

пари, когато тя плаща на всички. Целият ѝ живот е изграден върхустремежа да печели пари. И не рядко всичко у нея се при-тъпява, освен жаждата за пари:

Оглеждам се робко... Усмиввам се бледно.

Отдавна веч огънят в мен не гори.

Протягам ръие си и казвам му ледно:

„Нощта е изминала. Дай ми пари!“

И всяка нощ сваят и печал упоявам.

Отдавна спи огън в гърди... Не гори...

И нищо не сещам, когато пропявам

Над всички бездушно и ледно: „Пари!“

(Яна Язова)

Проститутката и властта. Отношението на проститутката към властта е смесица от страх и безразличие към властта, от зачитане и липса на всякакво уважение. У нея съществува съзнанието, че тя не е престъпница. Заедно с това тя бързо се осведомява какви мерки могат да бъдат взети по отношение на нея. И все пак, при всяко повикване от страна на властта се събужда страх пред силата и неизвестното.

„Какво ще ми направите? Не съм краля. Никого не съм убила. Престъпление не съм извършила. Продавала съм тялото си. Продавам го и сега. Защото и аз искам да живея!“

Страхът от властта е особено силен, когато полицията я задържа. В света на проститутката не рядко нахълтват различни самозвани „полицаи“, които нямат нищо общо с предвидените от закона. Те я изнудват, измъчват я. Има печални случаи, когато и в самите полицейски участъци се случва това. За да се защити от по-дълго задържане или от гумата, проститутката има две защитни средства: тялото и парите. В това отношение тя се проявява като удивителен психолог. Тя знае: полицаят е мъж. За нея мъжът, независимо от властта, в която е облечен, си остава мъж - неин възможен клиент. А тя е жена - чиято „професия“ е да привлича мъжа. И в случая тя се показва като специалистка.

група проститутки. Една от тях, хубава и хитра, не иска да пренощува в лишената от всякакво удобство стая за задържане на всички проститутки. А в стаята на дежурния има легло. Малко усилия и тя е поканена да пренощува там...

А когато не успее или не е удобно да използва тялото си като средство за защита, на помощ ѝ идат парите. Животът е изпъстрен със случки на редовно използване това защитно средство от проститутката срещу мерките на властта. Така за нея стойността на парите се повдига, а авторитетът на властта пада.

При полицейски разпити, както и изобщо при всякакви разпити, проститутката по навик лъже. Но когато длъжностното лице е сполучило да я предразположи или да я убеди, че с искреността си тя няма да навреди на свои хора, проститутката става вулгарно-искрена. Тя разправя всичко. Но дребните подробности замъгляват важното и същественото в разказа ѝ. Когато стане откровена и най-малкото изразено недоверие я дразни. Между нея и властта съществува непрекъснатата борба, един другото да използват за постигане на своите задачи. И един нестихващ конфликт от недоверие се таи помежду им.

Проститутката се бои от властта и все пак търси подкрепата ѝ. В борбата си срещу сводниците и сутеньорите и в стремежа си към самостоятелност тя се чувства нередко закриляна от властта. За да спечели по-сигурно покровителство, тя нередко изцяло се поставя в услуга на органите на властта. Но нейните услуги са много несигурни. Един живот, изграден върху моментни настроения, върху непрекъснатата лъжа, върху липса на установеност, прави от проститутката несигурен в нищо помощник на властта.

Лъжата на проститутката. Всякога и навсякъде проститутката лъже⁸. И лъже ей така, несъзнателно, по навик.

Проститутката лъже, за да представи себе си в по-благоприятна за нея светлина, за да се обрисова такава, каквато тя би искала да бъде.

Проститутката лъже за своето минало. Тази лъжа най-често е, за да украси образите на своите близки. Да ги представи пред другите такива, каквито тя би искала да бъдат.

Проститутката лъже за своето настояще. Зад тази лъжа се крие гордостта ѝ да не я жали никой.

Проститутката лъже за своите проекти за бъдещето. Някъде в далечината се мярка образът на тих семеен кът. Но тя много рядко говори за този копнеж. Мечтите по бъдещето са -

да спечели много пари, да се обзаведе добре, да има много поклонници, да живее, да живее! Това разправя тя. А притулен в душата остава нестихващият копнеж по домашен кът, по свое собствено семейство. Пред него е поставен параванът на лъжата.

Проститутката лъже другарките си, близките си. Проститутката лъже сводника, сутеньора, лъже клиента, лъже властта. Всякога и навсякъде лъже. Животът ѝ е изтъкан от лъжи, между които тя не всякога сърчно се промъква.

Лили Ц. е заловена в кухнята на една сводническа къща. На масата пред нея е разтворена Паулсеновата „Система на етикета“. При разпита тя разказва, че е сираче, което чрез домашна работа по къщите е успяло да завърши гимназия. После се записала в университета, где то завършила четири семестъра. По същото време се увлякла по един лесничей, който я излъгал. От мъка и останала без всякаква подкрепа, подпомогната от своята хазайка, тя става редовна посетителка на хайлайфни своднически къщи. А живее със стремежа да завърши университета и да започне редовен живот. Разказът е пропит от молба да бъде подпомогната, да се откъсне от този живот, да завърши университета. Бива настанена в приют. Управителката е млада юристка и Лили Ц. успява да ѝ „припомни“, че се познават от университета. След няколко дни, под предлог, че си е намерила работа, тя заминава за провинцията. А в същото време чрез прокурора се получава заявление от истинската Лили Ц., студентка, известна комунистка, с което се оплаква, че някаква проститутка обикаляла из провинцията лица, които я знаят само по име и ги изнудва. Следствието установява, че заловената в сводническата къща проститутка по измамен начин се е снабдила с лична карта на името на студентката Лили Ц., че същата проститутка е завършила едва второ отделение, че е само слагиня, която благодарение на своята природна интелигентност и на умело скроени лъжи успява всички да заблуди.

Лъжата на проститутката е продиктувана от самия живот. Проститутката обича своето семейство и не иска да опетни името му. Затова тя е позната всякога почти под чуждо име.

За да спечели клиенти, тя трябва да лъже за настоящето си, тя трябва да им го представи такова, каквото на тях би им допадало. За да изкубне от тях повече пари, в различни вариации повтаря изтърканата история за жертвата на голяма любов или за дълга към стари родители, малки братчета и сестричета или към свои деца. За да запази повече пари за себе си,

проститутката лъже сводника за размера на получената от посетителя сума. По същата причина тя лъже сутеньора. Така, оплетена в лъжи, тя лъже и властта, тя лъже всички. Нима целият ѝ живот не почива на вечната лъжа за морал, почтеност и двоеличие в живота⁹!

Проститутката и любовта. Неугасима жажда по неплатена любов измъчва тази, която щедро раздава „любов“. Проститутката има опитност, която би трябвало да убие у нея всякаква вяра в любовта. И все пак това не става. Опитът ѝ я учи да вижда двоеличието и измамата в живота, но копнежът по голяма, безкористна любов, която да изпепели сегашния ѝ живот, я крепи и тика от мъж на мъж. В душата ѝ цари противоречие: недоверие в мъжа и копнеж по „приказния принц“.

„Свободната любов“ не блазни проститутката. За нея любовта е път към брака, към създаване на семейство. Може да бъде горд нашият здрав семеен морал, че дори в душата на проститутката е запазен култът към семейството.

„Ето, той ме уверява, че ме обича. Исква да се ожени за мене. Знае каква съм и все пак иска. Толкова вече са ме лъгали, че вече и нему не мога да вярвам. Ако и той ме излъже, не бих могла да живея.“

„Искам да се омъжа, но не мога да понасям да закъснява вечер мъжът ми, защото аз зная где мъжете прекарват вечерите си.“

В любовта проститутката търси взаимност. Тя иска не само да обича, но и да бъде обичана. И любовта на другия да разчисти пътя към брака. Проститутката често е мамена с щедри обещания за женитба. Използват лековерието ѝ. Използват копнежа ѝ по любовта, който никакъв опит не може да убие. Използват обикновено „труда“ и парите ѝ. Не малко мъже са получили висше образование или са си проправили път в живота чрез парите на проститутката.

В една стая при ревизия в сводническа къща биват заловени двама. Тя е проститутка и шивачка, той студент последна година. Тя е одърпана, а той елегантно облечен. При произведен поотделно разпит тя заявява, че той ѝ е годеник, с когото ще се ожени веднага след завършване образованието му. А той, когато го запитват за това, вирва глава: „Аз съм човек от семейство и не мога да се женя за проститутка“.

Сутеньорите и разни мошеници великолепно използват копнежа на проститутката по любов и срещу малко нежност и

гръмки думи, в които обличат липсата на всякакво чувство, получават от нея всичко, каквото може тя да даде.

Може би у нас ще остане неподражаем „подвигът“ на „Перко“. Перко е млад момък, който работи из хотелите. Четири години живее с една проститутка. Обещава ѝ, че ще се ожени за нея, уверява я, че много я обича. Но за женитбата са нужни пари. Тя „трябва да работи“, да печели. Той събира всичко припечелено, за да „спести“ нужния капитал и да заработи сам той. Четири години минават така. А в същото време, по същия начин още три момичета „работят“ за Перко. Тях той разпраща в провинцията.

Всеки месец ги обикаля, прибира припечелените пари и подхранва у всяка надеждата за скорошен брак. А в София живее с петата. Когато някоя от провинцията пожелае да се върне, петата пък отива другаде. Играта му се разкрива. Бяха прибрани на едно място всичките му жертви. Но вярата на всяка една в любовта на Перко не можа да бъде убита. Всяка мислеше, че другите са изиграни. И когато прокурорът определи на Перко като мярка за неотклонението му 10 000 лв. гаранция, сумата бе събрана между петте и внесена.

Любовта на проститутката е свързана с ревливост. Последната е остра, мъчителна. И тука повече, отколкото обикновено в живота, „виновна“ е съперницата. Любимият не е виновен. Най-чести конфликти и скандали между проститутки са на тази почва. Има една обида само, която проститутката не може да понесе от любимия си: с нейни пари да купува любовта на друга.

Проститутката и старостта. Проститутката се стреми да не мисли за бъдещето си. Но честите боледувания и несигурността на живота прекъсват нехайството. Проститутката почва да мисли и да живее под непрекъснат гнет, че в живота е сама. За да се отърве от непосилна, породена от тази мисъл мъка, тя се хвърля да печели пари. Дано да смогне да си купи мъж!

Срещат се проститутки, които са завладени от някаква мистична вяра, че животът им все някак ще се нареди. Може би това е само вътрешна реакция срещу страха от старостта. Защото да се мисли и говори за старост е винаги мъчително. Толкова повече за проститутката, която заедно с младостта си губи и всякаква материална опора.

Проститутката и семейството. Проститутката, излязла от нашето здраво семейство, запазва през целия си живот

уважение към него. То е, което в много случаи я кара да бяга далеч от своите. Тя се чувства отделена от обществото и дълбоко в душата си съзнава, че ако се върне в родния край, ще опетни своето семейство. Затова култът към семейството, прикътан дълбоко в душата на проститутката, едновременно я крепи и проваля в живота. За да не опетни семейството си, излъганото наше момиче бяга далеч от него. Остава само в живота да се бори и нерядко животът е по-силен от него и го погубва. Но култът към семейството служи като най-голям закрилник на нашата проститутка: той е връзка между нея и живота. Тя поддържа неугасим копнеж по своето семейство и когато може да си уреди такова, тя скъсва с тази професия. Всякога, когато поиска да се върне назад, погледът, търсец подкрепа, е отправен най-напред към семейството.

„Мила мамо,

За последен път ти пиша да се загрижиш за мене. Приберете ме в къщи или ще се убия. Дотегна ми вече този живот. Кажи на татко да пита гдето ще за мене. Нека пита и в Дирекцията, ако имате съмнение, че като не съм била толкова време в къщи, може да съм заболяла. Ще ви слушам много, защото дотегна ми този живот. Пак те моля: гледай да наредиш да се върна в къщи. Ако не направя това - ще се самоубия." (Писмо, намерено в чантата на самоубила се проститутка.)

Но оформената вече професионална проститутка не загубва връзката си със семейството. Понякога праща пари и подаръци, грижи се за родители, за братя и сестри.

Една проститутка се научава, че малката ѝ сестра е слугиня в същия град. Години са минали, двете сесрти не се познават. Но проститутката почва да следи сестра си. И когато слугинята се сближава с някое момче, проститутката чрез трети лица разваля връзката. А когато вижда, че слугинята се увлича по едно касапче, което не е в състояние да се ожени за нея, тя моли полицията да върне сестра ѝ в село: „Аз ще ѝ пращам толкова, колкото ѝ плащат господарите тук. Махнете я от града, та да не пропадне като мене."

Отдалече проститутката твърде много лъже семейството си за своето положение. Те трябва да я ценят и уважават. И затова тя винаги се хвали с работата си, а когато заживее по-продължително с някого, тя съобщава, че се е венчала. По-късно обикновено „съпругът" умира.

Проститутката и бракът. Може ли проститутката, рушителка на основите на брака, да създаде свое семейство, в което да бъде вярна съпруга? Проститутката познава опаката страна на живота. Тя познава мъжа в неговото двоеличие, в неговата изменчивост и прикритост. Но самата тя много пъти вярва в себе си и във възможността да изгради свой дом, на който вярно да служи.

„Аз знам, че мога да бъда вярна. Аз знам, че ако намеря мъж, който да ме обича и да ми бъде верен, никога няма да му изменя. Но на мен ми трябва мъж, който да ми бъде опора в живота, да ме брани, да ме закриля. Колко много ще се грижа аз за него!“

И самият живот нерядко ни показва случаи, когато бивши проститутки стават примерни съпруги и отлични майки. Но все пак това са случаи само! Придобитият навик не лесно се превива. Лекият живот влече. Достатъчно е малко изразено недоверие или липса на такт от страна на съпруга, за да поеме тя отново по стария път.

Той е войник, тя палава ученичка. След продължителна любов тя избягва с него. Венчават се. Живеят заедно няколко години. Но тя се насича. Една нощ го оставя сам. Намира я в един хотел в София. Той е луд по нея. И ето тръгват от град на град, тя проституира из хотелите, той мълчи и преглъща. А после съвършено го изоставя и заживява сама из хотелите. Тя е хубава и опитна. Развежда се и не след дълго в нея се увлича друг, честен, млад човек. Исква непременно да се ожени за нея. Успява да я склони. Условието му е само едно: ще живеят честно. Той има пари, той сам работи. Три месеца след това я залавят в един хотел. - „Опитах се да живея честно, не мога. Не знам болест ли е това, но ако поне два пъти в седмицата не му изменя, не мога да живея. Аз знам колко ценен е той, знам, че никога друг като него няма да намеря. Страх ме е да не узнае, но пак скитам. Ако узнае, ще ме остави. И въпреки това, ето на: скитам!“

Нерядко проститутката става жертва на авантюристи и мошеници, които се оженват за нея, за да живеят от нейните печалби. Но тогава проститутката е жена, готова на всякаква борба, за да си върне своята независимост. Средствата ѝ са ограничени, но тя прави скандали, търси защитници, бяга, бие или убива. Бори се като див звяр. Тогава в душата ѝ се набира разочарование от света, омраза към мъжа и жажда за отплата. Тогава проститутката съзнателно се стреми да зарази колкото може повече мъже, да ограби колкото може повече свои клиенти.

Но колкото и професията да показва на проститутката opakата страна на живота, копнежът ѝ по силен мъж остава. Тя го търси. Тя чака да пресече пътя ѝ, за да я дигне до себе си. Никакъв печален опит, никакви разочарования не угасят този копнеж. Само понякога той е прикрит под някаква плътна маска, но в душата на жената той никога не бива погребан.

Проститутката-майка. Една стара школа будеше съчувствие към проститутката с това, че тя е майка, изоставена без подкрепа, тикана от стремежа да нахрани своите деца. Нашата проститутка става майка обикновено преди да е станала проститутка.¹⁰ Извънбрачното майчинство, поради отношението, което обществото и нашето законодателство имат към него, тика много излъгани млади момичета към проституиране. Ако и проститутка, майката в отношението си към своето дете остава майка. Жертвите са величави.

Проститутката-майка е неграмотна селянка, която се отличава с ненаситна алчност. Тя има извънбрачно дете. То трябва да получи добро възпитание и образование. Тя живее в оскъдица, но детето е в скъп чуждестранен пансион. „Ако аз съм проститутка (изразът е вулгарен), не искам детето ми да стане апаш!“

Проститутката не може да се отдели от детето си. Но казват ѝ, че е опасно да не го зарази, както и да не се повлияе, въпреки всичката ѝ строгост, от живота ѝ. Тя изтръпва, но все пак го настанява в друго семейство.

Случаят, който ни поднася филмът „Грехът на Мадлон Клоде“ всъщност в нашия живот не е непознат. Отпечатъкът, който професията слага върху проститутката, е много по-слаб от майчинския инстинкт.

Договор. Подписаната Златка К. се задължавам да оставя момченцето си Николай за отглеждане у г-жа Тереза Х., като се задължавам, ако искам да си го прибера, да внеса до края на годината на Тереза Х. 5 000 лв. или след 4 год. - 20 000 лв. Ако не направя това, губя всякакво право върху детето си.“ (Следват подписите.)

Изнасилена от господаря си, изпъдена от господарката, Златка остава на улицата. Обича много детето си, сключва горния договор, но иска да работи, за да „откупи“ детето си. Не ѝ върви. Става проститутка. С първите спечелени пари взема детето си. Парите се пропиляват, детето иска своето. Отново то минава в ръцете на Тереза. Златка проституира и търси онзи, който ще се ожени за нея и ще осинови детето ѝ: „Да има кой да го закриля, да има страх от мъж, за да стане поне то човек.“

Проститутката и средата ѝ. Отношението на проститутката към средата, в която се намира, се определя преди всичко от положението, което тя заема. Когато е начинаеща, когато в живота не ѝ върви, нейната подчиненост към другите се увеличава и в душата ѝ се усилва омразата към тях. Проститутката всякога се чувства отделена от своята среда. Всякога се чувства нещо повече, по-ценен човек от тези, които я забикалят. Това е може би познатият на всички ни стремеж да надценяваме себе си. Но когато вижда постъпките на своите околни с очите на трети човек, проститутката дава за тях отрицателна оценка и се стреми всякога, когато това е възможно, да подчертае различието между себе си и тях: „Аз не съм от тях.“ При полицейските проверки всяка проститутка се мъчи да убеди чиновника, че тя е случайно в тази среда. Това подчертава срама, който проститутка носи винаги в душата си от това, че е стигнала до това положение. И понеже не винаги може да види себе си, проститутка се срами от средата си. Това е твърде характерно за нашата проститутка. И най-вулгарната е запазила това чувство на срам.

Проститутката и сводникът. В началото на кариерата ѝ зависимостта от сводника е твърде голяма - тя ще има клиенти, ако ѝ доведе той такива. Това са отношения между стока и търговец. Стоката ще бъде продадена, ако търговецът направи нужното. Но стоката тук е жив човек. И затова поведението на сводника се отеква в душата на проститутката. Тя не може да се помири с това, че той живее от нейните печалби. Тя не може да се помири с това, че той ще определя процента от спечеленото, с което само тя ще може да разполага. Тя е изцяло зависима от него. Докато сводникът е хотелиер, той може да я изпъди от хотела. Тя се бои от него и се стреми да му угоди! А заедно с това тя го мрази и иска да се освободи от материалната си зависимост, която той ѝ налага. Създава си повече връзки, за да може чрез тях самостоятелно да живее и не рядко скъпо откупува от сводника независимостта си. Но през целия живот на проститутката в душата ѝ остава утаена смесца от желание да се поддържат връзки със сводника за изгодите от него и желание да се отскубне завинаги от зависимостта си от него и да му отмъсти.

„С Мишел миналата година ме запозна Вера К. Не бях удобна вече за нейната къща - всичките ѝ клиенти ме познаваха. Той ме покани да отида у него. Всякой ден у него „работехме“ три момичета. У него идваха все женени хора от добри семейства. Плащаха добре. Но парите вземаше той и ни плащаше само толкова, колкото искаше. Как ни мъчеше! У него бяхме и на пансион. А все имахме да му даваме. Щом намереше ново момиче, изпъждаше някоя от нас, като ѝ задържаше и дрехите. Или пък ни пращаше в друга къща. От там му плащаха за това. Как ни мъчеше. Заловеете него! Него накажете. Ще ви покажа и други къщи! Мръсни са сводниците!“

Сводникът за по-голяма част от проститутките е необходим посредник. Но както при всяко посредничество, така и тука, стремежът е да се плати по-малка комисионна. Така интересите едновременно свързват и разделят сводника и проститутката. Свързва ги стремежът им да имат повече сделки, разделя ги подялбата на печалбата. Затова проститутката рядко носи в душата си чувство на признателност към сводника-покровител. Понякога то удавя в себе си чувството на обиденост, изиграност. Но най-често последното е по-силно и проститутката се стреми да изложи, за унижи, за отмъсти на сводника.

Проститутката и сутеньора. На съвсем друга плоскост лежат отношенията на проститутката към сутеньора. Проститутката копнее по любов. Тя търси да бъде обичана, да обича и тя и в този свят на продажност да намери безкористна любов. Този ѝ копнеж умело се използва от хора без определена професия; безделници, които с малко усилия успяват да увлекат по себе си проститутката. Тя лесно бива убедена, че „трябва“ да проституира, да подкрепи любимия си в работата му. Проститутката обича сутеньора. Тя му вярва. И когато той почва да я подтиска, тя всичко понася, докато открие измамата.

„Таралежко“ праща своята Мара през деня да „работи“ из малките хотели. Сам той ѝ търси и води клиенти. Прибира я от там към 10 часа, за да я прати към 1 часа в големите хотели. „Не можех да си поспя. Уморяхах се толкова много. Но аз го обичах. Не се оплаквах никога. А после!...“

Проститутката се чувства закриляна от своя сутеньор. И както в обикновения живот съпругата носи семейното име на съпруга си, проститутката с гордост носи прякора на своя сутеньор: „Мара на Таралежко“, „Мичето на Перко“, „Пенка на Попето“ и пр. Проститутката е свързана със сутеньора чрез лю-

бовта си, той се свързва с нея поради интереса си. Тя поема издръжката на двамата и върши това с удоволствие. Толкова е жадна за малко нежност, че и лъжливата и неискрена нежност дори тя цени и пази скъпо. Но когато измамата се открие, проститутката не може да бъде задържана. Съгласуването на интересите е нарушено. Проститутката е по-силна, тя диктува и тя се налага. Тогава сутеньорът остава само мошеник, комуто тя на всяка цена трябва да отмъсти. Има случаи обаче, когато любовта на проститутката е толкова силна, че разкриването на мошеничеството не може да я затъмни. Характерен в това отношение е посоченият по-горе случай с „Перко“.

Проститутката и приятелките ѝ. Приятелките ѝ са нейни конкурентки. И тази конкуренция съществува, както по отношение на клиентите, така и по отношение на сводниците и сутеньорите. И все пак помежду им цари изненадваща търпимост. Може в душата да се таи малко болка, малко завист заради по-големия успех на другата, но тия чувства бързо минават. Отритнати отвсякъде, проститутките помежду си са свързани с чудно другарство. Гладната винаги ще бъде нахранена, останалата без дом ще бъде подслонена, останалата без дреха ще бъде облечена. Несигурността в живота им ги прави способни на твърде много жертви една за друга.

Преди две години срещу Коледа в един столичен хотел жестоко бе ранена Надя П. Занесена в болницата, тя веднага бива обкръжена от приятелки. Непрекъснато 10 дни до леглото ѝ се урежда денонощно дежурство. Чакат я. Дано дойде в съзнание! Дано им каже последната си дума! На десетия ден Надя П. умира. Родителите ѝ, селяни отдалече, не знаят за случая. Приятелките ѝ я погребват сами, а след това събират дрехите ѝ и със съобщение, че е умряла, ги изпращат на родителите. За последните остава скрита причината за смъртта.

Проститутката и хората изобищо. За проститутката хорта рязко са разделени на две: - жени и мъже. Към жените тя има чувство на състрадание и съжаление - към изиграните съпруги, това са излъганите жертви на мъжа.

Една съпруга се оплаква, че е изоставена от съпруга си. Чува я намиращата се при същото длъжностно лице проститутка. „Не ѝ помагайте! А и да искате, не можете ѝ помогна! Аз живях с нейния мъж преди тя да се омъжи за него. Когато се сгоди, научих се, че била добро, запазено момиче. Дожаля ми: защо да се погуби? Нехранимайко, развратник е той. Отидох

при нея, разправих ѝ всичко. Не ме послуша. Омъжи се. Нека плаче сега. Развален човек е той, не може да се поправи. Нека си гледа тя своя живот. Защо ще го прибира отново?"

Но към честните жени, които се кичат като с орден с честността си, проститутката има враждебно отношение. Тя се стреми, доколкото това ѝ е възможно, да ги изобличава в техните слаби страни, да им пакости, да ги унижава. Тя е отритната от тях. За това тяхно държание тя иска, тя се стреми да им отмъсти.

За проститутката всякой мъж е неин възможен клиент. Затова мъжът няма стойност за проститутката - какво той като личност представя, нея не я интересува. Тя трябва да му се хареса, тя трябва да направи от него свой клиент, за да получи пари, повече пари! Ако в отношението си към жената проститутката проявява известно съжаление или уважение, към мъжа има само боязън и презрение. Тя се бои от него. Той е посилен физически, а и властта е в негови ръце. Тя трябва да се подчинява, да мълчи, да изпълнява прищевките му. Но... докато го овладее. Овладее ли го, той губи за нея всякаква ценност. Тогава трябва да му отмъсти за всички обиди, които е претърпяла от него и от другите мъже. Но има случаи, когато никакъв страх пред мъжа не може да удържи проститутката от желанието ѝ да му се опре, да му посочи и тя своята сила. Когато тя е много наранена, с особна сила у нея пламва първичното чувство за справедливост и то я тика към най-опасни постъпки.

Заключение. Ето я нашата проститутка. Твърде нескропосно облечена. Малко пресилено гримирана. С желание да излъже света относно до своята външност, със стремеж да скрие пред света своята същност. Разтопена е славянската ѝ душа в съжаление към сама себе си, подхранвано от съзнанието, че тя е жертва на някакво изключително нещастие. Затова е способна горчиво да плаче над злочестата си участ, а когато се разгори татарската ѝ кръв, с озлобление ругае, прави скандали, мъсти. Откъсната от човешкия живот, тя живее в свой свят, със свои разбирания за живота и за отношенията между хората. Дълбоко в душата остава неугасим копнеж по връщане към нормалния живот. Най-силно към него я тика желанието да си създаде свое семейство и чувството на срам, че е паднала жена. В

своя свят, подчинена на свои закони, на свой морал, проститутката запазва любов към своите близки. В основата на нейния свят е стремежът към парите. Но така: повече да може да ги прахосва, отколкото да уреди чрез тях живота си. Да се почувства силна чрез тях, да подчини с тяхната сила онези, които я обиждат в нейния живот. В откъснатостта ѝ от близки, от обществото стремежът по любов към изключителния мъж расте, разгаря се неудържимо и нерядко изпепелява душата ѝ. Измамата и лъжата, сред които живее, дават силен отпечатък върху всяка нейна проява. Наслоява се ненавист в душата ѝ към онези, които са я отритнали. Расте презрението към тези, които тя вижда, смъкнали пред нея маските, които обикновено носят в живота си, и безкрайна болка за техните жертви. Българската проститутка е все още новачка. Тя лъкатуши, тя не е скъсала всички връзки с живота. Най-вече не е скъсала с желанието да си създаде семейство, да има съпруг, за когото да живее, за има деца, за които да се грижи.

Нашата проститутка е все още само малко кривналата от редовния живот наша сестра, в чиято душата се преплита срам, че е кривнала, със съзнанието, че е много слаба, че е много отритната, че ѝ трябва подкрепа, за да се върне назад. А че тя се стреми към връщане, сочи самият живот. Тя непрекъснато живее с мисълта, че това е нещо временно, че тази ѝ професия няма да продължи. Затова я виждаме и келнерка, и камариерка, и работничка. Тя търси в живота опора, тя търси начин да се върне назад. Че в душата ѝ, въпреки всичко, е вкърмен здравият наш български морал, а някъде в съзнанието е възправен скъпият образ на семейството, от което е излязла.

Бележки:

¹ Ч. Ломброзо, Престъпният човек.

² Ч. Ломброзо, Женщина - преступница и проститутка.

³ Проф. д-р Н. Долапчиев, Нови насоки в наказателно-правната наука.

⁴ За понятието „престъпник“ вж. Проф. Долапчиев, Престъпление, деяние и причинна връзка. София, 1929, с.12.

- ⁵ За положението на проститутката съответства възгледът на Katharina Schweden, Die sozialen und wirtschaftlichen Grundlagen der Prostitution. - „Проституцията не е професия, към която се определя младата жена, а състояние, до което изпада.“
- ⁶ D-г Kurt Schneider Studien über Persönlichkeit und Schicksal einer geschriebener Prostituerter. Berlin, 1926.
- ⁷ D-г Hans Haustein, Die Prostitution als sozialökonomisches Problem. В D. Z. für die Wohlfahrtspflege. Berlin, 1925, N. 7.
- ⁸ Д-р Мобиус Физиологическое слабоуміе женщинъ
- ⁹ Andre Baillon, O jednoj Mariji. Превод от Br. Filipovic. Beograd, 1929. Дадена е ярна и много прочувствена картина на раздвоението у проститутката.
- ¹⁰ От изследванията на проститутки в София се установява, че само 11 % от тях имат деца, от които 8 % са законородени и само 3 % са извънбрачни.

КАКВО ЖЕНАТА Е СПЕЧЕЛИЛА И КАКВО ТЯ Е ЗАГУБИЛА ЧРЕЗ СВОЯТА ЕМАНЦИПАЦИЯ?*

Фани Попова - Мутафова

Откакто преди пет години в Лондонския виктория-Тоуергарден се издигна паметник на Емелина Панкхърст, от този ден може да смятаме делото на женската еманципация като завършило най-важния етап от своето историческо развитие.

Днес времето на Емелина Панкхърст и на нейните суфражетки ни изглежда невероятно с често пъти комичните си усилия за налагане на своето мнение върху силните на тогавашните дни. Нима можеше жената да наложи слабата си воля с чупене на прозорци, с нападане на стражата пред кралския дворец, с демонстрации през парламента, с гладна стачка в затворите...? През време на едни конни състезания, някаква фанатичка дори се хвърли пред един кон от кралските конюшни и биде прегазена от летящите конски копита.

Това бе смисъла на суфражетките: с всички средства да обърнат внимание на света върху своите идеали, докато пък суфражистките се надяваха на мирните еволюционни теории: всяко нещо щеше да дойде с времето си. И това време действително не закъсня. Но то завари жените вече подготвени от бунтовния дух на суфражетките.

През 1914 година жените неочаквано добиха права, (които бяха по-скоро вече задължения), да бъдат равни с мъжа в разпределане на тежестите на военните години. Тогавашно много служби, заемани изключително от мъже, станаха достъпни за жените. А пък економическата криза след войната премахна и последните скрупули, и ние видяхме женския труд в бюра, и фабрики, в държавни учреждения, в общини, в свободните професии, в парламента, на кметски и министерски столове дори.

Това, което преди тридесет години изглеждаше далечен невъзможен блян, сега е вече жестока действителност.

*Сб. Новата българка, София, 1942, 7-13, за първи път публикуван в Сп. „Философски преглед“, год. IV, януари-февруари, N 1, 1934 год.

Казвам - *жестока*, защото днес по-голяма част от жените напускат домашния кът и децата си и отиват да работят допълнително извън домашната си работа, не толкова от амбиция за получени права, а от економическа нужда.

Защото все пак не може да се отрече един твърде интересен факт: жени с професия да оставят дипломите си настрана и да се отдават на домакинското си призвание, и жени без професия да работят неквалифициран труд, с нищожна надница или заплата, за да поддържат семейството си.

Това показва само едно: че жената подготвя професията си само, за да бъде обезпечена с нея в случай на материална нужда. Омъжи ли се, добре ли е семейството ѝ економически, тя *предпочита* да се отдаде на своя съпружески и майчински дълг. Затова ние виждаме днес толкова лекарки, математички, химички, естественички, музикантки, юристки, специалистки в търговски и финансови науки, да занемаряват своята професия при омъжването си, или при добиването на първото дете. Значи: твърде често един упорит, многогодишен труд служи само за да има жената известно чувство за сигурност в днешните тежки економически условия и в случай, че остане неомъжена, а не за стопроцентово използване, какъвто е случаят с мъжа.

Мъжът дава и младост, и сили, за да добие известно образование, което ще му послужи после за цял живот. А жената *се готви едновременно за две кариери* - без да знае коя ще ѝ потрябва в превратностите на живота. Заслугата на борбата за еманципация се състои в това, че даде възможност и свобода на жената *да избира своя път*. И освен това - да бъде економически независима, в случай на нужда, и да се меси активно в политическия живот на своята страна.

Такова е положението днес в страните, гдето жените получиха всички искани права. Такова ще бъде и в тия държави, гдето, ако не днес, сигурно утре тия права в края на краищата ще бъдат дадени.

Емелина Панкхърст би могла спокойно да се усмихва от бронза на своя паметник - това, за което тя се бори, е изпълнено.

И все пак, не можем да кажем, че днес жените са пощастливи от по-преди.

те твърде малко ги използват. В Англия имаме множество депутати, но до ден днешен ние не видяхме тези жени да използват политическите си права, за да погледнат с друго око на страшните економически и социални противоречия в своята страна, за да издигнат мощен глас на протест срещу несправедливите от мирните договори, срещу економическото подтисничество в Индия, срещу многомилионните европейски поробени малцинства, срещу алчността, проявена от империализма на великите сили, срещу непримиримостта на тях, които владеят света... Женските организации в Англия протестираха, когато Хитлер разтури Съюза на немските жени, но те не се сетиха да протестират, когато през 1922 - 1925 година германските жени и деца умираха от глад, вследствие жестоките мирни договори.

е там, че жените, които получиха правата си от социалдемократите, дадоха гласовете си на Хитлера, който им отнема свободите. Същото се случи и в Италия.

Фактите показват, че жените чувствуват нужда, подтикнати преди всичко от икономически причини, да имат права за всички видове професии, за свободното им прилагане и за равноценност в политическия живот. Но в действителност те предпочитат да не ги използват - стига да имат възможност за това...

Жените инстинктивно дирят *своите най-стари права*: да имат съпруг, деца и свой дом. Там, в тая лична, човешка и обществена служба те намират най-подходящото място за развитие на своите собствени заложби. Може би, тепърва жената ще започне да дири възможности за сигурното осъществяване на тия свои тъй естествени възжелания. И може би девизът на новата, бъдещата женска еманципация ще трябва да бъде: *осигуряване труда на мъжа, за да може той да си създаде икономически яко семейство*; материално обезпечаване на домашния женски труд, който ще бъде квалифициран и заплатен - за да може жената, *икономически независима, да се предаде с порив и усърдие на благородната си мисия*; заплатен отпуск на всички майки и кърмачки, (които имат професия) най-малко два-три месеца преди и след раждането; създаване на образователни ин-

ститутути, които всестранно да подготвят жената за важната ѝ функция на бъдеща майка и възпитателка.

Защото, каквото ѝ да се говори, несъмнено е, че Песталози има право като казва: „Аз искам да сложа образованието на народа в ръцете на майката“.

Първите впечатления на детето, получени в домашния кът, са тези, с които то ще расте по-нататък и ще ги носи за през цял живот. Не уморената от работа майка, която вечер прибрала се от фабриката или бюрото, с изтощено тяло и раздразнени нерви, ще може да подкрепи с нежна и сигурна ръка първите стъпки на малкия човек в голямата неизвестност на живота. Нам е нужно да възпитаваме и образоваме една бъдеща майка, която е достойно подготвена за своето велико призвание. Отглеждането на детето не може да бъде повече дело на случайности, на улицата, на невежеството на слугините, на откраднатото между два чая, или между две конференции време на суетната или уморена от външен труд майка.

Отглеждането на детето трябва да се възложи на специалисти в своята област - този специалист трябва и може да бъде само рожденната майка. Защото детето не се нуждае само от дисциплинирани и просветни грижи, но и от много нежност и търпение, за да развие цвета на своите заложи в един приятен и насърчителен климат: климатът на майчината любов.

Затова жената ще трябва да следва специални курсове по хигиена и медицина, по психология, по вътрешна архитектура и естетика, по педагогика, по химия и физика, по телесно възпитание, по история на изкуството, но не като отвлечени теории, както ги изучават в гимназиите, а като практична приложба. За да не бъде домът ѝ място, в което често пъти децата се чувствуват като излишни натрапници, които не знаят где е тяхното място за игра и къде могат да проявяват натрупаните си енергии, от страх да не съборят някоя безсмислена дребулия или да не развалят тържествения ред на много излишни мебели. Един дом - в който както възрастният, тъй и детето ще има свое право за удобства и работа. Защото работата на детето е играта.

Трудът на майката ще трябва да бъде висококвалифициран и ценен, безразлично под каква форма. В Италия майките на мно-

го деца получават парична поддръжка. Някъде бе повдигнат въпроса, обременената с тежък труд домакиня да получава законен процент от приходите на мъжа си. Защото една майка ще трябва да бъде не само специално подготвена, но и обезпечена материално, независима економически, без да става нужда за същата цел да се нагърбва с двойна работа, от която непременно ще страда или едната или другата. Не може една жена с професия, която няма възможност да плаща на слугини и гувернантки, да гледа еднакво добре и външната си работа, и домашната. Или професионалният ѝ труд ще бъде малоценен и по-доброкачествен от мъжкия, или децата ѝ ще растат в тежка атмосфера на нервно напрежение, отчужденост и занемаряване. Дори и интелектуалните работнички в днешна Съветска Русия имат слугини и гувернантки, колкото и странно да звучи това. Но условията на живота са по-силни от теориите.

Някои смятат, че това положение в Русия е преходно и временно. Когато се построят навсякъде достатъчно много домове за отглеждане на деца, работата щяла да се опрости. Жените щели да бъдат свободни да гледат своята професия, и ще има кой да отглежда децата им. Но никой не се пита, през осемте месеца на кърмачето кой ще замести законното право на детето върху майчиното му мляко или може би жената ще трябва да работи усилен труд и същевременно да тича през паузите да храни младенеца си? Извън това, такава жена, без домашен кът, без съпруг (другарите, за които тя ще може да се венчава и развежда колкото пъти желае, няма да бъдат съпрузи и бащи), без деца, без родители, без братя и сестри - ще има твърде незавиден живот. Особено когато почне да позастарява и няма да има някой близък и скъп човек около себе си. Еманципацията на жената, както си я мислят в Съветска Русия, не може да бъде идеал за постигане. Напротив, *в тази еманципация Жената ще загуби всичко това, което е спечелила след многогодишни борби с егоизма на мъжа.*

Това е един преходен етап на женските борби за права и свободи, който ще остави трайна следа.

Нямам намерение да защитавам или обвинявам женската еманципация, каквато я желаше Емелина Панкхърст и каквато тя е в днешното ѝ състояние. Тази еманципация беше една не-

обходимост и един исторически факт, който отминава и който ни разкрива вече своите положителни и отрицателни страни: *спечелване* на економическа независимост и политически права и *загубване* на правото за радостно майчинство, за топъл домашен кът, *загубване* на чувството за покровителство, закрила и бащинство у мъжа, спечелени с толкова усилия през толкова века цивилизация, най-сетне *загубване* и на оня естествен женски чар - младостта и свежестта, които неизбежно се похабяват в домогванията на жената да догонва мъжав тежката работа, която лежи на неговите свободни от други задължения плещи. Няма нужда да изминат още много години, за да можем да преценим обективно, какво спечели и какво изгуби жената от тая своя еманципация: резултатите са на лице.

Специално за нас - българките, които, както в много други области, вървим с едно неизбежно културно закъснение, борбите за свободи ще продължат по стария нормален път, докато у нас дойде естественото равнодушие към вече придобити и извоювани права.

Бих желала да прозра и да набележа само бъдещия път може би още неясен, по който новите поколения ще трябва да тръгнат - за да получат истински свободи и по-ценни права: а именно - *правото на жената да бъде преди всичко майка*. Искам да кажа: една майка, която ще може свободно и гордо да носи рожбата си пред лицето на света, една майка, която ще има време и възможност да отдаде най-добрите си сили за отглеждане на младото поколение, което е работа много по-важна от тази да записва цифри в някой тефтер или да изчислява железобетона на някой затвор. Една майка, която няма да оставя децата си на улицата, за да съсипе здравето си в отровните изпарения на някоя фабрика или да оставя работите си в невежествени те и груби ръце на разни слугини и гувернантки, за да се занимава с праздни и затъпяващи забави. Една майка, която ще познава дълга и работата си като специалист, която ще бъде отговорна за поверената ѝ висша служба и която ще може да бъде възнаградена за своя достойно изпълнен, високо квалифициран труд.

ПО НОВИ ПЪТИЩА*

Фани Попова - Мутафова

Политическият и социален светоглед на известна епоха неизбежно се отразява и върху всички останали области на обществения и културен живот. Женският въпрос в пътя на своята еволюция също се влияе от насоките, които вземат политическите режими на всяка отделна страна. Днес в Русия, в Америка, в Италия, в Германия виждаме толкова различни прояви на борбата за женски права, колкото различни светогледи дават своя отпечатък на целия обществен живот. Дори един от белезите за промяната на политическия режим в дадена страна е и начинът, по който се реагира към обществената функция на жената. Един много характерен пример ни дава станалата напоследък промяна в Чехия. Нямахме още един месец от смяната на политическия режим, и министерският съвет в Прага издава закон, с който се забранява на омъжените жени да заемат държавна служба.

До сега нашият Женски съюз вървеше по пътя на марксистическия принцип за „пълно равноправие“, за пълно оеднаквяване между мъжа и жената във всички области на икономическия и културен живот, за пълното омъжествяване на жената, като ѝ се даде достъп до всички служби и занятия определени обикновено за мъжа. Така, отричайки се от своите презрени женски функции, феминистката смяташе, че ще получи обществена цена, като стане един злополучен мъжки ерзац. Кухнята, домашният кът и детето бяха черно робство, отекчително задължение, досадно пленичество на природата. Вместо да подири своите права там, където беше естественото ѝ място, жената се хвърли в дръзко състезателство с мъжа. Нашите равноправки неизменно следваха общите насоки, които тласкаха жените от цял свят към нови възможности и смели опити. Тия опити достигнаха своя апогей между 1920-30 година, когато марксист-

* Сб. Новата българка, София 1942, 14-19, за първи път публикувано в сп. „Пролом“, год. I, бр. 1 - 20 XI 1938 г.

ческата теория за женската еманципация намери пълното си въплъщение в страната на Съветите: жените навлязоха в тежката индустрия, мините и железолоярниците, във войската и дипломацията, женитбите и разводите ставаха с кинематографна бързина, свободата бе пълна и неспъвана, абортите бяха препълнени, мадам Колонтай предаваше акредитивните си писма облечена в ослепителен тоалет, по-малко щастливите ѝ другарки от цял свят носеха низко остригана коса ала бубикопф, рокля над коленете и се надпреварваха в мършава стройност, която стигаше до юношеска неразвитост.

И, както във всяко физическо явление, във всеки природен закон, крайната точка на прилива съвпада с началото на отлива, крайната точка, която достига махалото, вървейки в ляво, съвпада с началото на новата насока в дясно, или обратното, така стана и с женския въпрос. Разбира се, че повече напред не може да се отиде и почна връщането.

Числото на момичетата до 23 години, работещи в тежката индустрия на Съветите стигна 45%. Безпризорните деца тръгнаха на глутници, като гладни вълци. Мъжът получи право да получава развод само по едно просто поискване, без никаква формалност, без да бъде виновна другата страна, и то толкова пъти, колкото намери за добре. Тъй се явиха бащи на по двадесет-тридесет деца, които при най-добра воля нямаха никаква възможност да се грижат за тях, като ги оставяха единствено на грижите на и без това обременените им с непосилен труд майки.

Тогавашният идеалът на абортите и свободната любов, неизбежни спътници на еманципирания работничка, трудяща се във фабрики, стана за жените по-ненавистен от старото „робство“ на майката-домакиня.

Днес, марксистическата теория за женското равнопоставяне, достигнало до най-абсурдните си форми, почва да се корегира дори в самите Съвети, където се забрани законният аборт, даде се преднина на семейството и майката, заповяда се почит към родителите и родината, създаде се грижа за нормалното отглеждане на детето в естествената атмосфера на домашния кът.

Това завръщане бе доловено най-напред в страните, където господствува националният принцип във всички прояви на

обществения живот. Отдавна вече в Италия и Германия на жената се гледа не като на съперница и състезателка на мъжа в полето на социалните, икономически и културни прояви, а като на другарка, съветница и вдъхновителка, която не се отказва от своето отредено от природата начало, която става равноценна на мъжа, не догонвайки неговите чисто мъжки постижения, а като издигне специфичното „вечно женствено“ до високо обществено ниво, като провъзгласи за ръководен в своя живот майчински принцип.

Отмина времето, когато жените се хвалеха със своите директорки на банки, минохвъргачни полкове, парашутистки и генералки. Сега повече от всякога, става ясно, че и мъжът, и жената могат достойно да служат на родината си: единият с оръжие в ръка, бранейки границите на земята си, другата като майка на добри войници и бъдещи матрони. Защото, ако българинът загуби държавата си в неравна борба със завоевателя, българката запази народа си от претопяване и изчезване чрез езика, песните и редката си плодовитост. Не напразно се казва бащин род, ала майчин език. Тъй жената може да създава и погубва държави. Многобройните жени на Аспаруховите българи учеха децата си на славянски език, затова днес България минава в реда на славянските държави. Римската империя не пропдна защото нямаше оръжия, или защото липсваше храброст на легионерите ѝ, а защото римските матрони се хвърлиха в забавите на охолен, суетен живот, отказвайки да раждат деца.

Дори и в Съединените щати съпругата на президента се явява в защита на жените, които не напускат дома си, остават в него и изпълняват своята висока роля, слагайки първите и най-здрави основи за развитието на младото поколение, от което пък зависи духовната насока на идващите дни. Г-жа Рузвелт поиска за тия жени осемчасов работен ден и заплата съобразно с труда им, който трябва да се признае за обществена служба.

Преди няколко години в Париж се състоя конгресът на международната организация „Майката в семейното огнище“, където се взеха забележителни резолюции:

Държавата да съдействува, щото всички жени да могат да останат в семейния кът, за да се отдадат спокойно на предп-

ределената им от природата мисия; да се даде на жената всеотранна подготовка: телесно развитие, високо интелектуално образование и морална издигнатост, за да може най-успешно да изпълни своя отговорен дълг. В този конгрес се провъзгласи единодушно принципът за равноценността на мъжа и жената, които са надарени с еднакво важни, ала различни качества и дарования, които им отреждат взаимно допълващи се служби.

Защото днес ние сме изправени пред една проблема, която е от най-парливите и най-належащите за разрешение. Младите поколения, а това значи бъдещето на нацията, са останали на произволни тълкувания за тяхното отглеждане. Днес ние имаме жената-работничка. Ако не са случайно в някои ясли, нейните деца са на улицата. Имаме жената-чиновничка. Нейните рожби често се отглеждат и възпитават от невежи слугинчета, които нямат никаква отговорност за поставената им важна задача. Имаме светски жени, които губят ценно време по тичане из модните магазини, шивачките, благотворителните чайове и журовете, като отдават най-малка част от времето си за едно небрежно домакинстване, когато - твърде рядко - то не се води от готвачки и гувернантки. А често тия гувернантки не са специално обучени сестри, а млади момичета, които знаят чужд език и имат твърде превратни понятия за отглеждане и възпитание на децата.

Колко са тия жени, които съзнателно се нагърбват с точното и съвместно изпълнение на своя свят майчински дълг? Ако нямат средства, те ходят на работа и нямат възможност за това. Ако са имотни, тогава пренебрегват задълженията си, увлечени по суетни и безсмислени възжелания: да пазят линия, да се състезават в модните новости, да блестят с присъствието си на всяко светско събрание.

Въпросите свързани с борбите на жената за повече права не са само нейни въпроси, които се отнасят лично до нея. Това са проблеми тясно свързани с икономическото и социално процъфтяване на националното заздравяване на една страна. Въпросите за рационалното хранене, за раждаемостта, еманципирания женски труд, за навлизането на жената в професиите, за детската смъртност, макар и тясно свързани преди всичко с живота на жената, са също така и въпроси от огромна важ-

ност и за цялата държава. Професионалистката отнема служби предназначени за мъже, бъдещи глави на семейството, докато тя охотно остана неомъжена, ползвайки се от грижите на домашните си и изгодите на едно свободно съществуване. Ако се омъжи, най-често тя не може да се реши да отгледа поколение, което ще ѝ пречи в извъндомашната работа, като с това отнема евентуалния съпруг на някое момиче, което би се задоволило с приходите на мъжа си, за да може да отвъди челяд. Ако пък трудящата се вън от къщи жена се реши да има дете, обикновено то е само едно; прочутата „двуетна система“ вече става нормално „еднодетна“. А една жена, която се реши да има повече деца, обременена едновременно с грижите на кариерата си и с грижи за дома и семейството, не може да не бъде една хилава и изтощена нервно майка, повърхностна възпитателка, уморена домакиня и небрежна професионалистка.

Ние гласуваме милиарди за въоръжение на войската. Ала не се питаме, ще има ли утре войска, която да използва това оръжие, когато прирастът на населението катастрофално спада, а детската смъртност стремително се покачва. По начина, по който нашето население бързо губи своя приръст, след триста години на Балканския полуостров няма да има български народ, без да става нужда някой завоевател да ни заличава с оръжие.

Крайно време е тези въпроси да бъдат разрешени преди всичко принципно. Защо излиза жената от семейството?

Само принудена от икономически причини ли, само за да подпомага издръжката на семейството си, или тласкана от съзнателна отговорност в желанието си да придаде своята женска дан към обществения живот на държавата.

Ако жената занемарява своята велика мисия само принудена от външни обстоятелства, тогава ние ще трябва да ѝ помогнем да преодолее тия обстоятелства и да ѝ осигурим един спокоен дом, в който да разгърне всичките си женски дарования. Ала, ако жената иска да навлезе в обществения живот, водена само от своя някаква изключителна надареност в областта на науката и изкуства или промишленост, тогава ние не бива да ѝ пречим, щото тя да даде своето сътрудничество на мъжа, внасяйки своя женски мироглед в общата човешка култура.

Това са новите въпроси, които си поставя днешното женско поколение, изживяла вече опиянението от постиженията на пълното женско равноправие.

Излизането на жената вън от семейството може ли, трябвали да бъде въведено като ръководно начало, като култ за всяко младо момиче, или то е едно неизбежно зло, против което трябва да се борим, или е право, което жената упражнява с цената на велики жертви? Защото всяка жена, която е отдала всичките си грижи в областта на някоя наука, изкуство, или обществен живот, неизбежно е сторила това с тежката цена на отричането си от щастлив и нормален семеен кът. Ако не остане стара мома, тя се омъжва, но не може да отгледа деца. Ако има, това обикновено е само едно дете, което расте сред неестествената атмосфера на дом, съставен от възрастни, без да получи безгрижно и весело детство. Ако пък има многобройна челяд и дели с нея професионалните си грижи, тогава такава майка, такава челяд и такава работа са за окайване.

И там е разликата в схващанията между марксистическото и национално гледище, между отминалото и идващото:

Пълното равноправие между мъжа и жената, излизането на жената от семейството, разрушението на домашния кът не могат да бъдат вече ръководен идеал. На тях ще се гледа като на необходимо зло, което трябва да се лекува и отстранява, като се приема само, когато е наложено от изключителни обстоятелства: някаква особена надареност или наклоност, заради която жената съзнателно жертвува своя нормален женски жребий.

НОВАТА БЪЛГАРКА*

Идеи, насоки, възпитание, нови дни,
предстоящи задачи

Фани Попова-Мутафова

Речем ли да обрисуваме лика на новата българка, на нейният цялостен образ, тъй както го виждаме и в най-смелите си блянове, не е необходимо да дириме много надалеч. Достатъчно е да се обърнем с няколко десетки години назад и ния я виждаме в чистия и величествен лик на българската майка, българската съпруга, българската девойка, българската сестра от времето на възраждането: Баба Тонка, венета Ботйова, Райна Княгиня, Нанка Раковска, Мария Язаджова, Неделя Петкова и още толкова други знайни и незнайни имена на големи българки, оставили огнена дия в нашата близка история, било като лична участница във вихрите на бунта, било като тиха и предана сътрудница на мъжа, застанала в сянката на неговото дело.

Ала нейната най-голяма заслуга, колкото и скромна и безлична да е, остава в оня огромен подвиг: да запази през вековното робство българския народ от изчезване, претопяване. Нито насилствените потурчвания, нито кървавите гонения, нито еничерството, нито духовното робство можаха да изличат българския народ от земята, защото българската майка не се откажа от своя най-свят дълг и го изпълняваше с рядко себеотрицание: да създава българския народ.

С право е казано, че „За да се говори за национални проблеми, преди всичко необходимо е да съществува самата нация“. А всяканация съществува не само като история, или територия, а като човешки маси, които се продължават от поколение в по-

* Сб. Новата българка, София, 1942, 23-26, за първи път публикувано във в. „Народен водач“, 1941 год.

коление. Кагато един народ почва да страда от липса на хора: това е вече признак за близко робство и край.

Скорошният пример с Франция е твърде убедителен, за да има нужда да го припомним. Франция не загина тъй страхотно, тъй поразително бързо поради липса на оръжия, укрепления или богатства. Франция се срути, защото бяха вече подринати най-важните устои на държавата ѝ: младежта и семейството.

Когато днес говорим за новото, което иде с бързи стъпки към нас, ние подразбираме, че това ново време ще може да бъде създадено еднакво с усилията и на мъжа и на жената.

В какво се състои това ново, за което мнозина говорят, но което малцина имат куража да характеризират в основните му черти?

Новото, това е освобождението на арийския свят от отровата на юдейството.

Новото, това е освобождението на Европа от игото на масонството и всички негови явни и тайни подразделения.

Новото, това е правилното разпределение на богатата между народите и между отделните люде.

Новото, това е възвръщането към святите и вечни закони на природата и религията:

Право на труд за всички!

Хляб, слънце, свобода за всички!

По-справедливо оценяване труда на физическия и умствен работник и отменяване на привилегированото положение на финансовия посредник и спекулант!

Обезценяване значението на златото в замяна достойното оценяване на труда!

Борба срещу всички фактори, които способствуват за намаление на раждаемостта!

Създаване на благоприятни икономически условия за възможностите на по-ранно встъпване в брак на нашата младеж.

Подкрепа на многодетните семейства.

Осигуряване на семейството достатъчно източници, които да правят възможно присъствието на омъжените жени в семейното огнище.

Бързи мерки за всестранна подготовка на майките за тяхната високоотговорна обществена мисия.

Морална подготовка на българското момиче за осъзнаване неговия върховен дълг към род и родина.

Щедра закрила на жени, останали глави на семейства, които се грижат за препитанието на челядта си.

Изчисляване таблиците на заплатите с оглед на семейното положение, като се дава голямо предимство на многодетните бащи.

Възпитаниена българската жена, чрез печат, сказки, радио, театър в духа на ония идеали, които създадоха великата епоха на възраждането.

Грижи за селската майка, социална закрила за работничката, системно физическо възпитание на градската девойка и други мероприятия, които целят да създадат една здрава физически и духовно българка, годна да отгледа здрава и многобройна челяд.

Реформи в образованието, което трябва да създаде цялостни, хармонично развити люде: умствено, духовно и физически възпитани в любов към всичко българско: език, обичаи, танец, песни, история, природа.

Скъсване с всички изкуствено насадени идеи на демолибералните и плутократически системи, които изкарваха жената из семейството, обещавайки ѝ някаква привидна, антиприродна еманципация.

Идат нови дни, идат дни, в които България с право се надява да види сбъднати своите справедливи въжделения. За тая нова, голяма мощна България ще са нуждни нови хора, обилно население, което да изпълни праздни домове, да засели запустели селища, да възкреси стари родови имена. В това велико дело българката има най-отговорен, най-важен дял. Нека я подготвим за него. Нека тя с радост, закриляна и подпомагана от държавата се отдаде на своята върховна мисия: да създаде здрава, многобройна, обилно изхранена, жизнерадостна челяд. И да няма за нея по-голяма гордост, по-голямо достойнство от това.

Защото ножът действително е допрел до кокала. И няма повече време за умувания и отлагане. В някои наши области има вече села, в които не може да се открие първо отделение, понеже в тях има само по едно дете на съответна училищна възраст. А изчисленията доказват, че през последните десет годи-

ни сме изгубили 400 000 души от намаление естествения прираст на населението. На 1000 души умрели са деца до 4 годишна възраст.

От 1905 до 1935 год. раждаемостта в България е намаляла наполовина, а ако спадането на раждаемостта продължава така до 1950 година естественият прираст на българското население ще изчезне.

Народите, които днес държат в ръцете си съдбата на Европа, бяха сложили в своята демографична политика за главен принцип: максимум раждаемост, минимум смъртност.

А това значи: повече грижи за семейството, за детето, за засилване икономическата мощ на бащата, за повишение етническият дух на българската майка. Проблемата не е само социално-икономическа, а преди всичко морална. Повече съзнание за дълг, за отговорност пред нуждите на нацията. Повече жертви от личното пред общото.

Това са неотложните и най-близки задачи на днешната българска жена.

Семейството е било и винаги ще бъде основната ядка на човешките общества!

Мъж без пари и къща без жена огън да ги гори! (народна пословица).

ЗАДАЧИТЕ НА МЛАДИТЕ ПОКОЛЕНИЯ БЪЛГАРКИ*

Фани Попова - Мутафова

Да обичаш Родината си е едно вродено чувство. Да докажеш тази обич с дела е един дълг.

Може би никога както сега, този наш дълг не е бил тъй положителен и неотменен, както в историческото време, което живее поколението ни. Всеки изминат ден, всеки час е от значение за десетки, за стотици години.

Пред нас се чертае в могъщи линии образът на велика, обединена България, тъй както са го мечтали цели хилядилетия нашите далечни предци. Такива събития в живота на една нация се случват само веднъж на няколко века. Рядкото щастие, ала и рядката отговорност, които е отредила съдбата на нашето поколение трябва да ни обединят в едно единствено усилие: да довършим успешно започнатото, да запазим придобитото - с цената на всяка жертва.

Защото ние сега берем плодовете на труда, жертвите и усилията на много поколения.

Задачата ни днес е да съхраним за бъдещето това, което ни носи многолетната борба на миналото. Как днешната българка може да допринесе със своята дейност за постигането на тази задача? Разностранни са средствата, с които разполага жената за влияние. Ала те могат да се формулират в няколко общи принципи: вземайки участие в културно-обществения живот на страната, организирайки се в дружества и съюзи, поддържайки всяка родолюбива акция, всяко дело за социална взаимопомощ, българката може пряко да въздействува на общественото мнение. Но никъде нейното влияние не се чувствува тъй силно, както в домашната среда, където майката и съпругата, като съветница на мъжа, като възпитателка на децата, дава насоките и идеите, в които се движи нашето семейство.

Многобройни са и задълженията, които днешното време налага на българската жена. Отговорността ѝ нараства до из-

* Сб. Новата българка, София, 1942, 54-61

вънредна важност. Това, което до вчера може да се е търпяло с известно снизхождение, днес е вече невъзможно и престижно за толерилане. Новото възраждане, което преживява България, очистявайки се от много стари заблуди и опасни опити, трябва да засегне и живота на българката. Защото мощният възродителен устрем на нашия народ се изразява преди всичко в едно превъзпитание на масите, а това може да бъде дело преди всичко на българската майка.

Бъдещето на нашия народ лежи в ръцете на нашата жена. Известно е, колко много образовани, титуловани и умни хора украсиха нашата история в последно време. Но колко малко истински характери, цялостни люде, устойчиви борци. А тия характери могат да се създават само в семейства, където майката е на висотата на своето призвание.

За това семейство, за тази майка никоя жертва не е достатъчно голяма.

Искрено загрижените за съдбата на народа си българки, никога, нито за миг не са се отклонявали от основната мисъл, че майката е крепителя на семейството, и че семейството е най-малката, ала най-здравата клетка на организма на държавата.

Затова първите му и най-главни усилия ще бъдат да въздигне отново в култ образа на многодетната майка, светост на домашния кът, великата мисия на жената - продължението на рода.

Казвам отново, защото култът към майката и многодетното семейство не е нещо ново за българската жена. Ако това естествено чувство бе само заглъхнало и побледнело у нас, това се дължеше единствено на зловредната чужда, разрушителна пропаганда, която целеше да уязви нашия народ в най-здравината му устои. Защото известно беше, че ако ние можахме да устоим петстотин години на пристъпите на двойното робство, под ударите на ятагана и проникването на чуждата култура, това се дължеше преди всичко на силата и коравостта на българската майка. Тя не допусна да се обезличи духовно нашия народ, защото със своята песен, със своята привързаност към вяра и език, запази най-ценната ни народна светиня: словото на Кирила и Методия. Тя не допусна и да бъде той унищожен физически, защото изпълняваше с рядка пожертвователност

своя майчински дълг. Нито насилствените потурчвания, нито кървавите гонения, нито еничарството можаха да изличат българския народ от земята. Българската жена, която даваше живот на десет-петнадесет деца, създаваше българския народ, като несломимо цяло, устойчиво и незаличимо през всички бури и изпитания на вековното робство.

Това бе нейната най-голяма заслуга, колкото и скромна и безлична наглед, това бе най-големият ѝ подвиг: да запази българският народ от изчезване и претопяване.

С право е казано: За да се говори за национални проблеми преди всичко необходимо е да съществува самата нация. А всяка нация съществува не само като история или територия, а преди всичко като човешки маси, които се продължават от поколение в поколение. Когато един народ почне да страда от липса на хора - това е признак на близко робство и край. Скорошният пример с Франция е твърде убедителен, за да има нужда да го припомним. Франция не загина тъй бързо, тъй страховотно, поради липса на оръжия, укрепления и богатства, а защото бяха вече подритнати най-важните устои на държавата ѝ: младежта и семейството.

Отживяла времето си, тази зловредна либералистично-марксистка пропаганда, която у нас с разни организации и с разни средства разпространяваше идеите, че семейното огнище е затвор, от който трябва да се освободи жената, че грижите за деца и дом са отегчителни, затыпяващи, че българката ще се издигне като „човек“, само по пътя на икономическото ѝ освобождение чрез навлизане в професиите, канторите, учрежденията и фабриките, тази пропаганда не успя да изтръгне българската жена от нейните прастари, традиционни добродетели. Защото и дори когато говореше за „права и свободи“, българката на практика предпочиташе да върви по стария път, начертан от майките и прародителките ѝ.

Поражения останаха да личат само в тия среди, където жените лесно се поддадоха на идеите, че домът е затвор, а отглеждането на децата неприятна тегоба, ала поради липсата на икономически стимул, поради факта, че съществуването им беше добре осигурено от доходите на мъжа, тия жени напуснаха семейството, оставиха децата си на случайни ръце, или изобщо

предпочетоха да ги нямат, като се погрижиха да се еманципират в салоните за бридж и празните забави.

Защото няма да има нито една жена от тях, които работят във фабрики, кантори или учреждения, които са оставили в дома си няколко деца в ръцете на невежи слагинчета, които вечер, след изнурителна работа се връщат, за да започнат нов домашен труд, няма нито една от тях да признае, че предпочита този тежък съсипателен двоен труд пред „домашното робство“.

А този, който смята, че всяка жена може да се обърне в интелектуална звезда от висока степен, само защото не „затъпява“ в кухнята и край люлката, може да се обърне наоколо си и да види кой всъщност затъпява и кой поддържа културното ниво на семейството.

Дали обременената с двойна работа жена, която работи вънот къщи и въкъщи, или домакинята, която единствена намира време да прочете някоя книга, да я внесе в семейството си, да я даде в ръцете на мъжа си или да му я разправи, ако той уморен от борбата за насъщният, няма време и възможност сам да стори това.

Други смятаха, че жената ще повлияе на облагородяването на нашето общество, като се намеси активно в политическите борби на страната, като излезе вън от дома и навлезе в парламентите. Ала много право казва и водачката на германските жени г-жа Шолц Клинк: „Жената трябва да се научи да мисли политически. Не в смисъл да води политическа борба, но да чувства, мисли и се жертвува заедно със своя народ“.

Бъдещото поколение се създава от жената-майка. В нейните ръце лежи бъдещето на нацията. Защото в нейните ръце расте малкият човек, в тях се формира неговото съзнание. Домашният кът е най-благоприятната лаборатория за създаване на бъдещите насоки в пътя на нашия народ.

Каква по-благородна, по-отговорна, по-велика задача.

Някои среди у нас доскоро съзнателно отклоняваха жената от тази свята мисия, като й сочеха пътя на единиците, давайки й за пример жребия на няколко избраници. Някой би помислил, че щом една жена или един мъж се занимава с интелектуална работа, вече той е творец и се издига над своите съплеменници поради по-благоприятното качество на своя труд. И така, на-

шето момиче се насочваше от мода, или от снобизъм към скамейките на университетските факултети, без да се запита има ли то някаква особена дарба или призвание към известни дисциплини. Така се пожертвуваха много бъдещи отлични майки на семейството, за да се създадат похабени съдби и никому ненужни интелектуалки. Защото дарбата и творческият импулс се раждат заедно с човека и не се създават само с желанието на индивида. А колко често виждаме млади студентки да напущат учението си при женитбата, или при първото дете, други да завършват, да поемат професията си и пак да я напущат след толкова положен труд, при първите стъпки в семейният живот.

За жените на Новото време, които се връщат към вечните и изпитани принципи на нашите прародителки, има само няколко правила, които те спазват с благоговение и в които предано вярват:

1. Природата е дала на мъжа и жената пълна равноценност, ала в различни насоки. Жената работи в дома, за да създава младото поколение. Мъжът работи извън дома, за да изхранва и зацъщава младото поколение. Който иска да бъде по-мъдър от природата, той бива наказван от нея.

2. Отклонения от общото правило е позволено само за тия, които по призвание и по особена наклонност работят творчески в областта на науката, изкуствата, техниката или обществените организации. Големите имена на народните водачи, композитори, художници, поети, учени, са свързани с много известни анекдоти около техните семейни несполуки, или отшелнически живот. Ала жертвите, дадени в техния личен живот се изкупуват от големите постижения в областта на общественото благо. Ако това важи за мъжа, колко повече за жената, която може да жертвува своя дълг към семейство и род, само ако има крайно уважителни причини за това, а не от просто подражателство, мода или за запълване на времето.

Всяка държава има много повече полза от една майка на семейство, която отглежда четири-пет здрави, възпитани, щастливи деца, отколкото от една излишна конкурентка на мъжа в канторите, държавните учреждения или работилници и фабрики. Защото обединеният български народ, с разширени граници, с обезпечени стари бащини земи, се нуждае преди всичко от на-

селение, от компактни български маси, които да огласят отново с българска реч Беломорието, Тракия, крайния ни юг ... А знайно е колко голям е процента на детската смъртност и колко намалена е раждаемостта у нас.

3. Ако за основен принцип се вземе запазването на жената за семейството, всички обществени и държавни мероприятия трябва да бъдат насочени изключително в тази насока: а) увеличение економическата мощ на семейството, което няма да се нуждае от материалната подкрепа и на жената, задоволено във всички свои нужди само от припечеленото от мъжа; б) създаване достатъчно големи заплати за младия мъж, който да може да си създаде семейство в по-ранна възраст; в) закрила и подкрепа на многодетните семейства; г) построяване удобни жилища за многодетните семейства, с градини, игрища; д) насаждане почит и преклонение пред подвига на многодетната майка; е) облекчаване на многодетната майка в разностранните ѝ грижи; ж) грижи за намаление голямата детска смъртност.

4. Координиране на всички служби и организации, които работят за българската жена, за българското дете и семейство, в едно общо, стройно цяло, където всички инициативи ще излизат от една обща идея, без да си противоречат и пречат една на друга.

5. Ако лозунгът на миналото поколение беше: борба за права, на жената днес лозунгът ни трябва да бъде: борба, за да ни се даде възможност да изпълним своя дълг. Дългът на български жени преди всичко, които заедно с мъжа да създадат новата българска общественост, мечтаната нова България, в която ще растат и крепнат здрави, силни, свободни, економически цветущи, щастливи - идните наши поколения.

ни отношения към жената. Болшевишка или марксистическа система, която пледира пълната еманципация на жената, пълното ѝ равенство с мъжа, изтръгването ѝ от семейството, давайки ѝ равни права, ала и равни задължения, често пъти в най-тежките служби като металургията, мините и армията, лишавайки я от святото право на всяко женско същество: да отгледа малките си. Тази система, прокарана до крайните си консеквенции,

е противоположна, против интереса на самата жена, разрушителна за семейство и държава.

Системата, възприета от Нова Европа, държи за запазването на жената в естественото ѝ поле на действие: семейството. Затова в държавите, които са възприели обновителния път на новото там, грижите на държавата са насочени към ефикасната закрила на майката, детето и семейството, отстранявайки всичко, което пречи за правилното им развитие.

Англо-американските плутокрации - третата система - се мъчат да запазят старото положение, присаждайки му нови мероприятия, без да имат смелост да отидат докрай по пътя на пълната еманципация, ала и без да дръзнат да положат една здрава, единна основа, върху която да се съградят всички грижи за жената и детето. Така се виждат нелепи противоречия и несъобразности, от които най-вече страда самата жена, която не може да бъде едновременно отлична майка и добра професионалистка. Опитва ли се на своя глава да разреши тези противоречия, жената на миналото изпада в няколко невъзможни положения; да бъде добра професионалистка и лоша домакиня и майка, да бъде отлична майка, но небрежна и повърхностна чиновничка или работничка, или да се опитва да върши и двете работи отлично и с това да съсипва здравето и нервите си. Подпомагането на майката с ясли, приюти, детски домове са палиативни мерки, но не и трайно разрешение.

Идеалът на бъдещето е: широки, слънчеви домове, с градинки пълни със здрави и весели деца, наглеждани от рождената майка, изхранвани от добре заплатения баща.

На тази щастлива картина може да се противопостави друга консеквенция от материалистично-болшевишкия идеал: бащата в един завод, майката в други, детето в яслите, или детския дом, откъснати един от други, без свое огнище, без връзка помежду си: свободни и независими економически, но с нерадостни перспективи за застаряващата жена и за израстващите без да познаят най-чистите човешки радости деца.

Задачата на младите поколения е да работят за осъществяването на идеите, които днес *Новото време* взима за свой девиз. Новото ще победи.

ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ ПОЛОВЕТЕ*

Д-р Ал. Минчев¹

За пълна, основна и всеотрасна полова диференциация може да се говори само при човека. Неотменният атрибут на неговата същност и отлика от останалите животни - разумът - се явява мощен двигател на неговото сексуално обособяване и усъвършенстване. Успешното провеждане на този биопсихичен процес се дължи изключително на специфичното устройство на мозъка, който направлява и води духовния живот на човека в посока към разума, а не към инстинкта, отдалечавайки го с това едновременно от първичността на неговата собствена природа. Защото между инстинкта и разума лежи една бариера, която животното никога не ще премине. Този праг, това пространство е проекцията на оня гигантски, никога от никого неповторим в живота скок, направен само от човека в най-съществения етап на неговото еволюционно развитие като предчовек - скок от вид във вид, от инстинкта към разума, от предчовека към човека.

Пътят на половото разграничение при човека е много тежък и сложен. Независимо от неотменните атавистични обременености от анатомно-биологично и психо-сексуално естество и за двата пола, жената едва крачи напред, въпреки така мощните поощрителни удари от страна на нейната половина. Мисълта на Херберт Спенсър, че антагонизмът между размножаването и тенденцията за по-висше развитие играе важна роля при образуването на половите различия, е съвсем вярна. Измежду висшите животински видове мъжките индивиди показват по-силна тенденция на развитие, отколкото женските, защото тяхното участие в процеса на размножаването е значително по-малко. По-голямото органическо изразходване, което изискват функциите на размножаването, ограничава женското развитие значително повече от мъжкото. У човека това изоставане назад в растежа на жената бива усилено и поради

* Философски преглед, г. XIII, 1941, N 5, 406-419.

менструацията, тъй като силата, която от хилядолетия насам бива периодично изразходвана за главната функция на жената, е изгубена за вътрешното изграждане на нейната личност. Тя е изразходвана не за собствените нужди, а в служба на размножаването, за други, за рода. Поради това жената стои винаги по-близо до света, отколкото мъжът.

Отдалечаването на мъжа от природата се дължи на особеността на неговия пол. Той е по-малко свързан с процеса на възстановяването и има много време да се възвисява по пътя на абстрактното и по-малко примитивното. Анатомио-биологичното и психо-сексуално развитие у него се извършва в пълна хармония под влиянието на обективните условия, само част от които съставлява и жената. Но някаква особена и фатална роля в неговото полово обособяване и усъвършенстване за него лично като индивид - тя не играе. Жената подпомага половата диференциация на мъжа само като противен пол, съставляващ част от неговата среда, но не като отделна жена. Затова неговият път е равен и самобитен с тенденция към небивал възход и развитие на мисълта.

Отдалечаването на жената от природата е много бавно и тежко. Тя не може да направи нито крачка без активната подкрепа на мъжа. Така тя получава при бременността от него такива хормонални въздействия, които не могат да изменят напълно по същество и насока нейното полово развитие, но ѝ придават качества от мъжа, активизиращи по сроден начин процеса на нейното полово разграничаване по пътя на одухотвореността. Жената получава още по-ценна подкрепа от мъжа косвено чрез поколенията. Нейните дъщери онаследяват бащините си качества и заложби, които те поставят в стълбата на полово диференциацията се женски пол по начало на много по-високо стъпало от тяхната собствена майка. Благотворното въздействие на мъжа в процеса на половата диференциация при жената се изразява в две форми: веднъж непосредно - върху собствената му партньорка чрез самата нея и втори път - върху рода чрез поколението. Затова колкото и пътищата на тяхното полово обособяване и съвършенство да са различни и *колкото мъжът и жената да се взаимоотноличат - те толкова повече се привличат и взаимодействат*, за да се разделят наново и

продължат своя ход напред, с тенденция към по-напредничава форма на още по-дълбоко полово различие и диференциация.

II

Мъжът и жената вървят по свой собствен път на развитие. Те се обособяват в по-напредничава форми. Техният индивидуален облик се затвърдява по самородност, самоизразност и дълбочина, но паралелно с това закрепват и връзките между тях две постоянно отчуждаващи се същества. Те се засилват успоредно с техния поларитет и диференциация. Тях можем да оприличим на гимнастически гири, чиято ос трябва да е толкова вапо-дебела и издръжлива, колкото по-отдалечени са самите железни топки.

Отношенията и връзките между половете изхождат от сексуалните центрове на мъжа и жената и получават определена изразност едва когато преминат пътя на сетивните органи. *Кожата, ушите, устата, носът и очите са антените, които приемат и отправят сексуалните флуиди.* Те са по размери и интензивност на приемателен и отправителен капацитет точно противоположни у мъжа и жената. Докато кожата у жената е предимно приемателен и само отчасти отправителен апарат, у мъжа тя е с точно противни заложби. Очите пък у последния са главния приемател и отчасти само отправител, а у жената - обратно. Останалите сетивни органи се редят помежду кожата и очите по своите функции, като се повече или по-малко приближават или отдалечават от тях.

Най-късият път на междуполовите взаимоотношения остава *осезанието*. То е първичният феномен на половия хемотропизъм и най-първичният жизнен атрибут на спялата природа. Непосредно след разделянето на половете осезанието е продължило да бъде лостът на развоя у организмите. У човека то е играло първостепенна роля с хиляди години, за да отстъпи постепенно място и на други, по-висши сетивни възприятни способности. Но въпреки това и сега още кожата остава най-нежният полов приемател у жената. Ненаправно нея наричат *велик сводник, всевластен посредник и носител на любовта.*

Цялата полова възприемчивост на жената, всичката ѝ готовност за любов е отразена в нейната кожа. Пътят на дифе-

ренциране, преминал от нея, е къс и все така близък до природата, както в началото при разделянето на половете. Първобитното устройство на този орган, някога много по-сложен и съвършен, се е запазило при жената с незначителни дегенеративни изменения такъв, какъвто е бил тогава, в момента на неговото създаване. Жената се ползва от своята кожа също тъй, както нейната сестра от преди хиляди години. Затова, въпреки своите четири по-късни сетивни способности - слух, вкус, обоняние и зрение, - *жената е най-чувствителна, най-слаба и най-уязвима полово чрез пилане*. Оттук идва и логичното тълкуване на установената истина, че жената обича физически силни мъже и че понятието за мъжественост у нея е равноценно на физическа сила, да не кажем на телесна недодялност и грубост у мъжа.

Осезанието при мъжа е играло равна роля както у жената *само в началото*, при разделянето на половете. С течение на времето тя негова способност се е *притъпила*. Пътят на половото разграничение у него е гладък. Връзката с примитивното огнище на двуполюето у него е скъсана още с отделянето му като еднополов екземпляр. *Неговата кожа е загубила значението на сексуален приемник*, какъвто е тя при жената, ограничавайки своето предназначение едва ли не до ролята на един обикновен вегетативен орган. Затова осезанието у мъжа е по-развито само по отношение на асексуалните въздействия, като жизнен регулатор в най-широк смисъл на думата, отколкото за полови възприятия, както е изключително случаят при жената.

Главният помощник на осезанието е *слухът*. Ушите не са в началото *самостоятелни* органи. Те са били допълнителни помощни осезателни апарати на кожата. Първичните организми са отправяли знак за съществуване към своите съживници единствено чрез допир. Потребни са били дълги етапи на еволюционно развитие, *докато се достигне до съобщение от разстояние*. Звукът е много по-млада филогенетична проява, отколкото опипът. Затова слухът е и по-отдалечена отлика на висш еволюционен етап в органическия живот от началосъздаването на битието.

По-сложният и квалифициран живот е наложил появата на слуховия апарат, който е бил само един допълнителен помощен придатък на кожата. Затова *поначало слухът е осезание*, обаче - ако може така да се каже - осезание на „нематериалните“ и невидими етерни вълни. Разликата между кожата и ушите е само качествена: поначало тяхната способност се свежда до един груб усет - в първия случай веществен, а във втория - ефирен, но съгъстен и възприеман като въздушен удар.

След кожата ушите са най-примитивния по време и функции атрибут на сексуалността у жената. И все пак те показват едно много по-съвършено и диференцирано устройство, отколкото кожата. Последната е антена, на която могат да се ловят вълни от най-различно естество: студ, болка, топлина, еротика. Ухото, наопаки, е пригодно да долавя само един вид дразнения - *тонове*.

Характерният път на половата диференциация у мъжа и жената е дал своя специфичен отпечатък и върху тоя сетивен орган. И той, подобно на кожата, е пригоден и служи на жената като изключителен приемател и проводник на сексуални въздействия. У мъжа тая негова способност е далеко притъпена. У него той е предимно орган с асексуално предназначение.

Антипод на слуха е *говорът*. Той е много късна филогенетична придобивка на човека. Неговите корени лежат в най-неопределените звукове, издавани при най-различни състояния на примитивна емоционалност. У нисшите твари тия звукове имат вероятно тясна връзка с процеса на храненето и дефекацията. У полово диференцираните животни се прибавят вече и причини от сексуален характер. Оттук се идва до заключението, че слухът е наистина от по-млад произход, отколкото звукоиздавателната способност на първичните твари и че слуховият апарат, като приемател на сексуални емоции, е филогенетично далеко по-нов, но затова пък от по-висша организация и произход, отколкото органите на осезанието.

Отражението на половата диференциация върху говора и слуха е диаметрално противоположно у двата пола. Жената, която представлява самата природа в умален вид, е носителка на вечно женственото във вселената. Тя е вездесъща, без време, място и пространство; тя е богинята, която очаква пожелава-

нията на мъжа, на вечния скитник и жених. Слухът за нея е от основно значение. Той е чудната радиоантена за долавяне и най-прикритите сексуални гърчове на мъжа. Затова жената е страшно чувствителна към мъжкия говор, към пение и музика. Тя не се интересува от смисъла на думите. Нея трогва само начинът на изразяването, интонацията. Всяка дума на добрия оратор, макар и на безинтересна политическа тема; всяко слово на прочувствения артист, макар и на порнографично изкуство, предизвиква непонятни сексуални трепети в нейната душа. Говор, песен, музика - това са трите стрели, с които може да бъде повалена и най-сериозната и скрупулна мадона.

От петте сетивни органи, които притежава човек, слуховият апарат има само приемателна способност. Ехото на неговите възприятия се създава в дълбините на женската душа. Поради туй то е най-силно, най-дълбоко и най-трайно. *Затова и говорът, като средство за сексуални завоевания, е най-ценният апарат на мъжа.* Гласът - това е Богът на вселената! Да си ням - това значи да умреш от психическа хипертензия, да не си в състояние да дадеш отдушник на толкова много и разнообразни възприятия, влезли в теб през всички сетивни врати и трансформирани в смъртоносно напрежение.

Гласът е мощен фактор на сексуално ухажване. Нескончаемите кантати на славея през пролетните нощи са неволна проява на половия нагон. Не по-малка несъзнателност се крие в смешната словоохотливост на мъжа, попаднал в обществото на желаната жена. Тогава той е в пълно напрежение на физически и духовни възможности: става увлекателен събеседник, разпален оратор и самонадеян певец. В такива случаи той е винаги и необичайно духовит.

Развойната тенденция на мъжкия глас е басът, а на женския - сопраното. В началото на появата на членоразделната реч тембърът на човешкия глас е бил почти еднакъв у двата пола или по-точно - сравнително висок за мъжа и нисък за жената. Тогава мъжът е бил много женствен, а жената - много мъжествена в сравнение с днешното им състояние. Би трябвало да очакваме сега, че на жената ще действат обаятелно само гласовете от ниските регистри. Ала това съвсем не е така. Напротив, жените са податливи и чувствителни обикновено

към високите мъжки гласове. Те копнеят и лудеят по теноровите певци. Това привидно противоречие ще се обясни само със закъснялостта на половата диференциация у жената, която се намира много по-близо до изходната точка на двуполовост, отколкото мъжа. На нейното развитие съответства тенорът, който също така представлява по-нисша степен на половообособеносту мъжа.

За истинския мъж не съществува и не ще съществува истинска жена. След стотици и хиляди години, когато последната ще премине дълъг етап на полова диференциация и съвършенство и ще стане подходяща и достойна в биопсихично отношение за него, той не ще бъде вече същият. Неговото място ще е заето от по-нискостоящ, а той самият ще се възвиси още повече, като възкачи още повече стълбата на своето самосъвършенство, за да се чувства все така неразбран мъдрец и безответен sameц между жените...

IV

Сетивният орган, който стои по средата на разностранното еволюционно развитие на мъжа и жената, е *вкусът*. Той съставлява ъгълът на две пресечки, на които са кацнали по значение и сродство със сексуалната диференциация на половете осезанието и слухът в посока към жената и обонянието и зрението - в посока към мъжа. Вкусът е единствената точка, в която мъжът и жената се допират, в която те си приличат. Но тук става дума за вкуса, взет като органическа проява, като плод на осезанието.

Вкусът е един вид осезание, но от късен филогенетичен произход. Той е по-млад и от слуха. Неговата поява е продиктувана от чисто витални прояви. Тя е неразделно свързана с процеса на храненето. Сексуалната си осенка той е получал много късно, едва след половата диференциация на живия свят. Самият вкус се състои от две съставки: способност за по-близо, вътрешно опознаване на околния свят - сладко, кисело, горчиво, солено, блудкаво, люто - и способност за усещане, поглъщане, предаване и усиляване на собствени и чужди сексуални трепети. И двете компоненти надминават далеко по дълбочина и качество способността на кожата като осезателен орган. А за

разлика не само от кожата, но и от всички останали сетивни органи, те са еднакво силни, еднакво пригодени за ползване и от еднакво витално и сексуално значение както за мъжа, така и за жената.

Вкусът действително лежи в средището на живота. Той е за момента поне неразривната връзка между половете. Него можем да оприличим на един стожер, за който са вързани късо мъжът и жената. Харманът трябва да се вършее, половата диференциация е в подобен ход. Половете се въртят около стожера и си отиват. Мъжът обикаля в по-бързо темпо. Той се отдалечава и от стожера, и от своята партньорка, която по-бавно следва пътя на съдбата или по-точно, която сравнително едва крета по него. Но все пак - тя е завързана за него чрез стожера на житейското гумно - чрез вкуса в биосексуалния живот. Вкусът е съвременен паметник в спомен на ранни страници от човешката биосоциология. Поколенията се раждат, живеят и отлитат в чертога на забвението, но вкусът все стои като гранитна твърдина да спомня за минали етапи на човешкото битие, да напомня същевременно и за тия, които го сътвориха.

Сетивните органи, създаващи вкусовите усещания, са много. Те напомнят още веднъж за тясната връзка между мъжа и жената, между мъжкото и женското в природата, за единството на битието. Тяхната приемателна и предавателна способност по отношение на вида на усещанията е също различна. Езикът е предимно, да не кажем изключително, пригоден за асексуални усещания. Лигавицата на устната кухина дава указания за слаба сексуална чувствителност. Лигавиците на устните са с почти равна сексуална и асексуална усетна способност. У лигавиците на очите надделява вече сексуалният характер. Зърната на женските гърди са силно сексуално чувствителни. Най-сетне лигавиците на половите органи и у двата пола са предимно, да не кажем изключително, сексуални. Вкусовите органи се покриват напълно с така наречените ерогенни зони.

видимият израз на сексуалните вкусови усещания са целувката и половото сношение. *Целувката* в сегашния си вид е познатата само на човека. У животните тя съответства на хапанията при сексуална емоционалност, които са по-характерни и силни само у тия от тях, където служат като спомагателно

средство при извършване на половия акт. У кучетата, у говедата тя е безпредметна, защото те си помагат с предните крака. У малките птици също е излишна, защото през време на половия акт техните тела висят във въздуха, одържани от сравнително мощните им крила. При домашните птици обаче, където мъжкото рискува да падне всеки момент, е необходимо познатото захапване по главата. При щъркела, въпреки подпомагането с махането на крилето, стоянето с тия дълги крака на малкото и плъзгаво женско тяло е несигурно, затова и той си служи с човката. С време тия хапания и ухапвания са се преформирали в силни сексуални усещания.

Появата на целувката у човека е белег на високо еволюционно развитие. Нейният произход не се обуславя от нуждата за хапане. Тя не е и диференцирана проява на животинското хапане. Тя само му съответства, но няма генетична връзка с него. Тя е повече сродна, тя е вариация на акта на бозаенето, но вече лишено от неговата физиологична същина и пропито и наситено от мощните усети на сексуалността. Целувката е плод на силно диференцирания полово човек. Тя е пеленаче в сравнение с половия акт.

Целувката е *предразсъдъкът* в половия живот на човека. Тя е скрупултът на неговата полова любов. Нейният смисъл се крие в спотаеното желание на човека да се отличи от останалия животински свят. Натрапеното наблюдаване на съвкупителния акт у животните като да е възмутило неговото подсъзнание. Но половият нагон, който е една непотушима първична биофизиологична сила, продължава да тревожи неговата природа. И той, подобно на християнина-аскет, търси отдушник в почистоплътна, по-прилична, по-естетична и по-оухотворена форма на отличаване своя полов живот. Такава се явява целувката: вкусовата целувка, която единствена има равна стойност и сила както за мъжа, така и за жената. Затова целувката при човека е съвкупление без неизбежните атрибути на вулгарния полов акт. Тя е съвкупление без възможност за оплождане, съвкупление в малко оухотворена форма. След нея идва винаги и конвенционалният полов акт. За жената то е правило. Целуната жена е вече предварително притежавана. Ако ли това не стане веднага или изобщо, причината са силни-

ме етични спирачки на възпитанието, нравите, общественото мнение и моралът на епохата, но не и нежеланието.

Целувката е безнадеждният напън на живота да отдели мъжкото от женското, да фалшифицира природата, да замести плътското, грубото с нежното и духовното. Тя е безуспешният опит на културния човек да естетизува половия акт, като го отрече и замести с нея. Тя е гигантска крачка към естетичното развитие на човека. Тя е културната страна на половата любов, а половият акт е примитивната страна на същата. Целувката се приближава по съдържание на естетични елементи повече към мъжа, а половият акт остава, както винаги, вездесъщият хранител на женското в живота, на жената. Целувката е дело на одухотворения човек. Тя е плод на гигантската борба на вечно бунтуващия се *хомо сапиенс* против неумолимостта на майката-природа: тя е белег на по-висока човешка култура.

Хапанията при целувката са изключително несъзнателни и неволни. Те нямат атавистична връзка с хапанията при животните, нито пък са от садистично естество. Те са плод на силно полово напрежение, на прекомерна организирана готовност на мъжкото да се слее, за да се постигне търсеното равновесие в природата.

Отношенията между половете започват с лекия флирт на очите, преминават през нематериалните допирни усещания на обонянието и слуха, достигат до материалните осезателни усещания на кожата (ръкуване, прегръщане) и лигавиците (целувка), за да се излеят и слеят в половия акт. Половият нагон и половото удовлетворение са плод на допирно-вкусови усещания. Половият акт представлява допир на лигавиците на мъжа и жената, но допир от по-нежен, по-квалифициран и възвишен осезателен характер, съставляващ сексуалната вкусова наслада. Органите на вкуса са брачната стая на мъжа и жената. Те са връзката между външното и вътрешното, между кожата и вътрешността на отделния индивид. Половият акт е символ на сливане на мъжкото с женското, на неделимостта на иначе високо диференцираната природа, на неразделната връзка между половете, на единството на битието.

Вкусовите сетивни органи са почти еднакво развити, еднакво пригодени и еднакво ценни приематели и предаватели на сексуални усети и за двата пола. От тях изхождат пътищата на специфичната полова диференциация в посока към примитивното за жената и в посока към по-благородното усилие за онезависяване от природата - за мъжа. Първият път минава през слуха - достига кожата - тоя най-прост и първичен сетивен сексуален орган, а вторият - през обонянието достига зрението - тая най-висша сетивна способност на човека.

Обонянието е усетна способност от много по-съвършено и сложно естество, отколкото вкусът, слухът и осезанието. Тя също така е осезание, също така е вкус, обаче осезание и вкусот разстояние - осезание и вкус на невидими, безплътни материи. Затова то се приближава по вид доста много до слуха, който също така е осезание от разстояние, само че на тонове, а не на флуиди, излъчвани от видими и грубо осезаеми предмети.

Обонянието има много по-късен филогенетичен произход отколкото осезанието, слухът и вкусът. Борбата за съществуване наложила появата на един по-прикрит и съвършен предупредителен орган, какъвто е носът. Животните не са имали нужда да се допират, да се вкусват или да се опитват вкусово. Отдалеко още те са усещали приближаването на тяхната жертва или на опасния неприятел. Поради това обонянието, като фактор на еволюционното развитие на живота, е от колосално значение.

Сексуалната осенка на обонянието е дадена едва след отделянето на половете. Така постепенно с развитието и усъвършенстването на живота се затвърдява неговият сексуално-сетивен характер за сметка на виталното му предназначение и значение. У животните на най-горното стъпало на еволюционното развитие обонянието играе равна роля както във витално, така и в сексуално отношение. Но у човека неговата стойност на биовегетативен регулатор на живота е сведено до нула. То остава единствено като фактор от сексуална важност.

Половата диференциация е оказала различно влияние върху обонятелната способност на мъжкото и женското. Биофизио-

логичните особености на последното са налагали по-малка подвижност, по-голяма заседналост и покой. А в това време мъжкото е било свободно от тия вериги на собствената си природа. Ненапрасно „богините на земята“ са изобразени седнали и ненапрасно мъжът е символ на вечната смяна, на движението. Затова задоволяването на сексуалната потребност между половете се изразява в търсене от страна на мъжкото и в очакване от страна на женското. А това е причинило усилване на приемателната способност на обонятелните органи за сексуални усети само у мъжкото. Обонятелните апарати у женското са запазили само своя асексуален характер. Потвърждението намираме на всяка крачка в животинското царство, гдето само мъжките миришат половите органи на противния пол.

Обонянието играе първостепенна роля в сексуалния живот на човека. Женското тяло е напоено с една специфична миризма на жена, която възбужда половите щени на мъжа. Тя се излъчва на нежни талази от цялата кожа. Тая омайна миризма на жената е претърпяла също така дълго еволюционно развитие. Тя не е такава, каквато е била в началото на нейното създаване. И все пак нейният вкус е много първичен и затова създава много хумор в сексуалните разговори на мъжа. Излъчена чрез кожата, тя обвива като мек вуал мъжа и опива неговото съзнание с ласките на своята мекота. Жената и тук е останала назад по пътя на своето полово диференциране. И тук тя е закъсняла, за да поднася на своя партньор средства за полово възбуда и полово привличане от естество, което неговата естетизирана сексуалност не може да приеме. И тук именно лежи една от дълбоките причини за произхода на целувката.

Интуитивното чувство на жената, която винаги е стояла по-близо до природата, отколкото мъжът, ѝ подсказва много ловко едно сигурно средство за сексуално привличане на мъжа. Това са изкуствените миризми или парфюмите, чийто произход лежи в първоначалния стремеж на жената да притъпи остротата на гениталните си мирисни излъчвания. С течение на времето тя измени отчасти това тяхно предназначение, като ги присвои и направи едва ли не своя органическа принадлежност. Затова парфюмирането не е само средство на леките и паднали жени за привличане на мъжете, както твърдят някои биосоцио-

лози, а е неотменен атрибут на по-висше еволюционно развитие у жената.

Обонянието е най-висшата сетивна способност на човека след зрението. То е такова усещане, при което става нещо като съприкосновение на психиката с вещественото по пътя на невидимите материализувани мирисни частици. То е едно непосредно усещане същината на материята. Вътрешното чувство, което се създава от обонянието, се слива при половия акт напълно с материализуваното външно, за да произлезе от единството на това сливане оная дълбока наслада, в която се губи неувимостта на възсъздаващата сила и огнената мощ на пола...

V

И все пак брилянтните камъни от короната на сексуално-усетните органи у човека са *очите*. Ние надали бихме могли да си представим мъжа и жената на това високо стъпало на полово диференциация без тях. Пък едва ли и очите биха достигнали тая степен на съвършенство без мощния стимул на сексуалното обособяване.

Зрението е най-младата сетивна способност на обитателите на животинското царство. И неговата поява е предизвикана, както е случаят с обонянието и с останалите сетивни способности, от чисто витални и биосоциологични причини. Вековете обаче се редят и половото разграничение е настъпило, за да осени и зрението с баграта на сексуалността. Ала важен сексуален фактор то става едва и единствено *в половия живот на човека*.

Подир дълго еволюционно развитие и след появата на членоразделната реч обонянието е загубило значението на сексуален посредник между половете. Неговите пътища са много примитивни и неестетични за вече цивилизуващия се човек. На негово място застава сега зрението като по-нежно усетно, като по-отдалечено от материализуваните, макар и невидими мирисни частици, като по-естетично, да не кажем абстрактно, средство за упознаване на околния свят. Зрението е съприкосновение на човека с природата, на мъжа с жената по невест-

вен, но одухотворен път. Затова то е качество само на високо разграничения полово човек.

Диференциацията на половете е наложила и тук една разлика между мъжа и жената. Очите служат до крайна мяра като сексуален приемник само за мъжа. Зрението у жената има незначителна сексуално-усетна способност. Сексуалното въздействие на мъжките очи е сравнително слабо. Погледът на жената е обикновено безцветен, неспокоен, неизразителен и примитивен. Той обаче е напоен със сласт и предава по най-съвършен начин стихийната сила на женската плът.

Очите на мъжа са единствените ателиета на неговото естетично развитие и обособяване. Те са приказният път, по който той се стреми към красотата, а достига любовта. В тях половите усещания стават образи на красотата. Тук багрите и формите се превръщат в полови дразнения, за да бъдат трансформирани от съзнанието в незабравимия образ на любимата жена. Зрението е истински естетичен усет по отношение на сексуалния живот и първият вестител на любовта. Тялото, стойката, ходът, облеклото, украшенията, разглеждането на отделните части на снагата на любимата жена - всички тези впечатления, добити посредством зрението, *са просмукани от пламенно еротично въздействие*. Чрез зрението цялата красота е станала уловима любов. Затова тук трябва да се търси и тайната на любовта от първа среща. Последната е много естествена за мъжа, щом е предизвикана по пътя на зрителните усещания. Нещо повече: това е правило за него. Мъжът обиква само когато харесва формите на женското тяло, защото той е естет в любовта.

Жената не се влюбва в мъжа, *докато не чуе неговия глас*. Ако ли все пак това стане - то се дължи на предусещане допира на неговото тяло, изградено в нейното съзнание по пътя на зрителните възприятия. Ето защо половата любов при мъжа е по-одухотворена, по-сдържана и възвишена, а у жената - по-реална, безразсъдна и примитивна. Знаменита по биопсихологична дълбочина изразност и вяност е познатата *пантомима* на Франц Ведекинд, в първото действие на която героинята се влюбва в поета, който пише стихове, пее и приглася на арфа - символ на красивата, идеализувана и неплътна младенческа лю-

боб. Във второ действие тя избягва при владетеля, който ѝ предлага корона, накити и слава. А в третото увисва на мускулестия врат на един обикновен провинциален циркаджия, заради твърдостта на неговите мускули, за да почувства по своему любовта, за да намери себе си...

Мъжът далеко надвишава жената по пътя на одухотвореността. Но той е окаян пленник и жалък роб на сексуалното очарование на нейните очи. Колко нищожни, смешни и малки изглеждат всички автократи и тирани в човешката история, които се върдалят безвъзмездно в краката на кокошката и стоят тихи и безобидни като смъртоносна кобра под огнения поглед на баядерката. Народният фолклор е жива илюстрация на тая сексуална изразност, въздействие и сила на женския поглед. Няма песен, в която да не се говори за черните и пламенни момински очи, ала няма и песен, в която да не се говори за тънка снага, бяла шия и дебели крака - символ на красота, на устоялост и сигурна подпора на живота в природата. Народният гений е изтъкнал по най-бляскав начин високата чувственост на мъжките очи към формите на женското тяло и тясната връзка между тях и сексуалния живот на мъжа. В народната песен се говори още и за мъжка сила и юнашко провикване, олицетворяващи чувственото превъзходство на жената относно сексуалните усети от осезателно и вокално естество. И тук е подчертано явното превъзходство на жената да си служи ловко с най-примитивните по филогенетичен произход сетивни органи - тия на осезанието и слуха, за разлика от мъжа, комуто са присъщи по-сложните и високо диференцирани усети - обонянието и зрението. Затова мъчно и под голяма резерва трябва да се приеме твърдението на някои автори, че и мъжът нерядко бива покоряван от чара на хубавия женски глас. Така френският лекар и естественик Моро разказва, че веднъж е трябвало да се откаже от удоволствието да види „играта на една *красива* (к. н.) актриса", за да потуши изблика на своята бурна страст, възбудена у него само от прелестта на нейния глас. В тоя колкото изключителен, толкова и чудноват случай се е касало сигурно много повече, а едва ли не и единствено, до *полова* възбуда под влиянието на зрителни, но не и на слухови сексуални усещания.

Бележки:

1 Поместената тук статия биде изпратена от г. д-р Ал. Минчев заедно със следното негово писмо, написано на 31.XII.1939 г.:

„Приложената студия не е била никога самостоен обект и цел на моята лекарска дейност. Тя се яви като случаен продукт на научни изследвания върху произхода на половете. По пътя на експерименталното и умозрително търсене мен се наложи да разгледам и разреша много разнообразни и твърде интересни въпроси, намиращи се в неразривна връзка и активно взаимно отношение с тая вечна проблема. Резултатите ми се сториха в началото някакси своеобразни и чудновати. Но колкото повече разширявах своите наблюдения, толкова повече доводи се трупаха в подкрепа на логичността на първите установености.

Аз не съм философ и нямам намерение да пиша философски трактати.

Всички засегнати въпроси разрешавам в своето съзнание само за себе си. И ако се реших въпреки всичко да изложа писмено моето схващане по въпроса за отношенията между половете, сторих това с единствено то желание да изпробвам чрез критиката на „Философски преглед“ доколко моят път е прав.“

Като дава място на тая статия, редакцията се надява, че тя може да породи възражения, които ние с готовност ще обнародваме.

ЗА ПОЛОВИТЕ ОТНОШЕНИЯ*

Мария Желязкова

С тая си статия отговарям на онова, което ни каза г. д-р Ал. Минчев в статията си във „Философски преглед“, книжка 5 м. г. Смятам, че той тръгва от погрешни предпоставки и идва до неотговарящи на действителността заключения, които неоправдано и съвсем незаслужено унижават жената като личност. Тя пада ниско в собствените си очи и особено пред очите на мъжа. А с това се внушават към женския пол неправилни отношения. И основателно статията повдига известно негодувание между много читателки и читатели на списанието. Разбира се, за една научна мисъл няма значение какви чувства и настроения се създават всред даден кръг читатели. Но работата е другаде: непредубеденият, разбира се, чувства, че г. д-р Ал. Минчев тръгва от предварително създадено у него убеждение за жената и нагажда доводите си в подкрепа на това убеждение.

I

Още от първата глава на своята статия д-р Минчев прави разлика между по-висшето, към което се бил стремил мъжът, и по-нисшето, в което се била намирала жената. В природата на мъжа имало по-лека тенденция за развитие. Мъжът се бил отдалявал по-бързо от природата, но в тия си твърдения авторът нито установява, нито изобщо разглежда, нито дори загатва кои белези у човека са висши и кои нисши. А предварителното изясняване на тия понятия не може да няма важно значение за правилното разрешаване на повдигнатия от него въпрос.

Понятията „висше“ и „нисше“ са, разбира се, относителни понятия, когато въпросът се касае за отделни белези в строежа и функциите на живите организми. Това, за което, досежно даден жив организъм, можем да кажем, че е „висше“, за друг жив организъм може да е нисше. Напр., от гледището на анатомия-

* сп. Философски преглед, г. XIV, 1942, № 3, 239-250.

та и физиологията човешката ръка е по-висша степен от развитието на живите организми изобщо, а перките на рибите и крилетата на птиците са неща по-нисши. Ала перките са най-необходими на рибите и крилетата на птиците, както човешката ръка е необходима за нормалното съществуване на човека и за правилното отправление на жизнените му функции. Човешката ръка отговаря на физическото, анатомическото и физиологическото устройство на човека и поради това за него тя е нещо съвършено. Перките у рибата и крилетата у птиците отговарят на тяхното особено устройство и поради това те са за тях неща съвършени. Ако дадем волност на фантазията си и си представим риби и птици с човешка ръка, веднага ще дойдем до заключението, че за своята жизнена среда такива птици и риби ще бъдат изроди и като вид биха загинали.

По-специално казано: от гледището на жизнения процес няма *съществена разлика* и между инстинкта и разума, за каквато говори г. Минчев, като разлика между животното и човека. Защото както разумът, така и инстинктът отговарят на дадена степен в развитието и еднакво отговарят на нуждата за живот и удовлетворяват жизнени стремежи. Ако вместо здравия инстинкт птицата имаше разум, тя не би могла, без да се учи дълго време, да знае пътищата на своето прелетно движение към топлите страни, как да вие гнездото си, как да отглежда малките си, как да ги храни, също тъй както човеците днес в най-голямата си част живеят с многобройни и пакостни предразсъдъци за брачните си връзки, за брачните си отношения, за раждането, за отглеждането и възпитанието на подрастващите поколения, за храната и пиетието и пр. Това, което човек знае от дълговременно изучаване и с упорит труд, птицата го „знае“ без да е учила, благодарение на своя здрав инстинкт. Ако тя имаше не инстинкт, а разум, трябваше с десетки години да изучава жизнената си среда и начините за удовлетворяване на своите жизнени нужди.

Ясно е, че за правилното осветляване на повдигнатия от г. Минчев въпрос досежно половите отношения на човека, трябва да се изхожда от специалното устройство на човека, от неговите естествени нужди и стремежи, а не от неподходящи и общи понятия за „висше“ и „нисше“, както прави той. От това

гледнище жената не само не стои по-долу от мъжа, но в някои отношения го превъзхожда. Изглежда, че г. Минчев предугажда същото, когато ни говори в статията си, че жената стои по-близо до природата, но, изхождайки от своето *предубеждение* за жената, не признава тая истина и твърди, че жената стои по-ниско от мъжа.

В областта на половите отношения може да се каже нещо повече: изчезването на инстинкта и заменяването му с разума е докарало човека до състояние да върши протиеестествени неща, които не съответстват на прехвалената у него висока степен на развитие. То го кара да върши неща протиеестествени и противосоциални, каквито не се срещат у животните. Например половото общуване на животните се налага само от нуждата за раждане, за запазването на вида от израждане и смърт, а в своето множество човеците мислят за полови отношения едва ли не непрекъснато и то не за раждане, не за заздравяване на рода, не за запазването на вида, а само за удоволствие. През време на бременността мъжкото животно не търси женското, а за своето полово удоволствие мъжът не се спира ни най-малко от бременността на жената. Животното не абортира, докато, заради своето лично удоволствие човек принуждава зависещата от материалната му сила жена да абортира, без да го спира мисълта, че помятането може да ѝ отвори вратата на смъртта. А ако това не стане, ще ѝ причини тежки страдания и предразположи към още по-мъчителни болести, една от които е ракът.

Г-н д-р Минчев твърди още, че по-напредналият в развитието мъж влияел благотворно върху съдбата на жената чрез поколенията. Но как може влиянието на бъде благотворно, когато, според нашия автор, мъжът се е отклонил от природата, поради което в известен смисъл той е „изрод„! Ако не би имало други обстоятелства, които да влияят сигурно върху личността и характера на човека - обстоятелства от чисто социално естество - аз бих посочила както растящия нравствен упадък у много жени, тъй и понижаването на социалните им чувства, половата им разюзданост, лудата им страст към едно леко и повърхностно отнасяне към живота, като *лошо наследство* от изродения и все повече израждащия се в полово отношение мъж.

II

Г-н g-р Минчев не казва нищо ново с твърдението си, че половите отношения между мъжа и жената се били обуславяли от сетивните органи: кожата, слуха, езика, носа и очите. Та кой не знае, че това е така?

Човек е двучленно единство от тяло и душа. Той живее в материална среда. Тая среда обуславя промените и състоянието на душата му. Не само половите му отношения, но и всички други негови отношения, дори най-висшите, чисто духовните, се определят до голяма степен от сетивните органи. Така напр. да си представим, че в тоя момент съм гладна. Имам апетит за ядене. Тоя апетит ще бъде още по-голям, ако храната е приготвена тъй, че да действа приятно на вкусовите ми нерви. Още преди да почна да се храня, аз предвкусам голямо удоволствие от хубавата, приятната, специфичната на готвено, пържено или печено миризма, която иде от кухнята. А колко ми става приятно и как хубаво влияе на апетита ми обширната и светла столова с добре наредената трапеза, постлана с хубава бяла покривка, чинии от хубав бял порцелан, с чаши от кристално стъкло, с лъжици и вилици от алпака, с разхвърлянните туктаме цветя, песен на канарче или музика от радио. Ето как за моя добър апетит действат най-разнообразни усещания: и зрителни, и слухови, и обонянието, и осезанието.

Но ето ме сега на планината. Пред моя поглед се низат полета, гори, хълмове и планини, далечни хоризонти. Аз съм във възторгот тая пъстра и величава гледка. И колко приятно ми действа миризмата на полските цветя и тоя специфичен лъх на зеленина и младост, що иде откъм гората! Но ето, лек, прохладен ветрец ме нежно милва. В тоя миг чувам сърдечната песен на влюбен славей. По-нататък се обажда полска чучулига. Долавям от гората тропота на кълвач. Покрай мене минава весел ручей - спуска се от гората и бърза да слезе татък в равнината. Навеждам се и пия от неговата студена и сладка вода. Ето и тук възторгът ми от природата се обуславя от редица възприятия: и зрителни, и слухови, и обоняние, и осезание.

Същите тия зрителни, слухови, вкусови и пр. усещания определят моето настроение в драматическия театър, в оперната зала, в киното, в концертния салон, в картинната галерия.

Поради това да казваме, че половият усет се обуславя от сетивните органи, значи още: на следствието да гледаме като на причина и на причината като на действие. Защото половият усет се явява и засилва от инстинкта за раждане, за продължаване на рода, за запазване на вида, а сетивните органи вземат дейно участие във всяка друга висша и нисша човешка дейност. Поради това твърдението на нашия автор, че жената се привързвала любовно към физически силните мъже и че понятието за мъжественост било равносилно на физическа сила, не иде от дразненето на сетивните нерви, нито от представата за такова дразнение, а от съзнанието или от здравия инстинкт, че физически силният мъж може да й даде здраво поколение. Ако е въпрос за усещания, такива може да й даде и най-хилавият мъж. Тъкмо създаването на поколение е целта на половата нужда и жажда за полово удовлетворение.

Но не само половото възбуждане у жената е обусловено от сетивните органи. От същите тия органи и със същата сила на усетите е обусловено еднакво силно и половото възбуждане у мъжа. Достатъчно е всеки мъж да се отнесе до спомените из своя личен опит, до спомените от разказите за опита на другите мъже, да надникне в страниците на което и да е научно списание или научна книга по половия въпрос, за да се убеди в тая проста и ясна истина.

III

От изложените дотук неоснователни предпоставки г. д-р Минчев вади и неоправданото от действителността заключение, че за жената *слухът* бил от основно значение, че той бил чудната радиоантена за долавяне и на най-прекрасните гърчове на мъжа: че тъкмо поради това жената била страстно чувствителна към мъжкия говор, пение и музика, като не се била интересувала от смисъла на думите; че тя се трогвала от всяка дума на добрия оратор, макар и на безинтересна за нея тема, и от всяко слово на прочувствения артист, ако и на порнографическо изкуство, и продължава буквално: „Говор, песен, музика - това са трите стрели, с които може да бъде повалена и най-сериозната и скрупулна мадона"... „жените са податливи и чувс-

твителни към високите мъжки гласове. Те копнеят и лудеят по теноровите певци.,,

Всякажена знае от личен опит, че туй далече не е така. Това знае и всеки мъж - знае го от лични случайни впечатления, от наблюдения, от художествената литература, от страниците на научните и популярните книги. Това твърдение на автора издава само по-осезателно неговото отношение към жената - едно предубеждение за нея и едно отношение, неотговарящи на действителността и съвсем неоправдани от социалните изисквания. Те, хилядите не, а милионите мъже знаят, че техните съпруги, майки, сестри, учителки, работничките от полето, от занаятчийските работилници, от индустриалните заведения, от търговските предприятия и пр. нито са мечтали и копнели, нито мечтаят и копнеят, нито търсят за полова любов и полови преживявания оратори, певци и музиканти. Нито мъжете на едните са били оратори или певци, или музиканти, нито годеникът на всяка една от другите е оратор или певец, или музикант.

Ако беше оправдано твърдението на нашия автор, сигурно би било, че поне 95 % от тях щяха да бъдат оратори или певци, или музиканти, щяха да имат високи тенорови гласове, защото половите нужди у жената не са каприз на нейна воля, нито нещо изкуствено създадено, а те са повелителен повик на природата. Гласът на тоя повик е почнал да се чува в света на действителността още с появата на първата двуполова клетка, продължавал е да се чува непрекъснато през милионите години в развоя на животинските видове, минал е през периода на диференцирането на пола, чува се ясно и навсякъде днес и сигурно е сто на сто, че жената като вид и като пол ще изчезне с тоя вик от лицето на земята. Половият вик е преди всичко вик за раждане, за запазване и продължаване на вида. За постигането на тая цел природата е създала у мъжа всичко онова, от което се нуждае полът на жената. Не е въпрос за изключенията, а за типа мъж. Ако за половите си нужди жените копнеят, мечтаят и лудеят за певци и музиканти, особено за мъже с тенорови гласове, сигурно е, че в *типа* мъж щеше да има и всичко това като негови съществени белези. Инак, щом това не е така, щом такива белези няма в типа мъж, трябва да приемем, че природата е съз-

дала една голяма празнина против себе си, нещо, което научно мислещият ум не може да приеме.

Вярно е, че има жени, които се увличат любовно в оратори, певци, музиканти, но това са едно малцинство жени, които могат да се посочат и преброят. Те се увличат не толкова поради самите слова, самата музика и самата песен като слово, музика и песен, а поради цялата оная мисловност, която е свързана с името на ораторите, певците и музикантите и която се изразява главно в убеждението, че тия люде стоят по-високо от другите човеци, че те са сантиментални и предани, че са оградени със слава и живеят с много пари, в голям блясък и пр. В тия съзнавани или несъзнавани съображения у малка част от жените се изразява същият инстинкт за запазването и продължаването на вида, защото те мислят - криво или право - и чувстват - основателно или неоснователно - че ораторите, певците и музикантите са особено силни в обществото и като такива могат да създават здраво и силно поколение.

Не по-малко вярно е и друго: че останалата част от жените, несравнено по-голямата, се увличат любовно или поради богатството на мъжа, или поради титлата му на учен, или поради високото му обществено положение, или поради служебното му положение, или поради някакви други обстоятелства. Увличат се поради такива външни обстоятелства, водими все от същото съзнавано ясно или неясно чувство, че тия обстоятелства правят мъжете силни.

Но има и още нещо: голям дял от жените, може би най-здравата част от тях, инстинктивно или по разум изпитват досада и често недоверие спроти певците и музикантите, защото знаят от случайни впечатления, от разкази, от многобройни примери, от биографиите, че отношенията на тия люде към жената не са особено добри, че животът с тях не заякчава брачните им връзки, а поведението не би им ощастливило семейния им живот.

Нека добавя още, че е имало и има жени, които се увличат подир оратори, певци и музиканти и изневеряват на своите законни мъже. Ала това ни най-малко не говори в полза на тезата, която г. Минчев поддържа. Защото - още по-вярно е и това, че е имало и има, пропорционално взето, несравнено много повече

на брой жени, които са изневерявали и изневеряват с мъже от другите поминъчни и културни области на живота. Нещо повече: имало е и има жени, съпруги на музиканти и певци, които са се увличали по мъже не само немузиканти и изобщо неартисти, но хора без никакъв музикален усет и без никакви артистични наклонности.

Г-н д-р Минчев отделя доста място и за *целувката* като вкусовоусещане, което подбуждало и поддържало половото дразнение у жената. Той пише буквално: „Целуваната жена е вече предварително притежавана. Ако ли това не стане веднага или изобщо, причините са силните етически спирачки на възпитанието, нравите, общественото мнение и морала на епохата, но не и нежеланието.“

Ако твърдението му за целувката беше практически оправдано, трябваше да приемем, че от целувката и на най-омразния мъж жената ще се възбуди полово и ще му се подчини. А всеки знае, че това не е така. Защото не целувката сама по себе си подбужда и поддържа половото дразнение, а в областта на половите отношения тя е само един по-осезателен израз на предварително създаденото у нея настроение и желание за полови усещания. Тя е една от първите по-решителни стъпки към половото общуване за ония, които желаят такова общуване. Такова желание предполага предварително харесване или предварително създадено плътско любовно чувство. Така че не от целувката иде половото щение у жената и половото ѝ подчинение у мъжа, а целувката е последица, един физически израз на съгласие за такова подчинение. Това последствие - целувката - може само да играе ролята на усилвател за половата възбуда, каквито усилватели са и много други усещания и ред обстоятелства, напр. употребената храна, употребеното питие, самотата, температурата, спокойните в момента нерви и пр. Целуват се влюбени. Ония безразсъдни мъже, които се допират до жени с явни полови намерения, особено по-безскруполните, които си позволяват да целуват без предварително да спечелят сърцето на целуваната жена, изпитват върху себе си презрението ѝ и сърдития ѝ поглед. Понякога изпитват и нещо друго: плесници и някакви други скандални сцени.

Целувката е преди всичко израз на душевно преживяване. Майката целува своите деца, бабите - внучетата си, децата - куклите си, набожните - иконите в храмовете не от полови настроения, още по-малко от полови желания към целуваните същества и предмети. Моята 90-годишна баба нямаше никакви полови усети, когато целуваше своите внуци и внучки.

Самият г. д-р Минчев казва, че при сексуалната чувствителност птиците и животните си помагат с крилето и с краката си. Но твърдението му, че целувката у човека е едно от тия помощни средства, свойствени на човека като по-висше същество, не отговаря на действителността още и поради това, че целувката не подпомага и не може да подпомогне физически сексуалната чувственост като действие. Напротив, знае се, че много от сексуалните мъже обикновено не целуват, особено когато имат работа със случайни и временни любовници.

По-нататък: ако целувката е *по-висша* културна форма, трябва да приемем, че на земята няма некултурни люде, понеже така наречените диваци, дори най-големите от тях - людоедите, употребяват целувката като израз на своето любовно чувство във всичките му видове: полова, родителска, синовна, религиозна и пр.

Във своите разсъждения върху целувката нашият автор дава простор на чувствата си, та изказва мисли не само неотговарящи на действителността, но и противни на неговите основни разбирания. В цялата му статия от край до край като червена нишка минава твърдението му, че мъжът е същество по-висше от жената, че неговият път за културен възход е по-широк и по-лесен, а след това говори, че целувката е „безнадежден напън на живота да отдели мъжкото от женското, да фалшифицира природата, да замести плътското, грубото с нежното и духовното. Тя е безнадежден опит на културния човек да естетизува половия акт, като го отрече и замести с нея. Тя е гигантска крачка към естетичното развитие на човека. Тя е културната страна на половата любов, а половият акт е примитивната страна на същата. Целувката се приближава по съдържание на естетични елементи повече към мъжа, а половият акт остава, както винаги, вездесъщият хранител на женското в живота на жената. Целувката е дело на одухотворения човек.

Ако това е вярно за целувката, а то е вярно, но е вярно не за целувката като физическо действие и като проява на пол, а за *целувката като израз на душата, на чувствата*, трябва да приемем, че жената е по-съвършена от мъжа, че тя е повече одухотворена от него, защото се знае от опит, от наблюдения, от разкази, от научната и художествената литература, че тъкмо жената е що търси в любовта преди всичко повече разположение, добро настроение, силно чувство, нежности, милувки, преданост, целувки, а полът иде пряко след това, нещо като последствие, като заключение. Знае се, че дори проститутката - оная, която предлага плътта си за пари, има свой любим, на когато се отдава от сърце, с разположение, с любов и от когото не само не иска пари, но на когото дори тя самата помага парично. Освен това едва ли не всеки женкар и дори всеки женен мъж може да потвърди от свой личен опит, че почти няма случай мъжът да се задоволява само с целувки и милувки, но всякога след целувките и милувките той иска непременно да отиде до край, а твърде често жените се задоволяват с целувки и милувки и не дават съгласието си за полов акт или го дават твърде неохотно.

Очевидно е, че нашият автор си противоречи. А истината е, че в духовно отношение жената стои *по-горе* от мъжа.

Трябва мъжът да е съвсем спял от егоизъм за своя пол, за да не вижда образа на своя тип - колко типът мъж е непостоянен в любовта, колко е той плътски, колко е повърхностен, понякога груб и циничен.

Трябва човек да няма нито следа от чувство за правда и да е лишен от най-малката способност за самокритика, за да твърди, както прави това нашият автор, че „Мъжът далеко надвишава жената по пътя на одухотвореността“, а веднага след това да добавя: „но той е окаян пленник и жалък роб на сексуалното очарование на нейните очи. Колко нищожни, смешни и жалки изглеждат всички автократи и тирани на човешката история, които се върдалят безвъзмездно в краката на кокошката и стоят тихи и безобидни като смъртоносна кобра под огнения поглед на баядерката“.

Дори падналата жена, оная, която търгува с тялото си, вършитова за една по-висша цел: да нахрани себе си и децата

си, да се обзаведе, изобщо да си осигури условия за по-добър телесен и духовен живот. Полът за нея е само средство. А „одухотвореният“ мъж на нашия автор се „върдаля“ безвъзмездно в краката на кокотката, разбира се, не за нещо друго, а само поради половото си удоволствие, в което се топи и изгаря като личност и като стопански и културен деец.

За типа мъж полът е цел.

Цитуваната от г. д-р Минчев пантомима на Франц ведекинд, гдето героинята се влюбва най-напред в поета, който пише стихове, пее и приглася на афра, после се влюбва във владетеля, който ѝ предлага корона, накити и слава и най-сетне в мускулестия врат на един циркаджия заради твърдостта на неговите мускули, за да почувства по своему любовта - това далече не се отнася до *типа-жена*, както иска да каже нашият автор. Тая пантомима говори съвсем друго нещо. Смисълът, който ѝ дава г. Минчев, засяга само някои от физиологично-болните и душевно-ненормалните жени. Цитувана от автора за подкрепа на своите твърдения, всъщност тя говори *против* неговите основни мисли. Вярвам, не, а съм сигурна, че нито бабите на г. Минчева, нито майка му, нито сестрите му, ако има такива, нито съпругата му, ако има такава, нито една жена от кръга на роднините му дори, познатите му, пациентките му не са зарязвали или зарязали своите съпрузи, за да хукнат с чувства, желаня и действия подир мускулестия циркаджия или подир мъже от типа на циркаджиите. Напротив, хиляди примери показват, че когато жената зарязва своя законен съпруг и своето семейство, прави това за мъж, който стои обикновено по-горе от законния ѝ съпруг, а мъжът хуква често подир плътска, глупава и с леки нрави жена.

И най-сетне още няколко думи: ако г. д-р Минчев заменеше в статията си думата „жена“ с думата „мъж“ и думата „мъж“ с думата „жена“, в много отношения статията му нямаше да изгуби нищо. Защото сексуалните особености на мъжа се възбуждат и поддържат от същите усещания на петте сетивни органи и по същия начин. Мъжът се влюбва не само също така, но и сравнително много по-лекомишено, по-често и по-силно в певици, музикантки и артистки, без дори да прави подбор. Тая истина е последното и може би най-силното доказателство за

гнилата дъска, на която нашият автор е стъпил по въпроса до-сежно половите отношения между мъжа и жената.

IV

Половите отношения са преди всичко *отношения на две съзнания*. Тия отношения се изразяват в чувствата, мислите, убежденията и волята у мъжа и жената. Чувството е любов, което има за предмет пола и свързаните с него особености. Полово влюбеният мъж изпитва чувство на удоволствие от мисълта за своята любима, от представите за нея, от възприятията, които има от нея и пр. Същото става и в съзнанието на влюбената жена.

А половият акт е израз на съзнанието или на особения момент от съзнанието на влюбените. При него преобладава възприятието или усещането. Възприемат всичките сетивни органи. Кой орган или кои органи в кой момент заемат централно място, кой или кои са меродавни за акта - на тия въпроси не може да се отговори, понеже отговорът зависи от психологическите, физиологическите и сексуалните особености на всеки отделен индивид. Независимо от това има и доста много ненормални, патологически случаи. От многобройни източници се знае, че в сексуалните моменти на едни индивиди преобладават кожните усещания, у други - зрителните, у трети - вскусовите и пр. От своя страна всяко от тия усещания не играе *еднакво* важна роля у всички индивиди. Например, у някои индивиди преобладават едни зрителни възприятия, у други - по-инакви зрителни възприятия и пр. Това, което възбужда пола у едни индивиди, у други то създава неудоволствие. А туй, което е неприятно за едни, за други е удоволствие.

Половите отношения у разните мъже и жени се определят до голяма степен и от убежденията и навиците за полови нужди и полов живот.

Знае се, че половите отношения и половият живот на ония, които схващат сексуалните удоволствия като покана от страна на природата за подновяване на животинския вид, респективно за подновяване на човешкия вид, съвсем не са като половите отношения и половия живот у тия, които гледат на половете само като на удоволствие, без ангажименти за създа-

ванена поколение и които в своя живот поставят тоя Bug уговорствиякато средище на своето съществуване. Една разновидност на втория тип мъже са ония от тях, които в обществото носят името *развератни мъже*, и ония жени, които се наричат обикновено *проститутки*, независимо от това дали са регистрирани като такива или не са регистрирани. Практиката е създала у такива жени и у много други жени особен усет да познават и да разбират особеностите на разните типове мъже. А тоя „нюх“ им помага да вършат подходящи действия, с които ги увличат и подчиняват на своята воля. Поради това, когато някой автор ще изучава половия живот, както прави това и г. д-р Минчев, той трябва да има предвид и да ни каже предварително *за какъв тип мъже и жени ще ни говори*. В противен случай, като не се прави тая разлика, авторите пренасят заключенията от един към друг тип мъже или жени, изключенията вземат за правило, правилата вземат за изключения и пр., от каквито недъзи страда доста и статията на нашия автор. А не може и не бива да се поставят под един знаменател всички мъже и жени.

V

И най-сетне от половите отношения на мъжа и жената не може да се съди за културните особености на типовете жена и мъж, както прави г. Минчев. От разкази на герои из областта на половите авантюри и от научната литература се знае, че има доста много мъже, които са наглед разумни и културни, а в своите извратености в половия живот могат да минат дори за психопати.

Природата е създала съответни органи за полово общуване не с цел за удоволствие, а чрез удоволствие за раждане. Удоволствието служи само като подкана или като подбуда, или дори като подмамка за извършване на половия акт. Други сили действат Върху мъжа и жената и ги потикват към култура или пък забавят тяхното развитие. Тия сили са *от чисто обществен характер. Те никнат и се развиват в недрата на обществените отношения.*

В дългия исторически път на човека грубата физическа сила е държала в подчинение жената. Господстващата воля на

мъжа е облякла в религиозни форми и в правни норми своята господарска власт над жената. В робското си подчинение тя не е имала възможност да упражнява своите умствени, духовни и телесни сили в полето на културата. И тъкмо поради това повечето от жените са останали *назад* от мъжете. Но жената, като възможност за всестранно културно развитие, *не стои по-долу от мъжа*. При благоприятни условия нейните сили се развиват до степени, до каквито достига и културното развитие у мъжа. В някои отношения жената *превъзхожда* мъжа. В нашия век жените имат вече по-голямка възможност да се проявяват да се развиват. И ние виждаме не малко жени, които са забележителни по своя ум, по своето сърце, по своята воля, по своята енергия, по творческия си замах почти във всички културни и поминъчни области, в които се проявява мъжът. Такива отделни случаи е имало и в далечното минало. Но случаите в нашия век стават вече *масово явление*.

Специално в областта на половите отношения няма сериозни признаци, които да ни говорят, че мъжът стои по-горе от жената. Г-н д-р Минчев не само не ни убеди в това, но не ни кара дори да се колебаем в противното. Според наблюденията и научните изследвания мъжът стои по-ниско от жената. Като тип мъжът е женкар - полигамен. *Той почва с пола, ограничава се в пола или не се отклонява много от него и свършва с пола*. Жената гледа винаги по-далече. Чрез пола тя се стреми да спечели едно любимо за нея сърце, да завладее една душа, да спечели една воля, да свие домашно гнездо, да стане родилка и майка. Любовта за нея е като растежа на розата, както се изразява образно един писател. Розата е плод от действието на земята и слънчевите лъчи. Може любовта на жената да има своя корен в пола. Ала тя не е само пол, нито е предимно пол, каквато е обикновеното любовта у мъжа. Нейната любов се развива и цъфти в нейния дух.

ВЕЧНОТО НЕРАВЕНСТВО МЕЖДУ ПОЛОВЕТЕ*

Д-р Ал. Минчев

Вечното неравенство между половете е отразено и изобразено в очевидната телесна и духовна отлика между мъжа и жената. Няма кът в техния биографичен и психичен живот, където те да се покриват. Половото различие у тях започва от главата и завършва в самите пръсти на нозете. Много от неговите изразни форми са така близки и познати на непросветените люде, че те ги схващат едва ли не като безобидни вечни истини.

И най-малкото различие между двата пола ги рисува разделени в особна външна и вътрешна окраска. Те се различават най-напред по изразност и обща форма на тяхното телосложение. Още при пръв поглед мъжът се налага със снажността на своята горна телесна половина. Голямата глава и широкият гръден кош са неотразимите отлики на одухотвореното от първичното. Диафрагмата разделя човешкото тяло на две неравни части, които са в противоположно съотношение при двата пола. Гръдната кухина, в която се помещават органи от високо разграничено естество, е по-голяма у мъжа. Коремната част, съхраняваща по-първични органи, е по-дълга и обемиста у жената. Органите над диафрагмата са от много млад филогенетичен произход.

Със случайното си участие в процеса на възсъздаването мъжът спестява грамадна енергия, която изразходва всецяло за телесното и духовното изграждане на своята личност. Ходът на половото разграничение у него е гладък и силно ускорен, позволявайки му да измине сравнително много по-дълъг път на еволюционно развитие, отколкото жената. Затова той стои много по-отдалечен от природата - от момента на първичната двуполовост в животинското царство. Половото разграничение означава самоизграждане и самоусъвършенстване на индивида в борбата му с природата. У мъжа тая борба се изразява в

* Философски преглед, г. XV, 1943, № 1, 49-60.

едно бягане от природата и същевременно в един опит да властва над нея чрез мозъка. И той е направил наистина неизмерим напредък, успявайки да премине от обикновените грубоусетни възприятия в областта на отвлечената мисъл. Развойната история на човеищата култура е история на неговата мисъл. Не напразно мозъкът на мъжа е по-голям и по-тежък в абсолютно и относително съотношение от тоя на жената. Неговото устройство показва особно силно развитие на челните части, където лежат центровете на умствените прояви. Той се различава още и с по-нежен и висок качествен строеж, който мъчно и не всякога може да се установи с днешните технически помагала на медицинската наука. Мъжкият мозък е главната квартира в процеса на половото разграничение у мъжа. Сам създаден под влияние на особното развитие на половостта у мъжа, но взел връх над него, той го води по смелите пътища в полово онезависяване и възход.

Органите под диафрагмата са много по-първични по произход и предназначение. Храносмилателната система, макар и в най-опростен вид, съществува и в едноклетъчните. Там тя включва всички органи и системи на по-високо развилия се живот. Тя е техен праизточник. Само половите органи показват известна независимост. Те са едно преобразяване на растителния процес във възсъздателен, на растенето на индивида в продължение на рода. Техните размери при жената са грамадни в сравнение с половите органи на мъжа. Многократно увеличената матка през бременността изпълва цялата коремна кухина, избутва диафрагмата високо в гръдния кош и възпрепятства нормалното развитие на белите дробове и сърцето. *Цял живот Жената е зависима и подчинена на своя корем:* до пубертета - като тренировачна арена на нейните полови органи; през зрялата възраст - като завод за производство (създаване) на нов живот, а през старчеството - като уравновесител на тия натрупани стихийни сили, които заплашват да разрушат вече презрялата телесна тъкан на целокупния неин организъм.

Половото разграничение у жената се извършва на съвсем друга плоскост. Тя също се стреми към бягство от природата, тя също така иска да се освободи от нейното влияние и да властва над нея, но всичките ѝ усилия са напразни. Жената е

обкръжена от всесилния неприятел, тя е самонападната, защото природата - това е самата тя. И жената съзнава пълната безизходност на своята съдба. Тя търси психофизичното равновесие вътре в себе си, в своята собствена природа. Вместо бягство от природата, жената се прибира в нея; вместо стремеж към освобождаване от природата, тя подсилва своята привлекателна мощ за мъжа; вместо власт над нея, тя търси примирение в душата си. Личностното изграждане на жената представлява един кръг. Той изхожда и свършва във възсъздателните ѝ органи. Затова вместо мозъкът у нея се развива тазът. Вместо центъра на разума и отвлечената мисъл, у нея се засилва половото и то углъбява първичното. Жената остава неподвижна, вездесъща, неизменна. Тя е вечната природа-майка, с късите и дебели нозе, които ѝ служат не толкова за ходене, колкото за опора на широкия ѝ таз, приютил в себе си новия живот.

II

Мъжът и жената се различават още и по дължината на ръста. Мъжкият скелет е по-дълъг, а неговите кости са поплътни, по-дълги и по-здрави. На тях съответства по-голяма и здрава мускулатура. Черепът на мъжа е по-голям. Той стои като завършек на едно развитие. Женският череп заема по големина и съотношение на анатомически размери средно място между черепа на мъжа и детето. Женският мозък клони към по-голяма простота на строежа и показва по-малко отклонение от основния тип. Жената представлява по-малко разнообразие, отколкото мъжът. Затова мъжете на една раса се различават много повече един от друг, отколкото жените. Гръклянът и гласът у жената остават детски. Гръклянът у нея е значително по-малък от тоя на мъжа, а гласът след пубертетната възраст е в ниските тонове на една октава, а във високите - две октави по-високо от мъжкия. Гръдният кош у жената е по-тесен и по-къс, а белите дробове и сърцето са по-малки. Нейната кръв, изобщо взето, е по-бедна на червени кръвни телца и хемоглобин. Тая разлика оказва грамадно влияние върху телесното устройство на двата пола. Жената притежава по-голяма коремна кухня и много по-плосък, по-широк, по-здрав и пъргаворазтег-

лив (еластичен) таз. Нейните крайници в абсолютно и относително отношение са по-къси от мъжките. Най-сетне очевидната разлика лежи и в самата кожа. Женската кожа е по-нежна, по-светла и по-обтегната поради подлежащата тлъстина, която е струпана в значително количество по гърдите и седалището на жената.

По строежа на тялото си жената стои много по-близо до детето. Тя е прелезът, през който води пътят на психофизичното развитие на мъжа. Само големината на детската глава нарушава грубо, но само привидно тая закономерност. Мозъкът на новороденото е наистина обемист. В него лежат зачатъците на всички възли на сложната духовна и телесна проява на човека. Но големината на детския мозък не е указател за по-високо стъпало на развитие. Съвършенството на всеки орган се отмерва по качеството и количеството на извършената работа. Мозъкът е централен орган. Неговата работа е мисловната дейност. А тя у новороденото липсва. Малкото се управлява само от нагони и рефлексии. Затова детската глава е в действителност много по-малка от главата на жената. Жената и тук се само приближава до детето, но - подчинена на закона за развитието - тя го далеко надвишава.

Близостта на Жената до типа на детето се изразява по външна форма в нейната малка глава, голямо туловище и къси крайници. В това отношение мъжът е пълна противоположност: той има голяма глава, малко туловище и дълги крайници. Тялото на жената е меко, заоблено, пластично. Тялото на мъжа е твърдо, начупено, изразително. Жената е олицетворение на мекост, на слабост. Мъжът е остър, силен, динамичен. Жената е пресечен конус, но обърнат надолу - той едва докосва земната подставка с малката си основа.

Жената е все още Венера Милоска, но мъжът не е вече Аполон Белведерски. Нейната снага е все още така много близка до древното схващане за красотата на женското тяло. Но красивият Аполон е вече развенчан. Той е премного женствен. Днешният му двойник не е красив. Той е само мъжествен. Красотата е съгласуване между частите на едно тяло. Тя не е сравнителна величина при несравняеми обекти. Мъжът и жената се повече различават, отколкото да си приличат. Нейната

красота е първична, плътска. Неговата е одухотворена, борческа. Жената е възшебна - тя е приказно красива, когато е красива. Но мъжът е блудкав: той е безвкусен, дори и когато е наистина красив.

III

Неотменните телесни отлики между двата пола са намерили дълбоко отражение и в духовните прояви на мъжа и жената. Тяхната душа и техният чувствен и волев живот са придобили чрез особното полово естество една определена окраска, която съставлява разнородното и несравняемото в мъжката и женската природа. Мъжът и жената са във вечно противодействие, във вечна борба за надмощие. Културната история на човечеството е изпъстрена с черните камъни на скръбта, изкристализирани от безутешните човешки сълзи - от тия неотмени муски¹ на неукротимата и кръвожадна полова любов.

Различията в духовния живот на мъжа и жената не могат да бъдат разгледани и оценени в светлината на превъзходството на единия пол над другия. Мъжът и жената са наистина основно противоположни. *Те са носители на съвсем различни души, но са безпрекословно равноценни.* Те са два отделни свята, които взаимно се поощряват и допълват. Жената е царствената колесница на бога-самодържец, символ на живота в живота, а мъжът - хвърковатият ѝ кон, който я носи напред и одухотворява нейния товар. Жената е майката-земя, а мъжът е божието небе, взето като символ на всички извънземни астрални тела и въздействия, което я пробужда към развитие и живот. Ако изобщо би могло да се говори за *превъзходство* при половете, то трябва да се отреди на *жената*. Тя е по-първична, по-неизменна, по-необхватна като понятие за време в процеса на създаването и протичането на живота изобщо, отколкото мъжът, който е само неин случаен двигател, неин поощрител.

Човешката душа е планетна система с два центъра: около единия се въртят още пламтящи небесни тела, а около другия - вече изстинали слънца. Вторият е по-първичен, а първият - от по-млад произход. Вторият съответства на половите органи на човека, а първият - на мозъка. Вторият е много по-голям у жената, а първият - у мъжа. Двата пола си приличат по начало

Мъжете надвишават жените във всички области на човешкото *знание*. Жените превъзхождат мъжете в областта на предусещанията. Жената е добра *актриса*. Нейната органически обусловена лесна внушаемост я подхвърля много бързо под чужди влияния. Затова тя *по-лесно се вживява в своите сценични роли и дава по-вярно тълкуване на чуждите радости и скърби*. Но в сравнение с мъжа нейната дарба към изкуството е незначителна и ограничена. Жените не дават *велики поети, художници и скулптори*. Дори и готварското изкуство е създадено и издигнато от мъжете.

Изкуството е творчество. То изисква умствено углъбяване и самостоятелност, каквито липсват у жената. Но то изисква също и предусет, какъвто пък твърде често липсва на мъжа. Жената може да бъде велика актриса само на сцената - актриса, певица, танцьорка. Там тя е напълно *под влиянието на внушаемостта на словото и музиката*, не проявявайки никаква самостоятелност, освен едно *углъбено и проникновено тълкуване на творчеството на мъжа-автор*. Тя не може да бъде изобщо артистка в другите области на изкуството. Притежава предусет и вдъхновение, но не и градивния елемент на мъжката мисъл, за да стане *творец*. Жената притежава подбудата, но не и основната творческа маса. Затова, изобщо взето, само мъжът е пригоден за поет, художник, музикант и скулптор. Той притежава като пол основната маса и се нуждае само от *подбудата* на женската духовна особеност - от нейния предусет. Ето защо хората на изкуството са предимно мъже. И те са без изключение *Женствени мъже*. А малкото артисти-жени са по правило само *актрисите, певиците и балерините*, характерът на чието изкуство изисква стопроцентова женственост.

Главният душевен център у мъжа е неговият мозък. Около него витаят в сгъстена форма всички отличителни белези на мъжкия характер като духовни излъчвания на неговите интелектуални заложи. Мъжът е чужд на близко лежащото - на лекото, на земното. Той се вълнува не от делничните прояви на живота, а от техните закони. Той е възприемчив не към отделни мисли и прояви, а към тяхното обобщение. Мъжът не се поддава лесно на внушение и остава самостоен.

Мъжете надвишават жените във всички области на човешкото *знание*. Жените превъзхождат мъжете в областта на предусещанията. Жената е добра *актриса*. Нейната органически обусловена лесна внушаемост я подхвърля много бързо под чужди влияния. Затова тя *по-лесно се вживява в своите сценични роли и дава по-вярно тълкуване на чуждите радости и скърби*. Но в сравнение с мъжа нейната дарба към изкуството е незначителна и ограничена. Жените не дават *велики поети, художници и скулптори*. Дори и готварското изкуство е създадено и издигнато от мъжете.

Изкуството е творчество. То изисква умствено углъбяване и самостоятелност, каквито липсват у жената. Но то изисква също и предусет, какъвто пък твърде често липсва на мъжа. Жената може да бъде велика актриса само на сцената - актриса, певица, танцьорка. Там тя е напълно *под влиянието на внушаемостта на словото и музиката*, не проявявайки никаква самостоятелност, освен едно *углъбено и проникновено тълкуване на творчеството на мъжа-автор*. Тя не може да бъде изобщо артистка в другите области на изкуството. Притежава предусет и вдъхновение, но не и градивния елемент на мъжката мисъл, за да стане *творец*. Жената притежава подбудата, но не и основната творческа маса. Затова, изобщо взето, само мъжът е пригоден за поет, художник, музикант и скулптор. Той притежава като пол основната маса и се нуждае само от *подбудата* на женската духовна особеност - от нейния предусет. Ето защо хората на изкуството са предимно мъже. И те са без изключение *Женствени мъже*. А малкото артисти-жени са по правило само *актрисите, певиците и балерините*, характерът на чието изкуство изисква стопроцентова женственост.

Главният душевен център у мъжа е неговият мозък. Около него витаят в сгъстена форма всички отличителни белези на мъжкия характер като духовни излъчвания на неговите интелектуални заложи. Мъжът е чужд на близко лежащото - на лекото, на земното. Той се вълнува не от делничните прояви на живота, а от техните закони. Той е възприемчив не към отделни мисли и прояви, а към тяхното обобщение. Мъжът не се поддава лесно на внушение и остава самостоен.

Главният душевен център у жената са нейните полови органи с всичката първичност на техния характер. В женската душа владеят чувствеността и предусетът като предетапи на разума. Жената има много по-леко възбудима нервно-мускулна система от мъжа и долавя и най-тънките трепети на психо-физичната природа. Нейната душа се развива и оформя върху един действителен интерес към нейната непосредна околност. Жената е реалистка. Ней са чужди идейните увлечения и отвличената размисъл на мъжа. Затова тя нерядко влиза в противоречие с установените обществени и етични норми. Нея много често петнят като неморална и нелогична. Това е, наистина, така от гледището на мъжката душа и морала на мъжа. Но само по себе си обвинението е съвсем несправедливо. Жената следва неотклонно пътя на своята природа, водена от един верен усет към действителното в живота. И тя е съвсем невинна и напълно оправдана за своите деяния, защото е по-естествена от мъжа, доколкото стои по-близо до живота.

IV

Различията между половете се очертават най-образно в проявата на техните полови усещания. Досегашните им телесни и духовни отлики са само различия на психо-физични следствия и то на причини от полов характер. Едва тясно половете прояви на мъжа и жената бележат основните различия между тях и отразяват същевременно несравняемостта на самите причини. В тях проличава най-ясно непроходимата пропаст, която дели неутешимите съпътници на нашата планета по пътя на тяхното полово възсъздаване и развитие.

Проявите на мъжкото полово щение и полово удоволствие са доста прости. В тях господства изключително стремещт към съвкуплуние, взет като извор на наслада, а не към размножаване. *Дългът към природата е чужд на мъжа.* Изминатият от него път на полово разграничение е прогонил това първично чувство и е заглушил нагона за продължаване на рода. Затова неговото личностно обособяване е една относителна победа над всеилната природа: едно освобождаване от нейните вериги.

Мъжът е вечен недоволенник и бунтар. Той е бездомният алтруистичен егоист. Като медоносец казва той от цвят на

цвят да смучи сладкия нектар на майката природа, а неволно благославя и нейната утроба. Той търси себе си, а намира нея. Той ограбва индивида, а възнаграждава рода. Неговата съдба е шеметна, завидна. Той пристъпва цял окичен с лаври и цвеля като военнопобедител, чийто подвиг става жива история, за да пребъде през вековете. Така и неговото лично удоволствие създава поколение, което вечно ще живее.

Колко облагодетелстван е мъжът във вселената! А каква нерадост диша участта на неговата другарка! Жената е заложница на своето полово щение. Всяка стъпка в тая насока я отвеждавказана на зачатие. Тя плаща скъпо порива на своята плът. Всеки изблик на тоя порив е готов да доведе до творбата на нов живот. Затова възсъздателната сила у жената е стихийна. Тя заглушава всеки неин подвиг за свобода и самостоятелност. Чувството на майчинство у нея пронизва власинките на цялото ѝ тяло - то е превъплътено в нейната природа. Жената чака като лунатичка пристъпите на мъжа под напора на мощния нагон за продължаване на рода. Тя расте и се развива, страда и се радва като майка, преди още да познава половото общуване, преди още да е наистина такава. Съвкуплението не е само цел за нея, както у мъжа, а подсладена стъпка в процеса на възсъздаването. Жената е безспорно най-великият алтруистичен егоист. Тя се стреми изключително и всецяло към създаване на нов живот, към продължаване на рода, а получава лични радости и изгражда посредством бременността своята психофизична индивидуалност.

Половото щение на мъжа е импулсивно, динамично, остро. То произлиза от психофизично напрежение, което намира отток в една сладострастна болка. Самата подготовка на мъжкия порив е къса. В замяна на това той се създава по доста самостоятелен път, сякаш независимо от влиянието на женския пол, с тенденция да се облекчава, да се възсъздава и повтаря много по-често, отколкото при жената. Половият нагон у жената е сравнително плавен и просторен. Самостоятелната възбуда у нея е неестествена, изключителна и рядка. Но жената е всякога готова да приеме и погълне мъжката похот с една издръжливост, която е непозната и неприсъща на мъжа.

Недейният характер на женския сексуален порив създава повратно разбиране за половото щение на жената. Представителите на науката изпадат в парадоксално противоречие, приписвайки на мъжа по-голяма, по-силна и по-обемиста полова чувствителност, отколкото на неговата партньорка. Ала правят една основна грешка: оеднаквяват качеството на женската полова чувствителност с нейното количество; начина на нейната проява или остротата със силата; активността на мъжа с половото надмощие.

Половият нагон у жената показва по-голяма външна пасивност. Той е по-сложен от мъжкия, рядко избликва самостоятелно и се нуждае поначало от външни възбудителни въздействия. Женският *оргазъм* настъпва постепенно и бавно, разкривайки своята страхотна мощ едва след започването на истинското полово удоволствие. Границата, отвъд която лежи крайното възбуждение, бива достигната по-трудно, отколкото при мъжа. Половата област на жената е разширена и пространна. Тя обуславя едно разпръсване на половите усещания, като затруднява с това спонтанния изблик на порива.

Жената притежава много по-голяма полова чувствителност, отколкото мъжът. Половото разграничение у нея се извършва бавно и тя стои все под мощното действие на нагоните - на тия първични черноземни сили, които отразяват нейната психофичина същина. В областта на нейното полово развитие няма никакво просветление в неполова насока. Нагонът у мъжа е превъзмогнат, бидейки сведен до краткотрайни сладострастни проблясъци. Половият нагон у жената е вечно пламтяща лампада: той е неразкъсваема робска верига. Мъжът *живее чрез пола, а жената за пола*. Тая разлика е отразена грубо реалистично в телесната им структура. Мъжът е събрал и обособил своя полов уред на едно място - той го е отделил от останалите органи, за да не пречи на техните неполови функции. Жената е разпръснала своите възсъздавателни органи по цялото тяло. Наистина тя има в замяна един диск, но всяка папила на нейната кожа е негов помощник.

Актът на възсъздаването е също така събран по време при мъжа. Нему трябва само малко минути, за да достигне двата съгъстени момента на смесена болка и сладост. А тия моменти при

жената лежат съвсем разделени. При съвкуплението тя изпитва само сладостно чувство, което минава при акта на раждането в облекчителна болка. Напрежението и облекчението при акта на възсъздаването са за мъжа почти слети, а за жената отстоят по време на девет месеца. Те са също така у нея подълготрайни и по-силни, отколкото при мъжа.

Жената прилича на океан. Тя е бездънна, необятна, неразгадаема. Нейните полови води се раздвижват трудно и бавно, тяхното вълнение достига рядко глъбините на океана. Но срещне ли обекта на своя сексуален порив, който ще разтърси издълбоко нейната природа, жената става неузнаваема. В нея бушуват необуздани първични сили и тя заприличва на пламтящ вулкан. Постепенно стихват мълниците на разплавената гръд и ехото на прекрасната страст замира бавно и плавно в нейната душа, за да отекине при нов случай с още по-голяма стръв. Неизмерима по сила и размери е мощната и всепобедна женска похот. Но тя възпламва само когато я подпалят. Затова няма студени и полово безчувствени жени. Има само „неудачни мъже“, които не успяват да събудят сложните и мъчно възбудими полови усещания на любимата жена, приютила нерядко в чаровната си плът незагасима сексуална лава.

V

Половото разграничение у жената се извършва по строго очертани пътища, които водят изключително през пещта на първичните полови пориви. Нейното личностно изграждане е мудро, бавно, вечно. Жената остава там, където е била преди хиляди години - пасивна, вездесъща, неизменна. И все пак срещат се жени, които удивляват със своята полова нападателност. Те са смели, нахални, безсрамни. Тях бележим като истерични или полово ненаситни. Тях считат още за носителки на истинската женственост.

Славата на тия мъжкарани се носи незаслужено между мъжете. Те не са полово нито по-топли, нито пък по-женствени от своите сестри, които тихо, миловидно, боязливо и покорно, понякога само след безобидно кокетство, отстъпват пред набегите на мъжа. Те са само злощастни носителки на мъжки качества, които обуславят техния нападателен характер.

Тия жени се проявяват и в другите области на своята психофизична същност. Те са предприемчиви и силни в живота. Те използват ловко половата готовност у мъжа и умеят да се нареждат сами, въпреки присмеха, хулите и завистта на своите посестрими от пасивния лагер. Тяхната мъжествена осанка се проявява във всичките им телесни и духовни постъпки. Те са твърди, упорити, самонадеяни: стоят често начело на благотворителни комитети, на политически партии, на социални движения. Те изпреварват мъжа в неговите полови ухажвания, като ускоряват, нарушават или пък изобщо предотвратяват хода на неговите сантиментално-естетични ласкателства и го превземат и пленяват. И колкото по-бърже и сърчно се вмъкват и вплитат в съдбата на противния пол, толкова по-скоро се втръсват дотягат като постоянни спътници в живота на мъжете с явно неженствените полови и духовни прояви на своя характер.

Жените от този род са спътници на всички епохи, народи и класи. Само причини от религиозно или морално естество са ограничавали и възпирали нескритата проява на тяхната похот. Борбата за равнопоставеност в съвременното общество ги освободи до голяма степен от условностите на срама, за да им даде възможност да се проявят в цялата си ширина. Тяхното настъпление е масово. Тях срещаме сега много по-често и навсякъде. И все пак числото на тия жени намалява успоредно със задълбочаването на хода на половото разграничение.

VI

Жената безсъмнено напредва по пътя на своето умствено развитие, но главната насока на нейното личностно изграждане остава първичността на половата ѝ чувствителност. Женственото в характера у нея се задълбочава и получава постепенно превес над мозъка, носител на мъжествените качества, въпреки неговото сравнително по-високо развитие. Затова днешната жена е сравнително *по-умна и безусловно по-женствена* от древната си посестрима.

Инстинктът към възсъздаване на рода е една първична биологична сила, която владее всецяло жената. Той е вложен поначало в нейната природа като мощно и високо разграничено по-

лово качество, като последица от вековни атавистични наслонения. Неговото развитие за рода е едва забележимо по бавност и почти привършено, а неговото разгъване у жената е динамично и бързо. Жената узрява и се приготвя в късо време за майчинското си предназначение. Нагонът у нея се само събужда под напора на действащите полови органи. Неговото развитие като качество е късо, безпрепятствено и слабо, а като количество - съвсем нищожно. Жената не се нуждае от много време, за да достигне своята полова зрялост, за да приключи поднебесното си предназначение и се приближи към своя земен край. Но като носителка на разума, тя е принудена да живее по-дълго време. Човешкият мозък е пеленаче в сравнение с нагона. Той не е първична сила, а орган от млад филогенетичен произход, който далеко още не е завършил своето биофизично изграждане. В сравнение с възрастта на половия нагон той се приближава по своята младост до придобитите наследствени качества. Затова неговото развитие за индивида е бавно, мудро, едва забележимо, но за рода - то крачи в потока на една шеметна бързина. Човек сам се удивлява на необхватния напредък на своя ум и недоумява пред бавната променливост на почти вездесъщата си душа.

Ходът на затвърдяването на мозъка като извор на първична сила от рода на половия нагон ще продължава милиони години. Успоредно с това ще се удължава и човешкият живот. Нуждата от по-дълго време за развитие на мозъка обуславя и по-дългия живот на човека. У жената това развитие става в значително по-малки размери и по качество, и по количество и изисква по-късо време, отколкото при мъжа. Затова нейният живот е по-краткотраен. Мозъчната маса у мъжа не е вторичен душевен център, както у противния пол, а първичен и изисква много време, за да достигне възможната си зрялост. От друга страна и половият нагон у него е отклонен от пътя на първичността и е придобил характер не толкова на проява за възсъздаване на живота, колкото на извор за удоволствия. Затова мъжът е запазил до дълбоки старини своята полова чувствителност.

VII

Мъжът и жената са разделени не само по отношение на техните психофизични и полови прояви. Тях раздалечава също и различната дълготрайност на живота. Жената става и по-умна, и по-женствена. Пубертетната ѝ възраст закъснява, а климактеричната настъпва още по-късно. Общият резултат е едно продължение на периода на нейната възсъздателна способност и едно безусловно продължаване на нейния живот. Мъжът преминава същия път на развитие. Той става по-умен и по-мъжествен. Но ходът на неговото личностно изграждане е много по-дълъг и бавен, затова то му отрежда и по-дълъг живот. Така средната човешка възраст прираства. Но в сравнение с жената мъжът ще живее много по-дълго. Пропастта в дълготрайността на техния живот се увеличава прогресивно.

ОТ СЯНКАТА НА ИСТОРИЯТА:
ЖЕНИТЕ в БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО И КУЛТУРА
(Сборник от текстове)

Българска, първо издание

ISBN 954-9567-04-4

Съставителство, уводна студия Красимира Даскалова

Художник на корицата Живко Станкулов

Набор: Миглена Куюмджиева, Дочка Димитрова, Ваня Еленкова

Издава Българска група за изследвания по история на жените и пола
съвместно с „Дом на науките за човека и обществото“, София

Печат Издателство „ЛИК“